

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВАЗОРАТИ КОРҲОИ ДОХИЛӢ А К А Д Е М И Я

**ДАСТОВАРДҲО ВА УФУҚҲОИ РУШД ДАР 35 СОЛИ
ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ**

МАВОДДИ КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ш. Душанбе, 4-уми сентябри соли 2026

**ДОСТИЖЕНИЯ И ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЗА 35 ЛЕТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ**

**МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ**

г. Душанбе, 4 сентября 2026 года

**ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВАЗОРАТИ ҚОРҶОИ ДОХИЛӢ
А К А Д Е М И Я**

Ба 35-солагии Истиқлолияти Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст

**ДАСТОВАРДҲО ВА УҒУҚҲОИ РУШД ДАР 35 СОЛИ
ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ**

МАВОДДИ КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ш. Душанбе, 4-уми сентябри соли 2026

35-летию Государственной Независимости Республики Таджикистан посвящается

**ДОСТИЖЕНИЯ И ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЗА 35 ЛЕТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ**

**МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ**

г. Душанбе, 4 сентября 2026 года

ТДУ (УДК) 001:323+327+343(575.3)(063.3)

ТБК (ББК) 66.3+66.4 (2 тоҷ)

М-34

ЎЗВИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Раҳмадҷонзода Р.Р.

- муовини сардори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба илм, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, полковники милитсия (заместитель начальника Академии МВД Республики Таджикистан по науке, доктор юридических наук, профессор, полковник милиции);

Нарзуллозода С.С.

- сардори шуъбаи таъкилӣ-илмӣ ва таъбу наشري Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, подполковники милитсия (начальник организационно-научного и редакционно-издательского отдела Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент, подполковник милиции);

Муҳаммад С.А.

- сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, подполковники милитсия (начальник кафедры общественных дисциплин факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, доктор политических наук, доцент, подполковник милиции).

Дастовардҳо ва уфӯқҳои рушд дар 35 соли Истиқлолияти давлатӣ: маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (ш. Душанбе, 4-уми сентябри с. 2026) // Зери назари н.и.х., дотсент П.А. Насуриён. – Душанбе: Нашриёти ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2026. – 212 с.

Достижения и векторы развития за 35 лет Государственной независимости: материалы международной научно-практической конференции (г. Душанбе, 4 сентября 2026 г.) // Под ред. к.ю.н., доцента П.А. Насуриён. – Душанбе: Типография МВД Республики Таджикистан, 2026. – 212 с.

Дар маводди конференсияи илмӣ-амалӣ байналмилалӣ мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳои олимони ҷумҳурӣ ва дигар давлатҳои аъзои ИДМ оид ба проблемаҳои мубрами назариявӣ, амалӣ ва ҳуқуқии ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон, таърихи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳанги халқи тоҷик дар раванди 35 соли соҳибистиклолӣ ҷамъоварӣ гардидаанд. Ба мавод, инчунин, мақолаҳои ки дар доираи татбиқи мавзӯҳои илмӣ-таҳқиқотии Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҳисоби буҷети давлатии ҷумҳурӣ маблағгузорӣ карда мешаванд, ворид гардидаанд. Рақамҳои бақайдгирии давлатӣ: 0126TJ01738, 0121TJ1289, 0121TJ1290, 0121TJ1291.*

*В материалах международной научно-практической конференции представлены научные статьи и доклады ведущих отечественных и ученых государств-участников СНГ по актуальным теоретическим, практическим и правовым проблемам независимости Таджикистана, политической, экономической, социальной и культурной истории таджикского народа за 35 лет независимости**. В сборник вошли также статьи, подготовленные в рамках научно-исследовательских тем Академии МВД Республики Таджикистан, финансируемых за счет средств государственного бюджета республики. Государственные регистрационные номера: 0126TJ01738, 0121TJ1289, 0121TJ1290, 0121TJ1291.*

ISBN 978-9906-9914-8-3

© Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2026

* Ақидаи ҳайати таҳририя метавонад ба нуқтаи назари муаллифони мақолаҳо мувофиқ наояд. Барои мазмунӣ мақолаҳо ва маълумоти саҳеҳ муаллиф (муаллифон) масъул мебошанд. Мақолаҳо дар таҳрири муаллифон нашр карда мешаванд. Ҳангоми пурра ё қисман чоп ё бо ҳар тарз истифода бурдани мавод, истинод ба сарчашма, муаллиф ва шумора ҳатмист.

** Мнение редакционной коллегии может не совпадать с точкой зрения авторов публикаций. Ответственность за содержание публикаций и достоверность фактов несут авторы материалов. Статьи публикуются в авторской редакции. При полной или частичной перепечатке или воспроизведении любым способом ссылка на источник обязательна.

НАСУРИЁН, П.А. Сухани ифтитоҳӣ	5
--------------------------------------	---

ТАҲҚИҚОТИ ИЛМИИ ДОКТОРОН ВА НОМЗАДОНИ ИЛМҲО НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКТОРОВ И КАНДИДАТОВ НАУК

АДЫГЕЗАЛОВА, Г.Э. Независимость государства и непрерывность национального права	7
КАРНАУШЕНКО, Л.В. Конституционно-правовое становление государственного суверенитета Республики Таджикистан в условиях трансформации постсоветского пространства	10
МУҲАММАД, С..А., КОМИЛОВ, Д.Р. Фалсафаи айбшиносӣ ва ояндашиносии ташаққули вичдони инсоният	18
НАЗАРОВ, А.П., ОДИНАЕВ, Ҳ.М. Нақши технологияи рақамӣ ва графикаи сеченакаи компютерӣ дар рушди салоҳиятнокии донишҷӯён	27
НУРЗОД, Н. Эмомалӣ Раҳмон - меъмори кохи бузурги сулҳ дар ҷаҳони муосир	30

АКРАМОВ, У.Х., ДУСТЗОДА, Ҳ., РАҲМАТОВ, А. Тоҷикистон – ташаббускори масоили об дар арсаи байналмилалӣ	39
АКРАМОВ, У.Х., СУЛАЙМОНОВА, И.Д., НИЁЗОВ, Ш. Нақши ташаббусҳои Тоҷикистон дар ҳалли масоили об ва танзими идоракунии захираҳои об дар раванди ғайришаффе таъсири тағйирёбии иқлим	44
БОЛДЫРЕВ, С.Н. Юридическая техника в контексте развития правовой системы государства	47
КОБИЛОВ, М.З. Современные вызовы и перспективы развития национальных государств (на примере Республики Таджикистан)	54
КОМИЛОВ, Д.Р. Сабабҳои пайдоиши хиёнат дар умри инсон ва ҷомеаи ҷаҳонӣ: таҳқиқи муқоисавӣ, байнисоҳавӣ ва фалсафӣ дар шароити ҷаҳони муосир (аз ҷаҳишиносии аҳд ва эътиҳод то бӯҳрони иҷтимоӣ, геополитикӣ, институтсионалӣ, рақамӣ, иқлимӣ ва маърифатии асри XXI)	64
ҚУРБОНОВ, Д.М. Истиқлоли давлатӣ: афкори иҷтимоию сиёсии мутафаккирони тоҷику форс ва зарурати таҳқиқи онҳо	78
МУРОДОВА, Г.Р., САЛОМЗОДА, Н.М. Таҳаввулотҳои геополитикии Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирёбии низоми байналмилалӣ: истиқлоли сиёсӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ	81
САНГИНОВ, Д.Н. Ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ	92
СКАЧЕК, Р.В. Автоматические (интеллектуальные) методы криминалистической аэросъемки	100
УСМОНОВ, С. Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар барқароршавии сулҳу ваҳдат ва ризоияти миллӣ	105
ФАЙЗУЛЛОЕВ, Ғ.Ғ. Истиқлолият ва арзишҳои он	109
ХОЛМУРОДЗОДА, М.Б. Аз таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	112
ШАРИФЗОДА, И.У. Озодиву Истиқлол ҳамчун муҳимтарин арзишҳои маънавию сиёсӣ	118

СУХАНИ ИФТИТОҲӢ

НАСУРИЁН ПУЛОД АСАДУЛЛО

Сардори Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, генерал-майори милитсия / Начальник Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент, генерал-майор милиции

***Ассалому алайкум, меҳмонони арҷманд, олимони гиромӣ,
Ҳамкорони азиз ва иштирокчиёни конференсия!***

Дар оғози кори конференсия, ҳамаи Шумо ҳайати меҳмонон, олимону муҳаққикон, коршиносони соҳа ва омӯзгорону шогирдони гиромикадрро хайрумакдам гуфта, бароятон барору комёбӣ таманно дорам.

Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Дастовардҳо ва уфуқҳои рушд дар 35 соли Истиқлолияти давлатӣ» ба яке аз масъалаҳои тақдирсози миллат - Истиқлолияти давлатӣ, ки тӯли ҳазорсолаҳо, ниёғони мо барои дастёб гардидан ба он талошҳо намуда, ҷони садҳо фарзандони диловару сарсупурдаи миллат дар ин роҳ аз даст рафтааст, бахшида мешавад.

Албатта, дар таърихи навини давлатдорӣ миллии мо, тоҷикон, Истиқлолияти сиёсӣ бузургтарин дастовард мебошад, ки дар охири садаи XX ба он шарафёб гардидем. Ҳоло бошад бахти баланди миллати тоҷик ва тоҷикистониён аст, ки дар фазои ороми сиёсӣ, сарфи назар аз мураккабҳои ҷаҳони муосир 35-умин солгарди Истиқлолияти хешро бо тантана истиқбол менамоянд.

Ин ҷашни сарнавиштсоз дар шароите таҷлил мегардад, ки инсоният барои расидан ба ҳаёти осуда, таъмини сулҳу субот ва адолату инсоф талош меварзад. Бинобар ин, моро зарӯр аст, ки Истиқлолияти худро дар ин ҳолат чун гавҳараки ҷашм гиромӣ дошта, бар ивази ҷон ҳам бошад, ҳифз намоем.

Истиқлолият мазҳари идеалу ормонҳои таърихӣ, рамзи асолату хувият, шартӣ бақои давлат ва эътибори ҷаҳонии миллат мебошад.

Вобаста ба ин масъала, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин зикр намудаанд, ки «Ормони Истиқлол фарзандони мубориз, ватандӯст ва донишманди миллатро ҳамвора ба нигоҳ доштани хувияти миллӣ, талқину таҳкими оини давлатдорӣ, таъмини пайванди ногусастани наслҳо ва ниҳоят ҳифзи Истиқлолияти Ватан ва пайдории тамаддуни аҷдодӣ раҳнамоӣ карда, дар давраҳои мушкили зиндагӣ ба онҳо нерӯу тавон бахшидааст».

Омӯзиши масъалаҳои Истиқлолияти сиёсӣ дар шароити давлатдорӣ навини Тоҷикистон аҳамияти муҳимми илмӣ назарявӣ ва сиёсӣ амалиро касб намудааст. Тадқиқу таҳлил ва хулосагирӣ аз раванду ҳодисаҳо низоми оғози раванди Истиқлолияти Тоҷикистон, монеаҳо ва нерӯҳои пешбар, тадқиқи амиқу ҳамаҷонибаи инкишофи он ба предмети махсуси илмҳои сиёсӣ табдил ёфтаанд.

Масъалаҳои мухталифи Истиқлолияти давлатӣ, бахусус, масъалаҳои амалии ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсиро Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди назари хосса қарор дода, муносибат ва самтҳои сиёсати минтақавию ҷаҳониро таҳхис намудааст. Дар суҳанронӣҳо ва баромадҳояш чи дар дохили кишвар ва чи дар сафарҳои расмӣ мулоқотҳо дар хориҷи мамлакат, ба масъалаи асосӣ тақдирсозии инкишофи Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври махсус дахл намуда, роҳҳои асосӣ самараноктарини рушди онро ба таври возеҳ ва таҳлили амиқ нишон додаст.

Боварии комил дорам, ки баргузори чунин конференсияи илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣ барои муҳокимаи паҳлуҳои муайяни масоили марбут ба асосҳои Истиқлолияти давлатӣ, ҳифзи он дар шароити ғарбпазудӣ асри муосир ва таҳияву тадқиқи иқдому тавсияҳои муайян дар ин самт мусоидат хоҳад кард. Дар ин ҷода меҳодам таъкид намоям, ки бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва расидан ба сулҳу Ваҳдати комили ҷомеа, имконият фароҳам гардидааст, ки бо диди амиқ илмӣ ба шинохти муҳимтарин арзишҳои давлатдорӣ муосир рӯ оварда, асосҳои бунёди онро мукамал намоем.

Муҳтарам иштирокчиёни конференсия!

Бо истифода аз ҳузури Шумо, олимону муҳаққиқон, коршиносони соҳа ва устодони арҷманд меҳодам қайд намоям, ки мавзӯи Истиқлолият ҳамчун арзиши гаронмояи миллат имрӯз ба таҳқиқи амиқ илмӣ ниёз дорад.

Бузургтарин дастоварди даврони Истиқлолияти Тоҷикистониён ин мушарраф шудан ба якпорчагии томи диёр, таъмини сулҳу субот, тинчию амонӣ, якдилию ягонагӣ ва муҳимтар аз ҳама – якдигарфаҳмию осудагии мардуми кишвари азиз мебошад, ки аз ин дастовард мову шумо ифтихор дорем.

Имрӯз, баъди 35 соли ба даст овардани Истиқлолият, давлати бунёдкардамон дар арсаи ҷаҳони мавқеъ ва эътибори хосса пайдо намуда, дар сарзaminaмон истиқлолият ба маънои тоҷаш ҳукмфармост ва ҳамасола таҳким ёфта истодааст.

Воқеан, имрӯз масъалаи ҳифзи Истиқлолият, инчунин, ба ҳайси унсури муҳимтарини давлатдорӣ миллӣ дар зеҳни ҷавонон ҷой намудани ин арзиш, дарки воқеии дастовардҳои замони Истиқлолият аз ҷониби шаҳрвандон, дарёфти механизмҳои муаррифии чунин дастовардҳо ба ҷаҳониён, шинохти Ваҳдат ҳамчун омили таҳкимбахши Истиқлолият, нақши Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди давлатдорӣ навин ва ҷойгоҳи ин шахсияти таърихӣ дар ҳалли мушкилоти минтақавию ҷаҳонӣ, масъалаҳои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва дигар паҳлуҳои мубрами масоили шинохти Истиқлолият мебошанд, ки дар назди мо истодаанд.

Боварии комил дорам, ки конференсияи имрӯзаи мо низ дар таҳқиқу баррасии чунин масоили мубрам нақши ҳудро мегузорад.

Бо истифода аз формати кори конференсия, пешниҳод менамоем, ки тавсияҳои кори конференсия, тақлифу пешниҳодот ва дигар хулосаҳо дар шакли мукамал ба шӯбаи таҳлили илмӣ ва таъбу нашр пешниҳод карда шуда, ба тасвиб расонида шаванд, то ки дар ҷараёни таълим ба таври васеъ истифода гарданд.

Дар анҷоми суҳан аз фурсати муносиб истифода намуда, ҳамаи иштирокчиёни конференсияи мазкурро ба муносибати 35-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо садоқати бепоён табрику муборакбод намуда, дар ин рӯзи муборак бароятон иқболи нек ва рӯзгори хушу осударо орзу менамоем.

ТАҲҚИҚОТИ ИЛМИИ ДОКТОРОН ВА НОМЗАДОНИ ИЛМҲО НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКТОРОВ И КАНДИДАТОВ НАУК

УДК 342.41:340.113

НЕЗАВИСИМОСТЬ ГОСУДАРСТВА И НЕПРЕРЫВНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА МУТТАСИЛИИ ҲУҚУҚИ МИЛӢ

АДЫГЕЗАЛОВА ГЮЛЬНАЗ ЭЛЬДАРОВНА

Заведующий кафедрой теории и истории государства и права Кубанского государственного университета, доктор юридических наук, доцент / Мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Кубан, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
E-mail: gyulnaz_2000@mail.ru

В юриспруденции, политологии и теории государства и права независимость государства традиционно рассматривается как внешнее проявление государственного суверенитета. Независимость означает неподчинение властей данного государства верховной власти любого другого государства, их политическую и юридическую автономию, а также отсутствие внешнего вмешательства в решение вопросов внутреннего и внешнеполитического устройства.

Основоположник классической теории суверенитета Жан Боден (1530-1596) в труде «Шесть книг о республике» (1576) определял суверенитет как «постоянную и абсолютную власть государства»¹. Независимость в этой концепции выступала фундаментальным признаком, отделяющим истинное государство от иных политических сообществ.

Гуго Гроций (1583–1645) в трактате «О праве войны и мира» развил внешнеправовой аспект независимости, заложив основы международного права². По Гроцию, суверенной является та власть, действия которой не подчинены контролю чужой воли. Представитель классической немецкой школы Георг Еллинек (1851-1911) в «Общем учении о государстве» характеризовал независимость через способность государственной власти к самоограничению³. Государство независимо до тех пор, пока оно подчиняется только тому праву, которое само для себя установило или признало.

Современная юридическая наука выделяет две стороны суверенитета:

1. Внутреннее верховенство (*supremacy*) – исключительная власть государства внутри своих границ.
2. Внешняя независимость (*independence*) – равенство государств на международной арене и отсутствие вышестоящей публичной власти над ними.

¹ Митюрёва, Д. С. «Республика» Жана Бодена в английской книжной традиции XVII в. – СПб.: Наука, 2024. – 321 с.

² Гроций, Г. О праве войны и мира: Репринт с изд. 1956 г. – М.: Ладомир, 1994. – 868 с.

³ Еллинек, Г. Общее учение о государстве. - 2-е изд., испр. и доп. по 2-му нем. изд. С. И. Гессеном. – СПб.: Н. Г. Мартынов, 1908. – XXIV. – 599 с.

Ведущий советский и российский специалист по международному праву И.И. Лукашук¹ подробно раскрывал нормативное содержание государственного суверенитета, принципы невмешательства и соотношение формальной и реальной независимости. Российский государствовед В.Е. Чиркин² посвятил работы теории публичной власти, суверенитету, конституционному устройству и проблематике реального суверенитета в современном мире. В исследованиях авторов предлагается различать:

Юридическую (формальную) независимость – зафиксированный в международном праве (Устав ООН, декларации) статус государства как равноправного и суверенного субъекта.

Фактическую (реальную) независимость – реальную способность государства осуществлять самостоятельную политику без зависимости от внешних факторов (финансовых, военных, технологических).

Нормативно концепция независимости государств в международном праве базируется на следующих ключевых актах:

– Устав ООН (1945 г.) закладывает «*принцип суверенного равенства всех его Членов*», а также фиксирует *принцип невмешательства* во внутренние дела.

– Декларация о принципах международного права (1970 г.) описывает независимость как право государства свободно выбирать и развивать свои политические, социальные, экономические и культурные системы.

Независимость государства не может быть абсолютной. Право на суверенитет является производным от коллективного права на безопасность общества, главным гарантом которого стало государство.

Российский автор начала XX в. Н.А. Захаров, характеризуя полусуверенные и полносубверенные государства, отмечал, что отношения между государствами строятся двумя путями: отношения сюзеренитета и отношения протектората³. В первом случае вассальное государство, обычно бывшее частью государства-сюзерена, движется в сторону усиления своей независимости и эмансипации. Во втором, покровительствуемые государства, потеряв внешнюю политическую независимость, идут по пути инкорпорирования и аннексирования со стороны государства-покровителя. Путь, который проходят вассальные и покровительствуемые государства, может быть очень растянутым по времени, постепенным и последовательным либо скачкообразным. Это зависит от многочисленных как внутренних, так и внешних факторов. Так, в состав Экономического сообщества западноафриканских государств (ЭКО-ВАС), основанного в 1975 году для содействия экономической интеграции и сотрудничеству между его странами-членами, входят бывшие французские колонии, чей суверенитет продолжал ограничиваться бывшими метрополиями. 28 января 2023 г. военные лидеры Мали, Буркина-Фасо и Нигера заявили о выходе из ЭКОВАС, обозначая таким образом независимость своих государств от европейского влияния.

В исследованиях современных правоведов и политологов (например, теории М. Кревельда⁴, А. Грамши⁵, а также социологии глобализации) отмечается, что абсолютная независимость в эпоху глобализации размывается. Государства добровольно делегируют часть полномочий наднациональным институтам (ЕС, ВТО и др.) или ограничивают свою автоно-

¹ Лукашук, И.И. Международно-правовое регулирование международных отношений. – М.: Международные отношения, 1975. – 176 с.; Лукашук, И.И. Глобализация, государство, право, XXI век / Ин-т государства и права Рос. акад. наук. – М.: Спарк, 2000. – XVII. – 262 с. и др.

² См., напр. Чиркин, В.Е. Сравнительное государствоведение: учебное пособие. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2024. – 448 с.; Чиркин, В.Е. Территориальная организация публичной власти. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2024. – 208 с. и др.

³ Захаров, Н.А. Курс Общего Международного Права. – Петроград: Тип. Д.П.Вейсбрута, 1918. – С.107-112.

⁴ Мартин ван Кревельд. Расцвет и упадок государства. – 2-е изд., эл. – М., Челябинск: Социум, 2020 и др.

⁵ Грамши, А. Избранные произведения в трех томах. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957–59 и др.

мию международными договорами по защите прав человека. В связи с этим в современной науке часто используют термины «относительный суверенитет» или «взаимозависимость».

Правовые формы фиксации независимости можно разделить на две основные категории: внутригосударственные (национально-правовые) и международно-правовые.

Каждая из этих форм закрепляет суверенитет государства на разном уровне и выполняет свои специфические юридические функции.

1. Внутригосударственные (национально-правовые) формы. Эти акты закладывают юридическую основу независимости внутри самой страны и провозглашают создание нового суверенного субъекта. Это Декларации о независимости (о государственном суверенитете) и конституции и конституционные законы.

Декларации относятся к первичным учредительным политико-правовым актам, провозглашающим образование нового государства или его выход из состава другого государства (сецессию), служат правовым основанием для разработки будущей Конституции (например, Декларация независимости США 1776 г., Декларация о государственном суверенитете РСФСР 1990 г. и др.)

В конституции, как в основном законе государства суверенитет закрепляется в преамбуле или первой главе об основах конституционного строя (например, статья 4 Конституции РФ 1993 г., Конституционный закон Республики Казахстан «О государственной независимости» 1991 г.).

Среди внутригосударственных актов можно назвать и решения всенародных референдумов, как актов прямого народного волеизъявления (например, референдум о независимости Черногории и выходе её из состава Государственного Союза Сербии и Черногории, состоявшийся состоялся 21 мая 2006 года).

2. Международно-правовые формы. Эти формы фиксируют внешнюю независимость и признание государства со стороны мирового сообщества, выражаются в двусторонних и многосторонних международных договорах (например, Парижский мирный договор 1783 г., по которому Великобритания признала независимость США) и в актах международных организаций (Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН).

В качестве ещё одной формы можно назвать односторонние акты иностранных государств (ноты и декларации о признании (*de jure* / *de facto*)). Это официальное заявление руководства другого государства о признании нового независимого субъекта международной политики.

Провозглашение независимости создаёт юридический парадокс. С одной стороны, возникает новая суверенная власть, отрицающая верховенство прежней метрополии (центра), а с другой, – общество не может существовать в условиях правового вакуума.

В теории права влияние акта о независимости государства на непрерывность (континуитет) правопорядка и национальную правовую систему описывается через баланс между правовым разрывом и технической преемственностью.

Выделяют два основных подхода к тому, что происходит с правом при появлении нового государства:

1) Теория «чистого листа» (*Tabula Rasa*). Новое независимое государство абсолютно свободно от правовых актов государства-предшественника. Всё прежнее законодательство утрачивает силу в момент провозглашения независимости. Эта концепция зафиксирована в Венской конвенции о правопреемстве государств в отношении договоров (1978 г.) и применяется преимущественно для бывших колониальных стран в сфере международно-правовых обязательств.

2) Концепция правовой непрерывности (континуитета). Для предотвращения хаоса и правового вакуума система права государства-предшественника продолжает временно применяться, но меняет своё основание (источник легитимности). Этот путь используется большинством государств при мирном или конституционном выделении (сецессии), при распаде империй и федераций.

Чтобы не вызывать коллапс в регулировании повседневных отношений (уголовных, гражданских, семейных), новое независимое государство применяет специфические юридические механизмы:

– Оговорка о рецепции (Временное сохранение чужого права). Новая власть издаёт специальный конституционный или учредительный акт, в котором провозглашает, что все законы государства-предшественника продолжают действовать на территории, если они не противоречат Декларации о независимости и новой Конституции.

Так, после 1776 года штаты США официально признали действие британского общего права (Common Law) за исключением норм, ущемляющих суверенитет США. Аналогично поступали постсоветские республики в 1991 году, сохранив действие советских кодексов до принятия собственных.

– Смена источника легитимности («конституционный трансфер»). Правопорядок продолжает функционировать, но меняется основание его юридической силы. Законы действуют, потому что их разрешил применять суверенный народ нового государства.

– Механизм дерогации и отмены. Национальное право начинает подвергаться выборочной дерогации (отмене), судебная и правоприменительная система, как правило, продолжает работать в прежнем составе, но правосудие осуществляется уже «именем нового государства».

Возникает институт оптации (права выбора гражданства) или автоматического признания гражданами всех лиц, проживавших на территории в момент провозглашения независимости.

Таким образом, провозглашение независимости государства приводит к дисконтинуитету (разрыву) в публично-правовой сфере (политическая власть, конституционный строй) и континуитету (преемственности) прежде всего в частноправовой сфере (гражданские, семейные, трудовые нормы). За счёт инструмента рецепции национальное право независимого государства на первых порах состоит из адаптированных норм государства-предшественника, которые затем постепенно замещаются собственным суверенным законодательством.

УДК 342.41:321.01

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

РУШДИ КОНСТИТУТСИОНӢ-ҲУҚУҚИИ СОҲИБИХТИЁРИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРӢБИИ ФАЗОИ ПАСОШУРАВӢ

КАРНАУШЕНКО ЛЕОНИД ВЛАДИМИРОВИЧ

*Начальник кафедры теории и истории права и государства Краснодарского университета
МВД России, доктор исторических наук, профессор / Сардори кафедраи назария ва таърихи
ҳуқуқ ва давлати Донишгоҳи ВКД Россия дар ш Краснодар,
доктори илмҳои таърих, профессор
E-mail: karnl@mail.ru*

В государственоведении и конституционном праве используются три несовпадающих понятия суверенитета, и смешение их порождает изрядную часть недоразумений при оценке распада Союза ССР. Народный суверенитет означает власть народа и

его высшую волю устанавливать правовой статус человека и гражданина, общественный и государственный строй, порядок отношений с другими государствами. Национальный суверенитет характеризует суверенные права наций, в том числе право на самоопределение. Государственный суверенитет, о котором пойдет речь далее, В.Е. Чиркин определяет как «высшую власть государства на данной государственно организованной территории, юридическую независимость государства от других государств и иных структур»¹. Признание этого принципа старше двух остальных: он закреплён Вестфальским миром 1648 г., тогда как народный суверенитет получил правовое выражение в актах американской и французской революций XVIII в., а национальный – в первых актах советской власти².

Признаки государственного суверенитета – презумпция суверенности всякого признанного государства, неотъемлемость, исключительность, неделимость – задают жесткое положение: «Нельзя быть частично суверенным – суверенитет либо есть, либо его нет»³. Из этого положения, однако, не следует, что суверенитет означает произвол: он осуществляется в правовых рамках, определенных самим государством, и пока принятые им акты не отменены, они должны государством соблюдаться⁴. Государство вправе с собственного согласия ограничить отдельные элементы своего суверенитета, и такое самоограничение суверенитета не отменяет.

Отсюда следует вывод, имеющий прямое значение для настоящей темы. Если суверенитет неделим, но осуществляется в правовых рамках и допускает самоограничение, то квалификация государства как суверенного через один лишь факт независимости оказывается недостаточной. В.Е. Чиркин предлагает поэтому ввести «понятие степени фактического осуществления государственного суверенитета»⁵.

Степень эта определяется прежде всего правом. С.А. Авакьян раскладывает суверенитет государства на верховенство, единство, самостоятельность и независимость, причем верховенство состоит в том, что только государственная власть «полномочна отражать (закреплять) в конституции и иных нормативных правовых актах весь строй общественных отношений»⁶. Круг замыкается: суверенитет осуществляется государственной властью, власть получает верховенство через конституцию, конституция действует через правовые институты. Там, где такой цепи нет, суверенитет остается титулом.

В подобном положении и находились союзные республики к концу 1980-х гг. В.Д. Зорькин, оценивая роль конституций постсоветских государств, писал, что именно в них «мы получили тот правовой фундамент, который обеспечил политическую, экономическую, социальную целостность обретших суверенитет стран»⁷. Обретение суверенитета и его обеспечение разведены здесь как разные события, и промежуток между ними составляет, на наш взгляд, главное содержание конституционного развития Республики Таджикистан в 1990–1994 гг. Задача этих лет состояла не в приобретении суверенитета, а в наполнении давнего титула правовым содержанием. Ниже рассматривается, какими средствами эта задача решалась.

Титул суверенного государства принадлежал Таджикистану задолго до 1990 г.: Таджикская ССР образована 16 октября 1929 г. и 5 декабря того же года вошла в состав Союза

¹ Чиркин, В.Е. Интеграционные межгосударственные процессы, конституции и государственный суверенитет / В.Е. Чиркин // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2019. – № 3. – С. 5.

² Чиркин, В.Е. Указ. соч. – С. 5–6.

³ Чиркин, В.Е. Указ. соч. – С. 7.

⁴ Там же.

⁵ Чиркин, В.Е. Указ. соч. – С. 18.

⁶ Авакьян, С.А. Конституционное право России: учебный курс. Т. 1. – 5-е изд. – М.: Норма; ИНФРА-М, 2014. – С. 364.

⁷ Зорькин, В.Д. Роль конституций постсоветских государств в формировании новой государственности / В.Д. Зорькин // Право и государство. – 2015. – № 3 (68). – С. 22. Цит. по: Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Динамика конституционного обеспечения суверенитета государств на постсоветском пространстве: опыт Таджикистана / А.Д. Гафурзода, Дж.М. Зоир // Теоретическая и прикладная юриспруденция. – 2024. – № 4 (22). – С. 81.

ССР на правах союзной республики¹. За советский период были приняты четыре республиканские конституции, последняя из которых, 1978 г., действовала до 1994 г.²

Формулы союзного законодательства были при этом весьма щедрыми. Статья 76 Конституции СССР 1977 г. устанавливала: «Союзная республика – суверенное советское социалистическое государство, которое объединилось с другими советскими республиками в Союз Советских Социалистических Республик»; статья 78 гласила, что территория республики не может быть изменена без ее согласия, а статья 81 – что «суверенные права союзных республик охраняются Союзом ССР»³. Юридическая ценность этих норм была, однако, невелика. СССР и пятнадцать республик были названы государствами, так что на одной территории размещались шестнадцать государств, пятнадцать из которых входили в шестнадцатое. Между тем, «на практике союзные республики государствами не были, решающие государственные полномочия не осуществляли. В частности, у них не было своих вооруженных сил, они не участвовали в международных отношениях <...>, они не воспринимались международным сообществом как государства»⁴. Конституции СССР говорили, кроме того, об ограниченном суверенитете республик, а множественность государственных суверенитетов в одном государстве противоречила самой идее суверенитета⁵.

Не лучше обстояло дело и с внутренним верховенством. А.Д. Гафурзода и Дж.М. Зоир напоминают, что конституции стран с тоталитарным режимом умалчивали о собственной высшей юридической силе по определенной причине: высшим законом там была не конституция, а программа единственной правящей партии – статья 6 Конституции СССР и соответствующие статьи конституций союзных республик⁶. А.Х. Юсуфзода добавляет характеристику самих республиканских конституций: многие их нормы «не имели прямого, непосредственного действия на практике», а «подконституционные акты обладали реальным преимуществом перед Конституцией»⁷. Ни один из признаков, выделенных С.А. Авакьяном, союзная республика тем самым не осуществляла: верховенство принадлежало партийному документу, единство и самостоятельность ограничивались союзными предметами ведения, независимости не было вовсе. Оставался титул.

Демонтаж этой конструкции начался средствами самого советского конституционного права и предшествовал провозглашению суверенитета. Законом СССР от 20 декабря 1989 г. из преамбулы Конституции СССР были исключены слова о «возрастающей руководящей роли Коммунистической партии», учрежден пост Президента СССР, а статья 6 закрепила многопартийность⁸. Республиканский уровень воспроизвел ту же логику в течение восьми месяцев: законом от 23 апреля 1990 г. изменены статьи 6 и 7 Конституции Таджикской ССР в части места компартии, законом от 22 августа 1990 г. – нормы об избирательных правах, законом от 1 декабря 1990 г. учрежден пост Президента республики, законом от 7 декабря 1990 г. – нормы о формах собственности⁹.

Результат этой серии поправок обычно описывают как демократизацию, и это верно, но неполно: место фактического верховенства в правовой системе оказалось освобожденным, поскольку прежний его носитель был устранен, а новый не установлен. Заполнение этого места и составит впоследствии содержание статьи 10 Конституции 1994 г. Суверенитет провозглашался, следовательно, не на пустом месте: место для него было заранее расчищено. Пока-

¹ Юсуфзода, А.Х. Основы конституционного права Республики Таджикистан: монография / А.Х. Юсуфзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – С. 3.

² Юсуфзода, А.Х. Указ. соч. – С. 4.

³ Чиркин, В.Е. Указ. соч. – С. 13–14.

⁴ Там же. – С. 14.

⁵ Там же.

⁶ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 84.

⁷ Юсуфзода, А.Х. Указ. соч. – С. 4–5.

⁸ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 79.

⁹ Там же. В публикации второй из перечисленных законов датирован 22 августа 1999 г.; по контексту перечня поправок доконституционного периода – 1990 г.

зательно и то, что конституционный процесс начался внутри той же серии – постановление об образовании комиссии по подготовке проекта новой Конституции было принято 23 августа 1990 г., за день до Декларации о суверенитете¹.

Декларация дала определение суверенитета, совпадающее с доктринальным: он «выражается в единстве и верховенстве государственной власти на всей территории Республики Таджикистан и независимости во внешних сношениях»². Пункт 2 признал носителем суверенитета и единственным источником государственной власти народ, определенный через гражданство: «граждане Таджикской ССР независимо от их национальности составляют народ Республики Таджикистан»³.

Решение это далеко не формальное. С.А. Авакьян показывает, к каким последствиям ведет провозглашение государства государством одной нации при многонациональном составе населения⁴; Декларация избрала гражданское, а не этническое понимание народа и тем сняла заранее один из самых опасных вопросов будущего конфликта. Организация публичной власти обозначена в том виде, в каком она войдет в Конституцию 1994 г.: разделение власти на законодательную, исполнительную и судебную (п. 3), верховенство Конституции и законов республики (п. 5), неприкосновенность территории (п. 11), международная правосубъектность (п. 15)⁵.

Государственного суверенитета в собственном смысле Декларация тем не менее не создавала. Преамбула исходила из объединения советских наций «в рамках обновленного СССР»; пункт 6 обязывал республику признавать и уважать «суверенные права Союза ССР и союзных республик»; пункт 7 сохранял право свободного выхода лишь «в порядке, устанавливаемом Союзным договором»; пункт 9 сохранял союзное гражданство⁶. Признание за другим субъектом суверенных прав на той же территории и двойное гражданство несовместимы с неделимостью и исключительностью суверенитета. Право выхода, которое он рассматривает как критерий сохранения суверенитета при вхождении государства в объединение⁷, было поставлено в зависимость от акта, принимаемого не республикой.

Как представляется, распространенное в литературе отождествление Декларации с актом провозглашения независимости⁸ смешивает два разных состояния. Декларация провозгласила суверенитет и выработала его нормативную модель, оставив условия ее действия вне собственной досягаемости. Об этом говорит и ее последний пункт, называющий Декларацию «основой для разработки новой Конституции»⁹: акт, отсылающий к будущему учредительному документу, сам себя учредительным не считает. Значение Декларации в другом – все существенные формулы, которыми Конституция 1994 г. закрепит суверенитет, были выработаны за четыре года до нее.

Постановление Верховного Совета № 392 о провозглашении государственной независимости открывается формулой «Руководствуясь Декларацией о суверенитете Республики Таджикистан»¹⁰, а принятый в тот же день закон № 393 внес в действующую Конституцию

¹ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 80; См.: Заключение, п. 1. Достиев, А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: история разработки, принятия и основные положения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А.С. Достиев. – Душанбе, 1999. –

² См.: П. 1 Декларации о суверенитете Таджикской Советской Социалистической Республики от 24 августа 1990 г.

³ Там же. – П. 2. Цитируется по редакции, действовавшей после изменений 9 сентября 1991 г.

⁴ Авакьян, С.А. Указ. соч. – С. 365–366.

⁵ Декларация о суверенитете... – Пп. 3, 4, 5, 11, 12, 15.

⁶ Там же. – Преамбула, пп. 6, 7, 9.

⁷ Чиркин, В.Е. Указ. соч. – С. 16.

⁸ См.: Достиев, А.С. Указ. соч. – Заключение, п. 1; Букиккио, Дж. Приветственная речь // Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан. – 2022. – № 1-2. – С. 11-12.

⁹ Декларация о суверенитете... – П. 19.

¹⁰ О провозглашении государственной независимости Республики Таджикистан: Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан от 9 сентября 1991 г. № 392.

определение Таджикистана как суверенного демократического правового государства¹. Независимость выводилась, следовательно, из ранее провозглашенного суверенитета, а не из внешнего источника и не из факта распада Союза.

Решающее содержание сосредоточено в пункте 2 постановления, которым «в целях защиты государственного суверенитета, конституционных прав и свобод граждан и территориальной целостности» признавалось целесообразным образовать Министерство обороны². А.Д. Гафурзода и Дж.М. Зоир оценивают это решение как принятое «в нарушение положений Конституции СССР (ст. 73 и 113)» и видят в нем «одно из ярких свидетельств формирования независимого государства»³. Отсутствие собственных вооруженных сил В.Е. Чиркин называет первым в ряду обстоятельств, по которым союзные республики не были государствами; образование Министерства обороны означает поэтому появление первого действительного признака суверенитета – акт суверенной воли, а не следствие внешних событий.

Пункт 3 постановления поручал обеспечить разработку проектов законов, «направленных на правовое обеспечение независимости республики», и привести решения правительства в соответствие с Декларацией⁴. Независимость определена здесь как задача, требующая правового обеспечения, а не как достигнутый результат. Внешняя сторона дела развивалась быстро: республику официально признали 151 государство, она вступила в ООН⁵. Внутренний правопорядок, напротив, остался прежним – государство продолжало действовать на основании конституции, принятой 14 апреля 1978 г. в составе другого государства.

Пределы этого способа существования обнаружились быстро. Гражданская война, продолжавшаяся пять лет, нанесла хозяйству ущерб более чем в 7 млрд долл. и сделала вынужденными переселенцами более миллиона человек⁶. Государственно-правовое строительство продолжалось и в эти годы: на XVI сессии Верховного Совета (ноябрь – декабрь 1992 г.) его председателем был избран Э.Ш. Рахмонов, ставший фактически главой республики⁷. Конституционная комиссия, по свидетельству А.С. Достиева, фактически не работала, а попытка 1992 г. была прервана войной⁸; постановлением от 26 июня 1993 г. ее состав был обновлен⁹.

Необходимость новой конституции определялась к этому времени уже не политикой, а состоянием правовой системы: конституция 1978 г. «фактически исчерпала себя и возможности внесения в нее новых изменений и дополнений», а «политические декларации, содержащиеся в многочисленных соглашениях и договорах с оппозицией, требовали упорядочивания с конституционно-правовой точки зрения»¹⁰. Республика находилась в состоянии, которое те же авторы называют «диффузией власти»: решения принимались при отсутствии механизмов контроля¹¹. Если воспользоваться характеристикой М.В. Баглая, отрицающей возможность двоевластия при подлинном суверенитете¹², состояние это есть отрицание верховенства как признака – при том, что суверенитет как принцип был уже провозглашен и признан международным сообществом. Понятие степени фактического осуществления суве-

¹ О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Таджикистан: Закон Республики Таджикистан от 9 сентября 1991 г. № 393 // Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. – 1991. – № 18. – Ст. 240.

² Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан от 9 сентября 1991 г. № 392. – П. 2.

³ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 79.

⁴ Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан от 9 сентября 1991 г. № 392. – П. 3.

⁵ Юсуфзода, А.Х. Указ. соч. – С. 3-4.

⁶ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 79-80.

⁷ Там же. – С. 80.

⁸ Достиев, А.С. Указ. соч. – Заключение, пп. 1, 2.

⁹ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 80.

¹⁰ Там же. Дата принятия предшествующей конституции указана в публикации как 1987 г.; правильная дата – 14 апреля 1978 г. (см.: Юсуфзода, А.Х. Указ. соч. – С. 4).

¹¹ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 82-83.

¹² Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации. – 6-е изд. – М.: Норма, 2007. – С. 144.

ренитета оказывается здесь, на наш взгляд, не теоретической тонкостью, а рабочим инструментом.

В начале апреля 1994 г. рабочая группа представила на рассмотрение комиссии два альтернативных проекта, поскольку общественно-политические силы расходились в вопросе о форме правления. Существенно однако другое: оба проекта предусматривали республиканскую форму правления, приоритет прав человека, разделение властей, институт президентства и легальное существование оппозиционных партий, и оба «провозглашали Таджикистан суверенным демократическим, правовым, светским и унитарным государством»¹. Характеристика государства не была следовательно предметом спора: спор шел об организации власти. Нормативная модель суверенитета к 1994 г. была общепризнанной, недоставало ее институционального оформления.

Закон от 20 июля 1994 г. № 974 о конституционной реформе установил, что Конституция считается принятой, если за нее проголосует более половины участвовавших в референдуме избирателей². В референдуме 6 ноября 1994 г. приняли участие 94,4 % избирателей, за принятие Конституции подано 87,59 % голосов³. Способ принятия имеет самостоятельное юридическое значение: В.Е. Чиркин связывает презумпцию народного суверенитета с процедурой – если конституция принята народом, «с позиций права предполагается, что в демократических странах осуществляется народный суверенитет»⁴. А.С. Достиев определяет полученный документ как «учредительный акт, юридически оформляющий возникновение нового независимого государства»⁵.

Преамбула называет субъект учредительной власти и мотив принятия акта. Формулой «Мы, народ Таджикистана» народ обозначен, по характеристике А.Х. Юсуфзоды, «как особый субъект, принявший Конституцию»⁶, а мотивом названо «понимая необходимость обеспечения суверенитета и развития своего государства»⁷. Народ принимает Конституцию не потому, что суверенитет достигнут, а потому, что его надлежит обеспечить: преамбула квалифицирует суверенитет как предмет обязательства, а учредительный акт – как средство его исполнения. Будь независимость и суверенитет синонимами, такая формулировка спустя три года после 1991 г. была бы странной.

Статья 1 определяет Таджикистан как суверенное демократическое правовое светское унитарное государство, характеризующееся далее и как социальное⁸. Ядро формулы содержалось уже в пункте 1 Декларации; Конституция добавила к нему светский и унитарный характер, отвечающие содержанию пережитого конфликта, – светскость противостояла притязанию на превращение государства в исламское, унитарность отвечала угрозе территориального распада. Статью 1 замыкает статья 100, объявляющая неизменными форму правления, территориальную целостность и сущностные характеристики государства. Жесткость этой нормы вызывает возражения, наиболее известное из которых принадлежит А. Имомову. Многие конституции – Испании, ФРГ, США, Российской Федерации, Японии – не знают норм о неизменности основ строя; конституции Греции, Италии, Франции, Ирана объявляют

¹ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 80–81.

² Закон Республики Таджикистан «О конституционной реформе, порядке принятия и введения в действие Конституции Республики Таджикистан» от 20 июля 1994 г., № 974 // Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. – 1994. – № 13. – С. 194.

³ Итоги референдума приводятся по: Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 81.

⁴ Чиркин, В.Е. Указ. соч. – С. 6.

⁵ Достиев, А.С. Указ. соч. – Заключение, п. 4.

⁶ Юсуфзода, А.Х. Указ. соч. – С. 7.

⁷ См.: Преамбула Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на референдумах 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г.). –

⁸ См.: Ст. 1 Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на референдумах 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г.). – Указание на президентскую форму правления внесено в статью на референдуме 22 мая 2016 г.

неизменной лишь республиканскую форму правления¹. Таджикская норма на этом фоне выглядит исключительно жесткой. Ответ А.Д. Гафурзода и Дж.М. Зоира состоит в различении уровней: неизменны не институты, а цели и содержание деятельности государства, тогда как институциональная организация подлежит изменению «вплоть до упразднения института президентуры»². К этому следует добавить одно. В.Е. Чиркин применяет понятие самоограничения к добровольному ограничению государствами элементов своего суверенитета при вхождении в объединения³; статья 100 представляет собой ту же конструкцию, обращенную внутрь: учредительная власть изымает у любой последующей власти, включая саму себя, возможность сменить основание конституционного строя. Ограничение исходит от суверена и потому его верховенства не отменяет.

Статья 6 содержит завершенную конструкцию народного суверенитета, а не его провозглашение: шесть ее частей устанавливают носителя суверенитета и единственный источник власти, формы ее осуществления, состав народа, запрет узурпации, санкцию за узурпацию и исчерпывающий круг субъектов, уполномоченных выступать от имени народа⁴. Конструкция покрывает все критерии народного суверенитета, выделенные С.А. Авакьяном⁵. Квалификация узурпации власти как особо тяжкого преступления (ч. 5) выводит норму за пределы обычного конституционного запрета. Необходимость такой детализации М.В. Баглай объясняет тем, что народ «никогда не бывает един в своих целях»⁶.

Статья 9 помещает разделение властей в число основ конституционного строя, почти дословно воспроизводя пункт 3 Декларации⁷. С.А. Авакьян включает разделение властей в содержание признака единства государственной власти: разделение есть способ существования единой суверенной власти, а не ее дробление. Отвечал этот механизм вполне конкретному состоянию: «именно поэтому в Конституции заложен юридический механизм ограничения власти»: прямой запрет узурпации и Конституционный суд, призванный «увести» конфликтующие стороны с улиц и баррикад в зал судебного заседания⁸. Часть 3 статьи 7 обязывает государство обеспечивать «суверенитет, независимость и территориальную целостность республики»⁹ – единственное место Конституции, где суверенитет становится предметом государственной обязанности.

Наконец, часть 1 статьи 10 устанавливает, что Конституция обладает высшей юридической силой, ее нормы имеют прямое действие, а противоречащие ей законы и другие правовые акты юридической силы не имеют¹⁰. Р.Ш. Сотиволдиев квалифицирует эту норму как коллизионную, определяющую, какой акт побеждает при расхождении внутри правовой системы¹¹. Прямое провозглашение верховенства объясняется характером предшествующего правопорядка: в государствах со зрелой демократией это свойство презюмируется, а там, где

¹ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 85–86.

² Там же. – С. 86; позиция А. Имомова цит. по указанной работе.

³ Чиркин, В.Е. Указ. соч. – С. 17.

⁴ См.: Ст. 6 Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на референдумах 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г.).

⁵ Авакьян, С.А. Указ. соч. – С. 355–356.

⁶ Баглай, М.В. Указ. соч. – С. 123.

⁷ См.: Ст. 9 Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на референдумах 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г.); Авакьян, С.А. Указ. соч. – С. 364.

⁸ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 82–83. Полномочия Конституционного суда закреплены ст. 89; ст. 84, названная в цитируемом тексте, относит его к органам судебной власти.

⁹ См.: ч. 3 ст. 7 Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на референдумах 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г.).

¹⁰ См.: ч. 1 ст. 10 Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на референдумах 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г.). – Цит. по: Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан. – 2022. – № 1–2. – С. 2. В ряде русскоязычных публикаций Конституции слово «высшей» в части первой отсутствует.

¹¹ Сотиволдиев, Р.Ш. Роль Конституционного суда Республики Таджикистан в устранении коллизии законодательных актов / Р.Ш. Сотиволдиев // Юридическая техника. – 2017. – № 11. – С. 332.

высшим законом была программа правящей партии, его требовалось объявить¹. Статья 10 заполнила место, освободившееся после поправки от 23 апреля 1990 г.: верховная власть внутри страны получила правового, а не политического носителя. Части 2 и 3 той же статьи завершают конструкцию самоограничения: обязанность соблюдать Конституцию и законы возложена прежде всего на само государство, признанные международно-правовые акты включены в правовую систему, а не соответствующий Конституции международный договор «не подлежит введению в действие и применению»². Ответ на поставленный В.Е. Чиркиным вопрос о том, сколько суверенных прав можно передать, чтобы суверенитет не оказался исчерпанным³, таджикская модель дает процедурный: столько, сколько прошло через предварительный конституционный контроль.

Становление государственного суверенитета Республики Таджикистан представляет собой последовательность правовых состояний, в которой каждое следующее восполняло недостающий элемент предыдущего. Исходным был номинальный суверенитет союзной республики – титул при отсутствии всех признаков, по которым суверенитет опознается. Поправки 1989–1990 гг. устранили прежнего носителя фактического верховенства и тем освободили место для нового. Декларация 24 августа 1990 г. выработала нормативную модель суверенитета, но не создала условий ее действия. Акты 9 сентября 1991 г. придали суверенитету первый действительный признак, образовав Министерство обороны вопреки Конституции СССР. Конституция 6 ноября 1994 г. перевела суверенитет из провозглашенного состояния в действующее: принятая как учредительный акт, она перенесла верховенство с политического субъекта на конституционный текст, дала верховной власти носителя (ст. 6), пространственный предел (ст. 7) и внутреннюю структуру (ст. 9) и ограничила ее запретом узурпации и неизменностью сущностных характеристик государства – ограничением, исходившим от самого суверена и потому верховенства не отменяющим.

Государственный суверенитет Республики Таджикистан, следовательно, не был получен в готовом виде ни в 1990, ни в 1991 г.: он построен последовательным конституционно-правовым развитием и средствами права – сначала советского, затем собственного.

¹ Гафурзода, А.Д., Зоир, Дж.М. Указ. соч. – С. 84.

² См.: чч. 2, 3 ст. 10 Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на референдумах 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г.); Юсуфзода, А.Х. Указ. соч. – С. 9.

³ Чиркин, В.Е. Указ. соч. – С. 16.

ТДУ 101.9:172.12

ФАЛСАФАИ АЙБШИНОСӢ ВА ОЯНДАШИНОСИИ ТАШАККУЛИ ВИЧДОНИ ИНСОНИЯТ

ФИЛОСОФИЯ ВИНЫ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

МУҲАММАД САЪДИ АБДУРАҲМОН

Сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 2-юми Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, подполковники милитсия / Начальник кафедры общественных дисциплин факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, доктор политических наук, подполковник милиции
E-mail: mahmadov.2014@mail.ru

КОМИЛОВ ДАЛЕР РУСТАМОВИЧ

Мудири кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои фалсафа, дотсент / Заведующий кафедрой истории и межкультурных связей Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат философских наук, доцент
E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com

Дар фазои соҳибистиклолии Ватанамон, ки ҳамчун арзиши таърихӣ, сиёсӣ ва маънавӣ таҷассумгари худшиносии миллӣ ва вичдони ҷамъиятӣ мебошад, масъалаи таҳқиқи айбшиносӣ ва ташаккули вичдони инсон аҳамияти махсус касб мекунад.

Дар мероси асри миёнагии мутафаккирони тоҷик “айб” пеш аз ҳама ҳамчун имтиҳони вичдон, меъёри ҳудогоҳӣ ва василаи поксозии ботин маънидод мегардад, ки он дар умқи таҷрибаи маънавии инсон ҷой дошта, бо ҳаракати ӯ ба сӯйи камоли рӯҳӣ ва худсозии вичдонӣ пайванд мегирад.

Аммо дар шароити ҷомеаи рақамӣ ва густариши низомҳои зеҳни сунъӣ, айб тадриҷан ба шакли нави арзёбӣ, яъне низомии назорати рафтор ва меъёргузори рақамии ахлоқ табдил меёбад. Ин тағйирот нишон медиҳад, ки айб як сохтори мураккаби иҷтимоӣ-технологӣ мубаддал гардида, дар доираи низомҳои назоратии рақамӣ ҷойгир мешавад. Аз ин рӯ, бозхонии герменевтикии матнҳои классикӣ дар бораи айб, айббинӣ, айбпӯшӣ ва худшиносӣ имрӯз арзиши назариявӣ, методологӣ ва футурологӣ пайдо менамояд.

Таҳлили осори Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ, Абӯҳомид Ғаззоли ва дигар мутафаккирони ахлоқшиносии Шарқ нишон медиҳад, ки айб дар моҳияти худ оинаи маърифати дарккунанда мебошад. Инсон воқеиятро тавассути уфуқи маърифативу вичдонии худ дарк менамояд. Яъне, ҳар гуна арзёбӣ аз ҷумла айб бо вичдон, таҷрибаи ботинӣ ва ҷаҳони маънавии шахс иртиботи ногусастанӣ дорад. Ин мавқеи маърифатшиносӣ дар муҳити ахлоқи рақамӣ ва баҳсҳои марбут ба зеҳни сунъӣ аҳамияти хосаро касб мекунад, зеро бо вучуди қобилияти ошкорсозии хатогӣ, аз дарки арзишҳои ботинии ахлоқӣ шарм, раҳм, вичдон ва худислоҳӣ маҳруманд. Аз ҳамин ҷост, ки масъалаи тафовут миёни ошкорсозии техникӣ ва дарки маънавӣ ба яке аз меҳварҳои асосии дискурси муосир табдил меёбад, ки дар он ҳифзи инсон бо шиддат матраҳ мегардад¹.

Мақолаи мазкур бо тақия ба таҳлили герменевтикии матнҳои классикӣ ва истифода аз равишҳои муосири фалсафӣ, аз ҷумла, герменевтикаи маънавӣ, ахлоқшиносии

¹ Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари панҷум ва шашум. - Душанбе: «Адиб», 2013. – С. 201-208; Фаридуддини Аттор. Мантику-т-тайр ва Асрорнома. - Душанбе: «Адиб», 2013. – С. 67-74.

танқидӣ ва футурологияи иҷтимоӣ кӯшиш менамояд, ки мафҳуми айбро дар се қисм ба ҳам пайваста баррасӣ намояд:

- 1) ҳамчун категорияи онтологиву маърифатӣ, ки ба сохтори дарки инсон аз худ ва ҳастӣ иртибот дорад;
- 2) худтанзимкунии вичдон ва нигоҳдории мувозинати ахлоқии ҷомеа;
- 3) ҳамчун масъалаи стратегӣ дар шароити ҷомеаи рақамӣ, ки дар он рафтори инсон тавассути низомҳои алгоритмӣ сабт, арзёбӣ ва идора мешавад.

Ҳадафи бунёдии таҳқиқ дар он аст, ки нишон дода мешавад: фалсафаи айбшиносӣ метавонад ба яке аз пояҳои назариявии ахлоқӣ оянда табдил меёбад, ба шарте ки он аз сатҳи зоҳирии айбҷӯӣ ба сатҳи вичдоншиносӣ, худтанқидӣ ва масъулияти маънавии инсон интиқол дода шавад.

Дар ҳамин замина, масъалагузории марказии таҳқиқ чунин сурат мегирад: Оё мафҳуми «айб» дар шароити ҳукмронии зехни сунъӣ метавонад ҳамчун категорияи ахлоқии инсон ҳифз гардад, ё он тадриҷан ба як нишондиҳандаи соф техникӣ баҳодиҳии рафтор табдил меёбад?

Барои посух ба ин савол, таҳқиқ кӯшиш менамояд робитаи диалектикий миёни анъанавӣ классикӣ айбшиносӣ ва таҳаввулотҳои технологияи муосирро ошкор намуда, ҷойгоҳи вичдон, худшиносӣ ва масъулияти ахлоқиро дар шароити ояндаи рақамӣ аз нав таъйин намояд.

Мафҳуми айб, худшиносӣ, тазкиаи нафс ва ахлоқӣ муошират дар низоми маънавий-ахлоқӣ осори мутафаккирони Шарқ дорои аҳаммияти методологӣ ва онтологӣ мебошад.

Дар «Маснавии маънавий»-и Ҷалолиддини Балхӣ айббинӣ ва айбпӯшӣ ҳамчун ду шакли муқобили дарки маърифатӣ, яке нишонаи маҳдудияти шуури инсон ва дигаре таҷаллии камоли вичдон ба таври нозуки герменевтикӣ тафсир мегарданд. Худтанқидӣ бошад, ҳамчун шартӣ зарурии таҳаввули ботинии гузариши ӯ ба сатҳи ҳудогоҳӣ муқаррар мегардад.

Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон» ва «Бӯстон» айбҷӯиро ҳамчун зуҳури норасоии фарҳанги ахлоқӣ ва айбпӯширо ҳамчун нишонаи инсонии комил, яъне дорои каромати маънавий, масъулияти иҷтимоӣ ва вичдони бедор маънидод мекунад.

Абӯҳомид Ғазолӣ бошад, дар «Кимийи саодат» ва дигар осори худ муҳосибаи нафс, ҳудогоҳии ахлоқӣ ва шинохти нуксонҳои ботиниро ба сатҳи ирфонӣ бардошта, онҳоро ҳамчун шартӣ бунёдии расидан ба камоли инсонӣ ва тасфияи шуур асоснок месозад.

Ин масъала дар қолаби назарияҳои ҳудогоҳӣ, назорати иҷтимоӣ, ахлоқӣ муошират, фарҳанги оммавӣ ва ахлоқӣ рақамӣ ба таври ғайримустақим, вале ба таври сохтор баррасӣ мегардад. Дар шароити ҷомеаи рақамӣ, ки дар он зехни сунъӣ, додаҳои бузург арзёбисоз рафтори инсонро ба фазои мониторинги доимӣ ворид месозанд, мафҳуми «айб» аз доираи категорияи сирф ахлоқӣ хориҷ гардида, ба як мураккаби иҷтимоӣ-технологӣ табдил меёбад.

Ин далолат бар он дорад, ки айб дар низомҳои алгоритмӣ баҳодиҳӣ, танзим ва стандартизатсияи рафтор низ таҷассум меёбад. Бо вучуди ин, таҳқиқоти махсусе, ки робитаи миёни мероси классикӣ тоҷикон ва футурологияи ахлоқиро ба таври муқоисавӣ баррасӣ намояд. Ҳанӯз ба таври кофӣ ташаккул наёфтааст.

Аз ҳамин лиҳоз, аҳаммияти илмӣ ин мақола дар он зоҳир мегардад, ки он кӯшиш менамояд миёни анъанавӣ маънавий классикӣ ва ахлоқӣ ояндаи рақамӣ як майдони ҳамгироии назариявӣ ва методологиро бо тақия ба вичдон, ҳудогоҳӣ ва масъулияти инсонӣ бунёд намояд.

Ҳадафи таҳқиқ аз таҳияи як модели ҳамгироии фалсафӣ-футурологӣ, ки дар он мафҳуми «айб» ҳамчун категорияи ҳамзамон онтологӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ-технологӣ баррасӣ гардида, имкони мутобиқшавии он ба низоми ахлоқӣ рақамӣ бо ҳифзи марказияти вичдон ва субъективияти инсонӣ муайян гардад.

Асоси методологии таҳқиқ ба сифати як низоми мукаммали маърифативу онтологӣ бунёд гардида, дар худ ҳамгирии зиндаи гуногуни илмиро дар сатҳҳои маърифатшиносӣ, герменевтикӣ таҷассум менамояд. Ин низом шакли махсуси дарки маъно ва таҷдиди шуури инсонӣ мебошад.

Нахуст, равиши герменевтикаи усули калидии маърифати маъно истифода гардида, ба кушодани уфукҳои маънавии онҳо ва ошкор сохтани сохторҳои ниҳонии маъно равона шудааст. Дар ин замина, мафҳуми «айб» ҳамчун падидаи дучанба зоҳирӣ, ки дар сатҳи рафтори инсон таҷассум меёбад, ва ботинӣ, ки ба умқи ҳастии инсон ва таҷрибаи экзистенсиалии ӯ иртибот дорад.

Дувум, равиши футурологӣ дар таҳлили тағйирёбии арзишҳои ахлоқӣ дар шароити ҷомеаи рақамӣ татбиқ гардида, мафҳуми айб дар муҳити идоракунии алгоритмӣ, рақамисозии арзишҳо ва фарҳанги ҳассосияти оммавӣ мавриди бознигарӣ қарор гирифтааст. Дар ин замина, айб ҳамчун категорияи тағйирёбанда ва вобаста ба заминаи иҷтимоӣ ва технологӣ маънидод шуда, таъсири алгоритмҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва низомҳои назорати рақамӣ ба ташаккули он баррасӣ гардидааст.

Илова бар ин, усули таҳлили муқоисавӣ дар сатҳи матнӣ истифода шуда, андешаҳои мутафаккирони классикӣ Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдӣ ва Ғаззоли бо назарияҳои муосири ахлоқи рақамӣ, психологияи иҷтимоӣ муқоиса ва ҳамсанҷӣ гардидаанд. Ин ҳамсанҷӣ имкон фароҳам овард, ки ҳам пайдарпайии таърихӣ мафҳуми айб ва ҳам гусастагиҳои маънавии он дар шароити тағйирёбандаи фарҳангӣ ва технологӣ ба таври амиқ ошкор карда шаванд.

Онтологияи айб: айб ҳамчун падидаи нисбӣ: Барои ворид шудан ба таҳлили амиқи мафҳуми «айб» ҳамчун категорияи бунёдии ҳастии инсон зарур аст, ки онро сохтори мураккаби маънавӣ-маърифатӣ, ки дар буриши онтология, маърифатшиносӣ ва герменевтика ташаккул меёбад, баррасӣ намоем.

Мафҳуми «айб» ва падидаи «айббинӣ» дар таърихи тафаккури башарӣ дорои табиати бисёрқабата мебошад. Он як низоми нозуки маърифат, як сохтори герменевтикий тафсири воқеият ва ҳамзамон як падидаи иҷтимоӣ-онтологӣ аст. Дар мероси классикӣ адабиёти тоҷик бахусус дар осори Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ), Саъдӣ ва дигар мутафаккирони ирфонӣ айб ҳамчун оинаи худшиносӣ, василаи бедории вичдон ва абзори таҳаввули ботинии инсон тафсир мегардад.

Дар ин замина, айбшиносӣ ҳамчун раванд як марҳилаи диалектикий ташаккули ҳудогоҳӣ мебошад, ки дар он ҳаракати маънавии инсон аз сатҳи зоҳир ба умқи ботин чунин пайдарпайӣ тафсир, интиқод, худшиносӣ, маънавӣ дорад. Ин раванд дорои хусусияти ғайрихаттӣ буда, дар он унсурҳои шуур, таҷрибаи шахсӣ, низоми арзишҳо ва омилҳои меъёрҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ дар як низоми динамикий мутақобил амал менамоянд.

Бо тақия ба равишҳои герменевтикаи муосир ҳамгирии уфукҳо, фалсафаи ахлоқ, онтологияи иҷтимоӣ ва футурология кӯшиш менамояд, ки мафҳуми айбро аз доираи тафсири анъанавӣ маҳдуд берун бароварда, онро дар заминаи ҷомеаи рақамӣ, равандҳои рушди зеҳни сунъӣ ҳамчун бозсозандаи маъно таҳлил намояд.

Дар сатҳи онтологӣ, айб натиҷаи тафсири маҳсули уфуқи маърифати инсонӣ зухур мекунад. Ба ибораи дигар, айб дар фазои маърифати инсон ҳамчун шакли инъикоси шуур ташаккул меёбад.

Ин мавқеъ бо анъанаҳои фалсафаи исломӣ дар мавриди нисбияти идрок, ҳамчунин бо экзистенсализми муосир ҳамоҳанг аст. Аз ин рӯ, айб дар раванди ҳамкориҳои ғарбӣ инсон бо ҷаҳони ҳастӣ ташаккул меёбад.

*Айбҷӯёнам ҳикоят неши ҷонон гуфтаанд,
Ман худ ин пайдо ҳамегӯям, ки пинҳон гуфтаанд.*

*Пеш аз ин гӯянд, к-аз ишқат парешон аст ҳол,
Гар бигуфтандӣ, ки маҷмӯъам, парешон гуфтаанд¹.*

Ин ҳикмат як қонуни маърифатшиносӣ мебошад, ки он нишон медиҳад, ки айббинӣ метавонад ба маҳдудияти уфуқи маърифат ва шаклгирии дониш оварда расонад. Ба ибораи дигар, вақте ки воқеиятро танҳо аз айб дарк мекунад, уфуқи маърифати ёфта, гуногунрангии ҳастӣ ба як тасвири якҷониба табдил меёбад. Дар чунин ҳолат, айб инъикоси сохтори дохилии шуур мегардад.

Ин навъи фаҳмиш имкон медиҳад, ки айбшиносӣ аз сатҳи оддии ахлоқӣ ба сатҳи таҳлили системавӣ бардошта шавад. Чунин равиш барои таҳқиқоти минбаъда дар соҳаҳои ахлоқ, ҷомеашиносӣ ва зехни сунъӣ аҳаммияти бунёдӣ ва стратегӣ дорад.

Пас аз дарки айб ҳамчун падидаи нисбии онтологиву маърифатшиносӣ, марҳилаи таҳлил ба ошкорсозии он раванд равона мегардад, ки дар он инсон айбро аз ҳолати зоҳирӣ ба самти ботинии шуури худ интиқол дода, онро ба омили бедории вичдон ва таҳкими худшиносӣ табдил медиҳад. Дар ин марҳила, айб ба таҷрибаи ботинӣ ва маънавии инсон мубаддал мегардад.

*Чу айби тани хеш донад касе,
Зи айби касон барнагӯяд басе².
Ҳар касе, к-ӯ айби худ дидӣ зи пеш,
Кай будӣ фориг вай аз ислоҳи хеш?»³*

Ин абёти Мавлоно ба сифати ифодаи на танҳо ҳикмати ахлоқӣ, балки ҳамчун матни зиндаи герменевтикаи вичдон баромад мекунад. Дар онҳо равшан мегардад, ки худшиносӣ як амали дуқабата буда, аз як сӯ, ҳамчун амали маърифат дарки аслии худ, ва аз суйи дигар, ҳамчун амали ахлоқӣ қабули масъулият дар назди худ ва ҳастӣ аст. Маҳз дар ҳамин пайваस्ताгии маърифат ва ахлоқ, инсон ба сатҳи ҳудогоҳии ҳақиқӣ мерасад.

Айбшиносӣ дар ин замина шакли худсанҷии вичдонӣ мебошад, ки тавассути он инсон ба худ ҳамчун афкор назар афканда, «ман»-и худро аз ҳолати ғайринъикосӣ ба сатҳи ҳудогоҳии зинда мебардорад. Ин раванд боиси ташаккули ҳудогоҳӣ мегардад, ки дар он шахсият худро пайваста аз нав месозад.

Ин ҳолатро метавон ҳамчун гузариши ҳастӣ аз «ман»-и ноогоҳ ба «ман»-и вичдонӣ тавсиф кард. Яъне, инсон танҳо дар он сурат ба камоли ахлоқӣ мерасад, ки тавонад онро ҳамчун омили тақомули ботинии худ қабул намояд. Ин қабули айб, дар асл, огози раванди озодии маънавии инсон мебошад.

Аз ин рӯ, айбшиносӣ як чараёни зиндаи худсозии маънавӣ аст, ки дар он вичдон ҳамчун нерӯи роҳнамо ва танзимкунандаи олий баромад намуда, инсонро ба сӯи камолоти ахлоқӣ ва худшиносии асли раҳнамоӣ мекунад.

Агар айбшиносӣ низомии тақомули ахлоқ бошад, айббинӣ баръакс ҳамчун бухрони маърифати инфиродӣ ва вайроншавии мувозинати иҷтимоӣ меорад.

Айббинӣ дар ҷомеаи муосир бояд ҳамчун феномени бисёрқабата баррасӣ гардад, ки дар он омилҳои психологӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ дар ҳамгирии мураккаб амал мекунад.

*Ҳирс нобиноист, бинад мӯ ба мӯ,
Айби халқону бигӯяд кӯ ба кӯ.
Айби худ як зарра чашми кӯри ӯ,
Менабинад, гарчи ҳаст ӯ айбҷӯ⁴.*

¹ Саъдии Шерозӣ. Ғазалиёт. - Душанбе: «Адиб», 2014. - С. 338.

² Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. - Душанбе: «Адиб», 2007. - С. 321.

³ Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари панҷум ва шашум. - Душанбе: «Адиб», 2013. - С. 304-305.

⁴ Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари панҷум ва шашум. - Душанбе: «Адиб», 2013. - С. 134.

*Гофиланд ин халқ аз худ, эй падар!
Лочарам гӯянд айби ҳамдигар¹.*

Ин матнҳо модели классикӣ нишон медиҳанд, ки айббин нисбат ба худ кӯр ва нисбат ба дигарон ҳассоси изофӣ мебошад. Ин падида имрӯз дар шакли рақамӣ ҳамчун таҷассум меёбад. Дар шароити ҷомеаи рақамӣ, айббин ба як механизми системавӣ табдил меёбад. Шабакаҳои иҷтимоӣ онро истехсол ва тақвият медиҳанд.

Аз нуқтаи назари футурологӣ, идомаи ин тамоюл метавонад ба ташаккули «меъмори ахлоқӣ» оварда расонад. Низоме, ки дар он назорат маънавӣ ва доимӣ мегардад, ба ҷойи худислоҳӣ ба муҳокимаи дигарон менамояд.

Пас аз таҳлили айббинӣ, масъала ба футурологӣ ва онтологӣ интиқол меёбад, ки дар он ҳуди табиати инсон ҳамчун субъекти ахлоқӣ мавриди бозбинӣ қарор мегирад. Саволи марказӣ дигар ин нест, ки «айб чист?», балки он аст, ки оё дар шароити ҳукмронии алгоритмҳо (ин шакли тартибёфтаи ақл аст, ки ҷаҳони бетартибро ба низом табдил медиҳад), инсон ҳанӯз ҳам кодир аст айбро ҳамчун таҷрибаи вичдонӣ дарк намояд?

Дар ин марҳила, айбшиносӣ аз як категорияи иҷтимоӣ ба як бухрони ҳастӣ табдил меёбад, ки дар он бархӯрди ду низоми маърифатшиносӣ вичдони инсонӣ ва ҳисобгарии алгоритмӣ сурат мегирад.

Дар асари Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ Маснавии маънавӣ ва мактаби маънавиёт айб ҳамчун оинаи ботинии инсон, ки дар он ният, маъно ва ҳолати руҳӣ таҷассум меёбад. Айб дар ин ҷо як даъвати ҳастӣ ба худсозӣ аст. Айб ҳамчун инҳирофи ҳисобшаванда, ки танҳо тавассути додаҳо, паттернҳо ва эҳтимолиятҳо муайян мегардад. Инсон ҳамчун маъноофар ва масъули вичдонӣ; алгоритм инсон ҳамчун маҷмӯи додаҳо ва рафтори пешгӯишаванда.

Низоми рейтингӣ иҷтимоӣ айб аз як падидаи ахлоқӣ ба як параметри рақамӣ табдил меёбад. Дар ин низом, инсон бо индекси рақамии худ арзёбӣ мешавад. Модератсияи алгоритмӣ бидуни дарки ният ва контексти маънавӣ арзёбӣ мегардад. Алгоритм айбро ҳамчун ҳамаи техникӣ муайян мекунад, дар ҳоле ки вичдон онро ҳамчун масъулияти ахлоқӣ дарк менамояд. Ин ҷо мо шоҳиди азҳамгусастагии маъно ва арзёбӣ мегардем. Обрӯи рақамӣ гузашта ба як профили доимии тағйирнопазир табдил меёбад. Имкони бахшиш, фаромӯшӣ ва тавба ки дар анъанаи ахлоқӣ асосӣ буданд маҳдуд мегарданд. Ин раванд инсонро аз мавҷуди тағйирёбанда ба мавҷуди сабтшуда табдил медиҳад.

Дар шароити зеҳни сунъӣ, хатари асосӣ аз байн рафтани таҷрибаи вичдонӣ мебошад. Агар айб танҳо ҳамчун параметри техникӣ фаҳмида мешавад, инсон қобилияти худсанҷии маънавию аз даст медиҳад.

Аз ҳамин нуқтаи назар, вазифаи асосии фалсафаи муосир ин аст, ки айбшиносиро аз зери ҳукмронии алгоритмҳо раҳо намуда, онро ҳамчун як амали зиндаи вичдонӣ ва омили ҳифзи инсонгарой нигоҳ дорад.

Ояндаи инсон дар устувории вичдон муайян мегардад.

Герменевтикаи айб: аз зоҳир ба маъно барои пешгирӣ аз соддасозии алгоритмии айб, зарур аст, ки маънои он тавассути герменевтика баррасӣ шаванд, то фарқ миёни зоҳир ва ботин равшан гардад.

*Ту ба ҷид коре, ки бигрифтӣ ба даст,
Айбаш ин дам бар ту нӯшида шудааст.
Ту ба ҷид коре, ки бигрифтӣ ба даст,
Айбаш ин дам бар ту нӯшида шудааст.
Ҳамчунин ҳар орзу, ки мебарӣ,
Ту зи айби он ҷиҷобе андарӣ¹.*

¹ Асари зикршуда. – С. 304-305.

Ин порчаҳо ба таври ачиб ба масъалаи «кӯрии алгоритмӣ» шабоҳат доранд: инсон ва имрӯз системаҳо метавонад танҳо қисме аз воқеиятро бинад, дар ҳоле ки айбҳои аслии пинҳон мемонанд. Аз ин рӯ, дар асри XXI эҳтиёҷ ба вичдон бештар мегардад.

Дар асри зехни сунъӣ масъалаи айб шакли нав мегирад. Агар дар ҷомеаҳои фарҳангӣ айб бештар дар доираи вичдон, тарбия, муошират ва шинохти маънавӣ баррасӣ мешуд, дар ҷомеаи рақамӣ он тадриҷан ба категорияи додаҳо, профилсозии рафтор ва баҳодиҳии алгоритмӣ табдил меёбад. Имрӯз системаҳои рақамӣ метавонанд рафтори инсонро сабт, таҳлил ва ҳатто пешгӯӣ намоянд. Аз ин рӯ, мафҳуми айб дар муҳити технологӣ оҳиста-оҳиста аз як мафҳуми ахлоқӣ ба як параметри баҳодиҳишаванда мегузарад.

Қоҳиши фосола миёни айб ва ҷазо дар низомҳои пурқуввати рақамӣ ошкор шудани як ҳаҷои хурд метавонад ғавран ба маҳдудиятҳои иҷтимоӣ, иттилоотӣ ё касбӣ оварда расонад. Дар ҷунин шароит, фарҳанги бахшиш, муҳлат додан барои ислоҳ ва имкони тавба метавонад заиф гардад.

Воғузори масъулияти ахлоқӣ ба мошин. Ҳатари муҳим дар он аст, ки инсон тадриҷан худтанкидӣ ва муҳосибаи нафсро ба алгоритм месупорад. Дар ин сурат, вичдон ҷойи худро ба мониторинг медиҳад ва озодии маънавӣ ба назорати техникӣ табдил меёбад.

Аммо маҳз дар ҳамин нуқта андешаи классикӣ аҳамияти истисноӣ пайдо мекунад. Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ, ки айб бояд пеш аз ҳама ба воситаи худшиносӣ ва ислоҳи ботин дарк шавад, на танҳо тавассути мушоҳидаи беруна таъкид менамоянд. Алгоритм метавонад носоҳеҳиро ошкор кунад, аммо наметавонад ихлос, нияти нек, пушаймонӣ, раҳм, тавозуъ ва эҳёи ботиниро ҷен намояд. Аз ин рӯ, ахлоқи рақамии оянда танҳо дар он сурат инсонмехвар хоҳад буд, ки миёни дақиқии техникӣ ва шаъну вичдони инсонӣ мувозинатро ҳифз кунад.

Аз назарияи футурологӣ, метавон се сценарияи асосии рушди айбшиносӣ дар ояндаро тасаввур намуд:

1. Дар ин сценария, айб қомилан ба категорияи назорат, сабт ва баҳодиҳӣ табдил меёбад. Низомҳои АИ рафтори инсонро арзёбӣ мекунад ва ҷомеа бештар ба муҳити нозиронаи рақамӣ табдил меёбад. Дар ҷунин вазъ, ҳатар вучуд дорад, ки инсон қамтар ба ислоҳи ботин рӯ овардад ва бештар аз «дар рейтинг бад наафтадан» андеша кунад.

2. Дар ин модел, технология ҳамчун василаи ёрирасон мемонад, аммо маркази ахлоқ инсон, вичдон ва ҳудогоҳӣ хоҳад буд. Яъне, АИ танҳо барои нишон додани ҳатари рафтор истифода мешавад, вале ҳукми ниҳой ба шуури ахлоқии инсон воғузор мешавад.

3. Ин сценария шакли мутавозинтар дорад. Дар он айбҳои сохторӣ, беадолатии рақамӣ ва ҳатарҳои иҷтимоиро муайян намоянд, аммо фарҳанги айбпӯшӣ, бахшиш, муҳосибаи нафс ва имкони ислоҳ бояд ҳамчун пояи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ ҳифз гардад.

Бо ҳамин асос, метавон гуфт, ки ояндаи ахлоқи инсонӣ ба он вобаста аст, ки инсон то ҷӣ ҳад қобилияти дидани айби худро аз даст намедихад. Агар ҷомеаи оянда танҳо ба айбҳои дигарон назар кунад ва худшиносиро аз даст диҳад, он гоҳ техника пеш меравад, аммо инсон аз ботин ғақир мегардад. Агар баръакс, технология бо вичдон пайваст гардад, он метавонад ба як низоми адолатманди худтақмилдиҳӣ ва масъулияти муштарак табдил ёбад.

Аз ин рӯ, ғалсафаи айбшиносӣ дар шароити зехни сунъӣ бояд бар ҷанд усули бунёдӣ тақя кунад:

- айб воситаи ислоҳ бошад;
- арзёбӣ бояд бо раҳм ва имкони таҷдиди шахсият ҳамроҳ гардад;
- вичдон бояд болотар аз алгоритм қарор гирад;

¹ Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари панҷум ва шашум. - Душанбе: «Адиб», 2013. – С. 317.

– худшиносӣ бояд аз назорати беруна муқаддам бошад.

*Чанд гардӣ гирди сурат айбҷӯй,
Хусн дар ғайб аст, он дар ғайб ҷӯй¹.
Айб бошад, к-ӯ набинад, ҷуз ки айб,
Айб кай бинад равони поки ғайб?²*

Ин ишораҳо герменевтикиро ба миён мегузоранд, ки дар он «айб» ҳамчун категорияи нисбӣ ва зоҳирӣ ва «хусн» ҳамчун ҳақиқати ботинӣ ва онтологӣ фаҳмида мешавад. Дар ин замина, айб маҳдудияти шуури инсонӣ ва сатҳи дарки ӯ бармеояд.

Герменевтикаи вичдонии айб инсонро ба як инқилоби дохилии маърифатӣ даъват мекунад: гузариш аз диди ҳиссӣ ва зоҳирбин ба фаҳмиши маънавӣ ва ботинбин. Зеро он чӣ ҳамчун «айб» дар сатҳи зоҳир таҷассум меёбад, метавонад дар умқи ҳастӣ дорои маъноӣ ахлоқӣ, тарбиявӣ ва ҳатто начотбахш бошад.

«Хусн дар ғайб аст, он дар ғайб ҷӯй»³.

Ин байт ҳамчун як формулаи герменевтикии тафаккури фалсафӣ баромад намуда, ба инсон мефаҳмонад, ки ҳақиқат дар зоҳир намегунҷад, дар ботини пинҳон ва дар сатҳи «ғайб» ҷой дорад. Аз ин рӯ, фаҳмиши воқеият на тавассути мушоҳидаи сатҳӣ, балки танҳо бо тафсири амиқи вичдонӣ ва иштироки маънавии субъекти шиносанда имконпазир мегардад.

Дар ин ҷо, айб ҳамчун як нишонаи маҳдудияти шинохт, ва хусн ҳамчун таҷаллии ҳақиқати ботинӣ баррасӣ мешавад. Ин маъноӣ онро дорад, ки арзёбии инсон бояд аз қолаби ҳиссӣ берун рафта, ба маънавиёт, вичдоншиносӣ ва онтологӣ интиқол меёбад. Яъне: айб маҳсули маҳдудияти идрок аст; хусн дар умқи ҳастии маънавӣ таҷассум меёбад; фаҳмиши инсон бояд герменевтикии вичдон ва маърифат гузарад; танҳо дар ин сурат инсон метавонад аз диди айбҷӯёна ба шуури маънодор ва инсондӯстона расад.

*Чун бибинӣ зи ошно айбе,
Гар ба бегонагон нагӯй, беҳ.
З-он ки дар кеши охирандешон
Айбпӯшӣ зи айбҷӯй беҳ⁴.
Мадеҳ бар айби кас нодида иқрор
Ва гар бинӣ, бипӯшон беҳтар, эй ёр,
Ки ту ҳам айб дорӣ, айбнокӣ,
Худоро шуд сазои айб покӣ⁵.*

Дар уфуқи тафаккури фалсафаи вичдон, айбпӯшӣ зуҳури қонуни ботинии ҳифзи каромати инсон ҳамчун арзиши мутлақӣ онтологӣ мебошад. Ин падида дар асл ифодаи сатҳи баланди шуури ахлоқӣ аст, ки дар он инсон аз марҳилаи айбҷӯии беруна гузашта, ба сатҳи дарки масъулияти маънавӣ ва ҳамдардӣ мерасад.

Айбпӯшӣ, дар ин маъно, танзими ҳикматомези муносибат миёни ҳақиқат ва каромат мебошад, ки он низоми нозуки герменевтикии тафсири рафтори инсон аст, ки дар он айб ҳамчун зуҳури маҳдудияти идрокӣ ва ҳолати гузарои ҳастӣ фаҳмида мешавад.

Дар осори классикии ахлоқии шарқ, хусусан дар таълимоти Саъдӣ ва Ҷалолиддини Балхӣ, айбпӯшӣ ҳамчун марҳилаи камолоти руҳӣ ва нишонаи тавозуни вичдон маънидод мегардад. Ин ҷо инсон посбони каромати онҳо мегардад. Айбпӯшӣ дорои аҳаммияти системавӣ ва ҳатто стратегӣ мебошад, зеро, он нигоҳдории тавозуни иҷтимоӣ амал мекунад; фазои муколама ва эътимодно дар ҷомеа тақвият мебахшад;

¹ Носири Хусрав. Девони ашъор. - Душанбе: «Адиб», 2010. – С. 352.

² Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари панҷум ва шашум. - Душанбе: «Адиб», 2013. – С. 86.

³ Ҳамин ҷо. – С. 352.

⁴ Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. нашри чорум. - Душанбе: «Адиб», 2014. – С. 132.

⁵ Носири Хусрав. Девони ашъор. - Душанбе: «Адиб», 2010. – С. 352.

эҳтимоли ихтилофхоро коҳиш медиҳад; заминаи ташаккули фарҳанги эҳтиром ва масъулияти мутақобиларо фароҳам меорад.

Баръакс, айбҷӯӣ ҳамчун шакли таҳрифшудаи шуури ахлоқӣ, ки бар худбартарбинӣ ва маҳдудияти маърифатӣ таъя мекунад, ба низои доимӣ оварда мерасонад. Дар чунин ҳолат ҷомеа ба парокандагии маънавӣ рӯ меорад. Айбпӯшӣ шартӣ зарурии пойдории тамаддуни инсонӣ ва нишонаи гузариш аз ахлоқи зоҳирӣ ба ахлоқи ботинӣ, аз қонун ба вичдон, ва аз доварӣ ба дарки маънавӣ мебошад.

Пояҳои классикии назарияи айбшиносӣ. Таҳлили герменевтикӣ ва онтологӣ матнҳои классикии тамаддуни тоҷикон нишон медиҳад, ки айбшиносӣ як низоми мукаммали маърифатӣ–вичдонӣ ва қонуни танзимгари ҳастии инсон аст. Дар ин анъана, айб нишонаи ҳолати шуур, сатҳи ҳудогоҳӣ ва марҳилаи қамоли инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ) айббинӣ ва айбҷӯиро ҳамчун шуури маърифатӣ ва бемории ботинии идрок маънидод мекунад. Аз назари ӯ, шахсе ки дар оинаи ҳастӣ танҳо айби дигаронро мебинад, дар воқеъ аз дидани ҳақиқати худ маҳрум аст ва дар зиндони нафси худ қарор дорад. Дар «Маснавӣ» айбҷӯӣ шакли худбегонагии онтологӣ аст, ки инсонро аз худшиносӣ ва қамоли маънавӣ дур месозад. Аз ин рӯ, айббинӣ дар назди Мавлоно нишонаи сояи ҳаҳолат аст.

Саъдии Шерозӣ ин масъаларо ба сатҳи фарҳанги иҷтимоӣ ва одоби муоширати инсоният мебардорад. Дар низоми тафаккурии ӯ, айбпӯшӣ танҳо як фазилати тамаддунсоз ва ҳифзи тавозуни маънавии ҷомеа мебошад. Касе ки айби дигаронро мепошонад, дар асл дар сохтори маънавии ҷомеа амали поксозии фазои ахлоқиро анҷом медиҳад. Айбпӯшӣ дар таълимоти Шайх Саъдӣ таҷассумгари қаромат, инсондӯстӣ ва ҳифзи шарафи иҷтимоии инсон аст, ки ҷомеаро аз фурӯпошии маънавӣ нигоҳ медорад.

Абӯҳомид Ғазолӣ масъалаи айбро ба авҷи худшиносии ирфонӣ ва худмуҳосибаи вичдонӣ мерасонад. Ӯ бар ин назар аст, ки инсон танҳо дар ҳолате метавонад ба қамоли маънавӣ бирасад, ки оинаи ботини худро аз ғубори худфиребӣ пок намояд. Шиноҳти айби худ дар таълимоти Ғазолӣ як ҷараёни онтологӣ тазкия ва эҳёи қалб мебошад. Ҳудогоҳии ахлоқӣ дар назди ӯ шартӣ вучудии инсон ҳамчун мавҷуди маънаivist.

Аз ин рӯ, дар анъанаи классикӣ се пояи бунёдии назарияи айбшиносӣ ташаккул меёбад, ки ҳар яке қонуни ҳастии инсон мебошад, яъне:

- айбҷӯӣ нишонаи маҳдудияти шуур аст;
- айбпӯшӣ ифодаи қаромати инсон ва ҳифзи тавозуни иҷтимоӣ мебошад;
- шиноҳти айби худ шартӣ асосии тазкия, худсозӣ ва эҳёи вичдони инсон аст.

Маҳз ҳамин се поя, дар шароити муосир, метавонад ба сифати заминаи ташаккули ахлоқи рақамӣ ва футурологияи инсон хизмат намуда, ба инсон дар муҳити тағйирёбандаи технологӣ имкони ҳифзи вичдон, ҳудогоҳӣ ва қаромати маънавиро фароҳам оваранд.

Натиҷаҳои таҳқиқ бо қотеият нишон медиҳанд, ки фалсафаи айбшиносӣ дар анъанаи классикии тоҷикон онҳоро ҳамчун пояҳои онтологӣ ҳастии инсон муқаррар месозад. Дар ин низоми, инсон пеш аз ҳама мавҷуди вичдонӣ аст, ки арзёбии ахлоқиро аз умқи маънавии худ бармеангезад. Аз нигоҳи муқоисавии герменевтикӣ–онтологӣ, мо бо ду парадигмаи куллан мухталиф рӯ ба рӯ ҳастем, ки на танҳо дар шакл, балки дар муҳияти фаҳмиши инсон фарқ доранд.

Ин муқоиса ошкор месозад, ки масъала танҳо дар фарқияти методологӣ нест, балки дар як зиддияти амиқи онтологӣ ҷой дорад: дар як ҳолат инсон маъноофар ва масъули вичдонӣ аст, дар ҳолати дигар ӯ ба объекти таҳлил ва воҳиди додаҳо коҳиш дода мешавад. Агар ин ду низоми бе асоси инсон ҳамгиро мегарданд, ҳатари ташаккули ҷомеае ба вучуд меояд, ки онро метавон ҳамчун ҷомеаи назорати мутлақ тавсиф намуд, ки дар он вичдон бо мониторинг иваз мегардад.

Дар уфуқи тамаддуни рақамӣ, масъалаи вичдон дигар як бухрони бунёии онтологӣ мегардад. Оё вичдон ҳамчун маркази ҳудогоҳӣ ва манбаи ҳукми ахлоқӣ метавонад дар муҳити ҳисоббарории алгоритмӣ ҳифз гардад?

Вичдон дар тафсири фалсафӣ манбаи зиндаи маъноофарӣ, меъёри ниҳоии худсанҷӣ ва нерӯи худтанзимкунии ҳастии инсон мебошад. Он қобилияти фарқгузорӣ миёни «дуруст» ва «нодуруст»-ро таҷрибаи ботинии маънавӣ таҷассум мекунад. Вичдон ҳукм намекунад, он бедор мекунад; он маҳкум намесозад, он ислохро оғоз менамояд.

Таҳлили герменевтикӣ нишон медиҳад, ки вичдон дорои сифатҳое мебошад, ки аз доираи ҳар гуна системаҳои ҳисоббарорӣ берунанд:

- қобилияти пушаймонӣ таҷрибаи амиқи ботинӣ, ки ба ислоҳи худ мебаррад;
- қобилияти раҳм фаротар аз меъёр, ҳамчун таҷассумгари инсондӯстӣ;
- қобилияти тавба имкони аз нав сохтани «ман»-и маънавӣ;
- қобилияти худмуҳосиба ҳукми ботинӣ бе ниёз ба назорати беруна.

Ҳеҷ як алгоритм, ҳатто дар сатҳи омӯзиши мошинӣ, наметавонад ин таҷрибаҳои экзистенсиалиро таҷассум намояд, зеро онҳо аз ҳастии маънавии инсон сарчашма мегиранд.

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки айбшиносӣ ҳамчун категорияи фалсафӣ метавонад дар шароити зеҳни сунъӣ аз нав тафсир бигардад. Ин натиҷаҳо, ки ояндаи чома аз тавозуни ду унсур вобаста аст: ақл ва вичдон нишон медиҳанд. Фалсафаи айбшиносӣ нишон медиҳад, ки айб як имконият барои рушди инсон мебошад. Дар замони муосир ва ояндаи рақамӣ, ин масъала аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ояндаи инсон аз он вобаста аст, ки ӯ айбро дар худ мебинад ё дар дигарон, ӯ вичдонро нигоҳ медорад ё онро ба технология месупорад, ӯ ба маъно мерасад ё дар зоҳир мемонад.

Айб таҷассумгари уфуқи маърифат ва сатҳи бедории шуури инсон аст, ки он дар майдони вичдон шакл гирифта, бо дараҷаи ҳудогоҳӣ маъно пайдо мекунад. Айбҷӯӣ зуҳури инҳирофи идрок ва нишонаи кӯрии герменевтикии худшиносӣ аст, ки субъектро аз дарки ҳақиқати ботинии худ маҳрум месозад. Айбпӯшӣ ҳифзи қаромати инсон ва пояи устувории низоми ахлоқии чома ҳамчун фазои эътимод ва ҳамзистии маънавист.

Дар асри зеҳни сунъӣ, айб хатари калидӣ воғузории довари ахлоқӣ ба низоми бе-вичдон аст, ки метавонад инсонро аз масъулияти маънавӣ дур созад. Шартӣ ҳифзи ахлоқ ва инсонгароӣ бартарии мутлақӣ вичдон бар алгоритм ва муқаддамияти худсанҷии ботинӣ бар назорати беруна мебошад. Фалсафаи айбшиносӣ, дар тафсири вичдоншиносӣ, метавонад ба пояи ахлоқи оянда табдил ёбад, ки дар маркази он инсон, маъно ва масъулияти экзистенсиалӣ қарор доранд.

ТДУ 372.851:372.853

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ВА ГРАФИКАИ СЕЧЕНАКАИ КОМПЮТЕРӢ ДАР РУШДИ САЛОҲΙΑТНОКИИ ДОНИШЧӢӢ

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ТРЕХМЕРНОЙ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ

НАЗАРОВ АҲТАМ ПУЛОТОВИЧ

*Профессори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
доктори илмҳои педагогӣ / Профессор Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан, доктор педагогических наук
E-mail: ahtam_69@mail.ru*

ОДИНАЕВ ҲАМЗА МИРАҲМАДОВИЧ

*Омӯзгори кафедраи технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи
давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни / Преподаватель кафедры
информационных и коммуникационных технологий Таджикского государственного
педагогического университета им. С. Айни
E-mail: hamzaodinaev0@gmail.com.*

Дар шароити босуръати рушди технологияҳои рақамӣ оморасозии омӯзгорони рақобатпазирӣ фанни информатика аҳамияти махсус пайдо мекунад. Имрӯз аз омӯзгори оянда на танҳо дониши назариявӣ, балки қобилияти татбиқи технологияҳои муосир, ташкили муҳити интерактивии таълим ва истифодаи воситаҳои визуалӣ талаб карда мешавад. Графикаи сеченака яке аз чунин воситаҳои самаранок мебошад, ки метавонад ҳамчун заминаи рушди салоҳияти методӣ хизмат намояд. Графикаи сеченака имконият медиҳад, ки объектҳо ва равандро дар фазои ҳаҷмдор бо дақиқӣ ва айёният тасвир карда шаванд.

Барои фанни информатика ин хусусият хеле муҳим аст, зеро бисёр мафҳумҳо аз қабилҳои моделсозӣ, алгоритмсозӣ, аниматсия ва сохтори объектӣ тавассути муҳитҳои 3D равшантар дарк мегарданд. Омӯзгори оянда ҳангоми кор бо чунин муҳитҳо на танҳо малакаи техникаи пайдо мекунад, балки тарзи дурусти пешниҳоди маводи таълимиро низ меомӯзад. Салоҳияти методӣ маҷмуи дониш, малака ва қобилиятҳои мебошад, ки ба омӯзгор имкон медиҳад раванди таълимиро босамар ташкил намояд. Истифодаи графикаи сеченака дар раванди оморасозии омӯзгорони фанни информатика шароит фароҳам меорад, ки онҳо тарҳрезии дарс, интихоби усулҳои мувофиқ, таҳияи маводди айёни ва арзёбии натиҷаҳои таълимиро дар сатҳи баланд иҷро намоянд. Дар чараёни сохтани моделҳои сеченака донишчӯён меомӯзанд ва мефаҳманд, ки чӣ гуна мавзӯро ба қисмҳои мантиқӣ ҷудо карда, онро бо мисолҳои визуалӣ шарҳ диҳанд.

Аҳамияти дигари графикаи сеченакаи 3D дар ташаккули тафаккури фазоӣ ва эҷодкорӣ зоҳир мегардад. Омӯзгори оянда, ки бо моделсозии объектҳои сеандоза машғул мешавад, қобилияти таҳлил, муқоиса ва тарҳрезии равандҳоро дар худ инкишоф медиҳад. Ин сифатҳо барои фаъолияти методӣ заруранд, зеро онҳо ба омӯзгор имкон медиҳанд, ки дарсро мутобиқ ба сатҳи дониш ва хусусиятҳои инфиродии хонандагон ба роҳ монад.

Вазифаи сохтани графикаи сеченака таҳияи тасвири ҳаҷми визуалии объекти дилхоҳ мебошад. Лоихаҳои амалӣ, корҳои эҷодӣ ва моделсозии интерактивӣ донишчӯёнро ба фаъолияти мустақилона ҷалб намуда, масъулият ва худназорати роҳият медиҳанд. Дар чунин шароит салоҳияти методӣ на ба таври назариявӣ, балки дар асоси таҷрибаи воқеӣ ташаккул меёбад. Ҳамин тариқ, графикаи сеченака метавонад ҳамчун воситаи муосири педагогӣ дар оморасозии омӯзгорони ояндаи фанни информатика хизмат намояд. Он ба рушди донишҳои касбӣ, малакаҳои методӣ ва тафаккури эҷодӣ замина мегузорад. Самаранок истифода бурдани ин технология

имконият медиҳад, ки омӯзгорони оянда ба талаботи таҳсилоти муосир ҷавобгӯ бошанд ва раванди таълимро дар сатҳи сифатан нав ташкил намоянд.

Салоҳияти рушди методии омӯзгорони ояндаи фанни информатика тавассути графикаи сеченака дар шароити гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамикунонии соҳаи маориф масъалаи баланд бардоштани сифати омодагии омӯзгорони фанни информатика аҳамияти стратегияи давлатӣ пайдо намудааст. Тағйирёбии мазмун ва технологияҳои таълим зарурати ташаккули салоҳияти нав, бахусус салоҳияти методиро ба миён мегузорад. Истифодаи графикаи сеченака воситаи муҳими таълими дар замони муосир ба ҳисоб рафта метавонад заминаи устувор барои пешрафти қобилияти касби ва методии омӯзгорони оянда гардад.

Графикаи сеченака на танҳо як бахши барномасозии илми информатика, балки муҳити таълимии дорои имкониятҳои васеи дидактикӣ мебошад. Тавассути он имкон фароҳам меояд, ки равандҳои мураккаби алгоритмӣ, сохторҳои додаҳо, принципҳои моделсозӣ ва аниматсия ба таври аён ва интерактивӣ пешниҳод карда шаванд. Ин айёният сатҳи дарки донишҷӯёро баланд бардошта, шароити мусоид барои пайвасти намудани назария бо амалияро таъмин менамояд. Омӯзгори оянда дар чунин муҳит на танҳо қор бо воситаҳои барномавино меомузад, балки усулҳои самараноки фаҳмондани маводи таълимиро низ аз худ мекунад.

Салоҳияти методӣ ҳамчун ҷузъи муҳими омодагии касбӣ қобилияти тарҳрезӣ, ташкил, идора ва таҳлили раванди таълимро дар бар мегирад. Ҳангоми истифодаи графикаи сеченака донишҷӯён бо масъалаҳои банақшагирии дарс, интихоби методҳои мувофиқ, муайян намудани ҳадафҳои таълимӣ ва арзёбии натиҷаҳо рӯ ба рӯ мегарданд. Масалан, таҳияи модели сеандозаи объект ё раванд аз омӯзгор талаб менамояд, ки пайдарпаии мантиқии омузиш, сатҳи мураккабӣ ва хусусиятҳои синнусолии ҳонандагонро ба инобат гирад. Матн ва ҳама объектҳо дар шакли 3D-графика инъикос мегардад. Илова бар ин, графикаи 3D шароити татбиқи равишҳои муосири педагогиро фароҳам месозад. Равиши фаъолиятию лоиҳавӣ, омузиши проблемавӣ ва усулҳои интерактивӣ дар муҳити сеандоза самаранок амалӣ мешаванд. Донишҷӯён метавонанд лоиҳаҳои таълимӣ таҳия намуда, моделҳои аниматсионии равандҳои физикӣ ё информатикиро эҷод кунанд. Ин фаъолиятҳо на танҳо донишҳои фанӣ, балки қобилияти ҳамкорӣ, муоширати касбӣ ва худбаҳодиҳиро тақвият медиҳанд.

Ҷанбаи муҳими дигар ташаккули тафаккури фазоӣ ва эҷодкорӣ мебошад. Қор бо объектҳои ҳаҷмдор, координатҳо, ҳаракат ва тағйирёбии шаклҳо ба инкишофи қобилияти тасаввуроти фазоӣ мусоидат мекунад. Барои омӯзгори информатика чунин қобилият муҳим аст, зеро он ба фаҳмондани мафҳумҳои абстрактӣ ва мураккаб кумак мерасонад. Дар натиҷа, омӯзгори оянда метавонад маводи таълимиро бо истифода аз моделҳои визуалӣ ва интерактивӣ ба таври фаҳмо пешниҳод намояд.

Аз нуқтаи назари методологӣ, татбиқи графикаи сеченака бояд дар асоси принципҳои илмӣ, системанокӣ, пайдарпайӣ ва дастрасӣ ба роҳ монда шавад¹. Инчунин, ҳамгироии он бо дигар фанҳо, аз ҷумла, математика ва физика, имконият медиҳад, ки омузиш хусусияти байнисоҳавӣ касб намояд. Чунин ҳамгироӣ ҷаҳонбинии касбии омӯзгорони ояндаро васеъ намуда, онҳоро барои фаъолияти инноватсионӣ омода месозад.

ЗББФ-ро вобаста ба имконот ва доштани модули графикаи компютери сеченака низ тавсифбандӣ мекунад. Графикаи компютери сеченакаро 3D ё 3D ном мебаранд. На ҳар ЗББФ дорои модули графикаи компютери сеченака мебошанд. Ин як мушкилие дар раванди таълим ҳисобида мешавад. Бисёре аз ЗББФ бо усули пайвасти

¹ Назаров, А.П. Методические основы и последовательность обучения операторов присваивания языка программирования PascalABC.Net // А.П. Назаров, Г.Н. Нейматов, Х.Г. Умеджони // Independent agency for accreditation and rating. scientific journal – 2024. - № 3 (36). - С. 38-44; Хасанов, Ю.Х., Махкамов Ф.М. Информатика и программирование: учебное пособие / Ю.Х. Хасанов, Ф.М. Махкамов. - Душанбе, 2019. - 279 с.

шудан ба дигар модуло, аз ҷумла OpenGL, DirectX, Metal, имкони корбарӣ бо модули графикаи компютери сеченакро барқарор менамоянд. Таҳлили адабиёт ва сарчашмаҳои электронӣ нишон медиҳанд, ки асоси корбарӣ бо графикаи компютери сеченакро 3B C++, C#, Python ва JavaScript ташкил медиҳанд. Барои сохтани аниматсияҳои мураккаби 3D ва бозиҳои компютерӣ аз 3BБФ C++ истифода мебаранд. Модули 3D дар 3BБФ C# дар ҳамбастагӣ бо замиаи Unity истифода бура мешавад. Дорoi синтаксиси хеле сода буда, дорoi пойгоҳи тайёри объектҳои 3D мебошад.

Нуқтаи назари мо дар ин самт аз он иборат аст, ки 3BБФ PascalABC.Net дорoi модули бузурги графикаи компютери сеченакаи Graph3D мебошад, ки ҳам аз ҷиҳати омуктан ва ҳам аз ҷиҳати истифодабарӣ хеле сода ва осон аст¹ **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Модули дарунсохт буда, дорoi номгӯи зиёди операторҳо барои тасвири объектҳо ва барои сохтани моделҳои аниматсионӣ мебошад. Барои тасвир намудани як объектҳои фазой, масалан пирамида, дар 3BБФ C++, C#, Python ва дигар 3B ба матни барнома якҷанд сатр ва операторҳоро илова намудан зарур аст. Дар модули графикаи компютери сеченакаи Graph3D–и 3BБФ PascalABC.Net бошад, танҳо бо истифода аз як оператор бо ворид намудани параметрҳояш тасвир карда мешавад.

Барои тасдиқи гуфтаҳо, дар ин ҷо танҳо матни як барномаи коркарди модели аниматсиониро бо натиҷаи кораш меорем.

##

Uses Graph3D;

Tube(4,5,5,0.7,1.3); Tube(1.5,5,5,0.7,1.3);

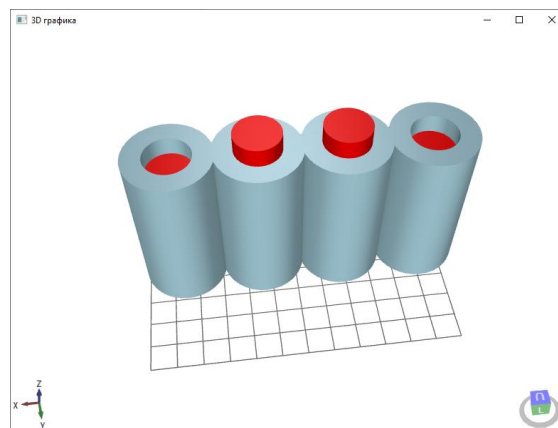
Tube(-1,5,5,0.7,1.3); Tube(-3.5,5,5,0.7,1.3);

Cylinder(4,5,8,3,0.7,Colors.Red).AnimMoveByZ(-2,4).Forever.AutoReverse.Begin;

Cylinder(-3.5,5,8,3,0.7,Colors.Red).AnimMoveByZ(-2,4).Forever.AutoReverse.Begin;

Cylinder(1.5,5,6,3,0.7,Colors.Red).AnimMoveByZ(2,4).Forever.AutoReverse.Begin;

Cylinder(-1,5,6,3,0.7,Colors.Red).AnimMoveByZ(2,4).Forever.AutoReverse.Begin

¹ Одинаев, Ҳ.М. Графикаи сеченака ва модули графикаи GRAPH3D дар забони барномасозии PascalABC.Net / А.П. Назаров, Ҳ.М. Одинаев // Маводи конференсияи III-юми байналмилалӣ илмӣ-амалии «Проблемаҳои муосири таҳсилоти математикӣ, информатикӣ ва физикӣ дар мактабҳои миёнаи олий» бахшида ба бистсолаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040) ва 75-солагии д.и.п., профессор, узви вобастаи АТТ Мансур Нугмонов (Душанбе, 16-уми майи соли 2024). – Душанбе, 2024. - С. 355-356.

ТДУ 323.311.8

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН - МЕЪМОРИ КОХИ БУЗУРГИ СУЛҲ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

ЭМОМАЛИ РАҲМОН - АРХИТЕКТОР ВЕЛИКОГО МИРОТВОРЧЕСКОГО ДВОРЦА
В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

НУРЗОД НУРАЛӢ

*Директори институти илмӣ-тадқиқотии илмҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии
Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, доктори илмҳои филологӣ, профессор / Директор
Научно-исследовательского института социальных наук Худжандского
государственного университета имени академика Б. Гафурова,
доктор филологических наук, профессор
E-mail: nurali74@mail.ru*

Фарҳанги сулҳ ва суннату оини сулҳофаринӣ, шинохти арзишу аҳаммияти ваҳдати инсонӣ, дар тафаккури мардуми сулҳпарвару сулҳофари мо аз дергоҳи таърих ҷойгоҳи махсус касб карда меояд. Ниёғони мо аз замонҳои дури таърих барои таҳкими ваҳдати инсонӣ ва сулҳи башарӣ иқдом кардаанд. Вобаста ба ин, мо сабъ намудем, ки нақш ва мақоми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун бунёдгузори мактаби сулҳи миллӣ, минтақавӣ ва сиёсатмадори сатҳи ҷаҳонӣ дар таҳкими ваҳдати инсонӣ шарҳу тафсир намоем.

Ба таъбири дигар, меъмори кохи бузурги сулҳу ваҳдати сайёра унвон намудани Пешвои миллат сарчашма дар он дорад, ки дар дарозии наздик ба 35 соли Истиқлоли миллӣ ин фарзанди фарзонаи миллат муваффақ ба он шуданд, ки дар қаноати ба вучуд овардани модели ваҳдати миллӣ дар минтақа ва ҷаҳон ҷиҳати таҳкими сулҳ дар сайёра иқдом намоёнд.

Барои расидан ба ин мақоми бузурги маънавӣ ва инсонӣ омӯзиши таҷрибаҳои ниёғони мо нақши пурфайз гузошта омадааст, ки ин нуқта ба сурати сабақбардорӣ аз мероси шукуҳманди маънавии ниёғони шарафманд борҳо дар суҳанрониву гуфторҳои Пешвои миллат таъкид шудааст. Рӯчуъ бар чанд матлаби муҳим, ки сарчашма дар ин мероси пурғановати ниёғони шарафманди дорад, андешаҳои судманду созандаи Пешвои миллатро шарҳу тавзеҳ медиҳад.

Худи Пешвои миллат дар яке аз суҳанронҳои хеш дар бораи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ хеле бамаврид фармудаанд, ки «Шоҳнома» танҳо китоби базму разм, диловарию қаҳрамонӣ, ривояту афсона нест. Вай пандномаи беназир, ахлоқнома ва дастури омӯзандаи ҳуқу атворӣ ҳасана, ҳислат ва хусусияти неки инсонист. Аз дostonҳои ҷангӣ, ишқӣ ва нақлу ривоёти «Шоҳнома» мо таърихи пурифтихори халқҳои ориёинаҷод, суннат ва анъанаҳои мардум, одоби зисту зиндагӣ, ойини мамлакатдорӣ, раиятпарварӣ, ватандӯстӣ, таъмини истиқлоли кишвар, озодӣ ва озодагӣ, маъноӣ ҷангу сулҳ ва шинохтани ҳаққу ботил, фирӯзии нур бар зулмот, мардумшиносӣ, ҳаллу фасли мушкилоти байни давлатҳо, бемаъно будани ихтилофоти динию мазҳабӣ, эҳтиром гузоштан ба ҳаққу ҳуқуқи дигарон ва дӯстию рафокатро меомӯзем¹.

Дар мисоли “Шоҳнома” ин матлаб ба тамоми мероси бузургони гузаштаи мо тааллуқ мегирад, ки бо қарор гирифтани дар мақоми меҳварии сиёсати маънавибунёди Пешвои миллат дар ташаккули назарияти бунёди давлати миллӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол, ҳифзоти арзишҳои умумиинсонӣ ва расидан ба ҳадафҳои бузурги давлатдорӣ нақши муҳим гузошта омадааст.

¹ Суҳанронӣ дар Симпозиуми байналмилалӣ «Бобочон Гафуров – бузургтарин муҳаққиқ ва муаррифгари таърихи халқи тоҷик», ба ифтихори 115-солагии академик Бобочон Гафуров. 05-уми декабри с. 2023 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/36242> (санаи муроҷиат: 22.08.2026).

Маълум аст, ки соли 2025 бо Пешниҳоди Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар чараёни баргузорию иҷлосияи 43-юми Конфронси генералии ЮНЕСКО қатъномаи навбатӣ зери унвони «Устувонаи Куруш: Эъломияи ибтидоии ҳуқуқи башар ва гуногунрангии фарҳангӣ» қабул гардид. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби “Чехраҳои мондагор” дар заминаи таваҷҷуҳи хосса бар ин мақоми бузургу ҷовидонаи Куруши Кабир дар ҷодаи эҷоди сулҳу таъмини озодиву эътиқодоти мардумони мухталифи олам чунин таъкид доштаанд, ки «Эъломияи Куруши Кабир, ки аз фарҳанги ориёӣ ва ақоиди инсондӯстӣ сарчашма мегирад, нахустин ҳуҷҷати таърихӣ аст, ки эҳтироми ҳуқуқ, озодии мазҳабу эътиқод ва ҳифзи дорویی шахрвандонро пуштибонӣ кардааст»¹.

Дар қанори ин, мурур ба теъдоди зиёди осори насрии маҳфуз аз даврони қуҳани таърихи миллати мо дар забонҳои сугдиву бохтарӣ, портиву паҳлавӣ низ ин амрро собит мекунад, ки ғояву меҳвари аслии мавзуии ақсари ононро масоили сулҳҷуӣ, оштии милливу мазҳабӣ, ҷилавгирӣ аз қатлу қуштор ва дар умум роҳ қушодан ба ваҳдати қулли инсонӣ фароҳам овардааст. Яке аз қуҳантарин китобҳои ахлоқии ниёқони мо – “Андарзномаи Озарбади Меҳроспандон” унвон дорад, ки китобе фароғири масоили одоб ва ахлоқу масъалаҳои марбут ба тарбияи инсонӣ эътироф гардидааст. Асари мазкур дар таркиби китоби “Мероси ҳаттии бостон” ба ҷоп расидааст².

Қобили таъкид аст, ки асари мазкур ҳамчун як китоби муҳташама муаррифӣ гардида, ки барои он чанд шарҳу тафсирихое ба сурати рисолаҳои мустақил навиштаа шудаанд, ки муҳтавои онҳоро шарҳи мафҳумҳои аслии ахлоқӣ ва арқони тарбият ба вучуд овардаанд.

Аз қумлаи онҳо навиштае маъруф ба номи “Бисту ду вожа аз Озарбоди Маҳраспандон” то замони мо расидааст, ки муҳимтарин арқони ахлоқиро дар ҳамин бисту ду мафҳум шарҳу тавзеҳ додааст. Дар миёни онҳо се рукни бисёр устувор ва муҳим, оштихоҳӣ, силоҳ ниҳодан ва мардумдӯстӣ маҳсуб меёбад, ки аз вучуди масъалаҳои муҳими сулҳу ваҳдат ва инсонгарой дар замони қадим дар андешаи ниёқони мо паём мерасонад. Муҳтавои аслии мафҳумҳои мазкур рукнҳои муҳим ва бузурги ахлоқӣ башарӣ дар рисолаи мазкур чунин тавзеҳ ёфтаанд: «Нухум – оштихоҳӣ чараёни назми ҷаҳон аст, ки нигоҳдоранда, парваранда ва сомондиҳандаи ҳама офариниш ва офаридагон аст. ...Ҷовидонагӣ барқарор қардан аз роҳи ошӣ метавон қард. Дувоздаҳум – силоҳ ниҳодан он бувад, ки дар баробари ҳама офаридағони Ҳурмузд силоҳ қуру ниҳад ва бо ҳеҷ қас душманӣ накунад, ки ҳар қизи бад, аз бади Аҳриману девон бошад. Чи андешабарғузинӣ ва қирдорбарғузинӣ дар ниҳодани силоҳ бошад. Бистум – мардумдӯстӣ он бувад, ки неқӣ барои ҳама неқон қунон бояд, ки барои қуд. Он қиро, ки барои ҳештан неқ нақазирад, ба диғар қас накунад. Неқхоҳӣ он бувад, ки айбу қунари қасонро биниғарад. Аз паси қиростани айби қуд биқушад. Қубии неқонро ошқоро биғуяд. Айби эшонро на бо қурушті, балки дӯстона бизудояд ва ба эшон нағуяд»³.

Ин ҷо фаҳмиши силоҳ ниҳодан албатта, яке аз муҳимтарин рукнҳои фарҳанги сулҳ ва даст қашидан аз қанг ба шумор меравад, ки бо мавҷудияташ дар таркиби ин асари қадима ба қеринаи таърихи фарҳанги сулоқаринии ниёқони мо ва андешаи ваҳдатойинӣ ишорат мекунад.

Аз нахустин қумлаи фирқаи мазкур равшан мегардад, ки ҷовидонагии инсоният ба василаи оштихоҳӣ, қушиш барои сулҳу ваҳдат чараён мегирад ва оштихоҳӣ ҳамоно аслу моҳият ва чараёни назми ҷаҳонро ба сурати шоиста таъмин мекунад. Қамин қуҳани ҳикматбор ва андарзи ниёқони мо воқеияти вазъи ҷаҳони муосирро тавзеҳ медиҳад, ки омили аслии беназми дар дунёи имрӯз ва афзоиши марзҳои тундгаройӣ ҳамоно қур

¹ Раҳмон, Эмомалӣ. Чехраҳои мондагор. - Душанбе: Эр-граф, 2016. – С. 20.

² Мероси ҳаттии бостон / Муҳаррирони масъул Назри Яздонӣ, Қуринисо Ализода; Таҳияи Бобо-Назар Ғафор, Муҳтарам Қотам, Муаззами Диловар. – Душанбе: «Бухоро», 2013. – 460 с.

³ Қамон қо. – С. 124-125.

гаштани инсоният аз фарҳанги сулҳ ва паёми оштихоҳ ба шумор меравад, ки тавассути ҷангу хушунату ҳисси бадбинӣ нисбати ҳамдигар ба зухур расидааст.

Аз ин лиҳоз, дар идомаи тафсири ин рукни муҳим фалсафai силоҳ бар замин ниҳодан ҳамчун роҳу шеваи расидан ба сулҳу низоми ҷаҳон тафсир мешавад. Шарҳи воқеии ин мафҳум, ки дар баробари тамоми офаридагон бояд силоҳ ниҳода шавад, маҷмуан инсониятро аз ҷамъи қатлу куштор, душманиву хушунат ба дурӣ мекашонад. Ҳатто дар ҷавҳари ин таълимот куштори ҳаявону паррандагон чун амали хилофи ахлоқи олии инсонӣ нақӯиш мешавад.

Андешаи нек ва нуфузи фарҳанги олии инсонӣ дар ҷомеа танҳо аз роҳи ниҳодани силоҳ ва сулҳу оштии муяссар мегардад, ки душманиро аз миёни инсонҳо ба дур меандозад. Мардумдӯстӣ танҳо тавассути оштии ваилоҳ ниҳодан ва меҳр варзидан муяссар мешавад ва ин ҷо навъе эҳсос мешавад, ки дар ин асари ахлоқӣ марҳила ба марҳила равиши расидан ба ормонҳои олии инсонӣ тафсир ёфтаанд, ки дар умум як шеваи махсуси муқовимат бо ифротгароӣ ва зӯрвариву душманиро бозтоб мебахшанд.

Муҳтаво ва мундариҷаи амали оштии қадан, ки бартар аз ҷанг шуморида мешавад, авзалияти умед бар кину адоват, оромиш ва бартарии он бар ҳашму кин, ё ба таъбирии гузаштагон ҳашм хӯрдан беҳтар аз савганд мебошад, дар осори ниёғони мо аз замони қадим талқину тарғиб шудаанд. Маълум аст, ки чунин андарзнома сурат силсилави доранд ва дар яке аз дигар чунин осор ҳамин масоил ба сурати равшан чунин шарҳу тафсир ёфтаанд:

Оштии қардан беҳтар аст ва на ҷанг қардан.

Умед гирифтан беҳтар аст ва бихиштани кин.

Ромиши пазируфтани беҳтар аст ва боздоштани ҳашм.

Хӯрдани ҳашм беҳтар аст ва на савганд¹.

Чунин андешаи марбут ба таблиғи сулҳу ваҳдат ва дурӣ аз ҷангу доварӣ минбаъд низ ба ҷавҳари фалсафai ахлоқии адабиёти мо роҳ ёфта, дар тарғиби чунин андешаҳо нақши муҳим гузошт. Бегумон ин сухани Ҳоҷа Ҳофиз сарчашма дар ҳамин андешаҳои ниёкони хеш дорад:

Як ҳарфи суфиёна бигӯям, иҷоза ҳаст?

Эй нури дида сулҳ беҳ аз ҷангу доварӣ!

Бедил ҳам ҷангҳое, ки тавассути тӯфангу ханҷар миёни инсонҳо эҷод мешаванд, танҳо нишонаи ҷаҳолат мешуморад ва таъкид мекунад:

З-ин тӯфангу тир пархоше, ки дорад ҷаҳли халқ,

Нест мумкин то наёрад дар миён шамшери сулҳ.

Ин ҷо ибораи “шамшери сулҳ” барои бардоштани ҷангу муқовимат аз миёни мардум истифода шудааст. Қолиб аст, ки дар асл шамшер абзори ҷангӣ аст, вале шоир бо сохтани ибораи мазкур як навъ баёни мутаноқизамое эҷод кардаву ба воситаи он таъкид медорад, ки халқ бо шамшери сулҳ ҷангу пархошу тӯфанги ҳосили ҷаҳолатро аз миён хоҳад бардошт. Дар байти дигар бошад, ҳолати аз миён рафтани сулҳу падида омадани ҷангро чунин тасвир мекунад, ки иттифоқи чунин ҳолат чунин бошад, ки ҷаҳоне бар асари ҷанг ва нобудии сулҳ хароб шавад:

Сулҳ як мӯ агар ба ҷанг расад,

Шини оламе ба санг расад.

Дар марҳилаи навини таърихи давлатдорӣ тоҷикон ҳаллу фасли зиддиятҳо маҳз бо таваҷҷуҳ ба ҳастии ҳамин таҷрибаи таърихӣ, файзёбӣ аз фарҳанги ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамгироӣ пойдевори коҳи бузурги ваҳдати навини миллии тоҷикон гузошта шуд. Дар яке аз суханронҳои хеш ин ҳикмати ноб ва саршор аз ҳақиқату хиради таърихиро

¹ Нурзод, Н. Пешвои миллат ва равандҳои таъбиқи арзишҳои миллии дар муқовимат ба таҳдидҳои беруна / Н. Нурзод // Мақолаи сиёсии Пешвои миллат. – 2021. – №. 2. – С. 323.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, чунин тавзеҳ кардаанд: «Нобасомониҳои солҳои 90-уми асри гузашта имтиҳони навбатии таърих ва озмоиши сарнавиштсозе буд, ки мардуми Тоҷикистон ва миллати хирадпешаи мо онро сипарӣ намуда, роҳи мутамаддини давлатдорӣ ва равиши ҳамбастагиро бо ҷомеаи башарӣ пеш гирифт. Маҳз бо шарофати фарҳангу оинҳои таҳаммулгарои аҷдодӣ мову шумо аз гирдоби мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ раҳой ёфта, зимни имзои санади истикрори сулҳ ва оштии миллӣ ба ваҳдати миллӣ ва сулҳу суботи устувор ноил гардидем, бо ҳамдиливу ҳусни тафохум бисёр муш-килоти сиёсӣву иқтисодӣ ва иҷтимоӣву фарҳангиро ҳаллу фасл намудем. Дар ин раванд, мо пеш аз ҳама пойдевори коҳи бузурги ваҳдатро гузошта, барои зиндагонии шоиставу арзандаи мардуми Тоҷикистон марҳила ба марҳила заминаи мусоид фароҳам овардем. Зеро ваҳдату ҳамбастагӣ аз суннатҳои асили мардуми тоҷик мебошад, ки барои рушду нумӯи ояндаи давлат ва тақвияти минбаъдаи пояҳои давлатдорӣ мусоидат мекунад»¹.

Пешвои миллат аз аввалин рӯзе, ки ба унвони Раиси Шурои Олии Тоҷикистон интихоб шуданд, ба мардуми хеш ваъда доданд, ки ба мардуми Тоҷикистон сулҳ меоварад. Бо садоқат ба қавлу амал ин ваъдаи хешро дар кутоҳтарин фурсат ба иҷро расониданд, ки дар натиҷа дар кишвари мо сулҳу ваҳдат тантана намуд.

Шоистаи тазаккур аст, ки Пешвои миллат, бештар аз понздаҳ сол қабл ба масъалаи мазкур ҳамчун яке аз усулҳои муҳим ва махсуси татбиқи арзишҳои маънавие чун тарғиби фарҳанги сулҳ, оини сулҳпарварӣ, муқовимат бо ҷанг иқдом намуданд, ки яке аз намунаҳои барҷастаи он китоби «Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ» мебошад, ки бори аввал соли 2012 ба ҷоп расид. Аз масоили меҳварии рисола баррасии фалсафаи ваҳдати вучуд дар андешаҳои Мавлоно маҳсуб мешавад. Пешвои миллат бо рӯҷу ба ҷанбаҳои инсонгароёна ва таблиғгари ваҳдати инсонӣ дар андешаҳои дар ин асар таъкид кардаанд, ки «суханони Мавлоно оид ба ваҳдату ҳамдиلى аз саъйи пайгиронаи мутафаккир ба сӯйи ваҳдати миллатҳо ва кулли инсоният дарак медиҳад»².

Пешвои миллат бо эҷоди пайванд миёни ваҳдати Мавлонои Балхӣ ва ваҳдати миллии имрӯз, ки ҳамоно сарчашма дар ҳамин афкори башадӯстонаи Пири Балх доранд, ҷомеаи кишвари моро бар он даъват менамоянд, ки дари дилу дарвозаи хештан, ватанро барои муколамаи фарҳангҳо ва муносибат бо мардуми олам боз намоем. Дар канори ин, нуктаро хеле муҳим ва амиқ шарҳу тафсир намуда, қайд кардаанд ки «Мо, ки имрӯз аз ваҳдати миллат суҳан меғӯем, бояд ба пайравӣ аз онҳо, хусусан ба афкору андешаи Мавлоно ба он саъй намоем, ки на танҳо дар сатҳи миллат чунин маъниҳоро бо камоли масъулият дарк созем, балки омода бар он бошем, ки барои робита ва ваҳдат бо мардуми дигари олам ва муколамаи фарҳангҳои муҳталиф низ дари дил ва Ватани худро боз намоем. Фақат дар ҳамин сурат мо метавонем миллати муттаҳиди тоҷикро ба узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ чи дар соҳаи фарҳангу маънавият, чи дар самти сиёсату иқтисодӣ табдил диҳем»³.

Дар марҳилаи нави таърихӣ бо сабақбардорӣ аз таҷрибаҳои таърихии фарҳанги сулҳофарии тоҷикон дар масири таърих Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун муаллифи лоиҳаи нави фарҳанги сулҳ дар ҷаҳони муосир дар татбиқи амалии ин ғояву ормонҳои ниёғони хеш дар робита ба таҳкими сулҳу субот дар ҷомеаи нақши муассир гузошта, ҳамчун Пешвои сулҳофар дар қаламрави ҷаҳони муосир эътироф гардиданд.

Пешвои миллат, истиқболи хеш аз ин таҷрибаи сулҳофарӣ ва татбиқи ғояву ормонҳои бузургони ниёғони моро дар иртибот ва шинохти ваҳдату ҳамдиلى дар

¹ Паёми шодбошӣ ба муносибати қабули қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид таҳти унвони «Дахсолаи байналмилалӣ оид ба таҳкими сулҳ барои наслҳои оянда, солҳои 2027-2036» ва Рӯзи ваҳдати миллӣ. 26-уми июни с. 2026 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/56005> (санаи мурочиат: 22.08.2026).

² Раҳмон, Эмомалӣ. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ. - Душанбе: Бухоро, 2012.- 132 с.

³ Раҳмон, Эмомалӣ. Асари зикршуда. - С. 111.

мисоли Мавлонои Балхӣ, ки боз ҳам дар китоби “Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ” шарҳ додааст, чунин баён мекунад: «Имрӯз, агар мо аз равзанаи таърих ба ҳаёти Тоҷикистон дар даҳ соли охир ба таври кулӣ назар андозем, возеҳу равшан мебинем, ки таъмини ваҳдати миллат дар ҳақиқат ҳам дар маркази сиёсати дохилию хориҷии кишвар қарор гирифтааст.

Ваҳдат, ки аз лиҳози забонӣ ва фалсафи паҳлузои гуногун дорад, дар ин даврон барои мо на танҳо аз ҷиҳати маъни мушаххастар шуд ва ба яке аз пояҳои асоситарини ғояи умумилӣ мубаддал гардид, балки ба ҳайси як мафҳуми тақдирсоз дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷумҳурӣ ва тафаккури мардуми он реша давонид ва баландтарин нуктаи орзую ормони аксарияти мутлақи мардум гардид.

Ин қабл аз ҳама ба он иртибот дорад, ки мафҳуми ваҳдат на фақат имрӯз, балки дар тули садсолаҳо дар фарҳанги мо мақоми бузургеро соҳиб будааст. Таълимоти ирфонӣ ниёғони мо, хусусан андешаҳои орифи бузург Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, ки дар боло оварда шуданд ё поинтар зикр мегарданд, гувоҳи равшани ин маъниянд»¹.

Ҳамин тавр, ҳомӯш намудани оташи ҷанги шаҳрвандӣ ва расидан ба сулҳи кулл дар Тоҷикистон, ки ҳамчун марҳилаи аввали татбиқи лоиҳаи фарҳанги сулҳофаринии Пешвои миллат муаррифӣ мегардад, падидаи нодир ва корномаи нотақроре ба шумор меравад, ки дар оинаи қалбҳои мардуми тоҷик ва тамоми тоҷикони ҷаҳон симои ин абармарди таърихро ҳамчун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий бо хутути зарҳалӣ нақш бастан. Баробари ин, таҷрибаи нодири сулҳофаринии

Пешвои миллати мо ҳамчун намунаи беҳтарин барои таъмини сулҳу субот дар минтақа ва кишварҳои ғирифтори ҷангу нооромӣ аз сӯйи сиёсатмадорони сатҳи ҷаҳонӣ, аз ҷумла собиқ муншии СММ Кофе Анан эътироф шуд. Самара ва ҳосили ин сулҳи деринтизори тоҷикон имрӯз ба равшани дар саросари Тоҷикистони азиз ба сурати рӯзгори озоиштаи мардум, яке аз мамлакатҳои амнтарини олам шинохта шудани кишвар, равнақи корҳои созандагиву бунёдкорӣ, татбиқи барномаҳои бузург ва таҳаққуқи лоиҳаҳои ҷавобгӯ ба ниёзҳои ҷаҳонӣ муосир ба равшан хувайдост.

Пешвои муаззами миллат ҳамчун меъмори коҳи бузурги сулҳ раванди таъмини суботро тақвият бахшида, борҳо дар ҷаласаҳои нишастҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ҳамчун ташаббускори эҷоди раванди сулҳ дар минтақа бо назардошти авзои кишвари ҳамсоии Афғонистон суҳанронӣ ва изҳори назар намуданд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ шохиди он аст, ки моҳи августи соли 2020 ҳангоми ҳаракат ба самти истироҳатгоҳи “Чорҷаман” дар ноҳияи Дарвози Бадахшон бо бародарони ҳамзабон ва ҳамсоии он сӯи дарёи Панҷ бо муҳаббат ҷониби Пешвои сулҳофари мо паёми иродат дардоданд ва иттифоқи суҳбати самимонаи сарвари тоҷикони ҷаҳон бо сокинони сулҳҳои Афғонистон шореҳи он буд, ки воқеан мардумони ин кишвари ҳамсоӣ дар симои Пешвои миллати мо меъмори коҳи сулҳ дар минтақаро шинохтаанд ва бо тақия ба сиёсати мударбироии сарвари сулҳовари кишвари мо ба таъмини оромиш дар минтақа бовариву эътимод доранд.

Ба ин падидаи нодири сиёсӣ, суҳбати роҳбари давлати мо бо сокинони як кишвари минтақа роҷеъ ба таҳкими сулҳу субот ва рафоқату дӯстӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ низ баҳои баланди сиёсӣ дода, онро чун барномаи бузурги инсонпарварона ва андешаи фардофрӯз дар таъмини амни минтақа истиқбол намуд. Ба таври кулӣ метавонем мо ин марҳилаи раванди таҳаввули сулҳу ваҳдати миллий унвон намоем, ки омилҳои саодати маънавии мардуми тоҷик ва ваҳдати миллии тоҷикон аз баракоти барномаҳои бузурги Пешвои миллат гардид.

Ифтиҳои фасли нави робитаҳо бо Ҷумҳурии Ёзбекистон, ки дар моҳи марти соли 2018 ба вуқӯ пайвастан, шореҳи идомаи татбиқи муваффақонаи лоиҳаи фарҳанги сулҳофарӣ, таҳкими ҳамзистӣ ва ҳусни фарҳанги ҳамҷаворӣ дар минтақа аз ҷониби Пешвои миллат гардид. Мувофиқати комил ва самимонаи роҳбарони ду кишвари дӯст ва бародар - Пешвои муаззами миллати мо, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ёзбекистон, Ҷаноби Олӣ

¹ Раҳмон, Эмомалӣ. Асари зикршуда. - С. 109.

мухтарам Шавкат Мирзиёев боис бар он гардид, ки мардумони дӯст ва бародари тоҷику ўзбек дубора бо гузашти солҳо дари дилу дидаҳоро барои ҳамдигар боз кунанду кабутарҳои дӯстиро ҷониби ҳамдига бародарона парвоз бахшанд.

Ин нукта шореҳи он гардид, ки агар дар қарни понздаҳуми милодӣ бинои дӯстии халқҳои тоҷик ва ўзбек бо иқдоми ду ҷеҳраи барозандаи ҳар ду миллат – Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ва Амир Алишери Навоӣ бунёд ниҳода шуда бошад, дар қарни XXI ин рисолати бузургро ду шахсияти бузурги арсаи сиёсат – Пешвои миллати мо, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев ба шоистагӣ ба анҷом расониданд. Ба ибораи дигар, бо таҳкими пайвандҳои дӯстӣ ва аз сар гирифтани робитаҳои дӯстиву ҳамсоядорӣ собит намуд, ки рисолати Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоиро сарони ҳарду кишвар ба шоистагӣ анҷом додаанд.

Давоми бештар аз 8 сол аст, ки дар партави оғози фасли нави робитаҳо ва тантанаву дӯстӣ миёни ду халқи ҳамсоя корномаҳои шоистае ба амал пайванд ёфта, равобити ду мамлакати дӯст дар ҳама самтҳо ба сатҳи нави муносибатҳо расидааст.

Мусаллам аст, ки ҳамеша вақте сухан дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон меравад, Пешвои миллат, ин рукни бузурги ойини давлатдорӣ хешро “дарҳои боз” унвон намуда, таъкид медоранд, ки мо ҳамеша дар муносибат ба кишварҳои олам аз рӯйи меъёри дӯстиву рафоқат муносибат мекунем. Фаҳмиши сиёсии маҳфуми “сиёсати дарҳои боз” ҳам ба назари мо ҳамин аст, яъне сиёсати хориҷие, ки ба сулҳ, дӯстӣ, рафоқат, муруввату мадору, ваҳдату ҳамдиلى таъя мекунад. Ин сиёсати дурнигарона ва фардоафрӯз дар шароити кунунӣ пеш аз ҳама дар муносибат бо кишварҳои ҳамҷавору дӯст татбиқи шавад. Бо назардошти маърифати аҳамияти ҳамин шеваи муносибат бо кишварҳои ҳамсоя Пешвои миллат чун бунёдгузори коҳи ҷаҳонӣ ваҳдат муҳимтарин барномаҳои хешро, ки ба ҳамдиلى, ҳамраъӣ ва ҳамфикрӣ таъя мекунад, аввал бо Ҷумҳурии Ўзбекистон ва баъдан бо Қирғизистон татбиқ намуданд.

Ҳамин тавр, баҳори соли 2025 низ барномаи дигари марбут ба фарҳанги сулҳофаринӣ дар минтақа, ки дар меҳвари сиёсати дарҳои бози Пешвои миллати мо қарор дорад, таҳаққуқ пазируфт ва бо номи Ёломияи сулҳи Хучанд дар таърихи бо ҳарфҳои заррин сабт гардид. Бештар аз панҷ сол буд, ки бар асоси сар задани бархурдҳои сиёсӣ дар робита ба масоили марзӣ робитаҳои кишварҳои ҳамҷавори Тоҷикистон ва Қирғизистон густаву сарҳадҳо баста буд.

Албатта, маълум аст, ки муноқишаҳои марзӣ ҳар ду кишвар собиқаи тулонӣ дошт, ки решаҳои он да солҳои аввали айёми Шуравӣ мерасад. Вале то ин замон дар роҳи расидан ба марзи ниҳой ва ҳаллу фасли мусолиҳатомези он мушкilotи фаровоне ҷой дошт. Аммо аз оғози мушкilotи мазкур дар замони соҳибистиклолӣ ҳамеша Пешвои миллати мо таъкид медоштанд, ки роҳи ягонаи ҳаллу фасл ин муноқишаҳо дипломатия, сулҳ, таҳкими дӯстӣ, маърифати ҳусни фарҳанги ҳамҷаворӣ ва ҳамсоядорӣ аст.

Бо ин мақсад дар мулоқот бо сокинони Ворух дар моҳи апрели соли 2021 таъкид дошта буданд, ки “Тоҷикистон бо мақсади ҳалли масъалаҳои мавҷуда қатъиян ҷонибдори гуфтушунид ва дарёфти роҳҳои ҳалли мутақобилан судманд бо дарназардошти манфиатҳои миллии ҳар ду тараф мебошад.

Бо истифода аз фурсат, бори дигар ба мардуми шаҳри Исфара ва деҳоти Ворух муроҷиат карда, онҳоро даъват менамоем, ки бо ҳамсояҳо дар фазои дӯстона ва ҳамсоягии нек зиндагӣ кунанд, босабру таҳаммул бошанд, ба эҳсосот дода нашаванд, зеро чунин масъалаҳо на бо эҳсосот, балки танҳо бо роҳи гуфтушунид ҳаллу фасл мегарданд. Дар ҳалли ин гуна масъалаҳо роҳи дигар вучуд надорад”¹.

¹Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо сокинони деҳоти Ворухи шаҳри Исфара. 09-уми апрели с. 2021 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/domestic-trips/22953> (санаи муроҷиат: 21.08.2026).

Инак, ин дарахти бар замини дӯстии халқҳо нишонда самараи ширин ба бор овард. Бо саъйу эҳтимом ва талошҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон мухтарам, Садир Жапаров сулҳи деринтизор миёни ду кишваре, ки солҳои тулонӣ дар канори ҳам зиставу муддате аз ҳам чудо рӯзгор ба сар бурданд, фаро расид. Зимни тамошои чараёни сафари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз истиқболи самимонаи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон, мухтарам Садир Жапаров ва мардуми ин кишвари ба мо дӯст равшан ҳувайдо буд, ки танҳо сулҳу субот ва оромиш, ҳамдигарфаҳмӣ, ҳаллу фасли масъалаҳои мушкилзо тавассути гуфтушунид муҳимтарин омили пешрафтҳо, таъмини рӯзгори шоиста ва зиндагонии саршори оромиш метавонад бошад.

Танҳо суруду мусиқӣ, шеърӣ муҳаббату ихлос, гармии оғӯши дӯстона зеббахши остону осмони ҳар ду кишвар гардад, чун мо ҳамсоя ҳастему беҳтар аз ҳазор километр миёни ҳамдигар марз дорем. Ин ҳаммарзӣ нишонаи на танҳо дӯстии ҷовидонӣ, балки ҳешиву таборӣ ҳам ҳаст ва ҳангоми боз шудани марзҳо, ки ба ҳидоят раҳнамоиҳои сарварони ҳар ду кишвар чараён гирифт, ашки шодии ин ҳампайвандиву ҳешутабориро бори дигар дидем. Сухани падаре, ки дар ҷангҳо фарзанди ҳешро аз даст дода буд, ҳеле муассир буд: Албатта, аз даст додани фарзанд доғи синасӯз аст, вале ин сулҳ дастоварди бисёр муҳим, арзишманд ва зиндагисоз аст.

Ҳамин тавр, санаи 31-уми майи соли 2025 дар чараёни таҷлили Наврӯзи байналмилалӣ дар шаҳри Хучанд Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон мухтарам Садир Жапаров ва Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон, мухтарам Шавкат Мирзиёевро бо нишони эҳтирому иродат, ба ҷо овардани ойини дӯстиву рафоқат истиқбол карданд. Дар ин ин рӯзи таърихи ҳуччати муҳим барои тамоми мардуми минтақа ба имзо расид, ки он бозгӯкунанда ва шореҳи сулҳ ва дӯстии абадӣ дар ин сарзаминҳост.

Ин санади соҳиби нақши муҳим дар сарнавишти халқҳои тоҷикӣ, ўзбек ва қирғиз бо номи Ёълумияи Хучанд дар таърихи равобити байниҳамдигарии ҳар се давлат абадан муҳр зада шуд. Бар мабной ин ҳуччати таърихӣ миёни халқҳои асосии Осиёи Марказӣ - тоҷикону қирғизҳо ва ўзбекон созиш, тафоҳум ва дӯстии пояндаву адабӣ ҳосил гардид. Ҳамон рӯз ба муносибати имзои ин ҳуччати муҳим маросими ифтитоҳи сутуни размӣ, ки дар нуқтаи васли марзҳои ҳар се кишвар гузошта шуд, ба сурати фосилавӣ чараён гирифт, ки онро сарони ҳар се давлат боз намуданд¹.

Дар айёми Наврӯз доир шудани ин мулоқот ва ба имзо расидани ҳуччати мазкур аз он паём мерасонад, ки воқеан дар таркиби расму ойинҳои ин ҷашни аҷдодии мо суннатҳои таҳкимбахшандаи дӯстӣ, равофақат, тақвияти оромишу субот ва ваҳдати инсонӣ нақши меҳварӣ доранд ва ҳамин аст, ки Наврӯзро ҷашни ваҳдату субот, ҳамдиливу ҳамраъӣи инсоният меҳонан.

Бештар аз шашҳазор сол аст, ки ин ҷашни бузург дар таҳкими дӯстии башарият, ваҳдати мардумони олам, ҳамдиливу ҳамраъӣи инсоният хидмат карда меояд ва ҳамакунун дар соли 2025 низ ҳамин рисолати бузурги умуминсонии ҳешро бо ҳарфҳои заррин дар таърихи мардумони минтақаи Осиёи Марказӣ сабт намуд.

Ҳамакунун, соли дуввум аст, ки марзҳо боз ва ҳузури доираи мухталифи аҳолии кишварҳои ҳамсоя шуруъ аз айёми Наврӯзи ҳучастапай то имрӯз дар сарзаминҳои ҳамдигар идома дорад. Тантанаи сулҳу дӯстӣ, муҳаббату иродат ва ваҳдати халқҳои минтақа дар зеботарин расму ойинҳои муштараки наврӯзӣ, либоси миллӣ, суруду тарона ҷилвагар аст. Муҳимтар аз ҳама мардумони тамоми минтақа акнун бо эътимод ва бовар, канори ҳамдигар зиндагӣ мекунанд, чун зери сари худ болишти сулҳ гузоштаанду рӯи фарши оромишу субот ба ҳоби ноз мераванд.

¹ Марзҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон ба марзҳои дӯстии абадӣ, ҳамсоягии нек ва шарикии созанда табдил меёбанд. 06-уми апрели с. 2026 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://khovar.tj/2025/04/> (санаи мурочиат: 05.05.2026).

Дигар мутмаин ҳастанд, ки фарҳанги сулҳ голиб омаду мушкилоти бештар аз яқасра имрӯз тавассути хиради бузурги роҳбарони ҳар ду кишвар- Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ҳамешагӣ ҳаллу фасл гардид.

Бо қабули Ёломиёи дӯстии абадӣ миёни мардумони Тоҷикистону Ёзбекистон ва Қирғизистон як марҳилаи дигари татбиқи барномаҳои бузурги сулҳофарӣ ва ваҳдатшиории Пешвои миллат ба қамоли хеш расид, ки онро мо сулҳи минтақавӣ ё талош дар ваҳдати мардумони минтақа мавонем унвон намоем

Дар қанори ин, дар моҳи сентябри соли 2024 тамоми ҷомеаи башарӣ шохиди ташаббуси наватии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабули қатъномаи “Даҳсолаи байналмилалӣ таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда” гардид, ки дар Иҷлосияи 79-уми Маҷмааи умумии Созмони милалӣ Муттаҳид манзур шуд ва бо ҳамраёӣ, ҳамовозӣ ва истиқболи самимонаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар таърихи 25 июни соли 2026 дар останаи таҷлили рӯзи таърихӣ ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, Рӯзи Ваҳдати миллӣ қабул гардид.

Ҳамакнун, қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид зери унвони «Даҳсолаи байналмилалӣ таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда» ҳамчун ҳуҷҷати фарҳанги сулҳ дар саросари ҷаҳон барои солҳои 2027-2036 татбиқ мешавад, ки ташаббускори он муаллифи лоиҳаи сулҳи миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ- Пешвои муаззами миллати мо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳастанд.

Ташаббуси наватии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қатъномаи «Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда (2027-2036)», маншаъ дар андешаҳои ниёзҳои тамоми мардумони олам ва воқеияти ҷаҳони муосир дорад. Пешвои миллат, солҳост, ки аз чунин минбарҳои баланд мушкилоти сайёраи мавриди баррасӣ қарор дода, иттиҳоди тамоми сокинони кишварҳои ҷаҳонро барои ҷилавгирӣ аз муаммоҳое чун ифротгарӣ, зуроварӣ, ҷангу хунрезӣ, ки дар замони имрӯз доман меғустарад, амри муҳим барои расидан ба ҳадафҳои фардоафрӯз ба шумор меоваранд.

Дар қанори ин, тавре таъкид шуд, ҳанӯз соли 2012 бо нашри китоби “Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ” Пешвои миллат нақши пуртаъсири андешаҳои ин мутафаккир ва шоиру донишманди бузурги миллатро дар рушди ҳамдиливу ваҳдати инсонӣ дар ҷаҳони муосир талқин намуда, афкорашро “нӯшдори наҷоти ҳақиқии башар” унвон намуда, навишта буданд: “мо, имрӯз дар оғози қарни ХХІ низоми воқеан инсонгароёнаи ақоидӣ-фикрӣ, фарҳангӣ-маънавӣ, иҷтимоӣ ва рисолати инсонии Мавлонои кабирро нӯшдорӣ наҷоти ҳақиқии башарӣ дармеёбем. Ва ба андешаи мо чунин рисолати ӯ рисолаи ҷовидонӣ хоҳад буд”¹.

Арзиш ва аҳаммияти ин китоби Пешвои миллат дар шинохти афкори ҷаҳонсози Мавлонои Балхӣ ва ғояҳои сулҳпарваронаву ваҳдатшиоронаи ӯ дар замони муосир боис бар он шуд, ки соли 2024 дигарбора таҷдиди ҷоп шуда, барои аҳли мутолеа ҳамчун китоб борвар аз ғояҳои баланди инсонӣ ва андешаҳои тарғибкунандаи сулҳу ваҳдати башарӣ, инсонгарӣ, ҳамзистиву ҳамдилӣ манзур гардид.

Ҳамакнун дар шароити муосири вазъи ҳассоси ҷаҳон, ки барои имрӯзу фардо ва махсусан наслҳои оянда хатарзост, бо пешниҳоди ташаббуси наватии Пешвои миллати мо қабул шудани қатъномаи наватии байналмилалӣ “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда (2027-2036)” дар ҳақиқат “нӯшдорӣ наҷоти башар аст”, зеро ҳамдиливу ҳамзистӣ, фарҳанги сулҳофаринӣ ваҳдати инсонӣ маҷмуан фардои башариятро равшану афрӯзанда нигоҳ медоранд².

¹ Раҳмон, Эмомалӣ. Асари зикршуда. - С. 125.

² Паёми шодбошӣ ба муносибати қабули қатъномаи Созмони Милалӣ Муттаҳид таҳти унвони «Даҳсолаи байналмилалӣ оид ба таҳкими сулҳ барои наслҳои оянда, солҳои 2027-2036» ва Рӯзи ваҳдати миллӣ. 26-

Пешвои миллат ҳамчун мубашшири сулҳ ва бунёдгузори тарҳи сулҳи миллӣ ва ҳаммакнун ҷаҳонӣ дар заминаи омӯзаҳои муҳим, таҷрибаҳои собиту озмудаи ҳеш ин тарҳи муҳим ва сарнавиштсоз барои ҷомеаи инсониро манзур карданд. Дар навиштаҳои арзишманди Пешвои миллат дар бораи донишмандону бузургони адабу андешаи миллати мо борҳо мақоми ин ҷеҳраҳои мондагори миллат аз манзари тарғиби сулҳу ваҳдат муқаррар шудааст. Аз ҷумла, дар китоби “Ҷеҳраҳои мондагор” Мирсайид Алиӣ Ҳамдони ҳамчун таблиғгари фарҳанги сулҳу хостори ваҳдату субот¹ муаррифӣ шудааст. Воқеан, андешаи сулҳпарварӣ ва сулҳхоҳӣ ҳукми ғояро соҳиб аст, ки ҳазорсолаҳо қабл ба сурати тамоюли муҳими афкор ва таълифоти бузургони гузаштаи моро шарҳу тафсир намуда, то ба рӯзгори кунунӣ расидааст.

Калимаи сулҳ ҳамчун маҳфуми ифодакунандаи начот ҳанӯз дар паёмҳо ва Ёломияи Куруши Кабир ба сурати кулӣ ва ифодакунандаи мазомини он дар шароити имрӯза зикр шудааст: Дар ин Ёломияи Куруши Кабир аз ҷумла, чунин омадааст: “Вазъи дохилии Бобул ва ҷойгоҳи муқаддасаш қалби маро тақон дод. Ман барои сулҳ кӯшидам. Набонид мардуми дармондаи Бобулро ба бузургӣ кашида буд, коре, ки дарҳури шони онон набуд. Ман бардадориро барандохтам. Ба бадбахтиҳои онон поён бахшидам. Фармон додам, ки ҳамаи мардум дар парастии Худои худ озод бошанд ва ононро наёзоранд.

Фармон додам, ки ҳеҷ кас аҳолии шаҳро аз ҳастӣ соқит накунад... Фармон додам тамоми ниёшгоҳро, ки баста шуда буд, бикшоянд. Ҳамаи ҳудоӣ ин ниёшгоҳро ба ҷои худ бозгардондам. Ҳамаи мардумонро, ки пароканда ва овора буданд, ба ҷойгоҳҳои худ баргардондам. Хонаҳои вайронӣ ононро обод кардам. Ҳамаи мардумро ба ҳамбастагӣ фаро хондам».

Акнун, ки бо ташаббуси навбатии Пешвои миллат Қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Миллали Муттаҳид зери унвони “Даҳсолаи байналмилалӣ таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда (2027-2036)”, қабул гардид ва аз оғози соли 2027 мавриди амал қарор хоҳад гирифт, имтинон дорем, ки ҷомеаи ҷаҳон аз ин пешниҳоди созанда ба шоидагӣ истиқбол мекунад, чун он воқеан нӯшдори начоти ҳақиқии башарият хоҳад буд¹.

Дар заминаи ин ташаббуси навбатӣ, ки аз марҳилаи сулҳу ваҳдати миллӣ то сулҳи саросарии ҷаҳонӣ ва ваҳдати башарӣ мерасад, бо истиқболи башарият аз он мо шояди шукуҳу нусрати коҳи бузургӣ сулҳу ваҳдат дар сайёра мегардем, ки меъмораш Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд.

Эътирофи сарони созмонҳои ҷаҳонӣ ва кишварҳои бузургӣ ҷаҳон аз ин сиёсати мудаббиронаву фардоафрӯзи мо, ки намунааш ба Пешвои миллат додани ду ҷоидаи бузургӣ ҷаҳонӣ дар ин арса - Ҷоида – эътирофномаи Донишгоҳи сулҳи СММ барои саҳми барҷаста дар эҷоди сулҳ, густариши масъалаҳои тағйирёбии иқлим, рушди устувор ва ҳамкориҳои минтақавӣ дар моҳи майи соли 2026 ва Ҷоидаи байналмилалӣ сулҳи ба номи Лев Толстой дар моҳи декабри соли 2025 мебошад, ки Пешвои муаззами миллати моро ҳамчун сарвари ваҳдатшиор ва сулҳофар дар таъмини сулҳи минтақа ва ҷаҳон муаррифӣ менамоянд.

Дар маҷмӯъ, қорномаҳои сулҳофарин дар сатҳи Тоҷикистон, минтақаи Осиёи Марказӣ ва саросари ҷаҳон ин нуктаро мусаллам мегардонанд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо он ҳама дастовардҳои назарраси соҳибшуда дар ин арса, мусоидат дар қори таъмини ваҳдати мардумони минтақа ва ҷаҳон ба бунёди як коҳи муҳташама муваффақ

уми июни с. 2026 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/56005> (санаи муроҷиат: 22.08.2026)

¹ Международное десятилетие укрепления мира во имя будущих поколений: Резолюция Генеральной ассамблеи ООН от 25 июня 2026 г., № A/80/L.54 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.un.org/ru/A/RES/80/269> (дата обращения: 23.08.2026).

шуданд, ки он қасри муаззами сулҳу ваҳдати ҷаҳонӣ ва инсонӣ метавон унвон аст. Ин шараф ва эътибор моёи сарфарозӣ ва ифтихори мо мардуми Тоҷикистон ва тамоми тоҷикони ҷаҳон аст.

Аз ин рӯ, мо бо итминон изҳор менамоем, ки Пешвои муаззами миллати мо дар ин соли ҳумоюнӣ 35 солагии Истиқлоли миллӣ шоистаи дарёфти Ҷоизаи байналмилалӣи Сулҳи Нобел ҳастанд.

ТДУ 363 (075):321.02 (574)

ТОҶИКИСТОН – ТАШАББУСКОРИ МАСОИЛИ ОБ ДАР АРСАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ТАДЖИКИСТАН – ИНИЦИАТОР ВОДНЫХ ПРОБЛЕМ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

АКРАМОВ УБАЙД ХАСЕНОВИЧ

Ходими калони илмӣи Муассисаи давлатӣи “Лабораторияи илмӣ-тадқиқотӣи ҳифзи табиат”-и Кумитаи ҳифзи муҳити зистӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои биологӣ / Старший научный сотрудник Государственного учреждения “Научно-исследовательская лаборатория охраны природы” Комитета по охране окружающей среды при Правительстве Республики Таджикистан, кандидат биологических наук

E-mail: ubayd_akramov@mail.ru

ДУСТЗОДА ҲАСАН

Директори Муассисаи давлатӣи “Лабораторияи илмӣ-тадқиқотӣи ҳифзи табиат”-и Кумитаи ҳифзи муҳити зистӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Директор Муассисаи давлатӣи “Лабораторияи илмӣ-тадқиқотӣи ҳифзи табиат”-и Кумитаи ҳифзи муҳити зистӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

E-mail: dustzoda.hasan@mail.ru

РАҲМАТОВ АБДУРАҲМОН

Ходими калони илмӣи Муассисаи давлатӣи “Лабораторияи илмӣ-тадқиқотӣи ҳифзи табиат”-и Кумитаи ҳифзи муҳити зистӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои кишоварзӣ / Старший научный сотрудник Государственного учреждения “Научно-исследовательская лаборатория охраны природы” Комитета по охране окружающей среды при Правительстве Республики Таджикистан, кандидат сельскохозяйственных наук

E-mail: rahmatov.abdurahmon@mail.ru

Тоҷикистон кишвари обҳои ширин ва ҳаётовар буда, дорои захираҳои бузурги тобро дар Осиёи Миёна ва дар ҷаҳон шинохта шуд, ки ин аз заҳмату ташаббусҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Тоҷикистон бори нахуст соли 2003 аввалин кишвари обҳои ширин бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбари Созмони Миллали Муттаҳид (минбаъд – СММ), дигар созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ёдовар шуда, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таъкид намуд, ки кам шудани оби ошомидани дар сайёра метавонад башариятро ба як мушкилоти глобалӣ гирифта намояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо далелҳои асоснокӣ илмӣ борҳо аз ҷомеаи ҷаҳонӣ даъват ба амал овардаанд, ки дар кишвари

Тоҷикистон ва ҷаҳон раванди обшавии пирахҳо ва авҷ гирифтани ҳодисаҳои мушкилоти экологӣ, то рафт тезутунд гардида, боиси нооромии кишварҳоро ба вучуд оварда истодааст ва бояд ҳар чи тезтар дар якҷоягӣ тадбирҳои муштаракро баҳри таъмини амнияти кишварҳо ва рушду устувор, таҳия намоем ва онро саривақт амалӣ гардонем.

Дар натиҷа, масъалаҳои вобаста ба захираҳои об, таъминоти захираҳои обӣ, ҳифзи манбаҳои обӣ аз олудашавию захролудшавӣ ва бештар ҷалб намудани ташкилотҳои байналмилалӣ барои ҳалли мушкилотҳои экологӣ-ҳифзи пирахҳо лоиҳаҳо оид ба ҳифзи пирахҳо, тағйирёбии иқлим, ҳизи захираҳои об, бештар амалӣ гардида барои таъминоти аҳоли бо обӣ тоза заминаи устувор мегузорад.

Ҳамзамон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз соли 2003 то инҷониб аз минбари СММ бештар аз созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ёдовар шуда, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таъкид намуд, ки кам шудани микдори боришоти барф, борон ва камшавии оби ошомидани дар сайёра метавонад башариатро ба як мушкилоти глобалӣ оварда расонад¹.

Мувофиқи мушоҳидҳои илм, дар соли 2026 дар кишварҳои Аврупо боришоти барф ва борон нисбати солҳои 2003-2025 аз 45% то 67% кам гардида, як бӯҳрони бузурги экологӣ, иқисодӣ, иҷтимоиро дар кишварҳои Фаронса, Олмон, Италия, Испания, Британияи Кабир, Руминия, Миср, Туркия ва дар дигар кишварҳои он, ба назар мерасад, ки ҳисороти он ба садҳо миллион доллари ИМА баробар гардида, боиси аз ҷаҳолият мондани нерӯгоҳҳои барқии обӣ ва ҳато нерӯгоҳҳои атомӣ, аз ҷаҳолият боз монда ба рушди иқтисодиёти кишварҳои болозикр ва ҷаҳон таъсири манфӣи худро расонида истодаанд².

Дар баробари паст шудани сатҳи оби дарёҳо, рӯдҳо ва каналҳои бузурги киштигард, ҳолати ҷавкуллодаи норасои об ба амал омада ба ҷаҳолияти киштиҳои нақлиётӣ ва боркашии обӣ, миллионҳои доллари ИМА. ҳисорот ворид намудааст, ки ин мушкилоти глобалӣ дар сайёраи Замин бори аввал аст, ки якҷанд кишварҳои бузурги рушд қардари ба як ҳолати садамавӣ гирифтӣ намудааст. Дар натиҷа, ҳаракати киштиҳои боркаш ва нақлиётӣ аз ҷаҳолият боз монда, як мушкилоти глобалии экологӣ ва иқтисодию сиёсиро дар ҷаҳон ба миён овардааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо аз ҷомеаи ҷаҳонӣ даъват ба амал оварда буд, ки раванди ҷаҳолшавии хушксолӣ, камборишотӣ, обшавии пирахҳо ва авҷ гирифтани ҳодисаҳои мушкилоти экологӣ, бояд дар якҷоягӣ тадбирҳои муштарақ таҳия намоем ва онро саривақт ҳадафнок амалӣ намоем.

Аммо бисёр кишварҳои Аврупо доир ба мушкилотҳои глобалии экологӣ, на он қадар таваҷҷӯҳ зоҳир мекарданд, ки дар натиҷа аз ҷаҳолшавии раванди гармшавии иқлим ва камборишотӣ дар фаслҳои тирамоҳ ва зимистони соли 2025 ва зимистону баҳори соли 2026 ҳарорати оптималӣ, максималӣ ва минималӣ ҳавои атмосфера тағйир ёфта ба равандҳои шидатнокӣ мӯътадили боришоти табиӣ дар фаслҳои мазкур, аз меъёри экологӣ аз 3 то 5 маротиба кам гардид, ки омили асосии норасои об дар ҷаҳонро боз ҳам мураккаб гардонидаст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 20 сол муқаддама ҷомеаи ҷаҳонро огоҳ ва ёдрас намуда буд, ки раванди тағйирёбии иқлими ҷаҳонӣ ҳамчун як мушкилоти муосир, пеш аз ҳама, ба ҳолати табиӣи пирахҳо, боришоти барф ва захираҳои об бештар таъсири манфӣи расонада ба сохтори экосистемаҳои барфпӯш ва яхпӯш расонида истодааст.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурий, ш. Душанбе, 16-уми декабри с. 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/54181> (санаи мурочиат: 13.08.2026).

² Аврупо аз бориши барфи шадид ва борони ях азият мекашад: бесарусомонии нақлиёт ва қатъи барқ // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://caravan-info.pro/tg/avrupo-az-borishi-barfi-shadid-va-boroni-jah-azijat-mekashad-besarusomonii-na-liet-va-ati-bar/> (санаи мурочиат: 27.08.2026).

Пешвои музаами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо аз ҷомеаи ҷаҳонӣ даъват ба амал овардаанд, ки оид ба роҳҳои ҳалли мушкилоти экологӣ чи бояд кард.

Тоҷикистон новобаста аз он, ки яке аз манотиқи дорои захираҳои бузурги об бошад ҳам, аммо ба таъсири тағйирёбии иқлим, баландшавии ҳарорати ҳавои атмосфера, кам шудани микдори боришот то 75%-80% ва тағйир ёфтани ҳолати устувори экологии аҳромҳои бузурги пирахҳо, ба мушкилотҳои норасои об, зиёда аз 30 сол мешавад, ки рӯ ба рӯ шудааст. Аз таъсири баландшавии ҳавои атмосфера ва обшавии бузургтарин пирахии кӯҳи, Ванҷях, ки дар нишебии шарқии қаторкӯҳи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ҷойгир шуда аз пайванди қаторкӯҳи Академияи илмҳо бо силсилакӯҳи Язғулом дар мавзеи қуллаи Инқилоб (6974 м) маскан гирифтааст, ҳолати обшавии он, бошиддат ғаёл гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки сарчашмаи ғизогирии пирахии мазкур дар баландии 6200 - 6300 м вале забонаи он дар водии дарёи Селдара (шоҳоби Муқсу) то баландии 2909 м, ба назар мерасад ва дарозии ин пирах 77 км, масоҳаташ 650 км², ғафсиаш 700-1000 метр буда, паҳниаш ба 3 - 5 км мебошад, ки нодиртарин мӯъҷизаи табиати Тоҷикистон мебошад ба садамаи экологӣ рӯ ба рӯ шудааст.

Дар экосистемаи пирахии Ванҷях зиёда аз 93,8 км³ об – манбаи ҳаёт нигоҳ дошта мешавад, ки барои рушди энергетикаи сабз – иқтисодиёти сабз, заминаи устувор гузошта истодааст, мушкилоти кам захирашавии барф ва баландшавии ҳарорати гармии ҳавои атмосфера дар экосистемаи табиӣ пирахии мазкур ба назар расида истодааст.

Мувофиқи мушоҳидаҳо ҳолати экологии пирахҳои Тоҷикистон дар як ҳолати тағйирёбии структура ва консепсияи онҳо ба назар расида боиси таназзул ёфтани масоҳати онҳо ва дар 10 соли охир беш аз 1 км кӯтоҳ ва сатҳаш беш аз 50 м паст фаромадааст (расми 1).

Расми 1. Обшавии пирахҳо дар экосистемаҳои яхпӯши Тоҷикистон

Мувофиқи маълумотҳои илмӣ, қариб ҳамаи шоҳҳои пирахҳои Тоҷикистон аз таъсири тағйирёбии иқлим кам ва аз танаи асосӣ ҷудо шуда истоданд, ки барои обшавии онҳо, мусоидат намуда истодааст.

Бо таъсири ғаёлшавии ҳарорати гармии ҳавои атмосфера аз моҳҳои июн то август, ки нисбати солҳои 2010-2015 аз +8+10°C ба +12+15°C баландшавии ҳарорати гармӣ боиси бошиддат обшавии пирахҳои дигар навоҳии кӯҳи нигаронкунанда будани вазъи кунуни пирахҳои Тоҷикистонро ба вучуд овардааст¹.

Нақши кишвари Тоҷикистон дар ҳалли масъалаҳои глобалии ба об буда дар хошияи қатъномаи нави СММ оид ба эълон гардидани соли 2025 - Соли

¹ Тохирзода, Б.М. Таъсири тағйирёбии шароитҳои метеорологӣ ба деградатсияи пирахҳои навзаи дарёи Ванҷоб / Б.М. Тохирзода // Вестник науки. – 2026. - № 6 (99). – С. 2765-2768.

байналмилалии хифзи пиряхҳо, Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон чун кишвари пешоҳанг ва ташаббускори калидии мавзӯи об тавонист ҷаҳониро бори дигар даъват намояд, ки раванди обшавии пиряхҳо ба тамоми кишварҳои болооб ва поён об, ҳисороти зиёд меоварад.

Ташаббусҳои Тоҷикистон ҷиҳати ҷалб намудани тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳалли фасл ва дарёфти роҳу усулҳои рафъи мушкилоти вобаста ба масъалаҳои об (расми 2), бештар мавриди таҳлил ва баррасӣ шуда, аз тарафи коршиносони сатҳи баланд хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Расми 2. Роҳҳои ҳалли мушкилоти марбут ба об

Пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба эълон намудани соли 2003 ҳамчун «Соли оби тоза», солҳои 2005-2015 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт», соли 2013 ҳамчун «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об» ва пешниҳоди нави Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба Даҳсолаи нави байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028 аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ бештар пуштибонӣ гардида, дар роҳи ҳалли масъалаҳои марбут ба об, заминаи устувор гузошта тавонистааст¹.

Бояд қайд намуд, ки ҷонибдорӣ ёфтани чор ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи об дар сатҳи ҷаҳонӣ аз он гувоҳи мегардад, ки масъалаи об дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон мавқеи махсусро тавонист ишғол намояд. Хусусан эълон гардидани Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди Устувор», солҳои 2018-2028, ки ташаббуси ҷорими Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи об мебошад, собит намуд, ки Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол ва ҷонибдори сиёсати «Дарҳои боз» ҳамеша ба ҳалли мушкилоти глобалӣ, хусусан таъмини сайёраи Замин бо оби тозаи ошомиданӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, ҷомеаи ҷаҳонро барои муттаҳидӣ ва ҳамкорӣ дар ин самт даъват карда тавонистааст (расми 3).

¹ Эмомалӣ Раҳмон ва Соли байналмилалии хифзи пиряхҳо – 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://ijro.tj/news/13182/> (санаи мурочиат: 05.02.2026).

Расми 3. Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди оби нӯшокӣ мебошад

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати дорои захираҳои зиёди оби тоза (расми 3) ба воситаи пешниҳоди ташаббус таҳти унвони Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», солҳои 2018-2028 ҷомеаи ҷаҳонро водор намуд, ки обро яке аз унсурҳои асосӣ эътироф намуд, зеро захираи об аст, ки барои ноил шудан ба рушди устувор ва амалӣ намудани Ҳадафҳои рушди ҳазорсола имконияти мусоидкунанда дар рушди иқтисодӣ сабз ва таъмини амнӣ маводи ғизо ва солимӣ ҷомеа истифода намоянд.

Аз ин рӯ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷорабинии сатҳи баланд зери унвони «Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои Рушди Устувор», солҳои 2018-2028» аз ҷомеаи ҷаҳон даъват ба амал оварданд, ки баҳри вусъат додани ҳамкориҳо дар соҳаи об чанд омиле чун тағйирёбии глобалии иқлим, ки ба захираҳои об таъсири манфӣ мерасонад, бояд дастаҷамона барои гирифтани пеши роҳи тағйирёбии иқлим ва бӯҳрони глобалии сайёраи Замин, мубориза бо истифода аз усулҳои инноватсионӣ бо ташкили ҷангалзорҳои ҳамешасабз, ҷангалзорҳои паҳнбаргиҳо дар кишвар, зиёд намудани масоҳати ҷангалзорҳои Тоҷикистон аз 3% ба 30%, ташкили боғҳои суперинтенсивӣ дар заминҳои бекорхобида ва аз гардиши кишоварзӣ берун гардида, ташкили нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар ҳавзаҳои дарёҳои Кофарниҳон, Хингоб, Сурхоб, Қамаров, Зарафшон, Қаратоғ, Варзоб, Ёхсу ва ташкили зеҳни сунӣ дар идоракунии захираҳои обӣ, ҷангалзорҳо, коркарди партовҳо ва хизматрасонии экосистемавиро ҳадафнок истифода барем.

ТДУ 363 (075)

НАҚШИ ТАШАББУСҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲАЛЛИ МАСОИЛИ ОБ ВА ТАНЗИМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ДАР РАВАНДИ ФАЪОЛШАВИИ ТАЪСИРИ ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ

РОЛЬ ИНИЦИАТИВ ТАДЖИКИСТАНА В РЕШЕНИИ ВОДНЫХ ПРОБЛЕМ И РЕГУЛИРОВАНИИ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В УСЛОВИЯХ УСИЛЕНИЯ ПОСЛЕДСТВИЙ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

АКРАМОВ УБАЙД ХАСЕНОВИЧ

*Дотсенти кафедраи ботаника ва экологияи кишоварзии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Ширинишох Шохтемур, номзади илмҳои биологӣ / Доцент кафедры ботаники и
сельскохозяйственной экологии Таджикского аграрного университета имени Ширинишоха
Шохтемура, кандидат биологических наук
E-mail: ubayd_akramov@mail.ru,*

СУЛАЙМОНОВА ИБОДАТ ДИЛБАРШОЕВНА

*Дотсенти кафедраи ботаника ва экологияи кишоварзии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Ширинишох Шохтемур, номзади илмҳои кишоварзӣ / Доцент кафедры ботаники и
сельскохозяйственной экологии Таджикского аграрного университета имени Ширинишоха
Шохтемура, кандидат сельскохозяйственных наук
E-mail: ibodat.sulaimova@mail.ru*

НИЁЗОВ ШАРАФ

*Ассистенти кафедраи ботаника ва экологияи кишоварзии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Ширинишох Шохтемур / Ассистент кафедры ботаники и сельскохозяйственной
экологии Таджикского аграрного университета имени Ширинишоха Шохтемура
E-mail: niyzov.sharaf@mail.ru*

Тоҷикистон табиатан кишвари обҳои ширин, мусафо, ҳаётбахш мебошад, ки дар таркиби обҳои чашмаҳои зулоли он, мавҷудияти бештар аз 90%-и элементҳои дорои манбаи зиёди энергетикӣ дошта ба назар мерасад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар чорабиниҳои сатҳи баланд аввалин сарвари кишвари обҳои ширин бо таҳлилҳои илмӣ доир ба масъалаҳои таъсири тағйирёбии иқлим ва таъсири хушксолӣ-камборишотӣ ба рушди иқтисодиёти миллии кишварҳо, рушди иқтисодиёти ҷаҳон, садаҳои экологӣ, шиддатнокшавии гармшавии табиӣ, бори аввал мавриди таҳқиқ ва назарсанҷӣ намуда қоршиносони миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳониро ёдрас намуд, ки ҷаҳонро бӯҳрони глобалии экологии обӣ, таҳдид мекунад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як баромадҳои худ дар ҷаласаҳои Созмони Миллали Муттаҳид таъкид намуд, ки таъсири тағйирёбии иқлими ҷаҳонӣ ҳамчун як мушкилоти муосир, пеш аз ҳама, ба ҳолати экологии пирияхҳо, гарм омадани фаслҳои тирамоҳ ва зимистон се даҳсолаи охир ва кам захира шудани барф дар экосистемаҳои болоб, таъсири манфӣ расонада ба ҳолати табиӣ экосистемаҳои барфпӯш ва яхпӯш, тағйиротҳои ноустуворшавии аҳромҳои пирияхҳо оварда расонидааст.

Нақши Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба роҳҳои ҳалли мушкилоти экологӣ аз соли 2003 то инҷониб аз минбари СММ, дигар созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ёдовар шуда, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таъкид намуд, ки кам шудани оби ошомидани дар сайёра метавонад башариятро ба як мушкилоти глобалӣ экологӣ, иқтисодӣ, энергетикӣ, иҷтимоӣ гирифтور намояд. Аз ҷомеаи ҷаҳонӣ даъват ба амал овардаанд, ки таъсири гармшавии иқлим ба раванди обшавии пирияхҳо ва авҷ гирифтани ҳодисаҳои мушкилоти экологӣ-норасоӣ оби тоза дар кишварҳо ва боиси

фавти бармаҳали аҳоли зиёд гардидааст, ки бояд дар якҷойгӣ пеши роҳи гармшавии иқлим ва норасои оби тозаро гирем. Дар натиҷа таваҷҷӯҳи ташкилотҳои байналмилалӣ чиҳати расонидани кумакҳо барои ҳалли мушкилотҳои норасои об дар минтақа ва ҷаҳон зиёд гардид.

Тоҷикистон дар ҳалли масъалаҳои вобаста ба об дар рӯзномаи ҷаҳонии рушд мақоми хосса пайдо кард ва аз тарафи коршиносон мавриди баррасии дақиқ қарор дода шуд, ки аксари ташаббусҳои байналмилалӣ оид ба ҳалли масоили об пешниҳодгардида, аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ ёфтаанд.

Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар як давраи гузариш ба рушди иқтисодиёти миллӣ тавонист саҳми худро ҳам дар ҳалли масъалаҳои миллии кишвар ва дар баланд бардоштани нуфузу эътибори байналмилалӣ Тоҷикистон дар ҳаллу фасли масъалаҳои глобалӣ доир ба об ва захираҳои об, дар ҷаҳон саҳми арзанда гузошта тавонистааст.

Нақши ташаббусҳои Тоҷикистон доир ба масъалаҳои об дар сатҳи ҷаҳонӣ дар самти ҳалли масъалаҳои истифода ва ҳифзи манбаъҳои об барои мавҷудияти бардавомии насли инсоният зиёд аст, ки аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ ва дар амал тадбиқ шуда истодааст.

Тоҷикистон дар се даҳсолаи охир тавонист дар доираи ҳалли масъалаҳои самаранок истифодабарии захираҳои обӣ ва ҳифзи он аз олудагиҳои таҳдидкунанда, обшавии пирияхҳо ба ҳаёти ҷомеа хатарнок, истифодаи омилҳои муҳими ҳамкорӣ доир ба ҳифзи захираҳои об, тақсими боодилонаи захираҳои обӣ байни кишварҳои қафили сулҳ табдил ёфтани обро ба ҳам омадани намоёндагони кишварҳои гуногуни ҷаҳон дар форумҳои сатҳи байналмилалӣ об собит карда тавонистааст.

Аз ҷумла, ташаббуси нахустини Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷомеаи ҷаҳонро тавонист оид ба эълон намудани соли 2003 – Соли оби тоза, чиҳати муҳимият, зарурат ва аҳамияти онро дуруст ба ҷаҳонӣ фаҳмонид, ки дар натиҷа аз ҷониби 148 кишвари ҷаҳон пурра дастгирӣ ёфт ва садҳо миллион доллари ИМА барои кишварҳои мушкилот бо оби тоза дошта ҷудо гардиданд ва дар даҳсолаи охир, равандҳои бартарафшавии мушкилотҳои норасои об, дар кишвари Тоҷикистон ва дар дигар кишварҳо ба назар расида истодааст.

Бояд қайд намуд, ки соли 2003, нахустин ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи ҳалли масъалаҳои самаранок истифодабарии захираҳои обӣ, Форуми байналмилалӣ оби тоза соли 2003 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид ва намоёндагони 53 кишвар, 91 созмони байналмилалӣ муассисаҳои марбута, намоёндагони барҷастаи доираҳои илмӣ, коршиносони ҳамаи қитъаҳои ҷаҳон, намоёндагони 40 созмонҳои ғайридавлатӣ, муассисаву марказҳои илмӣ ва олимони машҳури ҷаҳон ширкат варзида барои бартарафкунии мушкилотҳои норасои оби нӯшокӣ, пешгирии ҳодисаҳои гармсел ва камборишотӣ, равона гардиданд.

Дар соли 2003 кишвари Тоҷикистон тавонист ташаббусҳои созанда ва бунёдсозиро доир ба масъалаи об дар доираи форуми мазкур дар 18 чорабинии махсус баргузор намуд, ки ба мушкилоти марбут ба об, тавсияҳои илмӣ, пешниҳод гардиданд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли масъалаҳои ҳифзи захираҳои оби ҷаҳонӣ бештар андешарониҳо намуд ва бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иҷлосияи 54-уми Маҷмаи Умумии СММ (МУ СММ, 1 октябри 1999) - эълон намудани соли 2003 - Соли оби тоза. Дар асоси ин ташаббус 20 сентябри соли 2000 дар Иҷлосияи 55-уми Маҷмаи Умумии СММ соли 2003 ҳамчун соли байналмилалӣ оби тоза эълон карда шуд.

29-уми август – 1-уми сентябри соли 2003 дар шаҳри Душанбе Форуми байналмилалӣ дар сатҳи баланд оид ба оби тоза баргузор гардид, ки форуми мазкур заминаи устувор гузошта тавонист ва дар натиҷа таваҷҷӯҳи коршиносони ватанӣ, байналхалқӣ барои ҳалли мушкилотҳои норасои оби тоза дар минтақаҳои Тоҷикистон ва дар дигар минтақаҳо чорабиниҳои ҳадафноки зиёдеро амалӣ намуданд.

Бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон намудани солҳои 2005-2015 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт”, 23 декабри соли 2003 Маҷмаи Умумии СММ дар асоси Эълומияи Душанбе Қатъномаи дахлдорро қабул карда, солҳои 2005-2015-ро ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” эълон кард.

Ҳамзамон бо ташаббуси Тоҷикистон эълон гардидани соли 2013 ҳамчун соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об. Соли 2013 ҷомеаи байналмилалӣ, бинобар Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ 67/204, ки муаллифаш Тоҷикистон аст, Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи обро қайд намуд. Маросими оғози Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об дар қароргоҳи ЮНЕСКО дар шаҳри Париж 11-уми феввали соли 2013 баргузор гардид.

Инчунин, бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон намудани солҳои 2018-2028 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, 21-уми декабри соли 2016 Маҷмаи Умумии СММ Қатъномаи дахлдорро қабул карда, солҳои 2018-2028-ро ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” эълон кард. Қобили зикр аст, ки ташаббуси мазкур бори аввал аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 12-уми апрели соли 2015 зимни баргузории Форуми ҷаҳонӣ об дар шаҳри Тегуи Ҷумҳурии Корея ироа гардида буд.

Бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз соли 2003 то соли 2026 дар шаҳри Душанбе зиёда аз 18 чорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ оид ба масъалаҳои гуногуни об, аз он ҷумла Форуми байналмилалӣ оби тоза: 30-юми май – 1-уми июни соли 2005 конференсияи байналмилалӣ доир ба коҳиш додани офатҳои табиӣ марбут ба об, 27-уми – 29-уми июни соли 2008 конференсияи байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба баррасии фарогири миёнамӯҳлати рафти татбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ “Об барои ҳаёт” солҳои 2005 – 2015, мебошад.

Нақши ташаббусҳои кишвари Тоҷикистон вобаста ба ҳалли масъалаи об дар сатҳи ҷаҳонӣ, бори дигар баён менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари тамадунсоз ва таърихи ҳазорсола дорад дар идоракунии захираҳои обӣ.

Дар баргузории чорабиниҳои сатҳи баланди Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028», ки рӯзи 22-уми марти соли 2018 дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико доир гардид, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси роҳбари кишвари ташаббускори масоили об дар он иштирок ва суҳанронӣ намуда пешниҳод намуд, ки барои ҳалли масъалаҳои мушкilotи норасои об дар кишварҳо ва таъмини амнияти экологии оби нӯшокӣ дар ҷаҳон ва дигар масъалаҳои марбут ба об, таъсири тағйирёбии иқлим, мо бояд бештар тадбирҳои ҳадафнокро дар якҷоягӣ таҳрезӣ ва дастгирӣ намоем ва дар доираи талаботҳои технологияи иқтисодиёти сабз, инноватсия ва зехни сунъӣ, бештар лоиҳаҳои инноватсиониро ҷонибдорӣ намоем.

УДК 340.113

ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕХНИКА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВА

ТЕХНИКАИ ЮРИДИКӢ ДАР ЗАМИНАИ РУШДИ НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ДАВЛАТ

БОЛДЫРЕВ СЕРГЕЙ НИКОЛАЕВИЧ

*Начальник кафедры теории государства и права Ростовского юридического института
МВД России, кандидат юридических наук, доцент / Сардори кафедраи назарияи давлат ва
ҳуқуқи Донишқадаи ҳуқуқииносии ВКД Россия дар ш. Ростове лаби Дон,
номзади илмҳои ҳуқуқииносӣ, дотсент
E-mail: Bsn510@mail.ru*

В настоящее время понятие «юридическая техника» достаточно широко используется в российском и таджикском правовом пространстве. Уровень удовлетворения граждан законодательством считается ключевым показателем прогресса социальной и экономической сфер, который оценивает качество действующих правовых актов. Оценивание качества законодательной системы страны не следует сводить к количеству существующих законов.

При этом одной из основных проблем в области правового регулирования является несовершенство законодательной системы и, в частности, недостаточная разработка нормативных актов. Стоит подчеркнуть, что существует распространенное заблуждение, как в общественном правосознании, так и в правовой идеологии, о том, что достаточно принять «хороший» закон, и это решит проблему. Однако такой подход не учитывает многоуровневую и сложную природу улучшения качества законотворчества.

Многочисленные юридические публикации выделяют ряд категорий, которые направлены на создание законов, соответствующих современным требованиям и характеристикам сферы, на которую они направлены. Юридическая техника является одной из таких ключевых категорий, направленных на повышение качества правовых актов¹.

Более того, в рамках юридической науки отсутствует единое, универсальное определение такого понятия, как «юридическая техника». Исследование ряда литературных источников, предоставляет возможность определить ряд трактовок данного определения, которые позволяют проанализировать данное понятие с позиций: науки, процедурно-процессуальной категории, методологической категории.

В соответствии с позицией, которой придерживается С.С. Алексеев, юридическая техника, представляет собой ряд приемов, которые применяются согласно требованиям разработки законов, то есть нормативно-правовых актов, с целью их улучшения².

Другой исследователь, а именно В.М. Баранов, определяет, что юридическая техника – комплекс идей правового характера, тех или иных условий социокультурного типа³.

На наш взгляд, наиболее рациональным является определение рассматриваемого понятия, как комплекса юридических средств, которые применяются в процессе формирования нормативно-правовых актов, а также в процессе реализации какой-либо другой деятельности юридической природы в области правотворчества правоинтерпретации, властной и невластной реализации права, обеспечивающих совершенство его формы и содержания. Отметим, что указанное определение является достаточно приемлемым по причине определения целого спектра признаков анализируемой правовой категории: комплекс юридических средств;

¹ Баранов, В.М. Юридическая техника: учебник для вузов. В 2-х томах. Том 2 / В.М. Баранов. – М.: Юрайт, 2016. – С. 43.

² Алексеев, С.С. Право: азбука-теория-философия (опыт комплексного исследования). – М., 2018. – С. 47.

³ Юридическая техника: учебник / под ред. В.М. Баранова. – М.: Проспект, 2021. – С. 7.

профессиональная природа техники; комплекс средств применяется для формирования законов; используются при реализации деятельности юридической природы и обеспечивают совершение формы и содержания права.

Юридическая техника играет важную роль в правовой системе, поскольку она обеспечивает ясность, точность и исполнимость правовых норм. Юридическая техника, включая как навыки составления и формулировки правовых документов, так и науку о правильном применении юридических правил, требует от юристов не только глубоких знаний в области права, но и умения правильно их использовать для достижения конкретных правовых целей.

Указанные выше признаки формируют ключевые свойства юридической техники, среди которых отметим следующие¹:

- системность – юридическая техника представляет собой сложную и упорядоченную совокупность средств, приемов и правил, которые взаимосвязаны и взаимодействуют между собой;
- разнообразие – юридическая техника имеет много видов, которые соответствуют различным видам юридической деятельности (правотворческой, правоприменительной, интерпретационной и т.д.);
- динамичность – юридическая техника постоянно развивается и совершенствуется в соответствии с изменениями в правовой системе, общественных отношениях и потребностях правоприменения;
- нормативность – юридическая техника опирается на определенные правила и стандарты, которые устанавливаются законодательством, подзаконными актами или доктриной;
- практичность – юридическая техника направлена на достижение конкретных результатов в процессе создания, оформления и упорядочения юридических актов для обеспечения эффективности их регулятивного воздействия.

Таким образом, на основе рассмотренных признаков, имеется возможность выделить собственное определение такого понятия, как «юридическая техника», под которой понимается комплекс юридических правил, а также средств, которые применяются уполномоченными субъектами в строгой последовательности при подготовке и принятии юридических решений, для обеспечения максимально результативного правового регулирования отношений, относящихся к категории общественных.

Юридическая техника воплощается не только в процессе создания правовых документов, но и при их толковании, исполнении, а также в процессе правового образования и научной деятельности. Правильное применение юридической техники способствует развитию правовой системы, укреплению законности и правопорядка, повышению доверия граждан к правовой системе.

В современном мире, где право становится все более сложным и разветвленным, роль юридической техники как инструмента обеспечения правовой определенности и стабильности возрастает. Эффективное использование юридической техники требует не только знаний, но и опыта, творческого подхода и постоянного совершенствования в этой области знаний.

Признаки юридической техники – это характеристики, которые отличают ее от других видов техники и определяют ее сущность и функции. Согласно различным источникам, к признакам юридической техники можно отнести следующие:

- юридическая техника представляет собой совокупность юридических инструментов, применяемых в строгой последовательности и в соответствии с правилами при выработке и систематизации правовых актов;
- юридическая техника способствует наиболее целесообразному преобразованию информации в правовой акт и эффективному осуществлению юридической работы;

¹ Шафиров, В.М. Правопонимание и юридическая техника / В.М. Шафиров / Юридическая техника. – 2016. – № 10. – С. 326.

– юридический инструментарий зависит от уровня развития общества и достигнутых им высот в области экономики, политики, нравственности¹.

В настоящий период, отсутствует общая позиция относительно того, что именно необходимо причислить к приемам, а также средства юридической техники. Более того, многие исследователи не различают между собой средства, приемы, способы и методы юридической техники.

Проанализируем данные понятия, более детально. Итак, средства юридической техники – это материальные или нематериальные элементы, которые используются для подготовки, принятия и обнародования правовых актов. Средства юридической техники можно разделить на две группы:

1. Инструменты для законотворческого процесса – это абстрактные элементы, которые позволяют перевести цели и замыслы законодателя в набор юридических принципов и регламентов. В эту категорию входят такие средства, как юридические концепции, секторальный подход к классификации, специфический юридический язык, а также легальные фикции и постулаты.

2. Методы записи и обращения с правовыми документами – это физические объекты и процедуры, обеспечивающие создание, сохранность и распространение информации, имеющей правовую значимость. К ним относится оформление документов, их структура, язык, с которым они написаны, и технологии для поиска, обработки, хранения и распространения информации, а также средства коммуникации и системы юридического контроля².

Техника юридической работы – это стандартизированные процедуры, которые применяются в повседневной правовой практике для обеспечения соблюдения юридических норм и стандартов.

Методология юридической техники охватывает сложный набор действий, включающих в себя множество технических приемов, и направлена на выполнение задач в рамках правовой системы.

Методы юридической техники – это пути достижения цели, упорядочения правового материала или правоотношений. Методы юридической техники можно разделить на философские, формально-логические, общенаучные и специальные:

1. Философские методы – это всеобщие методы познания, которые отражают основные законы развития природы, общества и мышления. К ним относятся метафизический и диалектический методы.

2. Формально-логические методы – это методы, которые основаны на применении логических законов и правил мышления. К ним относятся анализ и синтез, индукция и дедукция, абстрагирование и конкретизация, классификация и систематизация и др.

3. Общенаучные методы – это методы, которые используются в различных науках для изучения конкретных объектов и явлений. К ним относятся сравнение, моделирование, статистика, эксперимент и др.

4. Специальные методы – это методы, которые характерны для определенной науки или ее отрасли. К ним относятся юридическая интерпретация, юридическое конструирование, юридическая аргументация и др.³.

Итак, отметим, что понятия, выступающие в качестве составляющих юридической техники, носят вполне неоднозначный характер, а также не являются синонимами по отношению друг к другу. В целом, все эти определения могут быть объединены одним термином, а именно «юридические инструменты». Таким образом, имеется возможность, сформулиро-

¹ Кудряшова, Е.Н. Вопросы типологии и правового закрепления юридической техники / Е.Н. Кудряшова // Право.by. – 2020. – № 2 (64). – С. 17.

² Калина, В.Ф. Юридическая техника: учебник для прикладного бакалавриата / В. Ф. Калина. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – С. 19.

³ Обухова, О.В. Право: учебник и практикум для прикладного бакалавриата / О. В. Обухова. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – С. 98.

вать совершенно новое определение рассматриваемой категории, а именно: юридическая техника – это комплекс инструментов ведения юридической деятельности и формирования документов правовой природы.

Центральная задача юриспруденции заключается в предоставлении необходимых инструментов, методик и ресурсов для анализа, оценки и наблюдения за системой законотворчества, поддержания качества нормативно-правового регулирования и анализа практики применения законов.

Юридическая техника делится на две части: правотворческая, которая занимается разработкой и принятием законодательных актов, и правоприменительная, относящаяся к подготовке индивидуальных правовых актов.

В общих чертах юридическая техника рассматривается как совокупность приемов, методов и правил, направленных на правильное толкование, составление и оформление нормативных актов и иных документов, содержащих в себе юридические предпосылки.

Долгое время такие понятия как юридическая и законодательная техника рассматривались в равно значимом ключе. Это было обусловлено тем, что в послевоенные периоды законодательной и юридической технике не придавали большого значения при рассмотрении проблематики толкования, создания и оформления нормативных актов¹.

Процесс создания правовых актов рассматривался в рамках источника права и их видов. Но данный недостаток определялся тем, что все принимаемые законы должны были вкладываться в рамки имеющийся идеологии, на данный момент указанный вопрос полностью исчерпан. По этой причине в настоящий момент большое внимание уделяется вопросам понимания и применения на практике знаний юридической техники. Но всё же и в настоящее время немало юридических учебников, в которых отсутствуют отдельные главы и параграфы, которые бы рассматривали вопросы юридической техники.

Данный факт непременно следует рассматривать как недостаток в деле практического применения накопленных юриспруденцией знаний. Но при этом отечественная юриспруденция продвинулась достаточно вперед, чтобы рассматривать юридическую технику во всеобъемлющем ключе, в данном случае юридическая техника рассматривается и изучается как самостоятельная область знания, не представляя собой отдельную отрасль юридической науки.

Многим учёным правоведам не сразу пришло на ум, что мастерство в правотворчестве может не ограничиваться исключительно знанием законодательной базы и её системы. Нормативно-правовые регуляторы принимают всё большую активную роль в формировании жизнедеятельности современного общества, по этой причине и юридическая техника обогащается более сформированными дифференцированными понятиями и знаниями. Ведь трудно представить функционирование эффективного государства, без твёрдо устоявшейся и сформированной нормативной базы. Но при этом не только управление невозможно без следования нормативным предписаниям, но и сама жизнедеятельность человека не представляется возможной.

Можно рассмотреть и другой вопрос, входящий в рамки правотворчества законодателя – где же следует определить границы, где из порядка принимаемых законов и регулирования, из правового порядка государство может потонуть в потоке правового хаоса. Правовой хаос представляет собой лишь условное понятие, обозначающее слишком большой поток взаимоисключающих нормативных актов, где превышает поток необходимого правового регулирования и возникает беспорядок. Данный правовой хаос может оказаться вовсе не антиутопической мыслью, а реальной проблемой, которая может проявиться и в ближайшем буду-

¹ Карева, И.А. Правотворческая техника как приоритетный вид юридической техники / И.А. Караева // Вопросы современной юриспруденции. – 2014. – № 36 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravotvorcheskaya-tehnika-kak-prioritetnyy-vid-yuridicheskoy-tehniki> (дата обращения: 13.01.2021).

щем. Одной из причин правового хаоса может служить злоупотребление правотворческими полномочиями.

Перед юридической наукой, несомненно, возникает вопрос рассмотрения методологической концепции юридической техники, его роли в современном мире правового регулирования. Но в данном случае следует рассматривать данные понятия не исключительно в рамках юридического мировоззрения, но и в рамках философской науки. По этой причине, при рассмотрении данной проблематики, у многих учёных-правоведов возникают разногласия, но это закономерно, при формировании новых концепций человек никогда не шёл по уже пройденным тропам, новые проблемы требовали новых решений.

На данный момент, работы, направленные на рассмотрение и исследование сущности юридической техники, настолько распространены и неоднозначны, что даже в случае своей «втиеватости» могут быть попросту вредны научному продвижению идеи развития юридической техники. Определенные правоведы считают, что термин «юридическая техника» не вполне отражает всей сути и даже в определённом смысле вбирает в себя значения другой самостоятельной отрасли, а именно юридической технологии.

Но юридическая техника не только не должна быть упразднена, а должна самостоятельно существовать и развиваться, так как она по своей сути является предопределяющей составляющей юридической науки, это в свою очередь должно явить собой методологическое понимание её сущности. Значение юридической деятельности в первую очередь предопределено тем, что она должна явить обществу основу правового начала функционирования государства. Российский правовед В. Н. Карташев справедливо отмечает, что юридическая деятельность предопределена многими составляющими её систему компонентами, которые не только связывают её между собой, но органически функционируют между собой в полном взаимопонимании¹.

Юридическую деятельность следует рассматривать как комплекс начал определённых действий и процесс, направленный на обеспечение юридического начала в обществе. Юридическую деятельность следует различать на следующие виды:

- нормотворческую;
- правопримирительную;
- праворазъяснительную;
- систематизационную;
- доктринальную.

С помощью первого вида юридической деятельности, а именно нормотворческой деятельности, в обществе формируются правовые регуляторы. Но в первую очередь в данной деятельности проявляются процессы, направленные создание и оформление нормативно-правовых документов.

С помощью же правоприменительной деятельности проявляется второй вид юридической деятельности, который заключается в том, чтобы обеспечить интерпретировать нормы правовых актов в общественной жизни. Безусловно данный вид юридической деятельности является наиболее сложным, так применение права в реальной жизни всегда предопределяется определёнными трудностями.

Праворазъяснительная деятельность представляет собой толкование норм права обществу, предназначенная для успешной реализации установленных норм.

Систематизационная деятельность являясь предпоследним видом юридической деятельности необходимым для того, чтобы упорядочить имеющиеся нормативно-правовые акты.

¹ Карташов, В.Н. Юридическая технология или юридическая техника? Некоторые методологические аспекты исследования / В.Н. Карташов // Юридическая техника. – 2007. – № 1 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-tehnologiya-ili-yuridicheskaya-tehnika-nekotorye-metodologicheskie-aspekty-issledovaniya> (дата обращения: 13.01.2021).

Последний вид юридической деятельности – доктринальная деятельность представляет собой правовое направление, необходимое для формирования юридических начал с целью построения правового государства, в котором верховенствующую роль будет занимать закон.

Рассмотрев виды юридической деятельности, можно сделать вывод, что по своей структуре оно имеет довольно ёмкое начало. Но такое достаточно ёмкое начало позволяет видеть цели и функции правовых средств, которые реализуются в рамках юридической деятельности человека. При этом, не умоляя никаким образом ценности других видов юридической деятельности, всё же важнейшим из них следует считать нормотворческую деятельность. При этом вопрос о том, что нормотворческая деятельность представляет собой юридические действия, направленные на формирование и составление нормативных актов и документов мало что даёт, ведь остаётся вопрос о рассмотрении «нормотворческой технологии».

Технология с греческого языка переводится как «искусство», «мастерство». Но в современном понимании технология представляет процесс изготовления, изменения и обработки материала и его состояния в момент непосредственного производства. Рассматривая понятие «юридической технологии», стоит понимать, что оно представляет собой порядок применения совокупности приёмов и методов, направленных на подготовку или же непосредственное принятие юридического решения. В данном случае юридическое решение будет пониматься как итог, конечный результат юридической деятельности, совершенный с использованием всех принципов и приёмов юридически-технологической концепции. В данном случае правовая позиция суда, или даже проект федерального закона может выступать продуктом, подчинённый совокупности методов юридической технологии.

В любых случаях юридического производства юридическую технологию следует подразделять на два, основополагающих вида;

- генеральная технология, являющаяся основной;
- частная технология, играющая второстепенную роль.

Частная юридическая технология всегда вытекает из логической концепции генеральной, основной технологии, без неё самостоятельно она не предусматривается.

Цели и задачи любой частной технологии всегда второстепенны, так как базируются на основе общей, генеральной технологии. Но при рассмотрении итогового процесса применения методов юридической технологии, никакая стадия не может выделяться, так как генеральная и частная технология одинаково важны для конечного результата. Если же приоритет будет отдаваться какой-то определённой технологии, то, безусловно, будет страдать качество принимаемого юридического документа, ведь он будет принят с нарушением правил и методов общей концепции юридической технологии.

В данном случае два понятия, юридическая деятельность и юридическая технология будут рассматриваться как форма и содержание. Существование чётких закономерностей технологических этапов, которые соответствуют порядку и правилу формирования и принятия юридического документа, в том числе и нормативному акту, можно рассматривать в виде формы всего процесса юридической деятельности.

Законотворческая деятельность считается более узким понятием, нежели нормотворческая деятельность и в свою очередь является разновидностью второго понятия. Законотворческая деятельность представляет собой деятельность компетентных органов, направленная на разработку и принятие законов. Вместе же, нормотворческая и законодательная техника представляют собой условие, с учётом которого идёт функционирование нормотворческой деятельности. В свою очередь, технологии нормотворческой деятельности представляют собой методики, приемы и правила изложения содержания правовых норм.

Подготовка любого нормативно-правового акта должна включать в себя следующие этапы технологического характера;

- деятельность, направленная на сбор и формирования информационной базы, относящейся к предпроектной информации принимаемого нормативного акта;

- процесс, который выражается в подготовленных действиях, направленных на формирование проекта будущего нормативного акта;
- деятельность, направленная на корректировку и подготовку нормативного акта;
- подготовка специальных документов, которые будут сопровождать принятый нормативный акт.

Но разделение нормотворческой деятельности на данные этапы рассматривается лишь в относительном ключе, каждый процесс нормотворчества уникален, и может, входить в общие рамки данной деятельности. На практике наблюдаются случаи, когда при формировании концепции проекта будущего нормативно-правового акта его содержание уже будет готово, останется в дальнейшем его только зафиксировать. Также могут выпадать из данной цепочки отдельные процессы.

В приведенной нами цепочке этапов всего процесса нормотворчества можно было бы рассмотреть отдельный этап, выражающийся в доработке уже принятых нормативно-правовых актов. Но как показывает практика, очень редко возникают случаи, когда уже принятый нормативно-правовой акт нуждается в дополнительной доработке. Стоит отметить, что и этап подготовки сопроводительных документов не всегда имеет место, но всё равно возникает в больших случаях, нежели процесс доработки.

Нормотворческий процесс не всегда рассматривается в совокупности с нормотворческой технологией. Ведь нормотворческая технология может рассматриваться как самостоятельное явление, которое не зависит от нормотворческого процесса.

По этой причине многие рассматривают в ключе одного понятия, такие явления как: нормотворческий процесс, стадии нормотворческого процесса и нормотворческую технологию. Нормотворческий процесс с его стадиями стоит рассматривать в виде причин официального формирования и принятия нормативного документа.

Из правил, специально закреплённых в нормативных актах, и складывается нормотворческий процесс. Именно в соответствии с данными нормативными актами идёт оценка основы принимаемого документа, изучается его структурное положение в иерархии нормативных актов, а затем используются необходимая терминология, описывающая нормы принимаемого документа.

В нашем понимании нормотворческая юридическая техника рассматривается как отдельное, уникальное явление отличающая себя от других приёмов и методов в рамках юридической деятельности. По этой причине её стоит рассматривать в ключе определённой совокупности приёмов и методов, и отдельных методик, которые направлены на подготовку проектов нормативных актов. В данной деятельности нормотворческий технологический процесс ведёт данную регламентацию, связанную с нормотворческой юридической техникой. Технологические правила, регламентирующие формирование нормативного текста, одного документа и подчиняют себе строгие приёмы технико-юридических средств.

При рассмотрении нормотворческой юридической техники как системы научных знаний, невольно возникает вопрос, о месте нахождения и дальнейшем становлении приемов и знаний, которые исследуются в ключе инструментария юридической техники. По этой причине, чтобы постараться ответить на данный вопрос, сначала нужно понять, какие знания входят в систему юридической техники, и какое место занимает данная система знаний в теории права.

Обобщая всё выше сказанное, можно сделать вывод, что одни правоведы рассматривают юридическую технику в ключе самостоятельного, автономного направления в юридической деятельности, другие утверждают, что юридическая техника уже полностью сформировалась как самостоятельная дисциплина и её уже можно рассматривать как прикладную юридическую науку. Но рассмотрение юридической техники в плане отдельной юридической науки всё же не может соответствовать действительности, так как не будет соответствовать реальной природе данного феномена.

Ведь в единой концепции теории права имеются множество комплексов отдельных теорий, таких как правотворчество, теория толкования права, но при этом, не одна из данных теорий не рассматривается как самостоятельная научная дисциплина. Ведь это только системы теоретических знаний права. Ядром многих метатеорий, конечно, является технико-юридический инструментарий. Каждая из обозначенных сфер знаний правового характера имеют за собой определённые уровни обобщения, первым из них будет являться абстрактный – в котором находит отражение общие положения и закономерности. Второй уровень систематизации положения, где идёт рассмотрение, и применение функционала применяемых правил.

Юридическая техника является ключевым элементом юридической технологии и включает в себя набор научно разработанных и на практике апробированных правил, методов и средств, применяемых в процессе создания законодательного акта и дальнейшей юридической работы в сфере правотворчества, толкования и выполнения законов. Этот инструмент позволяет усовершенствовать формы и содержание нормативно-правового управления.

Юридическая техника играет важную роль в обеспечении эффективного функционирования правовой системы и соблюдения принципа законности. Грамотное применение инструментов и методов юридической техники на этапе разработки и принятия нормативно-правовых актов позволяет устранить несогласованности в законодательстве, заполнить пробелы в правовом регулировании, обеспечить точность, ясность и доступность правовых актов для граждан, а также способствовать эффективной правоприменительной работе должностных лиц и государственных органов.

УДК 321.01

СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

ДАЪВАТҲОИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ ДАВЛАТҲОИ МИЛЛӢ
(ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

КОБИЛОВ МУХАББАТШО ЗАМИРОВИЧ

*Доцент кафедры философии и политологии Таджикского международного университета
иностранных языков имени Сотима Улугзода, доктор PhD по направлению международных
отношений / Дотсенти кафедраи фалсафа ва сиёсатишиносии Донишгоҳи байналмилалӣ
забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори PhD дар самти
муносибатҳои байналмилалӣ
E-mail: shohyon@mail.ru*

Национальное государство как форма политической организации, утвердившаяся в Вестфальской системе, в XXI веке сталкивается с беспрецедентными вызовами. С одной стороны, глобализация, технологические революции и рост взаимозависимости подрывают традиционный суверенитет. С другой – сами государства активно адаптируются, трансформируются и ищут новые формы устойчивого сохранения и развитие своей сущности.

Современный мир вступил в полосу глубокой турбулентности, где старые правила перестают работать, а новые только формируются. События последних лет – от региональных конфликтов до попыток пересмотра международно-правовых норм демонстрируют, что вопрос о будущем национального государства перешел из сферы теоретических дискуссий в плоскость практической политики.

Особый интерес в этом контексте представляет опыт Республики Таджикистан, которая за 35 лет независимости прошла путь от преодоления разрушительного внутривнутриполитического конфликта до устойчивого экономического роста и укрепления международного авторитета. Анализ достижений, вызовов и перспектив этой страны позволяет конкретизировать общетеоретические положения о трансформации национального государства в современном мире.

Поэтому объектом исследования данной статьи является национальное государство как политический институт в условиях глобальной трансформации, а предметом исследования – совокупность угроз и перспектив, определяющих траекторию развития национальных государств, с акцентом на опыт Республики Таджикистан.

Напомним, что национальное государство представляет собой форму политической организации, при которой государство совпадает с нацией как политической общностью. Классическая модель национального государства сложилась в результате Вестфальского мира 1648 года, закрепившего принципы территориального суверенитета и невмешательства во внутренние дела других государств. Эти принципы на протяжении нескольких столетий составляли основу международного порядка.

Вестфальская система предполагала, что государство обладает монополией на легитимное насилие на своей территории, самостоятельно определяет внутреннюю политику и является равноправным субъектом международных отношений. Суверенитет понимался как абсолютный, неделимый и непередаваемый.

Однако уже в XIX–XX веках эта модель начала подвергаться корректировке. Индустриализация, развитие международной торговли, создание межгосударственных союзов и международных организаций постепенно размывали жесткие границы государственного суверенитета. После Второй мировой войны процесс углубился: создание ООН, формирование региональных интеграционных объединений (Европейский союз), принятие международных договоров по правам человека — всё это ограничивало абсолютный характер государственного суверенитета.

В конце XX – начале XXI века процесс трансформации национального государства ускорился под влиянием глобализации. Финансовые потоки, информационные технологии, транснациональные корпорации и миграционные процессы создали ситуацию, при которой государственные границы перестали быть непреодолимыми барьерами. Современное государство утрачивает монополию на ряд функций, включая контроль над информацией и финансовыми потоками. Тем не менее, государства сохраняют ключевые рычаги управления, адаптируясь к новым условиям путем трансформации своих институтов и функций.

В современной политической науке сложилось несколько основных подходов к анализу будущего национального государства.

Глобалистский подход акцентирует внимание на процессах, подрывающих традиционный суверенитет. Сторонники этого подхода указывают на рост взаимозависимости, усиление роли международных организаций, развитие цифровых технологий, которые создают прямую конкуренцию государственной монополии на ключевые функции. Согласно этой логике, биткоин бросает вызов контролю государства над деньгами, а удаленная работа делает мобильной рабочую силу, ослабляя привязку человека к конкретной территории¹. Технологии «растворяют границы» и позволяют капиталу и знаниям двигаться быстрее бюрократии.

Реалистический подход, напротив, подчеркивает устойчивость национального государства как основной формы политической организации. С этой точки зрения, государства не исчезают, но меняют формы своей деятельности, адаптируясь к новым вызовам. Ключевым

¹ González, Mur J. The future of the nation state: a new approach / J. González Mur // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-future-of-the-nation-state-a-new-approach/> (дата обращения: 28.08.2026).

ресурсом становится «стратегическая выносливость» – способность выдерживать длительное внешнее давление¹.

Институциональный подход фокусируется на трансформации государственных институтов. Исследователи фиксируют процесс «децентрализации» глобального управления, который заключается не просто в перераспределении влияния от Запада к Востоку, а в изменении самой структуры управления – она становится «распределенно-координационной»².

Конструктивистский подход обращает внимание на роль идентичности и легитимности. Успешность адаптации национального государства зависит от способности поддерживать внутреннее единство и обеспечивать лояльность граждан даже в условиях внешнего давления.

В рамках статьи применяется синтез указанных подходов. Признается, что национальное государство сталкивается с серьезными вызовами, однако оно сохраняет способность к адаптации. Ключевым фактором становится не пассивное сопротивление изменениям, а активная трансформация собственной модели – переход от жесткой вертикали власти к более гибкой сетевой структуре.

Одной из наиболее значимых угроз для национальных государств, особенно в регионе Ближнего Востока и Центральной Азии, стал кризис доверия к гарантиям безопасности со стороны некоторых традиционных союзников. Подписание в августе 2026 года Мекканского соглашения о коллективной обороне между Саудовской Аравией, Турцией и Пакистаном является ярким индикатором этого процесса³.

Аналитики связывают этот шаг с растущими сомнениями в надежности американских обязательств. Как отмечается в экспертном анализе, соглашение отражает «растущую неудовлетворенность стран Персидского залива, включая Саудовскую Аравию, ограниченностью американского «безопасностного зонта»⁴. Конфликты с участием США, Израиля и Ирана в 2026 году показали, что государства гегемоны или геополитические игроки в первую очередь защищают собственные интересы, оставляя безопасность региональных партнеров под вопросом.

Кризис доверия к традиционным гарантиям безопасности порождает следующие последствия для национальных государств:

- 1) Поиск альтернативных покровителей. Государства, ранее полагавшиеся на одного гаранта безопасности, начинают диверсифицировать свои внешнеполитические связи, создавая «страховочные» альянсы и интеграционные союзы.
- 2) Гонка региональных вооружений и укрепление собственных оборонных потенциалов. Неуверенность в надежности союзников стимулирует милитаризацию.
- 3) Пересмотр внешнеполитических стратегий. Государства все чаще делают выбор в пользу многовекторной политики, отказываясь от жесткой привязки к одному центру силы.
- 4) Активизация региональных интеграционных процессов. Стремление к коллективной безопасности на региональном уровне становится ответом на неопределенность глобальных гарантий.

Угрозы использовать военную силу знаменуют собой «фундаментальный крах послевоенного международного правопорядка и принципа суверенитета»⁵. Принцип нерушимости

¹ Дин Лун. Анализ современных угроз национальным государствам / Л. Дин // Международные отношения. – 2026. – № 3. – С. 45–58.

² Иванов, И. Децентрализация глобального управления: новый этап / И. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 2026. – № 5. – С. 22–35.

³ Мекканское соглашение о коллективной обороне: анализ подписания // Цюши. – 2026. – 22 августа // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.qstheory.cn/>

⁴ Аморин, С. Доктрина Монро в современном контексте / С. Аморин // Foreign Affairs. – 2026. – № 4.

⁵ Угрозы аннексии Гренландии и международный правопорядок // The Guardian. – 2026. – 12 марта // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.theguardian.com/>

границ, закрепленный в Уставе ООН и Хельсинкском заключительном акте, оказывается под вопросом.

Эрозия международно-правового порядка проявляется в нескольких формах:

- односторонние действия великих держав, игнорирующие нормы международного права;
- использование силы или угрозы силой для изменения статус-кво;
- подрыв международных институтов, призванных обеспечивать соблюдение правовых норм;
- избирательное применение международного права, когда одни нарушения подвергаются санкциям, а другие остаются безнаказанными.

Для национальных государств это создает ситуацию правовой неопределенности, при которой даже формально суверенные государства не могут быть уверены в защите своих территориальных прав. Особенно уязвимыми оказываются малые и средние государства, не обладающие достаточным ресурсом для противостояния давлению крупных держав.

В Центрально-Азиатском регионе, где границы остаются уязвимыми, а внешние факторы нестабильности (прежде всего ситуация в Афганистане) оказывают прямое влияние, эрозия международно-правового порядка приобретает особую остроту.

Современные угрозы перестали быть исключительно военными. Исследователи фиксируют вступление мира в «эру стратегической выносливости», где способность государства выдерживать длительное внешнее давление становится важнее победы в отдельном сражении¹. Гибридные войны, кибератаки, экономическое принуждение и информационные операции размывают границы между состоянием войны и мира.

Технологические инновации создают прямую конкуренцию государственной монополии на ключевые функции. Как отмечается в аналитических материалах, технологии «растворяют границы» и позволяют капиталу и знаниям двигаться быстрее бюрократии². Основные технологические вызовы включают:

- кибератаки на критическую инфраструктуру, утечки данных, подрыв доверия к государственным институтам;
- автоматизация разведывательной деятельности, создание дипфейков, подрыв информационного суверенитета;
- бросок вызова монополии государства на эмиссию и контроль над финансовыми потоками;
- размывание национальных информационных пространств, усиление влияния внешних акторов;
- распространение дезинформации, радикализация, манипуляция общественным мнением

Гибридные угрозы представляют особую опасность, поскольку они действуют на пороге вооруженного конфликта, не давая государству формальных оснований для применения силы в ответ. Это ставит национальные государства перед необходимостью разработки новых механизмов обеспечения безопасности, выходящих за рамки традиционной военной доктрины. Особенно уязвимыми перед гибридными угрозами оказываются государства с неустойчивой социально-экономической ситуацией и высоким уровнем молодежной безработицы.

Главной перспективой для национальных государств является переход от биполярной или однополярной модели к многополярному миру. Исследователи фиксируют процесс «децентрализации» глобального управления, который заключается не просто в перераспреде-

¹ Дин Лун. Указ раб. – С. 45–58

² González, Mur J. The future of the nation state: a new approach / J. González Mur // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-future-of-the-nation-state-a-new-approach/> (дата обращения: 28.08.2026)

нии влияния от Запада к Востоку, а в изменении самой структуры управления — она становится «распределенно-координационной»¹.

В этих условиях государства ищут не одного гаранта безопасности, а создают множество альянсов и партнерств для страховки рисков. Многополярность предоставляет государствам больше пространства для маневра и выбора внешнеполитических приоритетов.

Многополярная система имеет следующие преимущества для национальных государств:

1. Диверсификация внешнеполитических связей - снижение зависимости от одного центра силы;
2. Возможность балансирования между полюсами - использование конкуренции великих держав в своих интересах;
3. Укрепление региональных интеграционных объединений - создание коллективных механизмов обеспечения безопасности и экономического развития;
4. Повышение субъектности малых и средних государств - расширение пространства для самостоятельных внешнеполитических решений.

Однако многополярность несет и риски: фрагментация международного пространства, возникновение новых конфликтов между полюсами, ослабление универсальных международных институтов. Для малых государств, таких как Таджикистан, ключевой задачей становится не оказаться в зоне столкновения интересов великих держав.

Создание новых региональных структур, таких как Мекканский договор, рассматривается как стремление государств к «стратегической автономии»². Хотя эксперты сомневаются, что соглашение станет полноценным военным альянсом из-за разницы интересов сторон и отсутствия наднациональных командных структур, сам факт его появления важен как сигнал о том, что страны больше не хотят быть заложниками внешних покровителей.

Стратегическая автономия предполагает:

- способность самостоятельно принимать решения в области безопасности;
- наличие собственных оборонных потенциалов и альтернативных альянсов;
- экономическую устойчивость к внешнему давлению;
- технологический суверенитет в критически важных областях;
- дипломатическую активность и умение выстраивать множественные партнерства.

Для достижения стратегической автономии государства активно используют институциональный инструментарий: создание новых международных организаций, подписание двусторонних и многосторонних соглашений, участие в региональных интеграционных проектах.

Важным направлением укрепления национального суверенитета становится финансовая независимость. Страны БРИКС активно продвигают идею создания альтернативной платежной системы «BRICS Pay», чтобы снизить зависимость от доллара США и системы SWIFT³.

Этот процесс называют «прагматичной поэтапной стратегией», а не радикальной революцией. Хотя доллар по-прежнему доминирует (около 57% мировых резервов), появление альтернативных платежных инфраструктур позволяет государствам защитить себя от внешних санкций и получить больше пространства для маневра.

Экономическая дедолларизация включает следующие направления:

- расчеты в национальных валютах в двусторонней торговле;
- создание альтернативных платежных систем;

¹ Иванов, И. Указ. раб. – С. 22–35

² Мекканское соглашение о коллективной обороне: анализ подписания // Цюши. – 2026. – 22 августа // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.qstheory.cn/>

³ BRICS Pay: перспективы дедолларизации // Financial Times. – 2026. – 15 июня // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ft.com/>

- увеличение доли золота и других резервных активов в международных резервах;
- развитие национальных финансовых рынков и инфраструктуры.

Экономическое сотрудничество в рамках Шанхайской организации сотрудничества и Евразийского экономического союза также способствует регионализации мировой политики и созданию альтернативных центров экономической силы.

В децентрализованном мире особую роль начинают играть не только сверхдержавы, но и так называемые «государства-узлы». К ним относят Саудовскую Аравию, ОАЭ и Катар¹.

Эти страны не претендуют на глобальную гегемонию, но строят свое влияние через создание связей и инфраструктур. ОАЭ, подписав 37 соглашений о всеобъемлющем экономическом партнерстве, превратились в «хаб» мировой торговли. Катар сделал ставку на посредничество в конфликтах, став незаменимым переговорщиком в региональных кризисах².

Эта модель показывает, что будущее за государствами, которые становятся не просто территориями, а платформами для взаимодействия. Ключевые характеристики государства-узла:

- инфраструктурная роль - обеспечение транспортных, логистических, финансовых и информационных потоков;
- дипломатическая активность - посредничество в конфликтах, создание диалоговых площадок;
- экономическая открытость - привлечение инвестиций, создание благоприятного делового климата;
- гибкость - способность быстро адаптироваться к изменяющимся условиям;
- «Связанность» - наличие широкой сети партнерских отношений.

Феномен государства-узла демонстрирует, что в новых условиях вес государства измеряется не столько территорией или численностью армии, сколько способностью быть эффективной платформой для международного взаимодействия. Для Таджикистана, стремящегося выйти из коммуникационного тупика и стать транзитной страной, эта модель представляет особый интерес.

В условиях непрекращающейся турбулентности на первый план выходит способность государства сохранять внутреннюю стабильность. Как отмечается в экспертном анализе, «будущие десятилетия будут принадлежать не странам с самой большой армией или экономикой, а тем, кто сможет сохранить национальную сплоченность»³.

Экономическая устойчивость, продовольственная безопасность, технологический суверенитет и социальное доверие становятся основными «щитами» национального государства. Внутренняя устойчивость включает следующие компоненты:

- а) Экономическая устойчивость - диверсификация экономики, снижение зависимости от внешних рынков, развитие внутреннего производства.
- б) Продовольственная безопасность - обеспечение населения продуктами питания за счет собственного производства, создание стратегических резервов.
- в) Технологический суверенитет - развитие собственных критических технологий, снижение зависимости от иностранного программного обеспечения и оборудования.
- г) Социальное доверие - поддержание социального консенсуса, эффективное функционирование институтов гражданского общества.
- д) Информационная безопасность - защита национального информационного пространства от внешнего вмешательства.

¹ Государства-узлы в децентрализованном мире // The Economist. – 2026. – 5 мая // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.economist.com/>

² Там же.

³ Эра стратегической выносливости: новый подход к национальной безопасности // Пакистанский обозреватель. – 2026. – 10 июля.

Государства, способные обеспечить внутреннюю устойчивость по этим направлениям, оказываются более защищенными от внешних потрясений и сохраняют свободу маневра в международных отношениях.

Особый интерес в контексте адаптации национальных государств к современным вызовам представляет опыт Республики Таджикистан. За 35 лет независимости, провозглашенной 9 сентября 1991 года, страна прошла путь от преодоления разрушительного внутривнутриполитического конфликта до устойчивого экономического роста и укрепления международного авторитета. Президент Эмомали Рахмон в своих обращениях неоднократно подчеркивал, что независимость является «самым священным благословением для народа Таджикистана», которое позволило возродить язык, историю, культуру и национальные традиции¹.

Установление мира и национального единства. Ключевым достижением периода независимости является установление мира и национального единства после внутритаджикского конфликта. Как отмечается в официальных заявлениях, именно «плоды государственной независимости представили Таджикистан на международной арене как миролюбивую и инициативную страну»². В политической науке этот опыт рассматривается как пример того, как мир и национальное единство становятся институциональной основой формирования государства и гражданского общества³.

Экономический рост. По итогам 2025 года ВВП страны увеличился на 8,4% и превысил 18,9 млрд долларов США⁴. Азиатский банк развития прогнозирует рост экономики на 7,3% в 2026 году и 6,8% в 2027 году, отмечая ключевую роль промышленности в устойчивом росте⁵. Европейский банк реконструкции и развития подтвердил прогноз роста ВВП на уровне 7,9% в 2026 году и 7% в 2027 году, а в марте 2026 года рейтинговое агентство Moody's повысило суверенный кредитный рейтинг Таджикистана до «B2» со «стабильным» прогнозом⁶.

Стратегическое развитие. Четыре национальные цели определяют стратегическое развитие Таджикистана: выход из коммуникационного тупика и превращение в транзитную страну, обеспечение энергетической безопасности (около 90% электроэнергии вырабатывается на ГЭС), укрепление продовольственной безопасности и ускоренная индустриализация⁷. В этих рамках за годы независимости построены тысячи производственных и социальных объектов, включая промышленные предприятия, школы, учреждения здравоохранения. В одном только Ванджском районе к 35-летию независимости построены и реконструированы 84 социальных и производственных объекта⁸.

Внешинополитические достижения. Установлены дружественные отношения и взаимовыгодное сотрудничество с различными странами мира, подписаны десятки соглашений в сфере трудовой миграции. Транспортная политика страны развивается по нескольким направлениям: северный маршрут связывает с Узбекистаном, Кыргызстаном и Казахстаном, восточный — с Китаем через Карокурумский коридор, южный рассматривается как перспективные ворота в Южную Азию⁹.

¹ Рахмон, Э. Обращение к народу Таджикистана в связи с 35-летием государственной независимости / Э. Рахмон. – Душанбе, 2026. – 9 сентября // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://president.tj/>

² Там же.

³ Асрорзода, М. Роль общенационального примирения в постконфликтном развитии Таджикистана / М. Асрорзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2025. – № 4. – С. 12–24.

⁴ Итоги социально-экономического развития Республики Таджикистан за 2025 год // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2026. – 45 с.

⁵ Asian Development Outlook 2026 / Asian Development Bank. – Manila, 2026. – 120 p.

⁶ Moody's повысило рейтинг Таджикистана // Moody's Investors Service. – 2026. – 24 марта // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.moody.com/>

⁷ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2020. – 85 с.

⁸ Ванджский район: достижения к 35-летию независимости // Ховар. – 2026. – 20 августа // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://khovar.tj/>

⁹ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2020. – 85 с.

Развитие промышленного экспорта. В 2025 году продукция машиностроения, химической отрасли и Таджикского алюминиевого завода была экспортирована в Узбекистан, Казахстан, Турцию, Россию, страны Европы на сумму 262,5 млн долларов, что на 16,7% превысило показатель 2024 года¹. Особое значение приобретает концепция «Made in Tajikistan» (сделано в Таджикистане), которая должна укрепить узнаваемость таджикской продукции на международных рынках.

Несмотря на значительные достижения за годы независимости, Республика Таджикистан сталкивается с комплексом внешних и внутренних угроз, требующих системного противодействия.

К внешним угрозам можно отнести:

1) **Угрозы с афганского направления.** На протяжении всего периода независимости одной из главных внешних угроз для Таджикистана остается нестабильная ситуация в Афганистане. По оценкам экспертов, интенсивность террористических атак в Афганистане в последние годы снизилась, однако характер угроз существенно трансформировался. Экстремистские группировки, (например: ИГИЛ-Хорасан) переместились в цифровое пространство и продолжают представлять серьезную угрозу².

Сохраняются риски дестабилизации обстановки на таджикско-афганской границе. Боевики продолжают попытки проникновения на территорию Центральной Азии, о чем свидетельствуют регулярные столкновения с таджикскими пограничниками. Кроме того, контрабандисты через афганскую границу пытаются увеличить поток наркотиков. Например, в 2025 году на границе с Таджикистаном было изъято около 2,7 тонн наркотиков, что на 60% превышает показатель предыдущего года. В связи с этим посольство Китая в Таджикистане рекомендовало своим гражданам избегать поездок в южные приграничные районы страны³.

2) **Внешнее идеологическое воздействие.** Деятельность зарубежных радикальных центров влияния и попытки внешнего идеологического воздействия на население, особенно на молодежь, рассматриваются как одна из ключевых угроз национальной безопасности. Использование современных коммуникационных технологий для вербовки сторонников и распространения экстремистской идеологии и религиозного фанатизма создает риски радикализации отдельных групп населения⁴.

Что касается внутренних угроз, то к ним относятся:

1) **Радикализация молодежи.** Одним из наиболее уязвимых сегментов общества является молодежь. Сохраняются риски, связанные с радикализацией отдельных групп молодежи, распространением экстремистской идеологии в цифровой среде и деятельностью радикальных онлайн-сообществ. Экспертами выделяется пять взаимосвязанных уровней факторов радикализации⁵.

2) **Индивидуальные факторы** - кризис идентичности, психологическая уязвимость, недостаточный уровень правовой культуры, дефицит критического мышления.

3) **Социальные факторы** - безработица, ограниченность социальных лифтов, миграционные процессы.

4) **Информационные факторы** - воздействие экстремистского контента и деятельность радикальных онлайн-сообществ.

¹ Экспорт промышленной продукции Таджикистана в 2025 году // Министерство промышленности и новых технологий Республики Таджикистан. – Душанбе, 2026. – 22 с.

² Умар, Н. Угрозы из Афганистана для Центральной Азии / Н. Умар // Институт востоковедения РАН. – 2026. – 15 мая

³ Посольство Китая в Таджикистане рекомендовало избегать поездок в приграничные районы // ТАСС. – 2026. – 10 августа // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tass.ru/>.

⁴ Стратегия предупреждения экстремизма и терроризма в Республике Таджикистан на период до 2040 года: утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 12 марта 2026 года № 145. – Душанбе, 2026. – 67 с.

⁵ Там же.

5) **Идеологические факторы** - распространение радикальных интерпретаций религиозных учений, влияние транснациональных идеологических сетей.

Внешнеполитические факторы - нестабильность сопредельных территорий, трансграничная преступность, деятельность международных террористических структур.

Коррупция. Это негативное явление ослабляет основы государственности. Как отмечается в ходе рабочих встреч по вопросам национальной безопасности, для искоренения коррупции необходима полная прозрачность в деятельности ведомств и учреждений¹.

Социально-экономические риски. Безработица, особенно среди молодежи, зависимость от денежных переводов трудовых мигрантов (в 2025 году они составили около 46% ВВП) создают питательную среду для распространения радикальных настроений. Высокий уровень трудовой миграции также сопряжен с рисками идеологического воздействия на мигрантов за рубежом.

Пути предупреждения и устранения угроз. В ответ на комплекс вызовов Правительством Республики Таджикистан утверждена «Стратегия предупреждения экстремизма и терроризма в Республике Таджикистан на период до 2040 года» и План мероприятий по ее реализации на 2026–2030 годы². Документ определяет приоритетные направления государственной политики в этой сфере с учетом современных угроз и международного опыта.

Основные направления противодействия включают:

Совершенствование системы профилактики. Мировой опыт показывает, что наиболее эффективной является политика предупреждения радикализации на ранних стадиях. Особое значение придается развитию гражданского образования, укреплению института семьи, повышению правовой культуры населения, поддержке молодежных инициатив и развитию программ занятости молодежи³.

Формирование устойчивости к информационным угрозам. Информационное пространство становится ключевой сферой противодействия экстремистской идеологии. Внедряются программы медиаграмотности, развивается критическое мышление, совершенствуются механизмы мониторинга интернет-контента и повышается цифровая культура населения⁴. Защита молодежи от влияния экстремистских групп и зарубежных пропагандистских сайтов признается первостепенной задачей всех государственных структур.

Развитие системы реабилитации и ресоциализации. Эффективная реабилитация лиц, подвергшихся воздействию радикальной идеологии, включает психологическую поддержку, образовательные программы, профессиональную подготовку, содействие трудоустройству и сопровождение семей⁵.

Развитие научно-аналитического потенциала. Современная система противодействия экстремизму должна опираться на научные исследования. Предусматривается создание национального центра исследования радикализации, формирование единой базы данных рисков, проведение регулярных социологических исследований и подготовка аналитических прогнозов.

Укрепление границ и международное сотрудничество. Транснациональный характер угроз требует расширения международного взаимодействия. Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) оказывает содействие в укреплении таджикско-афганской границы, что рассматривается как важный фактор повышения стабильности в Центральной Азии. Разработка беспилотных летательных аппаратов и укрепление границы входят в число

¹ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2020. – 85 с.

² Стратегия предупреждения экстремизма и терроризма в Республике Таджикистан на период до 2040 года: утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 12 марта 2026 года № 145. – Душанбе, 2026. – 67 с.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

приоритетов ОДКБ, а в 2027 году на территории Таджикистана планируется проведение командно-штабных и спасательных учений «Взаимодействие»¹.

На региональном уровне проводится работа по консолидации усилий стран Центральной Азии. В Душанбе состоялся Центральноазиатский форум по безопасности на тему «Архитектура безопасности Центральной Азии: современные вызовы, угрозы и стратегические возможности», организованный Центром стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Участники форума подтвердили стремление центральноазиатских государств к совместному обеспечению мира, стабильности и устойчивого развития региона².

Воспитательная работа. Особое внимание уделяется воспитательной работе. В ходе встреч с населением, особенно в отдаленных районах, представители правоохранительных органов и общественные деятели призывают активистов и педагогов вносить больший вклад в воспитание молодого поколения в духе патриотизма и укреплять сотрудничество с правоохранительными органами. Повышение осведомленности общественности и укрепление идеологической устойчивости общества перед лицом современных угроз признаются необходимыми условиями противодействия деструктивному влиянию.

В заключении отметим, что национальное государство переживает глубокую трансформацию. Традиционные угрозы - агрессия, военные конфликты - дополняются новыми: кибервойнами, финансовыми санкциями и размыванием суверенитета через технологическое давление. Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы.

Национальное государство сохраняется как основная форма политической организации, однако его функции и институты претерпевают существенные изменения. Государство утрачивает монополию на ряд сфер (финансы, информация), но сохраняет ключевые рычаги управления и регулирования.

Современные угрозы носят комплексный характер: кризис доверия к гарантиям безопасности подрывает основы некоторых союзнических отношений, эрозия международно-правового порядка создает правовую неопределенность, технологические вызовы вынуждают государства контролировать собственное пространство тщательнее.

Одновременно открываются новые перспективы. Отказ от единоличного покровительства, создание гибких сетевых альянсов, переход к многополярному миру и укрепление внутренней устойчивости позволяют государствам выживать в «эру стратегической выносливости». Особую значимость приобретает феномен «государства-сетевого узла» - модель, при которой государство становится не просто территорией, а платформой для международного взаимодействия.

Опыт Республики Таджикистан за 35 лет независимости подтверждает способность национального государства к адаптации даже в сложных условиях. Страна прошла путь от внутриполитического конфликта к устойчивому экономическому росту, продемонстрировав впечатляющие макроэкономические показатели, укрепив международный авторитет и реализовав стратегические проекты в энергетике, транспорте и промышленности.

Угрозы национальной безопасности Таджикистана - внешние (афганский фактор, наркотрафик, идеологическое воздействие) и внутренние (радикализация молодежи, коррупция, социально-экономические риски) требуют системного противодействия. Принятая Стратегия предупреждения экстремизма и терроризма до 2040 года и План ее реализации на 2026–2030 годы представляют собой комплексный подход, сочетающий профилактические, правовые, информационные и международные меры.

Таким образом, национальное государство (на примере Республики Таджикистан), исходя из современных вызовов и перспектив, меняет свою форму: из вертикали власти оно

¹ ОДКБ: планы по укреплению границ Центральной Азии // Секретариат ОДКБ. – 2026. – 15 июля // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://odkb-csto.org/>

² Центральноазиатский форум по безопасности: итоги // Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. – 2026. – 28 мая // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://css.tj/>

превращается в более сложную, адаптивную структуру, способную конкурировать за ресурсы, таланты и доверие граждан.

Ключевым условием успешной адаптации становится способность государства сочетать традиционные союзы с новыми формами сотрудничества и одновременно укреплять внутреннюю устойчивость как основу суверенитета в быстро меняющемся мире.

Опыт Таджикистана показывает, что даже государство, прошедшее через тяжелые испытания, способно не только выжить, но и адаптироваться к условиям современного мира, укрепляя свой суверенитет через экономический рост, реформы системы образования, диверсификацию внешних связей и комплексную систему противодействия угрозам.

ТДУ 17.02

САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ ХИЁНАТ ДАР УМРИ ИНСОН ВА ҶОМЕАИ ҶАҲОНӢ: ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВӢ, БАЙНИСОҲАВӢ ВА ФАЛСАФӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИ МУОСИР (АЗ ҲАСТИШИНОСИИ АҲД ВА ЭЪТИМОД ТО БӢҲРОНИ ИҶТИМОӢ, ГЕОПОЛИТИКӢ, ИНСТИТУТСИОНАЛӢ, РАҚАМӢ, ИҚЛИМӢ ВА МАЪРИФАТИИ АСРИ XXI)

**ПРИЧИНЫ ПОЯВЛЕНИЯ ПРЕДАТЕЛЬСТВА В ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЖИЗНИ И ГЛОБАЛЬНОМ
ОБЩЕСТВЕ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ, МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ И ФИЛОСОФСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В
КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО МИРА (ОТ ОНТОЛОГИИ ЗАВЕТА И ДОВЕРИЯ К СОЦИАЛЬНЫМ,
ГЕОПОЛИТИЧЕСКИМ, ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫМ, ЦИФРОВЫМ, КЛИМАТИЧЕСКИМ И
КОГНИТИВНЫМ КРИЗИСАМ XXI ВЕКА)**

КОМИЛОВ ДАЛЕР РУСТАМОВИЧ

*Мудири кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ
забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои фалсафа,
дотсент / Заведующий кафедрой истории и межкультурных связей Таджикского
международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода,
кандидат философских наук, доцент*

E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com

Умри инсон майдони ташаккули ҳастии шахсият, худтафсирунӣ ва худтаъйинкунӣ мебошад. Дар ин майдон инсон мавҷуди дорои вичдон, озодӣ ва масъулият пайваста худро месозад, интиҳоб мекунад ва ба таҷрибаи худ маъно мебахшад. Аммо ин раванди маъноофарӣ на ҳамеша ба камолоти ахлоқӣ ва ваҳдати ботинӣ мерасад. Дар шароити сустшавии вичдон, бартарӣ ёфтани манфиат, шикастани эътимод ва гум шудани меҳвари маъно он метавонад ба парокандагии шахсият ва хиёнат анҷомад. Аз ҳамин нуқтаи назар, хиёнат аломати бӯҳрони муносибати инсон бо худ, бо дигарон ва бо низоми арзишҳои мебошад, ки зиндагии муштаракро имконпазир месозанд.

Умр дар уфуқи ҳастӣ ва худтаъйинкунӣ фазои зиндаи маънавиест, ки дар он инсон ҳамчун мавҷуди озод бо вичдон, ирода, вақт ва марғ рӯ ба рӯ мешавад ва тавассути интиҳоби пайдарпай шахсияти худро месозад. Ҳар қарор як зарраи сохтмони «ман»-и оянда аст. Аз ин лиҳоз, умр имтиҳони пайвастаи вафо ба он маъноест, ки инсон барои худ эътироф кардааст. Хиёнат замоне ба вучуд меояд, ки инсон байни арзиши эълоншуда ва амали воқеии худ шикаф ба вучуд меорад ва ин шикафро бо худфиребӣ, манфиат, тарс ё фишори муҳит сафед мекунад.

Умр раванди пайвастаи дарки худ ва ҷаҳон аст. Инсон тавассути забон, хотира, таҷриба, муносибатҳои иҷтимоӣ ва нақшҳое, ки ба зимма мегирад, маъно меофарад. Агар ин раванди тафсир солим бошад, шахс метавонад иштибоҳи худро эътироф кунад, аҳдро аз манфиат фарқ намояд ва ҳудуди масъулияти худро дарк кунад; агар он таҳриф ёбад, худфиребӣ ба механизми асосии муҳофизати «ман» табдил меёбад. Дар чунин ҳолат шахс ба ҷойи он ки хиёнатро ҳамчун шикасти ахлоқӣ бинад, онро «зарурат», «ҳаққи шахсӣ», «манфиати умумӣ» ё «роҳи ягона» ном мегузорад. Ҳамин тағйири забон баъзан қадами аввалини қонунӣ қардани қадравии ахлоқист.

Дар сатҳи методологӣ таҳқиқи хиёнат ҳуди падида дар марзи чанд соҳаи дониш қарор дорад. Ҳастишиносӣ мепурсад, ки хиёнат дар тарзи будани инсон чӣ тағйир меорад; ахлоқшиносӣ меёри дурусту нодурусти амалро месанҷад. Герменевтика тарзи сафед қардани амалро аз ҷониби ҳуди инсон таҳлил мекунад; равоншиносӣ механизми тарс, вобастагӣ, рашк, хирс, худсафедкунӣ ва осеби баъди хиёнатро меомӯзад; ҷомеашиносӣ таъсири муҳит ва ниҳодҳоро месанҷад. Ҳуқуқ бошад, байни хиёнати ахлоқӣ, вайрон қардани шартнома, сӯиистифода аз эътимод ва ҷиноятҳои муайяни ҳуқуқӣ фарқ мегузорад. Аз ҳамин сабаб, дар ин таҳқиқ усули муқоисавӣ, тафсиришиносӣ, таҳлили мафҳум ва синтези байнисоҳавӣ яқин истифода мешаванд.

Масъалаи асосӣ чунин гузошта мешавад. Чаро инсон, ки одатан худро мавҷуди ахлоқӣ, вафодор ва қобили эътимод мешуморад, дар баъзе шароит ба амале меравад, ки ҳуди ӯ пештар онро маҳкум мекард? Ин савол хиёнатро аз сатҳи айбдоркунии сода ба сатҳи фаҳмиши сохтори шахсият мебарад. Баъзан сабаб дар манфиати мустақим аст, баъзан дар тарс, баъзан дар вобастагӣ ба гурӯҳ, баъзан дар фишори низом, баъзан дар шикасти маъно ва баъзан дар он аст, ки шахс роҳи фиреби худ ва дигаронро ҳамчун ягона роҳи наҷот тафсир мекунад. Аз ин ҷо, хиёнат маҷмӯи омилҳои ба ҳам пайваста дорад.

Таҳқиқоти мазкур вазъи ҷаҳонии имрӯзаро ҳамчун «контексти ташхисӣ» истифода мекунад. Мақсад аз овардани омили ҷанг, муҳоҷират, фасод, озодихоӣ сиёсӣ, эътимод ба хабар, пайваستшавии рақамӣ, қаллобӣ ё иқлим ин нест, ки ҳар бӯҳронро худ аз худ хиёнат бинем. Баръакс, маълумоти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки инсон ва ниҳодҳо дар қадом шароитҳои фишори баланд қарор доранд ва дар қучо эҳтимоли бархӯрди вафо, манфиат, қудрат, тарс ва масъулият зиёд мешавад. Аз ҷиҳати методологӣ ин фарқ муҳим аст.

Гузориши ҷаҳонии иҷтимоии СММ барои соли 2025 аз ноамнии иқтисодӣ, нобаробарӣ, коҳиши эътимод ва парокандашавии иҷтимоӣ омилҳои бесуботқунандаи ҷомеаҳо ёд мекунад. Беш аз нисфи аҳолии ҷаҳон ба ҳукумати худ эътимоди кам ё умуман эътимод надорад¹. Дар ҳамин замина, «Барометри эътимоди Edelman 2026» пурсиши байналмилалӣ оид ба сатҳи эътимод) пурсиши хусусии глобалӣ, на ҳамчун нишондиҳандаи расмӣ СММ гузориш медиҳад, ки 70 фоизи пурсидашудагон нисбат ба шахсони дорой арзишҳо, «ҳақиқатҳо», усулҳои ҳал ё заминаи фарҳангии дигар безътимод ё дудилаанд². Ин ду манбаъ бо методологияҳои гуногун ба як масъала ишора мекунад: эътимод аз фазилати «табиӣ» муносибат ба сармояи камёб ва баҳсбарангези иҷтимоӣ табдил ёфтааст.

Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ (World Economic Forum) дар «Гузориши хатарҳои ҷаҳонӣ 2026», ки ба пурсиши зиёда аз 1300 коршинос такя мекунад ва пешгӯии қатъӣ нест, «муқовимати геоиқтисодӣ»-ро хатарҳои асосии соли 2026 ва низои байнидавлатиро дар ҷойи дуюм мегузорад; поляризатсияи иҷтимоӣ ва дезинформатсия низ дар қатори хавфҳои қалбӣ қарор доранд³. SIPRI бошад, барои соли 2025 дар 49 давлат мавҷудияти низоъҳои мусаллаҳонаро сабт намуда, хароҷоти ҳарбии ҷаҳонро ба 2,887 триллион

¹ United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA); UNU-WIDER. World Social Report 2025: A New Policy Consensus to Accelerate Social Progress. New York: United Nations, 2025.

² Edelman. 2026 Edelman Trust Barometer: Trust Amid Insularity. Global Report. 2026.

³ World Economic Forum. The Global Risks Report 2026. 21st ed. Geneva: World Economic Forum, 2026.

доллар баландтарин сатҳи сабтшудаи худ мерасонад¹. Барои фалсафаи хиёнат ин рақамҳо на ҳукми ахлоқӣ, балки нишонаи ҷаҳоне мебошанд, ки дар он садоқат, амният, уҳдадорӣ давлатӣ ва масъулияти байнидавлатӣ пайваستا зери фишори ҳолатҳои истисноӣ қарор мегиранд.

Таҳқиқотҳои Freedom House («Ҳонаи озодӣ») ва V-Dem (Varieties of Democracy - «Навъҳои демократия») низ, бо методологияҳои меъёрии хоси худ, коҳиши ҳуқуқи озодӣ ва равандаҳои автократикуноро дар қисме аз ҷаҳон нишон медиҳанд. «Озодӣ дар ҷаҳон 2026» (Freedom in the World 2026) аз бистумин соли пайдарпайи коҳиши умумии озодӣ дар соли 2025 хабар медиҳад: 54 кишвар бадшавӣ ва 35 кишвар беҳбудӣ нишон додаанд². «Гузориши демократия 2026»-и V-Dem (V-Dem Democracy Report 2026), бо низоми дигари ченак, 92 автократия ва 87 демократияро дар охири 2025 ҳисоб карда, меғӯяд, ки 74 % аҳолии ҷаҳон дар режимҳои зиндагӣ мекунад, ки он онҳоро автократия тасниф мекунад³. Ин натиҷаҳо бояд ҳамчун нишондиҳандаҳои таҳлилӣ ҳонда шаванд, на ҳамчун ҳақиқати бе баҳс; арзиши онҳо барои ин асар дар нишон додани шиддати масъалаҳои ҳисоботдиҳӣ, озодии баён ва муносибати шахрванд-институт аст.

Дар муҳити иттилоотӣ, «Гузориши хабарҳои рақамӣ 2026» (Digital News Report 2026)-и Пажӯҳишгоҳи Reuters оид ба омӯзиши журналистика, ки 48 бозорро фаро мегирад, эътимоди умумӣ ба хабарро 37 % пасттарин сатҳ аз оғози ҷенкунии он дар 2015 нишон медиҳад ва 62 % пурсидашудагон аз маълумоти бардурӯғ ё гумроҳкунанда дар онлайн нигаронанд⁴. Вақте одамон ба ҳуди инфрасохтори доништан шубҳа мекунад, хиёнат аз масъалаи «ки ба кӣ дурӯғ гуфт?» ба масъалаи «ба кадом манбаъ умуман бовар кардан мумкин аст?» мегузарад.

Мафҳуми хиёнатро бо ҳар гуна рафтори бад яқсон кардан ҳаттои назариявӣ мебошад. Дурӯғ метавонад бе муносибати махсуси эътимод низ сурат гирад, зарар метавонад аз беэҳтиётӣ ба вучуд ояд; ваъда метавонад бо сабаби ғайриимкон шудани иҷро вайрон шавад; ихтилофи сиёсӣ метавонад бидуни хиёнат вучуд дошта бошад. Хиёнат вақте мафҳуми дақиқ мегирад, ки шахс аз эътимод, наздикӣ, вазифа ё иттилооти ба ӯ супоридашуда ба тарзе истифода кунад, ки ба интизории асосноки тарафи дигар бархӯрад ва барои ҷунин шикаст асоси қавии ахлоқӣ надошта бошад.

Ваъда яке аз муҳиммтарин шаклҳои тавлиди уҳдадорӣ ахлоқӣ мебошад. Назарияҳои муносири фалсафаи ваъда нишон медиҳанд, ки ваъда на танҳо интизори натиҷа, балки даъват ба эътимод аст; бинобар ин, вайрон кардани он метавонад ҳам уҳдадориро бишканад ва ҳам ҳуди муносибати боварио осеб диҳад⁵. Аммо аз ин ҳулоса барнамеояд, ки ҳар ваъда бояд дар ҳар шароит иҷро шавад. Ваъдаи ба зулм, ҷиноят, фиреб ё зарари ҷиддӣ пайваستا қувваи ахлоқии як ваъдаи одилонаро надорад. Аз ин рӯ, таҳқиқи хиёнат ҳамеша бояд мазмуни аҳдро низ санҷад, на танҳо далели вайрон шудани онро.

Фарқи дигар миёни хиёнат ва тағйири мавқеи вичдонӣ аст. Инсон метавонад бо гузашти вақт дарк кунад, ки гурӯҳ, созмон ё муносибате, ки ба он вафодор буд, худ ба беадолатӣ табдил ёфтааст. Дар ин ҳолат тарк кардани ҳамраъӣ пешина метавонад аз берун бевафой намояд, вале аз назари ахлоқӣ баръакс бозгашт ба ҳақиқат бошад. Маҳз ҳамин нуқта дар масъалаи ифшогарӣ, муқовимат ба фармони ғайриахлоқӣ ва рад кардани «ҳамраъӣи гурӯҳӣ» аҳамияти махсус дорад: вафо ба шахс ё сохтор набояд аз вафо ба адолат ва қадри инсон болотар гузошта шавад.

¹ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). SIPRI Yearbook 2026: Armaments, Disarmament and International Security. Oxford: Oxford University Press, 2026; see also: Trends in World Military Expenditure, 2025. SIPRI Fact Sheet, April 2026.

² Freedom House. Freedom in the World 2026: The Growing Shadow of Autocracy. Washington, DC: Freedom House, 2026.

³ V-Dem Institute. Democracy Report 2026: Unraveling the Democratic Era? Gothenburg: University of Gothenburg, V-Dem Institute, 2026.

⁴ Ҳамон ҷо.

⁵ Promises // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. First published 2008; substantive revision 2022.

Забоншиносӣ низ як мафҳумро дар тамоми фарҳангҳо айнан баробар ҳисобидан дуруст нест. «Хиёнат», «бевафой», «treason» хиёнати давлатӣ ба маънои ҳуқуқӣ; «betrayal» хиёнати муносибатӣ; «perfidy» аҳдшикании қасдӣ ё бевафои фиребгарона; «breach of trust» нақзи эътимод; «khiyāna» шакли арабии «хиёнат», яъне амонатшиканӣ ё бевафой ва дигар истилоҳҳо соҳаҳои маъноии яқсон надоранд. Баъзеашон бештар ҳуқуқӣ, баъзеашон муносибатӣ, баъзеашон динӣ ва баъзеашон сиёсӣ мебошанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи ҷаҳонӣ ба ҷойи баробарсозии механикии вожаҳо ба сохтори маъноӣ менигарад: чӣ чиз супорида шуд, кадом интизорӣ ба вучуд омад, кӣ ба кӣ масъул буд, чӣ гуна он масъулият шикаст ва зарари ахлоқӣ дар чӣ зохир гардид.

Мафҳуми хиёнат бе таҳлили эътимод нопурра мемонад. Аннетт Байер (1929-2012), файласуфи ахлоқ ва фалсафаи феминистии зодаи Зеландияи Нав ва аз муҳаққиқони калидии мафҳуми эътимод, фарқи машҳурро ба миён мегузорад. Ба чизе така кардан соат метавонад кор накунад ва моро ноумед созад, аммо ба мо хиёнат намекунад. Инсон бошад, вақте ба ирода ва нехҳои ӯ эътимод мекунем, қудрати муайяне бар осебпазирӣ мо ба даст меорад¹. Аз ҳамин нукта, хиёнат нокомии иродаи муносибатӣ мебошад. Агар дӯст ваъдари иҷро карда натавонад, зеро бемор шудааст, мо метавонем ранҷем, вале ӯ ҳатман хиёнат накардааст.

Никлас Луман (1927-1998), ҷомеашинос ва назарияпардозии низомҳои иҷтимоии оломонӣ, эътимодро ҳамчун механизми кам кардани мураккабии иҷтимоӣ мефаҳмад: дар ҷаҳон имкониятҳо аз ҳад зиёданд ва инсон наметавонад ҳар як амали дигаронро пешақӣ тафтиш кунад, бинобар ин эътимод имкон медиҳад, ки мо дар шароити номуайянии қарор қабул кунем ва ҳамкорӣ намоем². Аз ин дидгоҳ, хиёнат афзоиши мураккабии тамоми ҷаҳон барои қурбонӣ мебошад.

Оноре О'Нил (1941), файласуфи бритониёӣ дар соҳаи ахлоқ, фалсафаи Кант ва эътимоди ҷамъиятӣ, дар баҳси эътимоди ҷамъиятӣ нишон медиҳад, ки шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ худ аз худ эътимод намесозанд; агар онҳо ба расмиёти зиёдати ва фарҳанги шубҳа табдил ёбанд, ҳатто метавонанд қобилияти амал ва масъулияти воқеиро заиф кунанд³. Барои масъалаи хиёнат ин нукта бисёр муҳим аст.

Дар равоишиносӣ низ эътимод бо омодагӣ ба осебпазир шудан дар назди шахсе, ки қобилият, хайрҳои ва яқпорчагӣ дорад, пайваст карда мешавад⁴. Ин се унсур барои таҳқиқи хиёнат типологияи муфид медиҳанд. Нокомии қобилият метавонад ҳатто касбӣ бошад, нокомии хайрҳои метавонад нишон диҳад, ки манфиати шахси боэътимод ба дигаре бартарӣ ёфт, нокомии яқпорчагӣ бошад, ба дурӯғ, дурӯягӣ ва шикасти меъёри эълоншуда наздик мешавад. Аз ин рӯ, эътимодро шикаст гуфтан ҳанӯз кофӣ нест; бояд муайян кард, ки кадом пояи эътимод шикаст ва оё ин шикаст ба норасоии салоҳият, нияти зараровар ё ихтилофи байни арзиш ва амал вобаста буд.

Авишай Маргалит (1939), файласуфи исроилӣ ва муҳаққиқи ахлоқи фалсафаи сиёсӣ, дар асари «Дар бораи хиёнат» (On Betrayal) хиёнатро тавассути фарқи байни муносибатҳои «ғафс» ва «тунук» таҳлил мекунад. Муносибатҳои ғафс аз таърихи муштарақ, хотира, наздикӣ, тааллуқ, дӯстӣ, оила, ҷомеаи динӣ ё сиёсӣ гизо мегиранд, дар ҳоле ки муносибатҳои тунук бештар ба уҳдадорихои умумии инсонӣ нисбат ба бегонагон така мекунанд⁵. Қуввати ин назария дар он аст, ки хиёнатро на танҳо ҳамчун зарар, балки ҳамчун шикасти ҳисси «мо» мефаҳмонад.

Ин назария барои матни мазкур як ислоҳи мафҳуми муҳим пешниҳод мекунад. Ифодаи «хиёнат ба худ» аз лиҳози ҳастишиносӣ ва адабӣ пурмаъност, вале дар маънои танги муносибатӣ баҳсбарангез аст.

¹ Baier, A. Trust and Antitrust / A. Baier // Ethics. - 1986. - Vol. 96. - No. 2. Pp. 231-260.

² Luhmann, N. Trust and Power: Two Works. - Chichester: Wiley, 1979.

³ O'Neill, O. A Question of Trust: The BBC Reith Lectures 2002. - Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

⁴ Mayer, R.C., Davis, J.H., Schoorman, F.D. An Integrative Model of Organizational Trust // Academy of Management Review. - 1995. - Vol. 20. - No. 3. - Pp. 709-734.

⁵ Margalit, A. On Betrayal. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017.

Чорч П. Флетчер (1939), ҳуқуқшинос ва файласуфи ҳуқуқи амрикоӣ, вафоро ҳамчун уҳдадорие мефаҳмад, ки аз таърихи муносибат ва пайвастагии шахс бо оила, дӯст, гурӯҳ ё ҷомеа ба вучуд меояд. Аз ин дидгоҳ, хиёнат нақзи «ҳадди ақали вафо» аст. Шахс метавонад аз ҳама гуна қурбонии бузург барои гурӯҳ қарздор набошад, аммо ҳадди ақал набояд аз робитаи махсусе, ки ҳуди шахсияти ӯро шакл додааст, барои зарба задан ба ҳамон робита истифода барад¹. Ин назария ба масъалаи «шахсияти таърихӣ» аҳамият медиҳад. Мо ҳосили таърих, хотира, забон, муносибат ва аҳдҳои қаблии худ ҳастем. Аз ҳамин сабаб, баъзе хиёнатҳо вазнинанд, зеро онҳо тамоми таърихи муштаракро зери савол мегузоранд.

Чудит Н. Шклар (1928-1992), файласуф ва назарияпардозии сиёсии амрикоии зодаи Рига, дар таҳлили вафо ва хиёнат масъалаи сиёсиро ба марказ меорад ва нишон медиҳад, ки ҷомеаҳои муосир бо бисёр вафодориҳои ҳамзамон зиндагӣ мекунанд: инсон метавонад ба оила, касб, дин, миллат, давлат, гурӯҳи иҷтимоӣ ва принципҳои умумибашарӣ якбора тааллуқ дошта бошад². Аз ин рӯ, бисёр муноқишаҳои хиёнат дар асл муноқишаи байни вафодориҳои онд. Фарди муҳочир, мансабдор, низомӣ, олим, журналист ё ифшогар метавонад аз ҷониби як гурӯҳ хиёнаткор ва аз ҷониби гурӯҳи дигар ҲОМИИ ҳақиқат арзёбӣ шавад.

Вафои қурқуруна аксаран дар муҳити гурӯҳӣ ба вучуд меояд, ки дар он танқид бо номуътабарӣ ва сукут бо садоқат баробар карда мешавад. Дар чунин муҳит, шахс барои нигоҳ доштани узвият ва қабулшавӣ метавонад тадриҷан меъёри шахсии худро ба меъёри гурӯҳ супорад. Ҳамин ҷо механизми «ҷудо кардани назорати ахлоқӣ» ба қор мебарояд.

Масъулият ба роҳбар, гурӯҳ ё «зарурати умумӣ» гузаронида мешавад ва шахс дигар худро муаллифи амал намебинад³. Аз ин рӯ, тарбияи вафо бояд ҳамеша бо тарбияи ҷасорати ахлоқӣ ҳамроҳ бошад: инсон бояд тавонад ба гурӯҳи худ тааллуқ дошта бошад, вале дар айни замон ҳаққи гуфтани «не»-ро дар ҳолати зулм нигоҳ дорад.

Дэвид Хьюм (1711-1776), файласуф, таърихнигор ва намояндаи барҷастаи эмпиризми шотландӣ, нишон медиҳад, ки ваъда танҳо ҳаракати ботинии ирода нест; қувваи он ба анъана ва амалияи иҷтимоие таъян мекунад, ки ба калимаи «ваъда» маъно ва интизори умумӣ медиҳад⁴. Агар ҷомеа аз чунин амалия маҳрум бошад.

Ҷон Ролз (1921-2002), файласуфи сиёсии амрикоӣ ва муаллифи назарияи муосири «адолат ҳамчун инсоф», дар «Назарияи адолат» (A Theory of Justice) принсипи вафо ба ваъдаҳои *bona fide* - «бо нияти нек, воқеӣ ва бе фиреб»-ро бо адолати амалияи ваъда пайваст мекунад⁵. Ин шарт «одилона будани амалия» барои фалсафаи хиёнат калидӣ аст.

Инсон мавҷуди якпорчаест, ки шуур, вичдон, ирода ва муносибат дар ӯ ба ҳам пайвастаанд. Хиёнат замоне падида меояд, ки ин ягонагии ботинӣ ҳалалдор мегардад ва инсон байни «ман»-и зоҳирӣ ва «ман»-и ботинӣ зиндагӣ карданро оғоз мекунад: зоҳир ба талаботи ғоида, нуфуз, тарс ё мутобиқшавӣ ҷавоб медиҳад, вале ботин аз номувофиқии амал бо вичдон оғох мегардад. Агар ин дугонагӣ тӯлонӣ шавад, инсон барои нигоҳ доштани тасвири мусбати худ маҷбур мешавад ҳуди худро низ фиреб диҳад. Хиёнат дар ҳамин сатҳ пеш аз ҳама шикасти ваҳдати инсон бо худ аст.

Хиёнат аз ин назария метавонад пеш аз амал дар сохтори ботинии инсон оғоз ёбад. Вақте ки шахс медонад як арзиш барои ӯ муҳим аст, вале дар айни замон барои манфиати зуд ё раҳӣ аз фишор бар зидди ҳамон арзиш нақша месозад, байни худшино-

¹ Fletcher, G. P. *Loyalty: An Essay on the Morality of Relationships*. - New York: Oxford University Press, 1995.

² Shklar, J. N. *Lecture 18: Loyalty and Betrayal // On Political Obligation* / eds. S. Ashenden, A. Hess. - New Haven: Yale University Press, 2019. - Pp. 154-165.

³ Bandura, A. *Moral disengagement in the perpetration of inhumanities // Personality and Social Psychology Review*. - 1999. - Vol. 3. - No. 3. - Pp. 193-209.

⁴ Hume, D. *A Treatise of Human Nature. Book III*. - London, 1739-1740.

⁵ Rawls, J. *A Theory of Justice*. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.

сии ахлоқӣ ва иродаи амалӣ фосила пайдо мешавад. Ин фосила то замоне пинҳон меонад, ки инсон онро бо забони сафедкунанда пӯшонад. Ба ҳамин маъно, хиёнат аз лаҳзаи амали ниҳой барвақтар оғоз мешавад. Дар тағйири меъёри дарунӣ ва иҷозат додан ба худ барои истисно, ки барои дигарон намепазирад, реша мегирад.

Дар ин ҷо истилоҳи «хиёнат ба худ» бояд бо эҳтиёт истифода шавад. Дар маънои дақиқи муносибати хиёнат одатан тарафи дигар, муносибати махсус ё нақши институтсионалиро талаб мекунад¹. Аз ин рӯ, вақте инсон бар зидди арзишҳои этирофкардаи худ амал мекунад, истилоҳҳои шикасти якпорчагӣ, худфиребӣ, ноаслӣ ё гум кардани вафо ба худ дақиқтаранд. Ифодаи хиёнат ба худ метавонад ҳамчун маҷози ҳастишиносӣ нигоҳ дошта шавад, аммо набояд бидуни тавзеҳ бо хиёнати муносибати яқсон карда шавад.

Иммануил Кант (1724-1804), файласуфи олмонӣ ва бунёдгузори фалсафаи интиқодӣ, ба масъала аз уфуқи вазифа ва эҳтиром ба шахс наздик мешавад. Мисоли машҳури «ваъдаи дурӯғин» дар ахлоқи ӯ нишон медиҳад, ки агар шахс ваъдаро танҳо барои гирифтани ғолибӣ диҳад ва аз аввал нияти иҷрои онро надошта бошад, ӯ на танҳо дурӯғ мегӯяд, балки ҳуди ниҳоди ваъда ва эҳтимоли умумиро вайрон мекунад². Дар ин ҷо хиёнат шакли истифодаи дигар инсон ҳамчун восита мегирад.

Дар фалсафаи экзистенсиалии асрҳои XIX-XX хиёнат пеш аз ҳама ҳамчун бегонагӣ аз худ ва гурез аз масъулият фаҳмида мешавад. Сёрен Кьеркегор (1813-1855), файласуф ва мутафаккири динии даниягӣ, аз пешоҳангони экзистенсиализм, ҳолати «наҳостани худ будан»-ро яке аз шаклҳои ноаслии зиндагӣ мешуморад. Мартин Хайдеггер (1889-1976), файласуфи олмонӣ ва намояндаи феноменологияву ҳастишиносии асри XX, аз гумшавии инсон дар «дигарон» ва зиндагии ғайриасил сухан мегӯяд; Жан-Пол Сартр (1905-1980), файласуф, нависанда ва намояндаи асосии экзистенсиализми фаронсавӣ, мафҳуми «имони бад» ё *mauvaise foi* - «имони бад», яъне шакли худфиребии экзистенсиалистиро барои ҳолате истифода мебарад, ки инсон озодии худро пинҳон мекунад ва худро ҳамчун қурбонии маҷбури вазъият нишон медиҳад³. Аз ҳамин ҷиҳат, хиёнат бисёр вақт бо ҷумлаи «ман дигар роҳ надоштам» оғоз мешавад. Албатта, фишорҳои воқеӣ метавонанд озодиро маҳдуд кунанд, вале вақте шахс имкони интиҳоби маънонок дорад ва онро барои гурез аз масъулият инкор мекунад, худфиребӣ ба шарикӣ хиёнат табдил меёбад.

Эммануэл Левинас (1906-1995), файласуфи фаронсавӣ зодаи Литва ва назарияпардозии ахлоқи масъулият нисбат ба «Дигар», масъалаи ахлоқро аз рӯйи масъулият ба «Дигар» бозсозӣ мекунад. Дар назари ӯ, рӯ ба рӯ шудан бо инсонии дигар пеш аз ҳисобу китоби манфиат талаботи масъулиятро ба миён меорад⁴. Ин нуқтаи назар ба таҳқиқи хиёнат андозаи муҳим медиҳад.

Пол Рикёр (1913-2005), файласуфи фаронсавӣ, намояндаи герменевтика ва феноменология, масъалаи ҳувиятро ба қобилияти шахс барои нигоҳ доштани сухан ва ваъда мепайвандад. Дар «Худ ҳамчун дигаре» ӯ байни ҳамонмонӣ ва худият фарқ мегузорад ва ваъда яке аз шаклҳои мешавад, ки инсон тавассути он худро дар тӯли вақт нигоҳ медорад⁵. Барои таҳқиқи хиёнат ин андеша хеле муҳим аст. Вақте шахс ваъдаи асоснокро бе сабаби ахлоқии кофӣ мешиканад, ӯ танҳо интизории дигареро вайрон намекунад, балки пайвастиҳои ахлоқии худ бо «ман»-и гузаштаашро низ мешиканад.

Ҳанна Арентс (1906-1975), мутафаккир ва назарияпардозии сиёсии олмонию амрикоӣ, дар таҳлили амал ба ду мушкил пешгӯинашавандагӣ ва бозгаштнопазирӣ амал

¹ Margalit, A. On Betrayal. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017.

² Kant, I. Groundwork of the Metaphysics of Morals; see also: Kant's Moral Philosophy // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Substantive revision. 2025.

³ Kierkegaard, S. The Sickness unto Death; Heidegger, M. Being and Time; Sartre, J.-P. Being and Nothingness; see also: Existentialism // The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

⁴ Levinas, E. Totality and Infinity; Otherwise, then Being; see also: Emmanuel Levinas // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Substantive revision. 2025.

⁵ Ricoeur, P. Oneself as Another. - Chicago: University of Chicago Press, 1992.

таваҷҷуҳ мекунад ва ваъда ва бахшишро роҳҳои инсонӣ барои зиндагӣ дар ҷаҳони амал мебинад¹. Аз ин нуқтаи назар, ваъда ҷазои муайяни устуворӣ дар ояндаи номуайян ме-созад. Ҳиёнат ин устувориро мешиканад ва дигаронро маҷбур мекунад.

Дар таълимоти авасто масъалаи ахлоқ дар муқобилияти аслии миёни аъа - ростӣ, тартиби дуруст ва ҳамоҳангии ахлоқию кайҳонӣ ва нерӯҳои дурӯғу қачравӣ маъно пай-до мекунад. Дар таҳқиқоти эроншиносӣ аъа танҳо «ростгӯӣ» нест, балки тартиби васеи ҳақиқат, дурустӣ ва ҳамоҳангии зиндагиро ифода мекунад². Аз ин дидгоҳ, ҳиёнатро ме-тавон ҳамчун гузариш аз тартиби ростӣ ба ҷазои дугонагӣ ва таҳрифи аҳд фаҳмид: ин-сон дар зоҳир худро дар дохили низоми вафо нигоҳ медорад, вале дар амал мантиқи ди-гареро интихоб мекунад.

Формулаи машҳури авестоии *humata, hūxta, huvaršta* - андешаи нек, гуфтори нек ва кирдори нек ягонагии се сатҳи шахсиятро талаб мекунад³. Барои масъалаи ҳиёнат ин формула махсусан муҳим аст, зеро ҳиёнат аксаран аз ҷудо шудани ҳамин се сатҳ оғоз меёбад. Инсон як ҷизро меандешад, ҷизи дигарро меғӯяд ва амали сеюмро анҷом медиҳад. Агар андеша, суҳан ва амал аз як меҳвари ростӣ ғизо гиранд, ҷазои дуруягӣ маҳдуд мешавад, агар онҳо аз ҳам ҷаҳда шаванд, имкони фиреб ва сӯиистиғода аз эътимод бештар мегардад.

Дар фарҳанги ҷаҳири форс аҳд, номус, ростӣ, ҷавонмардӣ, вафо ва адолат ба ҳам пайваста инкишоф ёфтаанд. Ин пайванд нишон медиҳад, ки ҳиёнат паст шудани сифати ахлоқии шахс низ дарк мешуд. Муҳим аст, ки ин анъанаро романтикӣ ва беинтиқод тасвир накунем. Дар матнҳои таърихӣ низ сиёсат, қудрат ва рақобат сабабҳои ҳиёнат буданд. Аммо идеали ахлоқӣ ба таври устувор аз инсон талаб мекард, ки арзиши ростӣ-ро ба манфиати ғаврӣ нафурӯшад.

Дар Шоҳномаи безаволи Абулқосим Фирдавсӣ ҳиёнат, паймоншиканӣ ва бевафо-иро дар доираи муносибати шахс, ҳонадон, салтанат ва тақдир ба саҳна меорад⁴. Қув-вати фалсафии ҷунин ривоятҳо дар он аст, ки паёмади ҳиёнат танҳо ба як қурбонӣ маҳдуд намеронад. Як паймоншиканӣ метавонад силсилаи интиқом, бадгумонӣ, ҷанг ва вайроншавии низоми эътимодро ба вуҷуд оварад. Аз ин рӯ, ҳиёнат метавонад ме-ханализми тавлиди таърих гардад, яъне як амали ахлоқӣ дар оянда ба сохтори муноси-батҳои зиёд таъсир расонад.

Фалсафаи Юнони қадим барои фаҳмиши ин масъала як заминаи муҳим медиҳад. Арасту (384-322 то милод), файласуфи Юнони қадим ва яке аз бунёдгузори ахлоқи фазилат, дар «Ахлоқи Никомахӣ» дӯстӣ, фазилат ва зиндагии некро ба ҳам мепай-вандад ва нишон медиҳад, ки муносибатҳои комил бар хайрҳои мутақобил ва ҳислати нек устувор мешаванд. Дӯстие, ки танҳо бар ғоида ё лаззат бунёд шудааст, ноустувор буда, бо тағйири манфиат метавонад зуд аз ҳам пошад⁵. Аз ин дидгоҳ, яке аз сабабҳои ҳиёнат он аст, ки инсон муносибати ахлоқиро ба мубодилаи ғоида табдил медиҳад: то вақте ки дигаре «манфиат» дорад, вафо нигоҳ дошта мешавад; вақте манфиат аз байн меравад, робита низ қурбонӣ мешавад. Ин таҳлил барои ҷомеаи муосир низ аҳамият дорад, зеро бозоришавии муносибатҳо метавонад шахсро ба он одат диҳад, ки ҳатто дӯстӣ, ҳамкорӣ ва вафоро бо меъёри манфиати ғаврӣ чен кунад.

Дар ахлоқи фазилат саволи асосӣ «бо ин амал чӣ гуна инсон шудӣ?» мебошад. Ин савол ба таҳқиқи ҳиёнат андозаи тарбиявӣ медиҳад. Шахсе, ки як бор барои манфиати хурд дурӯғи муносибатиро иҷозат медиҳад, метавонад тадриҷан ҳассосияти худро ба ростӣ гум кунад. Амал ба одат, одат ба ҳислат ва ҳислат ба тарзи зиндагӣ табдил ме-ёбад. Аз ҳамин сабаб, пешгирии ҳиёнат танҳо бо ҷазо амалӣ намешавад, ба тарбияи хи-

¹ Arendt, H. *The Human Condition*. 2nd ed. - Chicago: University of Chicago Press, 1998 [first ed. 1958].

² Rumi, Jalal al-Din Muhammad Balkhi. *Masnavi-yi Ma'navi*.

³ Boyce, M. HUMATA HŪXTA HUVARŠTA // *Encyclopaedia Iranica*. - 2004. - Vol. XII. - Fasc. 5. - Pp. 561-562.

⁴ Firdawsi, Abul-Qasim. *Shahnameh*.

⁵ Aristotle. *Nicomachean Ethics*. Books VIII–IX.

слат, одатҳои ростқавлӣ ва муҳите ниёз дорад, ки вафо ва адолатро дар амал қадр кунад.

Дар анъанаи стоикон низ арзиши инсон аз он вобаста нест, ки ӯ ҳама ҳолати берунро идора мекунад, баръакс аз он вобаста аст, ки дар доираи қудрати худ чӣ гуна ҳукм ва интиҳоб мекунад. Барои таҳқиқи хиёнат ин андеша ба муқобили баҳонаи «ман дигар илоч надоштам» меистад.

Дар фарҳанги чинӣ масъалаи хиёнат бештар аз уфуқи муносибат ва тарбияи ҳислат фаҳмида мешавад. Дар ахлоқи Конфутсия (551-479 то милод), мутафаккир, омӯзгор ва бунёдгузори анъанаи ахлоқию сиёсии конфутсионии Чин, мафҳумҳои *ren* - инсонгарӣ, *yi* - дурустӣ, *li* - одоби муносибат ва *xin* - эътимодпазирӣ ё вафодорӣ ба суҳан, унсурҳои муҳимми шахсияти намунавӣ мебошанд¹. Аз ин нуқтаи назар, хиёнат вайроншудани сохтори муносибатӣ ва аз даст рафтани қобилияти шахс барои «сазовори эътимод» будан аст. Дар фарҳанги конфутсионӣ шахсият дар робита бо падару модар, оила, ҷомеа ва вазифаи ҷамъиятӣ ташаккул меёбад. Бинобар ин, хиёнат метавонад ҳам ба шахси дигар ва ҳам ба нақше, ки инсон дар низоми муносибатҳо қабул кардааст, равона гардад. Ин дидгоҳ нишон медиҳад, ки масъалаи мураккаби бархӯрди садоқати оилавӣ ва вазифаи ҷамъиятиро низ матраҳ мекунад².

Падару фарзанд, дӯсту дӯст, ҳокиму мардум, устоду шогирд ва дигар робитаҳо майдонҳои тарбияи ахлоқӣ мебошанд. Аз ин рӯ, хиёнат дар чунин низом пеш аз ҳама вайрон кардани сифати муносибат аст. Мафҳуми *xin* - эътимодпазирӣ барои қобилияти идораи дигарон ва барои устувории давлат аҳаммияти калон дорад; дар шарҳи муносири «Аналектҳо» низ таъкид мешавад, ки бе эътимоди мардум идоракунии устувор намононад³.

Ҳамзамон, ахлоқи муносибат низ метавонад ба хатари «вафои кӯр» гирифтور шавад, агар ҳифзи гурӯҳ аз ҳақиқат боло гузошта шавад. Маҳз ҳамин ҷо мувожинати байни вафо ва *yi* - дурустӣ ё адолат - зарур аст. Агар вафо ба шахси болоӣ инсонро маҷбур кунад, ки зарари бегуноҳонро пинҳон намояд, ҳуди вафо аз фазилат ба воситаи ҳифзи беадолатӣ табдил меёбад. Аз ин рӯ, анъанаи конфутсиро танҳо ҳамчун итоат фаҳмидан нодуруст аст; дар он сифати ахлоқии муносибат ва дурустии амал низ мавқеи марказӣ дорад⁴.

Дар фарҳанги ҳиндӣ ва буддоия сабаби хиёнатро метавон дар таносуби нодурусти хоҳиш, вазифа ва ҳудудҳои дид. Мафҳуми *dharma* дар бисёр мактабҳои ҳиндӣ ба тартиби ахлоқӣ, вазифа ва тарзи дурусти амал ишора мекунад; аз ин рӯ, амал вақте ба хиёнат наздик мешавад, ки хоҳиши шахс аз уҳдадорӣ маънавӣ пеш гузошта шавад. Ахлоқи буддой бошад, на танҳо амали беруна, балки ангеа, ҳолати зеҳн ва суҳанро низ меёри арзёбӣ медонад. Дурӯғ, суҳани ҷудоиандоз ва амалҳое, ки аз ҳирс, нафрат ё гумроҳӣ сар мезананд, ҳамчун роҳҳои носолими рафтор таҳлил мешаванд⁵. Аз ин рӯ, дар ин анъана хиёнатро метавон натиҷаи тасаллути ҳирс, тарс, ҳашм ва тасаввури нодурусти «ман» донист, ки инсонро аз дидани ранҷи дигарон бозмедорад.

Дар анъанаҳои ҳиндӣ масъалаи вазифа бо тартиби зиндагӣ, мақоми инсон ва масъулияти ӯ пайваст мебошад. Барои таҳқиқи хиёнат ин нуқта муҳим аст, зеро бисёр шаклҳои бевафой аз бархӯрди ду вазифа пайдо мешаванд: вазифа ба оила ва вазифа ба ҷомеа, вазифа ба гурӯҳ ва вазифа ба адолат, вазифа ба худ ва вазифа ба дигарон. Ҳалли ахлоқ баъзан бояд муайян кард, ки кадом вазифа бунёдитар ва кадом талабот танҳо фишори иҷтимоӣ аст.

¹ Confucius. *Analects*; see also: Confucius // The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

² Chinese Ethics // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Substantive revision - 2023.

³ Al-Ghazali. *Ihya' 'Ulum al-Din*; Kimiya-yi Sa'adat; see also: al-Ghazali // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Substantive revision. - 2026.

⁴ Metz, T. *A Relational Moral Theory: African Ethics in and Beyond the Continent*. - Oxford: Oxford University Press, 2021.

⁵ Ethics in Indian Buddhism // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Substantive revision 2024; Buddha // Internet Encyclopedia of Philosophy. Section on Buddhist Ethics.

Ахлоқи буддоия ба решаҳои дохилии амал хирс, нафрат ва нодонӣ таваҷҷуҳ мекунад. Ин се омил барои таҳқиқи хиёнат низ модели пурмаъно медиханд: хирс манфиатро аз вафо боло мегузорад. Нафрат инсонии дигарро аз мақоми ахлоқӣ меафтад; нодонӣ ӯ худфиребӣ сабаби он мешавад, ки шахс паймони амалро дуруст набинад. Аз ин рӯ, мубориза бо хиёнат танҳо назорати беруна нест, балки тарбияти диққат, худназоратӣ ва кам кардани вобастагӣ аз хоҳишҳои кӯтоҳмуддат низ мебошад¹.

Дар ин уфук, бахшиш низ маъноӣ фаромӯш кардани зарарро надорад. Озод шудан аз кина метавонад ба саломатии маънавии қурбонӣ кумак кунад, Фалсафаи муосири бахшиш низ байни бахшидан, сафед кардан, афв кардан ва оштии фарқ мегузорад². Барои таҳқиқи хиёнат ин фарқ махсусан муҳим аст, зеро фишори иҷтимоӣ барои «зуд бахшидан» метавонад ба қурбонӣ боз як беадолатӣ бор кунад.

Дар таълимоти масеҳӣ низ вафо, ростгӯӣ, муҳаббат ва масъулият ба дигарон аз меъёрҳои асосӣ мебошанд. Аз ин дидгоҳ хиёнат осеб ба робитаи эътимод ва муқобилгузоштани манфиати худ ба хайр ва қадри дигарон аст. Таърихи тафаккури масеҳӣ ба масъалаи дурӯғ, аҳд, тавба ва барқарор кардани муносибат аҳамияти махсус додааст. Муҳим он аст, ки хиёнат дар ин анъана бо имкони масъулият ва ислоҳи ахлоқӣ низ пайваст мешавад. Эътирофи гуноҳ, пушаймонӣ ва ҷабри зарар роҳи барқарор намудани шахсият ва муносибат шумурда мешавад.

Мафҳуми амонат доираи васеъ дорад: мол, сирр, вазифа, мақом, дониш, масъулият ва ҳуқуқи дигарон метавонанд ҳамчун амонат фаҳмида шаванд. Аз ин рӯ, хиёнат танҳо дуздӣ ӯ фиреби молӣ нест; сӯиистифода аз мақом, ифшои сирре, ки ба инсон супорида шудааст, истифодаи дониш барои зарар ва иҷро накардани вазифаи одилона низ метавонанд шаклҳои шикасти амонат бошанд. Қуръон аҳд ва амонатро ба масъулияти ахлоқӣ мепайвандад³, вале арзёбии ҳар ҳолати мушаххас бояд бо меъёрҳои адолат ва набудани зулм анҷом дода шавад.

Дар осори Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ (1207-1273), шоир, ориф ва мутафаккири тоҷикӣ, хиёнати инсон ба худ метавонад ҳамчун ғофил шудан аз асли маънавӣ ва асир гардидани нафс тафсир шавад⁴. Қуввати ин дидгоҳ дар он аст, ки хиёнатро аз муносибати ду нафар берун мебарад. Инсон метавонад ба истеъдод, вичдон, умр ва ҳақиқате, ки дар ботини худ шинохтааст, низ хиёнат кунад. Ин «хиёнат ба худ» маъноӣ ҳуқуқи надорад, аммо аз нигоҳи ҳастишиносӣ муҳим аст, зеро бисёр хиёнатҳои беруна пеш аз ҳама аз созиши ботинӣ бо дурӯғ оғоз мешаванд.

Саъдии Шерозӣ (тақр. 1210-1291/1292), шоир ва мутафаккири ахлоқии форсизабон, масъалаи ахлоқро дар робитаи зич бо одамият, адолат, вафо ва оқибати иҷтимоӣ амал мебинанд⁵. Дар чунин анъана, инсонии ахлоқӣ танҳо касе нест, ки аз ҷазо метарсад; ӯ касест, ки обрӯи ботинӣ ва ҳурмати дигаронро арзиш медонад. Хиёнат паст кардани мақоми ҳудӣ шахс аст. Инсон барои ғоидаи маҳдуд арзише аз даст медихад, ки бо пул ва мақом барқарор кардани душвор аст.

Носири Хусрави Қубодӣ (1004-1088), шоир, файласуф, мутафаккир ва сафарноманависи тоҷик, дар доираи ахлоқи ақл, дониш ва масъулияти маънавӣ арзиши инсонро ба бедорӣ ақл ва ростии роҳ мепайвандад⁶. Барои масъалаи хиёнат ин анъана имкони муҳим медихад. Ҷаҳолат ҳамеша узр нест, зеро инсон баъзан вазифаи дониш надорад. Шахси мансабдор, омӯзгор, табиб, муҳаққиқ ӯ роҳбар наметавонад дар масъалае, ки касбан бояд бидонад, танҳо бо «намедонистам» аз масъулият раҳо шавад. Бинобар ин, дар арзёбии хиёнат бояд байни ҷаҳолати бегуноҳона ва ҷаҳолати гунаҳкорона фарқ гузошт.

¹ Ҳамон ҷо.

² Russell, L., Warmke, B. Forgiveness // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Substantive revision, 2026.

³ The Qur'an. Passages on trust (amāna), covenant ('ahd) and faithfulness.

⁴ Rumi, Jalal al-Din Muhammad Balkhi. Masnavi-yi Ma'navi.

⁵ Saadi Shirazi, Muslih al-Din. Gulistan; Bustan.

⁶ Nasir Khusraw. Divan; philosophical and ethical writings.

Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492), шоир, ориф ва мутафаккири тоҷик, ахлоқи инсонро бо тарбияи нафс, адолат ва муносибати инсондӯстона пайваست мекунад¹. Дар ин замина, вафо нигоҳ доштани инсонгарӣ ва ҳақ мебошад. Агар муносибат ба таҳқир, истисмор ё зулм табдил ёбад, қатъи он хиёнат нест. Ин фарқгузорӣ барои муҳити оилавӣ ва иҷтимоӣ хеле муҳим аст, зеро баъзан мафҳуми «вафо» ҳамчун воситаи маҷбур кардани қурбонӣ ба таҳаммули беадолатӣ истифода мешавад.

Дар мероси тоҷик мафҳуми «хиёнат» дар робитаи суҳан бо ҳақиқат, амал бо вичдон ва амонат бо адолат зӯҳур мекунад. Иқтибосҳои зер барои таҳқиқ муҳиманд, зеро онҳо ҳуди вожаи «хиёнат/бехиёнат»-ро дар матни классикӣ нишон медиҳанд ва имкон медиҳанд, ки таҳлил аз шарҳи умумӣ ба далели матнӣ гузарад.

*Суҳан чун зарри пухта бехиёнат гардаду софӣ,
Чу ўро хотири доно ба андеша фурӯ сояд.
Суҳан чун занг равшан бояд аз ҳар айбу олоши,
Ки то н-ояд суҳан чун занг, занг аз ҷон-т наздояд².*

Дар ин байт «бехиёнат» сифати суҳани пухта бояд аз ғараз, таҳриф ва олоши фиреб озод бошад. Аз назари мафҳумшиносӣ ин истифода бо «betrayal» ба маънои муносибати муосир айнан баробар нест. Аммо он қабати қадимтареро ошкор мекунад, ки дар он хиёнат муқобили софӣ, ростӣ ва амонатдории маъно мебошад. Аз ҳамин ҷо метавон мафҳуми «этимоди маърифатӣ ба суҳан»-ро ба мероси классикӣ пайваст кард. Суҳан вақте сазовори этимод аст, ки маънои ҳудро ба манфиати пинҳонӣ нафурӯшад.

*Ҷуз ки озору хиёнат нашиносанд, азеро
Ба бадий феъл чу морону чу мушон ба шиоранд³.*

Дар ин порча хиёнат ба одат ва феъл наздик мешавад. Пайвастанӣ «озор» ва «хиёнат» нишон медиҳад, ки хиёнат танҳо вайрон кардани формалии аҳд нест: он тарзи рафторест, ки зарар ба дигареро ба сифати одат қабул мекунад. Ин андеша бо ахлоқи фазилати Арасту ҳамсадо мебошад: амали такрорӣ ба ҳислат мегузарад ва ҳислат ба тарзи зиндагӣ табдил меёбад⁴.

*З-ин пок шудасту бехиёнат
Ҳам доману дасту ҳам изорам.
Ҳаргиз нашавам ба коми душман,
То бар тани хеш комгорам⁵.*

Ин ҷо «бехиёнат» бо покии амал ва истисқоли ахлоқии шахс пайваст мешавад. Ба маънои таҳлили таҳқиқ, чунин покӣ танҳо набудани ҷиноят ё фиреб нест; он қобилияти нигоҳ доштани ягонагии суҳан, амал ва вичдон дар шароити фишор мебошад. Маҳз ҳамин пайвастагӣ дар модели «Остонаи хиёнат» огоҳӣ, алтернатива ва интиҳоби масъулоне бозсозӣ мешавад.

*Хок амину ҳар ҷӣ дар вай қоштӣ
Бехиёнат ҷинси он бардоштӣ.
Ин амонат з-он амонат ёфтаст,
К-офтоби адл бар вай тофтаст⁶.*

Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ (1207-1273) дар ин тасвир амонат, бехиёнатӣ ва адлро дар як занҷири маъноӣ ҷамъ меорад. Хок «амин» аст, зеро он чизи супоридашударо бо хиёнат иваз намекунад; амонатдорӣ бошад, аз «офтоби адл» нерӯ мегирад.

¹ Jami, Nur al-Din Abd al-Rahman. Baharistan; ethical and didactic writings.

² Носири Хусрав. Девони ашъор. - Душанбе: «Адиб», 2010. - С. 91.

³ Ҳамон ҷо. - С. 93.

⁴ Aristotle. Nicomachean Ethics. Books VIII–IX.

⁵ Носири Хусрав. Девони ашъор. - Душанбе: «Адиб», 2010. - С. 222.

⁶ Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари аввал ва дувум. - Душанбе: «Адиб», 2013. - С. 51.

Ин ташбеҳ барои назарияи муосири эътимод муҳим аст: сазовори эътимод будан танҳо иҷрои механикии супориш нест, балки робитаи амонат бо адолат аст. Агар ҳуди талаботи супоранда золимона бошад, вафо ба он дигар «адл» нест; бинобар ин, ин байт ба фарқи вафои солим ва вафои кӯр низ роҳ мекушояд.

*Ў к-амини ман буду лолои ман,
Хоинаш кард он хиёнатҳои ман¹.*

Ин байт яке аз нуктаҳои амиқи таҳқиқро боз мекунад: хиёнат метавонад сохтори мутақобил дошта бошад ва рафтори ҳуди шахс муҳити эътимодро вайрон кунад. Ин маъно масъулиятро аз тамғагузори яққониба дур мекунад: пеш аз он ки дигареро «хоин» номем, бояд таърихи муносибат, амалҳои қаблӣ ва саҳми тарафхоро дар фурӯпошии эътимод санҷем. Албатта, чунин таҳлил масъулияти амали мустақили хиёнатро бе-кор намекунад; он танҳо генеалогияи муносибатро мураккабтар мебинад.

*Бедардӣ аз хиёнати аъмоли зиндагист,
Аз ҳар нафас ки нола надорад, ҳисоб гир².*

Дар ин байт Абдулқодири Бедил (1644-1720), хиёнатро ба «аъмоли зиндагӣ» мепайвандад ва бедардиро ҳамчун аломати гум шудани ҳассосияти ахлоқӣ мебинад. Барои таҳқиқи равоншиносии хиёнат ин ишора ҷолиб аст: такрори сафедкунии ахлоқӣ метавонад ҳассосияти вичдонро заиф кунад³. Бо вучуди тафовути забони ирфонӣ ва психологияи муосир, ҳар ду уфук ба як масъала наздик мешаванд. Чӣ гуна инсон қобилияти ранҷидан аз қачравии худ ё дигаронро гум мекунад.

Дар тафаккури яҳудии асримиёнагӣ, махсусан дар осори Мӯсо ибни Маймун - Маймонид (1138-1204), файласуф, ҷаҳеҳи яҳудӣ ва табиби асримиёнагӣ, ахлоқ бо қонун, тарбияи ҳислат, тавба ва ҳадафи оқилонаи амал пайваست мешавад⁴. Барои фалсафаи хиёнат аҳаммияти ин анъана дар он аст, ки уҳдадорӣ метавонад аз аҳд, қонун ва нақше барояд, ки шахс худро ба он вобаста кардааст. Аз ин рӯ, шикасти эътимод дар ин уфук бояд ҳам аз рӯйи ният ва ҳам аз рӯйи тартиби меъёрие санҷида шавад, ки муносибатро устувор мекунад.

Ин анъана инчунин имкон медиҳад, ки тавба аз узрҳои забонӣ чудо карда шавад. Ислоҳи ахлоқӣ тағйири одат, эътирофи хато ва баргаштан ба амали дурустро талаб мекунад. Ин нукта бо назарияи муосири барқарорсозии эътимод (trust repair) ҳамоҳанг аст, ки барқарорсозии эътимодро ба рафтори устувори оянда вобаста мекунад⁵.

Дар фалсафаи ҷопонӣ муносибат аксаран робитаи дохилӣ фаҳмида мешавад. Аз байн рафтани робита метавонад тарзи худфаҳмии тарафхоро тағйир диҳад⁶. Барои хиёнат ин дидгоҳ муҳим аст, зеро шикасти муносибати наздик баъзан маънои аз даст додани қисми худро мегирад. Ҳамзамон, таърихи муосири бусидо (bushidō - «роҳи ҷанговар», низоми суннати ахлоқии самурайӣ) нишон медиҳад, ки мафҳуми вафо метавонад сиёсӣ ва идеологӣ карда шавад; дар чунин ҳолат садоқат аз фазилати муносибатӣ ба талаботи итоати беинтиқод табдил меёбад⁷.

¹ Ҳамон ҷо. - С. 201.

² Абдулқодири Бедил. Мунтахабот. - Душанбе: «Адиб», 2018. - С. 269.

³ Bandura, A. Moral disengagement in the perpetration of inhumanities // Personality and Social Psychology Review. - 1999. - Vol. 3. - No. 3. - Pp. 193-209; Festinger, L. A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford: Stanford University Press, 1957.

⁴ Maimonides. The Guide of the Perplexed / trans. Shlomo Pines. - Chicago: University of Chicago Press, 1963.

⁵ Lewicki, R. J., Brinsfield, C. Trust Repair // Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior. - 2017. - Vol. 4. - Pp. 287-313; Kim, P.H., Dirks, K.T., Cooper, C.D., Ferrin D. L. When more blame is better than less: The implications of internal vs. external attributions for the repair of trust after a competence- vs. integrity-based trust violation // Organizational Behavior and Human Decision Processes. - 2006. - Vol. 99. - No. 1. - Pp. 49-65.

⁶ Kasulis, T., Bouso, R. Japanese Philosophy // The Stanford Encyclopedia of Philosophy / eds. E. N. Zalta, U. Nodelman. Spring 2026 Edition. - Stanford: Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2026.

⁷ Ҳамон ҷо.

Ахлоқи африқоӣ ва фалсафаи Убунду низ шахсро берун аз муносибатҳои иҷтимоӣ тасаввур намекунад. Дар ин анъанаҳо инсоният, ҳамдигарӣ, вазифа, ҳамбастагӣ ва манфиати умумӣ мавқеи марказӣ доранд¹. Агар шахсият дар робита бо дигарон комил гардад.

Фалсафаи озодибахши Амрикоӣ Лотинӣ, бахусус осори Энрике Дуссел (1934-2023), файласуф, таърихшинос ва теологӣ аргентинӣ-мексикӣ, аз бунёдгузори фалсафаи озодибахши Амрикоӣ Лотинӣ, ахлокро аз нуктаи назари шахси каноргузошта ва «Дигар»-и осебпазир бозмесозад². Ин равиш барои таҳқиқи хиёлати институтсионалӣ муҳим аст.

Аз нуктаи назарияи равшаншиносӣ, хиёлат махсусан вақте таъсири амиқ дорад, ки аз ҷониби шахси бозътимод ё манбаи вобастагӣ анҷом дода шавад. Назарияи «осеби хиёлат» (betrayal trauma theory - назарияе, ки осеби аз ҷониби шахси бозътимод ё манбаи вобастагӣ расидаро таҳлил мекунад), ки Љеннифер Љ. Фрейд (1957), равшаншиноси амрикоӣ ва муаллифи назарияи осеби хиёлат, таҳия кардааст, кӯшиш мекунад фаҳмонад, ки чаро зараре, ки аз ҷониби шахси наздик ё вобастагӣ овар мерасад, метавонад хусусияти махсуси равшанӣ дошта бошад³. Бо вучуди ин, баъзе даъвоҳои ин назария, махсусан масъалаи хотира ва амнезия, дар адабиёти илмӣ мавриди баҳс ва интиқод қарор гирифтаанд⁴. Барои таҳқиқи фалсафӣ ин баҳс муҳим мебошад. Мафҳуми хиёлатро набояд ба як назарияи равшаншиносӣ маҳдуд кард, аммо натиҷаҳои равшаншиносӣ нишон медиҳанд, ки шикасти эътимод дар муносибатҳои вобастагӣ метавонад ба худфаҳмӣ, ҳисси амният ва қобилияти эътимод ба дигарон таъсири ҷиддӣ расонад.

Хиёлати маърифат вақте шадид мешавад, ки шахси дорои қудрати бештар маълумоти худро барои таҳриф кардани воқеияти дигаре истифода барад. Дар газлайтинг (gaslighting - таҳрифи пайвастаи воқеият барои суғ кардани эътимоди шахс ба идрок, хотира ва доварии худ), ба таҳлили Эндру Д. Спир, файласуфи муносири амрикоӣ ва муҳаққиқи маърифатшиносӣ, газлайтинг ва фалсафаи расонаҳои иҷтимоӣ, масъала қобилияти худ барои дидан, хотир кардан ва доварӣ кардан шубҳа мекунад, зеро шахсе, ки ба ӯ эътимод дорад, худро ҳамчун манбаи дурусттар ва оқилтар муаррифӣ менамояд⁵. Ин ҳолат намунаи равшани он аст, ки чаро хиёлат метавонад ба худияти маърифатӣ зарба занад. Қурбонӣ шояд ман воқеиятро нодуруст мефаҳмам.

Хиёлати эҳсосӣ, ҷинсӣ, молӣ дар ҳамаи онҳо унсури пинҳонкорӣ ва осеб ба эътимод метавонад марказӣ бошад. Масалан, дар хиёлати молӣ шахс дороӣ ё қарзро пинҳон мекунад; дар хиёлати иттилоотӣ сирри шахси наздикро бе иҷозат паҳн мекунад. Дар хиёлати эҳсосӣ қисми асосии муносибати маҳрамоноаро пинҳонӣ ба робитаи дигар интиқол медиҳад. Арзёбии ахлоқӣ бояд ҳам ният, ҳам меъёри қаблан қабулшуда, ҳам дараҷаи пинҳонкорӣ ва ҳам зарари пешбинишавандаро ба назар гирад.

Пас аз хиёлати наздик масъалаи «ҳақиқати гузашта» ба миён меояд. Қурбонӣ аксаран мепурсад, кадом лаҳзаҳо воқеӣ буданд ва кадомашон сохта? Ин савол аз он шаҳодат медиҳад, ки муносибат танҳо маҷмӯи воқеаҳо нест, балки ҳикояи муштарақ мебошад. Хиёлат ба ин ҳикоя даҳлат мекунад ва инсон маҷбур мешавад тарҷумаи ҳоли муносибатро аз нав нависад. Маҳз аз ҳамин сабаб барқарорсозии эътимод бе дастрасӣ ба ҳақиқат, ҷавобҳои равшан ва қатъӣ пинҳонкорӣ хеле душвор аст.

Хиёлат дар муносибатҳои наздик оила, дӯстӣ ва муҳаббат аз он ҷиҳат махсус аст, ки эътимод дар ин ҷо танҳо ба як вазифа маҳдуд нест. Шахс ба дигаре ҷисм, сирр, хоти-

¹ Metz, T. A Relational Moral Theory: African Ethics in and Beyond the Continent. - Oxford: Oxford University Press, 2021.

² Dussel, E. Ethics of Liberation: In the Age of Globalization and Exclusion / ed. A. A. Vallega; trans. E. Mendieta et al. Durham: Duke University Press, 2013.

³ Freyd, J.J. Betrayal Trauma: The Logic of Forgetting Childhood Abuse. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

⁴ McNally, R.J. Betrayal trauma theory: a critical appraisal // Memory. - 2007. - Vol. 15. - No. 3. - Pp. 280-294.

⁵ Spear, A.D. Epistemic dimensions of gaslighting: peer-disagreement, self-trust, and epistemic injustice // Inquiry. - 2023. - Vol. 66. - No. 1. - Pp. 68-91.

ра, нақша, обрӯ ва қисми зиёди ҳисси амнияти худро месупорад. Аз ҳамин сабаб, шикасти эътимод метавонад ба чанд сатҳ якбора таъсир расонад: ҳисси «ман кофӣ ҳастам», қобилияти бовар кардан ба довариҳои худ, тасвири муносибат ва тасаввури оянда. Назарияи осеби хиёнат маҳз ба он таваҷҷуҳ мекунад, ки зарар аз шахси вобастагӣовар хусусияти махсуси раванӣ дошта метавонад¹, гарчанде баъзе даъвоҳои ин назария, аз ҷумла масъалаи хотира, мавриди баҳси илмӣ қарор доранд².

Масъулияти байнинасли низ ба масъала дохил мешавад. Волидайн, омӯзгор, роҳбар ва ниҳод ба фарҳанги эътимод, ки ба насли баъдӣ мегузаронанд, таъсир мерасонанд. Кӯдак ӯ корманде, ки пайвасти мебинад ваъда беқибат шикаста мешавад, метавонад беэътимодиро ҳамчун меъёри воқеӣ омӯзад; баръакс, муҳите, ки хатоҳои худро эътироф ва ҷуброн мекунад, нишон медиҳад, ки масъулият дар амал вучуд дорад. Ҳамин тавр, хиёнат метавонад ҳам амали шахсӣ ва ҳам «дарси иҷтимоӣ» бошад.

Дар маориф хиёнат метавонад дар шакли сӯиистифода аз қудрати омӯзгор, беадолатӣ дар баҳогузори, фуруши натиҷа, таҳқири шогирд ӯ истифодаи сирри шахсии ӯ пайдо шавад. Муносибати устод ва шогирд, махсусан дар таҳқиқоти илмӣ, бо асимметрияи қудрат ҳамроҳ аст. Аз ин рӯ, талаботи ахлоқӣ ба шахси дорои қудрати бештар низ баландтар мешавад. Устод, ки заҳмати шогирдро ба номи худ мегирад, на танҳо ҳуқуқи муаллифиро вайрон мекунад, балки эътимоди тарбиявиро низ мешиканад.

Агар дар ҷавонӣ бо омӯхтани илму ҳимат ва касбу ҳунар машғул шуда худшиносу ҳудогоҳ гарданд, бовар дорам, ки ҳаргиз ба дасисаҳои душманон гирифтдор намегарданд ва ба арзишҳои миллӣ хиёнат намеkunанд. Ҷавонони моро зарур аст, ки дар замони муосир хушӯро зирак ва бедордил бошанд ва илмҳои муосиро аз бар намоянд³.

Ин андеша хиёнатро дар уфуқи тарбия, худшиносӣ ва амнияти арзишӣ мегузорад. Барои таҳқиқи мазкур аҳамияти он дар иртиботи пешгирии хиёнат бо қобилияти довариҳои мустақил, саводи илмӣ ва ҳудогоҳӣ аст: шахсе, ки манбаи иттилоотро месанҷад, арзишҳои худро мефаҳмад ва дар бораи паёмади қарор андеша мекунад, камтар ба манипулятсияи гурӯҳӣ ва сафедкунии омода осебпазир мешавад.

Пешгирии хиёнат дар самти шахс аз худшиносӣ оғоз мешавад. Инсон бояд донанд, ки кадом арзишҳо барои ӯ ғайриқобили фурушанд, кадом тарсҳо ӯро ба худфиребӣ мебаранд ва дар кадом шароит ӯ омода аст масъулиятро ба дигарон гузорад. Дар сатҳи муносибатӣ зарур аст, ки аҳд ва интизорҳо равшан бошанд; дар сатҳи касбӣ ихтилофи манфиат, махфият ва масъулият танзим гардад; дар сатҳи институтсионалӣ шаффофият, имкони шикоят, ҳифзи шахсони осебпазир ва ҷавобгариҳои роҳбарӣ таъмин шавад, дар сатҳи рақамӣ розигии огоҳона, ҳифзи маълумот, шарҳпазирӣ ва назорати инсонӣ қавӣ бошад. Яъне вичдон бояд ҳам сифати шахсӣ ва ҳам меъёри сохторӣ гардад.

Барқарор кардани эътимод баъд аз хиёнат низ як раванди фалсафӣ ва ахлоқист, ки он бо рад кардани воқеа ӯ маҷбур кардани қурбонӣ ба бахшиш имконпазир нест. Шартӣ аввал ҳақиқат аст: чӣ рӯй дод ва кӣ масъул аст. Шартӣ дуюм эътирофи зарар ва даст кашидан аз сафедкунӣ мебошад. Шартӣ сеюм ҷуброн ва тағйири рафтор аст. Шартӣ чорум вақти кофӣ барои он аст, ки ваъдаи нав тавассути амали такрорӣ ба эътимоди нав табдил ёбад. Бахшиш метавонад натиҷаи ин раванд бошад, вале он вазифаи маҷбурии қурбонӣ нест. Дар ҷунин ҷаҳон «хиёнат» ба яке аз вожаҳои пурқуввати сиёсӣ ва иҷтимоӣ табдил меёбад. Гурӯҳҳо метавонанд ҳар гуна тағйири мавқеъ, созиш, гуфтушунид, муҳочират, танқиди ҳукумат, рад кардани амри гурӯҳ ӯ ифшои қонуншиканиро «хиёнат» номанд. Ин тавсеаи риторикӣ хатарнок аст, зеро мафҳумро аз меъёри ахлоқӣ ба силоҳи тамғагузорӣ табдил медиҳад. Аз ин рӯ, вазифаи фалсафа дар шароити имрӯза танҳо маҳкум кардани хиёнат нест; вазифаи аввал ҳифзи марзи ҳуди мафҳум аст.

¹ Freyd, J.J. Betrayal Trauma: The Logic of Forgetting Childhood Abuse. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

² McNally, R.J. Betrayal trauma theory: a critical appraisal // Memory. - 2007. - Vol. 15. - No. 3. - Pp. 280-294.

³ Ятимов, С.С. Илм ва амнияти миллӣ. – Хучанд: «Нури маърифат», 2017. - С. 56.

Моделҳои «Остонаи хиёнат» дар ин ҷо нақши филтрро иҷро мекунад. Низои сиёсӣ, рақобати иқтисодӣ, шикасти дипломатӣ ё ноқоимии институтсионалӣ танҳо вақте ба хиёнат наздик мешавад, ки уҳдадорӣ махсус ва асоснок вучуд дошта бошад; субъект аз он огоҳ бошад; роҳи дигари маънонок дошта бошад; ва бе асоси болотари ахлоқӣ эътимод ё осебпазирии дигарро истифода ё сарфи назар кунад. Ин меёр пешгирӣ мекунад, ки ҳар ноқоимии ҷаҳонӣ ба забони ахлоқии мутлақ таъдیل ёбад.

Дар айни замон, ҷаҳони муосир як хусусияти нав дорад: миқёспазирӣ. Пештар хиёнати сирр метавонад ба чанд нафар зарар расонад; имрӯз як ихроҷи маълумот метавонад миллионҳо қорбарро фаро гирад. Пештар овоз ё тасвири сохта маҳдуд буд; имрӯз сохтакорӣ амиқи рақамӣ метавонад дар чанд соат ба муҳити байналмилалӣ паҳн шавад. Пештар як қарори ноодилонаи муассиса шояд дар дохили як ташкилот мемонд; имрӯз он тавассути платформаҳо ба бӯҳрони обрӯ, бозор ва эътимоди ҷамъиятӣ таъдیل меёбад. Аз ин рӯ, «миқёспазирӣ хиёнат» яке аз категорияҳои калидии асри рақамӣ аст.

Ҷаҳони муосирро бо даъвати ахлоқии «ба ҳамдигар бовар кунед» ислоҳ кардан мумкин нест. Эътимод вақте ғазилат аст, ки ба объекти сазовор дода шавад; эътимоди кӯр метавонад худ осебпазиро зиёд кунад. Аз ин рӯ, ҳадаф «зиёд кардани эътимод» не, балки зиёд кардани сазовори эътимод будани шахс ва институт мебошад.

Дар сатҳи шахсӣ ин маънои худшиносӣ, идораи хирс ва тарс, ростгӯӣ, ҳифзи сирр ва ҷасорати эътирофи ҳадогиро дорад. Дар сатҳи касбӣ меёрҳои бархӯрди манфиатҳо, ҳуҷҷатгузорӣ, маҳфият, тақриз ҳамагон ва роҳи беҳатари хабардиҳӣ. Дар сатҳи давлатӣ қонуният, суд, аудит, озодии маълумоти ҷамъиятӣ ва механизмҳои воқеии шикоят. Дар сатҳи рақамӣ ҳифзи маҳфият аз марҳилаи тарҳрезӣ, пайгирии манбаи мундариҷа ва амнияти киберӣ, ҳуқуқи эътироз ва масъулияти оператор.

Дар сатҳи байналмилалӣ амонатдорӣ маънои эътироми шартнома, шаффофияти тағйирӣ уҳдадорӣ, ҳифзи аҳолии осебпазир ва муқовимат ба таъдил додани маълумот, ғизо, энергия ё кумак ба воситаи фиреби пинҳонӣ дорад. Аммо фалсафа бояд эътироф кунад, ки давлатҳо ҳамеша манфиатдоранд; ахлоқ талаб намекунад, ки манфиат нест шавад, балки талаб мекунад, ки манфиат дар дохили меёрҳои эълошуда ва қонунӣ амал кунад.

Аз нигоҳи ҳастишиносӣ, хиёнат метавонад шикасти якпорчагии шахс бо арзишҳои эътирофкардаи худ бошад; аз нигоҳи муносибатӣ, шикасти таърихи муштарақ ва ҳисси «мо»; аз нигоҳи ахлоқӣ, сӯиистифода аз уҳдадорӣ махсус; аз нигоҳи раваншиносӣ, манбаи осеб, ҳудсафедкунӣ ва бӯҳрони маъно; аз нигоҳи иҷтимоӣ, кам шудани сармояи эътимод; аз нигоҳи институтсионалӣ, ноқоимии сохтор дар ҳифзи шахсони вобаста; аз нигоҳи маърифатӣ, вайрон шудани қобилияти инсон барои эътимод ба сухан ва таҷрибаи худ; ва аз нигоҳи рақамӣ, бӯҳрони муносибати инсон бо низомҳои иттилоотӣ, ки ҳар рӯз бештар қарорҳои ӯро миёнаравӣ мекунад.

Таҳқиқи тамаддунҳо нишон дод, ки истилоҳҳо ва асосҳои метафизикӣ яксон нестанд, вале мафҳумҳои ростӣ, аҳд, амонат, вафо, ҳислат, вазифа, эътимодпазирӣ, масъулият ва пешгирӣ аз зарар дар анъанаҳои гуногун роҳҳои муқоисашавандаи маҳдуд кардани хиёнатро месозанд. Аммо аз ин набояд универсализми содда сохт. Вафо метавонад бо адолат бархӯрад, аҳд метавонад беадолатона бошад, талаботи гурӯҳ метавонад золимона гардад ва шахсе, ки «хиёнаткор» номида мешавад, баъзан аз уҳдадорӣ болотари вичдонӣ пайравӣ кунад. Аз ин рӯ, ҳар ҳукм бояд на тамға, балки ташҳиси меёрӣ бошад.

ТДУ 321.01(091)

ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ: АҲКОРИ ИҶТИМОИЮ СИЁСИИ МУТАҲАККИРОНИ ТОҶИКУ ФОРС ВА ЗАРУРАТИ ТАҲҚИҚИ ОНҲО

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ: ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ
ТАДЖИКСКОГО-ПЕРСИДСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ И НЕОБХОДИМОСТЬ ИХ ИССЛЕДОВАНИЯ

ҚУРБОНОВ ДАВЛАТБЕК МИРЗОЕВИЧ

*Омӯзгори калони кафедраи сиёсатишиносӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи
давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои сиёсӣ / Старший
преподаватель кафедры политологии и международных отношений Бохтарского
государственного университета имени Носира Хусрава, кандидат политических наук
E-mail: davlatbekmirzoevich_94@mail.ru*

Дар воқеъ, баъди фурупошии Итифоқи Советӣ ва ба даст овардани истиқлоли том аксари ҷумҳуриҳои пасошуравӣ истиқлоли сиёсии худро эълон карда ба сохтмони давлати миллӣ шуруъ намуданд. Дар баробари онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон низ роҳи бунёди давлати соҳибистиклолро тағйир дода, рӯ ба эҳёи хотираи таърихӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ намуд. Албатта дар ин раванд мардуми мо ба душвориҳои зиёд рӯ ба рӯ гашта, як ҷанги таҳмили шаҳрвандиро низ аз сар гузаронид. Оқибат, баъди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар ш. Москва миллати мо бо ҳам омада, сулҳро дар кишвар пойдор намуданд.

Соҳибихтиёрӣ ё худ “истиклоли комил доштани давлат ин молики ҳақиқии воситаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ будани халқро мефаҳмонад. Худ аз худ эълон гардидани соҳибистиклолии давлат, ҳатто дар дараҷаи конститусионӣ ҳанӯз комилҳуқуқи онро таъмин карда наметавонад. Фақат дар заминаи мустақилияти иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоӣ халқ метавонад, озодона идоракунии қорҳои давлат ва ҷамъиятро ташкил намояд. Соҳибихтиёрию истиқлоли давлат бо асосҳои демократии сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ ва татбиқи ҳақиқии онҳо вобаста аст”¹.

Акнун замони бунёдкорӣ созандагӣ фаро расид, нақшаҳои таълимӣ, китобҳои таълимӣ ва умуман, раванди таълиму тарбия ба қулӣ тағйир ёфт. Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба ин ҷунин изҳори назар намудаанд, ки давлати миллӣ гуфта: “Мо ҷунин давлатеро дар назар дорем, ки қомилан соҳибихтиёр буда, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ бо Нишону Парчам ва муқаддасоти ҳосаи давлатдорӣ ворид мегардад, ҷун кишвари озод сиёсати мустақилонаи худро пеш бурда, дар миёни кишварҳои дигари олам мавқеи шоиста меёбад. Давлате, ки дар он сулҳу субот ва волияти қонун ҳукмфармо аст, халқаш осуда зиндагӣ мекунад, марзӯ бумаш дахлнопазир аст ва сиёсатмадоронаш мардумро ба фардои нек раҳнамун месозанд”².

Дар воқеъ, Истиклоли давлатӣ барои омӯзиши андешаҳои ниёгон ва озодии сиёсӣ ба мардуми мо уфӯқҳои навро қӯшода тавонист, ки олимону муҳаққиқони ватанӣ дар пайи андешаҳои нав ва тағйир додани роҳи равиш ва миенталитети хонандагон қамари қиммат бастанд.

Бояд гуфт, ки “Соҳибистиклол гаштани кишварҳо дар қамон ва қакони дигар қазмун ва тобиши нав пайдо менамояд. Таърих гувоҳи медиҳад, ки истиқлолият ба даст овардани халқҳо ва кишварҳо қасъалаи ҳеле мураккаб буда, муқоризаи қуршиддати сиёсиро зарур мешуморад. Ин муқоризаи сиёсӣ дар шаклҳои гуногун ба амал меояд. Аксар вақт истиқлол дар натиҷаи муқоризаи ғайриқосиштаи халқҳо ба даст оварда

¹ Имомов, А. Соҳибихтиёрии халқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. Имомов // Давлат ва ҳуқуқ. - 1996. - №1. - С. 45.

² Эмомалӣ Раҳмон. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. - Душанбе, 2002. - С. 402-403.

мешавад. Ин чихатро таърихи муборизаи мамлакатҳои ба ном “чаҳони сеюм” баҳри истиқлолият борҳо тасдиқ намудааст. Дар аксарияти ин мамлакатҳо муборизаи дуру дарози оммаи мардумро нерӯҳои сиёсии ватанпарвар сарварӣ менамуданд. Дар ин айём нерӯҳои сарвари мубориза, асосан аз рӯйи манфиатҳои худ амал менамуданд”¹.

Хусусан, баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар илмҳои ҷомеашиносӣ вобаста ба тағйирпазирии идеологияи коммунистӣ ва рӯ овардан ба таъриху фарҳангӣ ниёгон дигаргуниҳои зиёде ба амал омад. Новобаста ба он, ки фанни сиёсатшиносӣ ҳамчун предмети таълимӣ зиёда аз 130 сол умр дорад дар ин кишварҳои тозаистіқлол предмети коммунизми илмиро иваз намуд. Дигар сафсатаҳои коммунистӣ ва идеологияи дуруғин ҳама дар байни мардум фoš гардиданд.

Раванди таълими илмҳои ҷомеашиносӣ оғиста-оғиста ба таърихи кишвар ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ равона шуда, андешаҳое, ки пештар онҳоро динӣ, буржуазӣ ва нодаркор меҳисобиданд, аз нав барқарор карда шуда, боиси навиштани китобу мақолаҳои гуногуни иҷтимоӣ сиёсӣ гардиданд.

Дар ин раванд, устодони шинохтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон профессорон Муҳаммад А.Н., Зокиров Г.Н., Хидирзода М.У., Муҳаббатов А., Сафарализода Х.Қ. китобҳои нави сиёсатшиносӣ ва дигар предметҳои таълимию методиро бо забони давлатӣ навишта пешкаши устодону донишҷӯён намудаанд. Хизмати шоёни онҳо аз он иборат аст, ки ба ҷаҳонбинии донишҷӯён таъсири мусбат расонида, моҳияти ҳокимият, давлат, демократия, идоракунии давлатӣ, интиҳобот ва дигар мавзуҳои сиёсиро баррасӣ карда тавонистанд.

Аз ин бармеояд, ки «барои ҷомеа низ ҳисси эътимод ба нафс ва қиём ба зоти истиқлоли фикрӣ лозим аст. Чи тавре, ки барои як фард лозим аст эътимод ба нафс дошта бошад, дар амалу иродаву корҳо низ истиқлоли фикр дошта бошад, ҳудаш соҳиби аслии худ дар кори худ бошад. Истиқлоли фикрӣ, яъне аз худ фалсафа ва усуле дар зиндагӣ дошта бошад. Як ҷомеа ҳамон тавр, ки лозим аст истиқлоли сиёсӣ ва истиқлоли иқтисодӣ дошта бошад, сиёсаташ дастнишонда ва иқтисодаш ниёзманд ба ғайр набошад. Аз инҷо лозим аст чихати афқору ақида аз худ асосе дошта бошад ва ақидаи худро бартар бидонад ва ё ғурури фикрӣ дошта бошад, аз ин чихат барои ӯ фалсафае мусаллам бошад, ки дар зиндагӣ аз он пайравӣ мекунад ва он беҳтарини фалсафаҳост»².

Дар байни ин мавзуҳо афқори иҷтимоӣ сиёсии мутафаккирони тоҷику форс мақоми махсусро ишғол менамояд, ки барои замина гузоштан ба фаҳмиши андешаҳои ниёгон оид ба сиёсат ва мақоми он муҳимияти худро дорад. Профессор Муҳаммад А.Н. дар китоби сиёсатшиносии соли 2018 хеле дуруст қайд менамояд, ки «масъалаи афқори иҷтимоӣ сиёсӣ аз қадимулайём диққати олимону донишмандонро ба худ ҷалб намудааст. Ҳанӯз Арасту дар замони худ ақидаҳои иҷтимоӣ сиёсии худро равуку ривож дода, ҳар кадоми онҳоро ба шоҳаҳои гуногун тақсим намуда буд.

Олимону файласуфони дигар ҳам аз таснифот то тақсимоҷ андешаву ақидаҳои гуногун пешниҳод намудаанд. Андешаҳои иҷтимоӣ-сиёсии Ибни Сино моҳиятан идомаи мустақими назарияҳои фалсафӣ, табиатшиносӣ ва ахлоқии ӯ буда, ҳолати воқеии ҷомеаро инъикос мекунанд. Ҷомеае, ки Ибни Сино ба он майлу рағбат дошт, таҷассумгари навъи давлате буд, ки ба адолат асос ёфта («мадинаи одила»), ба тазод ва мушкilotи замона нигоҳ накарда, манфиатҳои табақаҳои гуногуни ҷомеаро ба инобат мегирифт»³.

¹ Муҳаммад, А.Н. Истиқлоли Тоҷикистон ва манфиатҳои миллӣ: монография / А.Н. Муҳаммад. – Душанбе, 2020. – С. 15.

² Муҳаммад, А.Н. Инсон, сиёсат ва ҷомеа (Таҷрибаи таҳлили фалсафию сиёсӣ): монография / А.Н. Муҳаммад. – Душанбе: «Империял-Групп», 2018. – С. 31.

³ Муҳаммад, А.Н., Хидирзода, М.У., Сафарализода, Х.Қ. Сиёсатшиносӣ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайрииҳтисосии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2018. – С. 55.

Ҳамин тавр, муаллифони зиёде дар китобҳои худ дар бораи афкори иҷтимоӣ сиёсии мутафаккирони тоҷику форс маълумоти мухталиф бо шакли энциклопедӣ ва ё таҳлилии таҳқиқотӣ оварда, ба ҳар ҳол аз андешаҳои иҷтимоӣ динӣ ва сиёсии мутафаккиронамон ахбороти гуногун оварда тавонистанд. Ҳамаи ин барои асоснок намудани андешаҳои муҳимме, ки то ҳанӯз зарурати худро гум накардаанд. Масалан, Ибни Сино мефармояд, ки «Дар тадбири умур ва ҳусни сиёсат сазовортарин мардум ба тафаккур подшоҳону шахриёронанд, ки Худо ононро зиммодори умури бандагони худ намуда ва барои танзими билод дорой тасаллут ва қудрат намудааст»¹.

Барои мисол, “якчанд таърифҳои мухтасару маъмултарини падидаи сиёсатро, ки аз ҷониби мутафаккирони сатҳи ҷаҳонӣ пешниҳод гардидаанд, баррасӣ менамоем:

- «Сиёсат чун навъи санъат аст» (Ибни Сино);
- «Сиёсат ашрафи усули саноат» (Ғаззоли М.);
- «Сиёсат иҷрои умури ҳукумат ва қоидаи он, ҳифзу хиросати халқ мебошад» (Абунасири Форбӣ);
- «Сиёсат кӯшиши иштирок намудан дар ҳокимият ё таъсир расонидан ба ҳокимият» (Қутбиддини Шерозӣ);
- «Сиёсат дониш дар бораи тадбир ва чораандешии хона ё шаҳр ба муктазои он ҷо ахлоқ ва ҳикмат иҷоб мекунад» (Ибни Халдун);
- «Сиёсат забт кардан аст ва доштани сиёсат ду навъ аст: яке, сиёсати нафси худ ва дигаре сиёсати ғайри худ» (Ҳусайн Воизи Кошифӣ).

Сиёсати замони соҳибистиклолӣ, нигоҳдошти «зиракии сиёсӣ» низ ба хоҳири сарфаҳм рафтани моҳияти «сиёсат» нигаронида шудааст (Эмомалӣ Раҳмон). Ҳамин тариқ, таърифҳои зиёди вожаи “сиёсат” вучуд доранд. Аммо сиёсат бо “ибораи халқии тоҷикӣ аз мӯй бориқтару аз теғ бурротар аст” он соҳаи фаъолиятест, ки ҳадафаш ба даст овардани ҳокимияти давлатӣ мебошад².

Ҳамин тавр, ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки дар замони соҳибистиклолӣ афкори иҷтимоӣ сиёсии мутафаккирони тоҷику форс ҳамчун заминаи донишҳои сиёсӣ зарурати омӯзиш ва таҳлили навро дар худ доранд. Хусусан барои илмҳои ҷомеашиносӣ таҳқиқи онҳо метавонанд уфуқҳои нави илмиро кушоянд, ки барои рушди давлати миллӣ ва имкониятҳои муосир ғайрашарошанд.

¹ Абуалӣ ибни Сино. Осор. 10 ҷилд. – Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1980. - С. 14.

² Муҳаммад, А.Н., Сиёсат: монография / А.Н. Муҳаммад. – Душанбе, 2025. - С. 33.

ТДУ 327 (100-87):32.001

ТАҲАВВУЛОТИ ГЕОПОЛИТИКИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ШАРОИТИ ТАӢӢИРӢБИИ НИЗОМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ: ИСТИҚЛОЛИ СИЁСӢ ВА ҲИФЗИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В КОНТЕКСТЕ МЕНЯЮЩЕГОСЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПОРЯДКА: ПОЛИТИЧЕСКАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И ЗАЩИТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ

МУРОДОВА ГУЛЧЕХРА РУЗИБОВНА

*Мудири кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи
Рӯдакӣ, номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент / Заведующая кафедрой политологии Кулябского
государственного университета имени Абуабдуллои Рудаки,
кандидат политических наук, доцент
E-mail: boimatov93@mail.ru*

САЛОМЗОДА НЕКРӢЗ МАҲММАДХОҶА

*Омӯзгори кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи
Рӯдакӣ / Преподаватель кафедры политологии Кулябского государственного
университета имени Абуабдуллои Рудаки*

Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирёбии низоми байналмилалӣ ба яке аз минтақаҳои муҳими рақобати геополитикӣ табдил ёфтааст. Мавқеи ҷуғрофӣ минтақа, захираҳои табиӣ, имкониятҳои энергетикӣ, аҳамияти роҳҳои нақлиётӣ ва наздикӣ ба марказҳои асосии қудрати ҷаҳонӣ боиси афзоиши таваҷҷуҳи давлатҳои бузург ва қудратҳои минтақавӣ гардидааст.

Дар чунин шароит барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон ва Туркменистон масъалаи нигоҳ доштани истиқлоли сиёсӣ, таҳкими соҳибхӯшӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ аҳамияти стратегӣ пайдо мекунад. Тағйирёбии тавозуни қудрат дар низоми байналмилалӣ ба сиёсати хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ таъсири мустақим мерасонад.

Рақобати байни марказҳои гуногуни қудрат пеш аз ҳама Россия, Чин, Иёлоти Муттаҳида ва Иттиҳоди Аврупо, инчунин афзоиши нақши Туркия, Эрон, Ҳиндустон ва Покистон муҳити нави имкониятҳо ва ҳамзамон хавфҳои барои кишварҳои минтақа ба вуҷуд овардааст. Дар шароити муосир сиёсати хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ тадриҷан ба самти диверсификасияи муносибатҳои байналмилалӣ, нигоҳ доштани мувозинати геополитикӣ ва кам намудани вобастагӣ аз як маркази қудрат равона мешавад.

Пас аз соҳибистиклол гардидани давлатҳои Осиёи Марказӣ масъалаи ҳифзи соҳибхӯшӣ ва муайян намудани ҷойгоҳи онҳо дар низоми байналмилалӣ ба яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатӣ табдил ёфт. Дар марҳилаи нави рушди низоми байналмилалӣ ин масъала аҳамияти бештар пайдо кардааст, зеро рақобати геополитикӣ дигар танҳо ба соҳаи сиёсӣ ё ҳарбӣ маҳдуд намешавад. Иқтисод, энергетика, нақлиёт, технология, иттилоот ва захираҳои табиӣ низ ба воситаи таъсиррасонии геополитикӣ табдил ёфтаанд. Дар чунин шароит истиқлоли сиёсӣ танҳо ҳамчун набудани вобастагии расмӣ аз дигар давлатҳо фаҳмида намешавад.

Истиқлоли воқеӣ, инчунин, қобилияти давлатро барои мустақилона муайян намудани афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, интиҳоби шарикони байналмилалӣ ва қабули қарорҳои стратегӣ дар асоси манфиатҳои худ дар бар мегирад. Бояд қайд намоем, ки сиёсати бисёрсамтаи хориҷӣ барои давлатҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти махсус дорад.

Ҳамкорӣ бо як қудрати байналмилалӣ набояд ба маҳдуд шудани имкониятҳои ҳамкорӣ бо дигар шарикон оварда расонад. Баръакс, густариши доираи муносибатҳои

сиёсӣ, иқтисодӣ ва стратегӣ метавонад имкониятҳои давлатҳоро барои нигоҳ доштани мустақилияти қарорҳои миллӣ афзоиш диҳад.

Барои Тоҷикистон масъалаи ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар шароити тағйирёбии муҳити геополитикӣ бо масъалаҳои амният, энергетика, захираҳои обӣ, рушди иқтисодӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ робитаи мустақим дорад. Чойгоҳи чуғрофии Тоҷикистон, махсусан мавқеи он дар ҳавзаҳои асосии дарёҳои минтақа, аҳамияти стратегии захираҳои обиро афзоиш медиҳад. Аз ин рӯ, истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва рушди гидроэнергетика барои Тоҷикистон на танҳо масъалаи иқтисодӣ, балки қисми сиёсати ҳифзи манфиатҳои миллӣ мебошад.

Яке аз омилҳои муҳимми ташаккулёбии муҳити таҳдидҳои амниятӣ дар Осиёи Марказӣ вазъи Афғонистон ва имкониятҳои маҳдуди мақомоти кунунии ин кишвар дар самти назорат ва пешгирии фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ ба шумор меравад. Пас аз ба қудрат расидани ҳаракати «Толибон» вазъи амнияти Афғонистон дар муддати нисбатан кӯтоҳ ба яке аз масъалаҳои нигаронкунандаи сатҳи минтақавӣ табдил ёфт. Дар натиҷа, ҳузур ва фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ ва ифротӣ дар қаламрави Афғонистон барои кишварҳои ҳамсоя, бахусус давлатҳои Осиёи Марказӣ, хатари иловагӣ ба вучуд овардааст¹.

Мавҷудияти чунин таҳдидҳо, аз ҷумла дар минтақаҳои наздимарзӣ, зарурати таҳкими чораҳои пешгирикунанда ва баланд бардоштани сатҳи омодагии сохторҳои дахлдори давлатҳои минтақаро ба миён меорад.

Номуайянии вазъи дохилии Афғонистон ва нокифоя будани назорат бар тамоми қаламрави кишвар аз ҷониби мақомоти он ба давлатҳои ҳамсоя таъсири мустақим мерасонад. Дар чунин шароит кишварҳои Осиёи Марказӣ маҷбур мешаванд сиёсати миллии худро дар соҳаи амният пайваста мутобиқ намуда, механизмҳои ҳифзи сарҳад ва муқовимат бо таҳдидҳои трансмиллиро такмил диҳанд.

Яке аз самтҳои асосии ин раванд таҳкими инфрасохтори сарҳадӣ, зиёд намудани иқтидори мақомоти марзбонӣ ва тақвияти мубодилаи иттилооти амниятӣ мебошад. Ҳамзамон, нақши сохторҳои иқтишофӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ошкорсозии саривақтии таҳдидҳои эҳтимолӣ меафзояд. Рушди технологияҳои иттилоотӣ инчунин зарурати назорати фазои рақамиро бештар намуда, масъалаҳои мубориза бо таблиғи ифротгарой ва ҷалби ҷавонон ба гурӯҳҳои радикалиро аҳамияти бештар мебахшад. Дар ин замина ҳамкориҳои кишварҳои минтақа бо шарикони калидии хориҷӣ, аз ҷумла, Россия ва Чин, дар масъалаҳои амниятӣ низ густариш пайдо мекунад.

Таҳдиди радикализатсия дар ҷомеаҳои Осиёи Марказӣ танҳо бо омилҳои сиёсӣ ё динӣ маҳдуд намешавад. Ин раванд метавонад натиҷаи таъсири ҳамзамони мушкilotи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва сатҳи нобаробарии имкониятҳо бошад. Дар байни гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла муҳочирони меҳнатӣ, чунин омилҳо метавонанд таъсири бештар дошта бошанд. Мушкilotи мутобиқшавӣ ба муҳити иҷтимоии кишварҳои қабулкунанда, муносибати таъбизомез, мушкilotи иқтисодӣ ва эҳсоси канорагирӣ аз ҷомеа дар баъзе ҳолатҳо метавонанд заминаи мусоид барои таъсири гурӯҳҳои радикалӣ фароҳам созанд. Аз ин рӯ, муқовимат бо ифротгарой танҳо тавассути чораҳои қудратӣ самаранок буда наметавонад ва бояд бо сиёсати иҷтимоӣ, таълимӣ ва пешгирии осебпазирии гурӯҳҳои алоҳида ҳамроҳанг карда шавад.

Густариши радикализатсияи динӣ инчунин ба муносибатҳои байни ҷомеаҳои гуногуни мазҳабӣ ва сиёсати давлатҳо дар соҳаи дин таъсир мерасонад. Бо зиёд шудани ҳавфҳои марбут ба экстремизм мақомоти давлатӣ талош менамоянд фаъолияти муассисаҳои динӣ, таълими динӣ ва муҳтавои барномаҳои таълимиро бештар назорат кунанд. Дар баъзе ҳолатҳо ин раванд бо ҷорӣ намудани талаботи нави ҳуқуқӣ ва маҳдудият нисбат ба сохторҳои динии берун аз доираи назорати давлатӣ ҳамроҳ мешавад. Ҳамзамон, давлатҳои минтақа барои ҳифзи суботи ҷамъиятӣ, таҳкими

¹ Шашок, Л.А. Вызовы и угрозы безопасности государств Центральной Азии после прихода к власти в Афганистане движения «Талибан» / Л.А. Шашок // Евразийские исследования. – 2024. – № 1. – С. 45.

асосҳои дунявии давлатдорӣ ва пешгирии низоъҳои мазҳабӣ ба рушди муколамаи байнидинӣ ва тарбияи таҳаммулпазирӣ иҷтимоӣ аҳамияти бештар медиҳанд. Аз ин нуктаи назар, сиёсати муассир дар самти пешгирии радикализатсия бояд ҳамзамон масъалаҳои амниятӣ ва сабабҳои иҷтимоии ба вучуд омадани чунин равандҳоро фаро гирад.

Дар баробари таҳдидҳои террористӣ ва ифротгароӣ, масъалаҳои экологӣ ва истифодаи захираҳои табиӣ низ ба низоми амниятӣ минтақавии Осиёи Марказӣ таъсири назаррас мерасонанд. Махсусан, масъалаи об дар муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои минтақа мавқеи муҳим дорад. Камбуд ё тақсимои нобаробари захираҳои об метавонад на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба муносибатҳои сиёсӣ ва сатҳи ҳамкориҳои давлатҳо низ таъсир расонад. Аз ин рӯ, ташаккули механизмҳои самаранокӣ идоракунии захираҳои обӣ ва таъмини амниятӣ энергетикӣ яке аз шартҳои муҳими рушди устувори минтақа ба ҳисоб меравад¹.

Дар ин робита ҳавзаи Амударёаҳамияти махсус дорад. Ин ҳавза барои як қатор кишварҳои минтақа манбаи муҳими таъмини об буда, манфиатҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Афғонистонро ба ҳам мепайвандад. Мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон ҳамчун кишвари болооби низоми обии минтақа ба он имконият медиҳад, ки захираҳои обиро барои рушди гидроэнергетика ва истеҳсоли нерӯи барқӣ обӣ истифода намояд. Барои Тоҷикистон рушди гидроэнергетика яке аз самтҳои муҳими истифодаи иқтисодии табиӣ кишвар мебошад. Дар муқобил, барои Ўзбекистон ва Туркменистон масъалаи дастрасӣ ба об пеш аз ҳама бо эҳтиёҷоти соҳаи кишоварзӣ ва обёрии заминҳо алоқаманд аст. Аз ин рӯ, байни манфиатҳои кишварҳои болооб ва поёноб дар масъалаи истифодаи захираҳои обӣ баъзан ихтилофи манфиатҳо ба вучуд меояд. Агар ин ихтилофҳо тавассути гуфтушунид ва механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ ба таври муассир танзим нашаванд, онҳо метавонанд ба манбаи баҳсҳои тӯлонӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ табдил ёбанд.

Тағйирёбии иқлим вазъро боз ҳам мураккабтар месозад. Тағйирёбии низоми боришот, афзоиши ҳарорат, коҳиши захираҳои об ва эҳтимоли зиёд шудани талабот ба об метавонанд ба мувозинати мавҷудаи захираҳои обӣ таъсири ҷиддӣ расонанд. Дар чунин шароит зарурати таҳияи механизмҳои муштараки идоракунии захираҳои об, тақвияти ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири сарфаи об бештар мегардад. Аз ин рӯ, масъалаи обро бояд на танҳо ҳамчун мушкилоти экологӣ ё иқтисодӣ, балки ҳамчун яке аз ҷузъҳои муҳими амниятӣ минтақавӣ ва омили таъсиррасон ба муносибатҳои байни давлатҳои Осиёи Марказӣ арзёбӣ намуд.

Тағйирёбии шароити иқлимӣ ва хусусияти мавсимии тақсимои захираҳои обӣ дар солҳои охир ба яке аз омилҳои таъсиргузор ба муносибатҳои байнидавлатии Осиёи Марказӣ табдил ёфтааст. Нобаробарии ҷойгиршавии захираҳои обӣ ва фарқияти эҳтиёҷоти иқтисодии давлатҳо боиси ташаккули мавқеъҳои гуногун дар масъалаи истифодаи захираҳои фаромарзӣ мегардад. Коҳиши эҳтимолии ҳаҷми об, тағйирёбии низоми боришот ва афзоиши номуайянии иқлимӣ банақшагирии истифодаи дарозмуддати захираҳои обиро мушкил намуда, эҳтимоли пайдоиши ихтилофи манфиатҳоро бештар месозад. Дар чунин шароит набудани механизми ягона ва комилан муассири минтақавӣ барои танзими масъалаҳои тақсим ва истифодаи об метавонад ба қабули қарорҳои якҷонибаи давлатҳо мусоидат менамояд².

Механизмҳои мавҷудаи институтсионалӣ барои ҳамоҳангсозии сиёсати обӣ то ҳол ба сатҳи зарурии самаранокӣ нарасидаанд. Фаъолияти Комиссияи байнидавлатии ҳамоҳангсозии захираҳои об ҳамчун яке аз ниҳодҳои асосии ҳамкориҳои давлатҳои

¹ Бжезинский, З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский [пер. с англ. О. Уральской]. - М.: Издательство АСТ, 2024. - С. 25.

² Раҳмонзода, А.Ш. Муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи муосир / А.Ш. Раҳмонзода. - Душанбе, 2022. - С. 45.

минтақа барои танзими масъалаҳои марбут ба истифодаи захираҳои обӣ аҳамияти муҳим дорад.

Бо вучуди ин, фарқияти мавқеъҳо нисбат ба меъёрҳои тақсимои об, усулҳои арзёбии эҳтиёҷоти кишварҳо ва тартиби идоракунии захираҳои муштарак то ҳол боқӣ мемонад¹. Илова бар ин, иштироки субъектҳои беруна ва пешниҳоди моделҳои гуногуни идоракунии захираҳои обӣ ба мураккаб гардидани муҳити қабули қарорҳо мусоидат менамояд.

Захираҳои асосии оби Осиёи Марказӣ хусусияти фаромарзӣ доранд. Амударё ва Сирдарё, инчунин, як қатор дарёҳои минтақавӣ, манбаи муҳими таъмини аҳоли, кишоварзӣ ва энергетикаи давлатҳои минтақа мебошанд. Аз ин рӯ, сиёсати як давлат дар истифодаи чунин захираҳо метавонад ба манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии дигар кишварҳо таъсир расонад. Рушди системаҳои обёрӣ дар кишварҳои поёноб ва сохтмони иншооти гидроэнергетикӣ дар давлатҳои болооб ду самти асосии истифодаи захираҳои обиро ташкил медиҳанд. Хатто мавҷудияти созишномаҳои байнидавлатӣ ҳамеша барои пешгирии ихтилофҳо ва таъмини ҳамоҳангии пурраи чунин равандҳо кофӣ нест.

Масъалаи об бо таъмини амнияти энергетикӣ низ робитаи мустақим дорад. Барои кишварҳое, ки ба гидроэнергетика такя мекунанд, устувории истеҳсоли нерӯи барқ аз ҳаҷм ва низоми мавсимии захираҳои обӣ вобаста мебошад. Дар айни замон давлатҳое, ки иқтисодиёти онҳо ба кишоварзӣ обёришаванда такя мекунад, ба дастрасии мунтазами об дар давраҳои муайяни сол эҳтиёҷи бештар доранд. Аз ин рӯ, фарқияти афзалиятҳои энергетикӣ ва ирригатсионӣ метавонад яке аз омилҳои асосии ба вучуд омадани ихтилофҳои байнидавлатӣ бошад.

Барои коҳиш додани чунин ихтилофҳо тақвияти заминаи ҳуқуқӣ ва институтсионалии ҳамкории минтақавӣ зарур мебошад. Таҳияи созишномаҳои нави бисёрҷониба, ташкили механизмҳои мунтазами табодули маълумот, мониторинги муштарак захираҳои обӣ ва ҳамоҳангсозии сиёсати истифодаи об метавонанд самаранокии идоракунии захираҳои фаромарзиро баланд бардоранд.

Илова бар ин, татбиқи лоиҳаҳои муштарак гидроэнергетикӣ, истифодаи технологияҳои каммасрафи об ва таъсиси механизмҳои муштарак нazorати сифати об метавонад ба таҳкими эътимод байни давлатҳо мусоидат намояд. Дар маҷмӯъ, ҳамкории обиё энергетикӣ метавонад ба яке аз самтҳои калидии таҳкими ҳамгироии минтақавӣ табдил ёбад. Идоракунии оқилонаи захираҳои муштарак, ҳалли бахсҳо тавассути гуфтушунид ва ба назар гирифтани манфиатҳои ҳамаи ҷонибҳо барои таъмини суботи дарозмуддат аҳамияти стратегӣ дорад. Дар сурати ташаккули низоми муассири ҳамкорӣ масъалаи об метавонад аз омилҳои рақобат ба воситаи таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва сиёсии давлатҳои минтақа табдил ёбад.

Дар ин раванд НБО-и Роғун барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти махсуси стратегӣ дорад. Лоиҳаи мазкур ҳамчун яке аз асосҳои сиёсати дарозмуддати кишвар дар самти таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самаранокии иқтисодии гидроэнергетикӣ баррасӣ мешавад. Иқтисодии лоиҳавии пурраи нерӯгоҳ пас аз ба истифода додани ҳамаи агрегатҳои пешбинишуда метавонад ба 3600 МВт расад. Амалӣ гардидани ин ҳадаф ба Тоҷикистон имконият медиҳад, ки талаботи дохилӣ ба нерӯи барқро бештар таъмин намуда, иқтисодии содиротии ҳудро низ афзоиш диҳад.

Бо вучуди аҳамияти миллӣ ва иқтисодии лоиҳа, сохтмони НБО-и Роғун дар муносибатҳои минтақавӣ бахсҳои муайяно ба вучуд овардааст. Давлатҳои поёноб дар марҳилаҳои гуногун аз эҳтимоли таъсири обанбор ба ҳаҷм ва речаи мавсимии оби барои кишоварзӣ дастрас изҳори нигаронӣ намудаанд. Масъала махсусан ба эҳтиёҷоти соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли пахта иртибот дошт. Аз ин рӯ, татбиқи лоиҳа зарурати мутабиқ намудани манфиатҳои энергетикӣ Тоҷикистонро бо талаботи ирригатсионии

¹ Сексте, Я.А. Международно-правовые аспекты обеспечения национальной безопасности государства в условиях глобализации / Я.А. Сексте // Россия в глобальном мире: вызовы и перспективы. – 2016. – № 2. – С. 65.

кишварҳои поёноб ба миён меорад. Дар ин замина, арзёбиҳои байналмилалӣ низ ба аҳамияти нигоҳ доштани тавозуни байни истеҳсоли нерӯи барқ ва таъмини об барои кишоварзӣ ишора мекунанд¹.

Иштироки Бонки ҷаҳонӣ ва муассисаҳои молиявии аврупоӣ дар арзёбӣ ва маблағгузориҳои лоиҳа барои баланд бардоштани эътимод ба ҷанбаҳои техникӣ ва экологии он аҳамияти муайян доштааст. Бо вучуди ин, мавқеи ниҳодҳои байналмилалӣ натавонистааст ҳамаи нигарониҳои мавҷудаи кишварҳои минтақа ва ҷонибҳои манфиатдорро пурра баргараф созад.

Бинобар ин, масъалаи Роғунро зарур аст дар доираи муносибатҳои васеътари обию энергетикӣ Осиеи Марказӣ баррасӣ намуд. Тағйироти сиёсӣ дар Ўзбекистон аз соли 2016 ба беҳтар шудани фазои муносибатҳои Тоҷикистону Ўзбекистон ва густариши ҳамкориҳои дучониба мусоидат намуд. Ин раванд барои коҳиш додани шиддати қабилӣ бахсҳо ва ташаккули муносибати прагматикӣ ба масъалаҳои обию энергетикӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Бо вучуди ин, масъалаҳои техникӣ марбут ба параметрҳои иншооти Роғун, тартиби пуркунии обанбор ва мувофиқ намудани речаи истеҳсоли нерӯи барқ бо эҳтиёҷоти обёрӣ аҳамияти худро нигоҳ медоранд.

Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ ҷонибдори густариши дипломатияи об мебошад. Иштироки кишвар дар платформаҳои бисёрҷониба ва ташаббусҳои марбут ба идоракунии захираҳои обӣ нишон медиҳад, ки масъалаи истифодаи захираҳои фаромарзӣ дар сиёсати хориҷии Душанбе ҷойгоҳи муҳим дорад.

Ҳамзамон, рушди иқтисодҳои гидроэнергетикӣ, бахусус дар ҳавзаи дарёи Вахш, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати энергетикӣ кишвар боқӣ мемонад. Аз нигоҳи дурнамои рушди муносибатҳои минтақавӣ, ҳалли масъалаҳои обию энергетикӣ танҳо дар сурати ташаккули низоми фарогири ҳамкорӣ имконпазир мебошад. Чунин низом бояд талаботи мавсимии давлатҳо, тағйирёбии иқлим, афзоиши талабот ба об ва эҳтиёҷоти рушди иқтисодиро ба инобат гирад.

Таҷрибаи байналмилалӣ собит месозад, ки мавҷудияти мақомоти муштаракӣ мониторинг, низоми шаффофи мубодилаи маълумот ва механизмҳои самараноки ҳалли бахсҳо метавонад сатҳи эътимоди байни давлатҳоро баланд бардорад. Барои Осиеи Марказӣ истифодаи чунин таҷриба метавонад ба ташаккули модели нави ҳамкориҳои минтақавӣ мусоидат намояд.

Дар баробари масъалаҳои обу энергетика, рушди давлатҳои Осиеи Марказӣ таҳти таъсири муносибатҳои онҳо бо марказҳои асосии қудрати ҷаҳонӣ низ қарор дорад. Россия ва Чин дар сохтори муносибатҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва сармоягузориҳои минтақа мавқеи муҳим доранд. Ба арзёбии Майтдинова Г., ин ду кишвар аз шарикони асосии берунаминтақавии давлатҳои Осиеи Марказӣ ба ҳисоб рафта, самтҳои ҳамкориҳои онҳо ба стратегияҳои рушди миллии кишварҳои минтақа таъсири назаррас мерасонанд. Чин тавассути ташаббуси «ду камарбанд ва як роҳ» ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ ва саноати минтақа таъсири назаррас мерасонад².

Барои кишварҳои Осиеи Марказӣ иштироки Чин имкониятҳои нави ҷалби сармоя, рушди долонҳои нақлиётӣ ва васеъ намудани робитаҳои тиҷоратиро фароҳам месозад. Дар баробари ин, Россия барои як қатор давлатҳои минтақа шарикони муҳими иқтисодӣ, сиёсӣ ва амниятӣ боқӣ мемонад. Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон дар шаклҳои гуногун бо Россия муносибатҳои стратегӣ доранд, дар ҳоле ки Қазоқистон ва Қирғизистон дар доираи ИИАО низ ҳамкорӣ мекунанд³.

¹ Раҳмонзода, А.Ш. Муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи муосир / А.Ш. Раҳмонзода. – Душанбе, 2022. – С. 124.

² Майтдинова, Г.М. Таджикистан во внешнеполитическом процессе России и Китая в условиях становления нового мироустройства / Г.М. Майтдинова // Постсоветские исследования. – 2024. - Т. 7. - № 7. - С. 703–714.

³ Крутько, А.А. Внешняя политика современной России: евразийские приоритеты / А.А. Крутько. – Бишкек, 2019. – С. 208.

Дар мавриди Қазоқистон, сиёсати хориҷӣ ба нигоҳ доштани мувозинат байни самтҳои гуногуни ҳамкориҳои байналмилалӣ асос ёфтааст. Астана аз як тараф, муносибатҳои иқтисодӣ ва амниятӣ худро бо Россия дар доираи сохторҳои ҳамгироии Авруосиё идома медиҳад ва аз ҷониби дигар, барои густариши муносибатҳои сармоягузорӣ ва тичоратӣ бо Чин шароити мусоид фароҳам меорад.

Чунин равиш ба кишвар имконият медиҳад, ки ҳамзамон аз афзалиятҳои иқтисодии ҳамкориҳои дучониба истифода намуда, сатҳи муайяни мустақилияти стратегиро нигоҳ дорад. Махсусан, сармоягузориҳои Чин дар инфрасохтори нақлиётӣ ва саноатӣ ба таҳкими нақши Қазоқистон ҳамчун яке аз марказҳои транзитии Авруосиё мусоидат мекунад. Ҳамзамон, Астана талош менамояд, ки дар раванди ҷалби сармояи хориҷӣ назорати давлатиро бар бахшҳои дорои аҳамияти стратегӣ нигоҳ дорад. Дар натиҷа, сиёсати бисёрсамтаи Қазоқистон ҳамчун кӯшиши муттаҳид намудани имкониятҳои ҳамгироии Авруосиё бо зарурати диверсификатсияи робитаҳои байналмилалӣ арзёбӣ мешавад.

Ўзбекистон низ дар сиёсати хориҷии худ ба принсипи мувозинати муносибатҳо бо марказҳои гуногуни қудрат такя мекунад. Сиёсати худдорӣ аз иттиҳодияҳои ҳарбӣ-сиёсӣ ба Тошканд имконият медиҳад, ки бо Россия, Чин, кишварҳои Аврупо ва Иёлоти Муттаҳида ҳамкориҳои мустақилро инкишоф диҳад. Россия барои Ўзбекистон дар соҳаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, тичорат ва иқтисод аҳамияти калон дошта бошад, Чин бошад дар бахшҳои саноат, нақлиёт ва сармоягузорӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Раванди диверсификатсияи муносибатҳои хориҷии Ўзбекистон махсусан баъди соли 2016 ғафл гардид. Тошканд таваҷҷуҳи бештарро ба таҳкими робитаҳои байни кишварҳои Осиёи Марказӣ, рушди нақлиёти минтақавӣ, густариши тичорат ва ҷустуҷӯи роҳҳои мувофиқа дар масъалаҳои обу энергетика равона намуд. Ин сиёсат барои баланд бардоштани нақши Ўзбекистон дар равандҳои минтақавӣ ва ҳамзамон коҳиш додани вобастагии он аз як шарикӣ ягона замина фароҳам овардааст.

Дар мавриди Қирғизистон бошад, вазъи сиёсӣ ва иқтисодии дохилӣ ба имкониятҳои он дар самти татбиқи сиёсати мустақилонаи минтақавӣ таъсири назаррас мерасонад. Вобастагии иқтисодӣ аз муҳоҷирати меҳнатӣ, нақши назарраси интиқоли маблағҳо ва робитаҳои амниятӣ бо Россия осебпазирии кишварро нисбат ба тағйироти муҳити беруна зиёд менамояд.

Ноустувории сиёсӣ ва тағйирёбии пайвастаи элитаҳои ҳоким низ ба қобилияти институтҳои давлатӣ барои таҳияи стратегияҳои дарозмуддат таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамин тариқ, таҳлили равандҳои мазкур нишон медиҳад, ки масъалаҳои обу энергетика ва таъсири омилҳои геополитикӣ ба сиёсати давлатҳои Осиёи Марказӣ бо ҳамдигар робитаи зич доранд. Аз як тараф, захираҳои обӣ ва энергетикӣ метавонанд манбаи рақобат ва ихтилоф шаванд; аз ҷониби дигар, истифодаи муштаракӣ онҳо имконияти ташаккули шаклҳои нави ҳамкориҳои минтақавиро фароҳам меорад.

Дар чунин шароит самаранокии сиёсати давлатҳо аз қобилияти онҳо барои нигоҳ доштани мувозинат байни манфиатҳои миллӣ, ӯҳдадорӣҳои минтақавӣ ва таъсири шарикони хориҷӣ вобаста хоҳад буд. Аз ин рӯ, таҳкими институтҳои минтақавӣ, рушди дипломатияи бисёрҷониба ва ташаккули механизмҳои шаффофи ҳалли бахсҳо метавонанд ҳамчун шартҳои муҳими таъмини суботи дарозмуддат ва рушди устувори Осиёи Марказӣ баромад намоянд.

Таҳлили вазъи сиёсӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Қирғизистон нишон медиҳад, ки таъсири омилҳои беруна дар баъзе ҳолатҳо метавонад осебпазирии дохилии давлатро бештар намояд. Вобастагии иқтисоди миллӣ аз соҳаи истихроҷи тилло ва интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ доираи имкониятҳои Бишкекро барои диверсификатсияи робитаҳои хориҷӣ ва татбиқи сиёсати нисбатан мустақили байналмилалӣ маҳдуд месозад. Дар чунин шароит таҳкими институтҳои давлатӣ, таъмини устувори сиёсӣ ва густариши ҳамкориҳои минтақавӣ аҳамияти хос пайдо мекунад. Маҳз баланд бардоштани устувори институтсионалӣ метавонад барои

коҳиш додани таъсири омилҳои беруна ва таҳкими асосҳои низоми сиёсии кишвар заминаи мусоид фароҳам оварад.

Дар маҷмӯъ, таҷрибаи давлатҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки васеъ намудани доираи шарикони байналмилалӣ ва коҳиш додани вобастагӣ аз як ё якчанд маркази қудрат ба яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷии кишварҳои минтақа таъсир меорад. Дар ин замина густариши робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бо Туркия, Эрон, Покистон, Ҳиндустон ва дигар давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ метавонад имкониятҳои нави рушди муносибатҳои байналмилалиро фароҳам созад. Чунин сиёсати бисёрсамта ба давлатҳои минтақа имкон медиҳад, ки манфиатҳои миллии худро дар шароити тағйирёбии муҳити геополитикӣ беҳтар ҳифз намуда, имкониятҳои дипломатӣ ва иқтисодии худро васеъ намоянд.

Диверсификасияи муносибатҳои хориҷӣ пеш аз ҳама бояд ба самтҳои дорои аҳамияти амалии иқтисодӣ таъяс кунад. Дар ин робита таъбиқи лоиҳаҳои муштаракӣ сармоягузорӣ дар соҳаҳои энергетика, кишоварзӣ, саноат, нақлиёт ва инфрасохтор метавонад барои ташаккули робитаҳои нави иқтисодӣ замина гузорад. Ҳамзамон, рушди муносибатҳои тиҷоратӣ бо кишварҳои дорои бозорҳои бузурги истеъмолӣ, аз ҷумла Ҳиндустон ва Покистон, имконияти ворид шудани маҳсулоти кишварҳои Осиёи Марказиро ба самтҳои нави бозори байналмилалӣ зиёд менамояд. Таъсиси механизмҳои соддагардонидашудаи тиҷоратӣ, рушди долонҳои нақлиётӣ ва тақмили инфрасохтори гумрукӣ метавонанд ба таъбиқи ин ҳадаф мусоидат кунанд¹.

Ҷанбаи дигари муҳим густариши ҳамкориҳои гуманитарӣ ва фарҳангӣ мебошад. Муносибатҳои таърихӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Эрон ва Туркия заминаи мусоид барои рушди ҳамкориҳои илмӣ, маориф, фарҳанг ва мубодилаи таҷриба фароҳам меоранд. Тақвияти робитаҳои байни донишгоҳҳо, марказҳои илмӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ метавонад ба рушди сармояи инсонӣ ва ташаккули муҳити мусоиди ҳамкориҳои дарозмуддат мусоидат намояд. Аз ин рӯ, дипломатияи фарҳангӣ ва илмӣ бояд ҳамчун ҷузъи муҳими сиёсати бисёрсамтаи хориҷии давлатҳои минтақа арзёбӣ гардад.

Дар баробари диверсификасияи робитаҳои хориҷӣ, баланд бардоштани самаранокии институтҳои давлатӣ низ яке аз шартҳои муҳими таҳкими соҳибхотирӣ ва устувории сиёсӣ мебошад. Ин раванд тақмили низоми идоракунии давлатӣ, соддагардонии расмиёти маъмурӣ, баланд бардоштани шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ ва истифодаи васеи технологияҳои рақамиро талаб мекунад. Рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ метавонад на танҳо самаранокии идоракуниро беҳтар намояд, балки барои коҳиш додани имкониятҳои коррупсионӣ ва баланд бардоштани масъулияти мақомоти давлатӣ низ мусоидат кунанд.

Тақвияти шаффофият дар раванди таҳия ва қабули қарорҳои давлатӣ аҳамияти махсус дорад. Механизмҳои равшан ва ҳисоботдиҳандаи идоракунии метавонанд имконияти таъсири ғайримустақими субъектҳои хориҷиро ба равандҳои сиёсӣ маҳдуд намуда, эътимоди ҷомеаро ба институтҳои давлатӣ зиёд кунанд. Ҳамзамон, тақмили низоми судӣ, баланд бардоштани самаранокии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва таҳкими қафолатҳои мустақилияти институтҳои ҳуқуқӣ барои ҳифзи соҳибхотирӣ миллии заминаи зарурӣ фароҳам меорад. Устувории институтсионалӣ ҳамчунин аз қобилияти давлат барои истифодаи оқилонаи захираҳои молиявӣ вобаста мебошад. Тақсимооти мутаваззини маблағҳои давлатӣ байни соҳаҳои мудофия, амният, иқтисод ва бахши иҷтимоӣ бояд ба ҳадафҳои дарозмуддати рушди миллии мувофиқ бошад.

Афзалият додани танҳо ба як самти сиёсати давлатӣ метавонад дигар бахшҳои муҳими суботи ҷомеаро заиф созад. Аз ин рӯ, муносибати маҷмӯӣ ба тақсимооти захираҳо ва таҳияи механизмҳои самаранокии идоракунии ҳолатҳои бухронӣ барои баланд бардоштани устувории давлатҳо аҳамияти стратегӣ дорад. Чунин иқтисодии институтсионалӣ инчунин имконияти муқовимат ба таҳдидҳои гибридӣ ва дигар шаклҳои таъсири берунаро зиёд менамояд.

¹ Бжезинский, З. Асари зикршуда. – С. 167-169.

Дар шароити таҳаввулоти геоиктисодӣ рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ низ ба яке аз унсурҳои муҳими таҳкими мустақилияти иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ табдил меёбад. Мавқеи ҷуғрофии минтақа барои пайвасти намудани бозорҳои Аврупо ва Осиё имкониятҳои назаррас фароҳам меорад. Дар ин замина рушди долонҳои байналмилалӣ нақлиёти «Шимол–Ҷануб» ва «Шарқ–Ғарб» метавонад ба диверсификасияи масирҳои интиқоли мол, ашёи хом ва захираҳои энергетикӣ мусоидат намояд. Навсозии роҳҳои оҳан, роҳҳои автомобилгард, гузаргоҳҳои сарҳадӣ ва марказҳои логистикӣ барои баланд бардоштани нақши транзитии минтақа аҳамияти муҳим дорад.

Аз ҷумла, рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар Ўзбекистон ва Қазоқистон метавонад мавқеи ин кишварҳоро дар шабакаҳои транзитии байналмилалӣ тақвият бахшад. Дар баробари ин, таъсиси марказҳои логистикӣ дар Тоҷикистон ва Қирғизистон барои васеъ намудани имкониятҳои тиҷоратӣ ва пайвастании онҳо ба долонҳои минтақавӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Тавре дар яке аз таҳлилҳо таъкид шудааст, «ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ яке аз роҳҳои муҳофизати Осиёи Марказӣ аз таъсиррасонӣ ва рақобати носолими бозори ҷаҳонӣ аст. Ҳамкориҳои минтақавӣ метавонад рушди устувори субъектҳо ва ҳамкориҳои ҳамсоиягии некро таъмин кунад»¹. Аз ин рӯ, ҳамгироии иқтисодӣ метавонад на танҳо ҳамчун воситаи рушди тиҷорат, балки ҳамчун механизми коҳиш додани осебпазирии давлатҳои минтақа дар баробари тағйироти иқтисодӣ ҷаҳонӣ арзёбӣ шавад.

Дар баробари рушди инфрасохтори ҷисмонӣ, рақамикунонии низоми нақлиёт ва логистика низ аҳамияти рӯзафзун пайдо мекунад. Ҷорӣ намудани системаҳои электронии идоракунии боркашонӣ, рақамикунонии расмиёти гумрукӣ ва истифодаи платформаҳои ягонаи табодули иттилоот метавонад вақти интиқоли мол ва хароҷоти тиҷоратиро коҳиш диҳад. Ҳамчунин, ҳамоҳангсозии низомҳои рақамии давлатҳои минтақа барои таъмини ҳаракати босуръат ва шаффофи молҳо дар сарҳадҳо мусоидат хоҳад кард.

Дар шароити густариши таҳдидҳои ғайримуқаррарӣ масъалаи амнияти иттилоотӣ ва киберӣ низ бояд ҳамчун яке аз самтҳои муҳими сиёсати амнияти миллӣ ва минтақавӣ баррасӣ гардад. Рақамикунонии иқтисод, идоракунии давлатӣ ва инфрасохтори муҳим вобастагии давлатҳоро аз системаҳои иттилоотӣ зиёд намуда, ҳамзамон осебпазирии онҳоро дар назди ҳамлаҳои киберӣ бештар мекунад. Аз ин рӯ, таҳияи механизмҳои муштараки мониторинги фазои рақамӣ, табодули маълумоти фаврӣ ва ҳамоҳангсозии чораҳои муқовимат ба таҳдидҳои киберӣ метавонад ба таҳкими амнияти умумии минтақа мусоидат намояд.

Ташкили марказҳои минтақавӣ таҳлил ва мониторинги таҳдидҳои киберӣ метавонад яке аз самтҳои амалии ҷунин ҳамкорӣ бошад. Мубодилаи таҷриба дар самти ҳифзи инфрасохтори рақамӣ, омодагисозии мутахассисони соҳавӣ ва таҳияи стандартҳои муштараки амнияти иттилоотӣ барои баланд бардоштани сатҳи омодагии кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар ин раванд ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ, сохторҳои амниятӣ, муассисаҳои илмӣ ва бахши хусусӣ метавонад натиҷаи бештар диҳад.

Ҳамзамон, муқовимат ба таҳдидҳои иттилоотӣ танҳо бо чораҳои техникӣ маҳдуд намешавад. Баланд бардоштани саводнокии иттилоотии аҳоли, ташаккули қобилияти таҳлили манбаъҳои иттилоотӣ ва пешгирии паҳншавии маводи ифротгароёна низ аз самтҳои муҳими сиёсати пешгирикунанда мебошанд. Таҷрибаи кишварҳои минтақа нишон медиҳад, ки дар шароити афзоиши таҳдидҳои террористӣ ва экстремистӣ сохторҳои динӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ низ метавонанд дар баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли нақши муайян дошта бошанд. Ҷунонки дар манбаи мавриди истифода зикр шудааст, «аз замони ба сари қудрат расидани ҳаракати Толибон дар Афғонистон, рӯҳониёни исломӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ вазифадор карда шудаанд, ки бо

¹ Бжезинский, З. Асари зикршуда. – С. 12.

масҷидравон сӯхбатҳои таълимӣ гузаронанд ва онҳоро аз хатарҳои терроризм ва экстремизм огоҳ кунанд»¹.

Дар ин замина, таҳияи барномаҳои таълимӣ ва иттилоотӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи саводи рақамӣ ва қобилияти шаҳрвандон дар шинохти маълумоти бардурӯғ равона шудаанд, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Пешгирии таъсири таблиғоти ифротӣ бояд бо усулҳои ҳуқуқӣ, таълимӣ ва иҷтимоӣ ба таври ҳамоҳанг амалӣ гардад. Ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ бо муассисаҳои таълимӣ, расонаҳо, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва сохторҳои динӣ метавонад барои ташаккули муҳити устувори иттилоотӣ мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, таҳкими суботи давлатҳои Осиёи Марказӣ танҳо тавассути густариши робитаҳои хориҷӣ ё афзоиши иқтисодӣ амниятӣ таъмин намешавад. Ин раванд муносибати ҳамҷонибаро тақозо менамояд, ки дар он таҳкими институтҳои давлатӣ, диверсификасияи муносибатҳои байналмилалӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ, рақамикунории иқтисод, баланд бардоштани амнияти киберӣ ва рушди ҳамкориҳои минтақавӣ ба ҳам пайваستا бошанд.

Дар сурати татбиқи чунин равиши маҷмӯӣ давлатҳои минтақа метавонанд вобастагии худро аз омилҳои беруна коҳиш дода, имкониятҳои мутабиқшавӣ ба тағйироти геополитикӣ ва иқтисодии ҷаҳониро афзоиш диҳанд. Дар натиҷа, ҳамкориҳои бисёрсамта ва таҳкими иқтисодӣ дохилӣ метавонад ҳамчун заминаи муҳим барои таъмини соҳибхӯшӣ, суботи сиёсӣ ва рушди устувори Осиёи Марказӣ хизмат намояд.

Натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки таҳкими суботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ Осиёи Марказӣ ба ташаккули механизмҳои устувори ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва баланд бардоштани сатҳи ҳамоҳангсозии сиёсати миллӣ вобастагии мустақим дорад. Бо дарназардошти хусусияти фаромарзии як қатор таҳдидҳо ва мушкилоти мавҷуда, истифодаи танҳо иқтисодӣ давлатҳои алоҳида барои ҳалли онҳо кофӣ нест.

Аз ин рӯ, тақвияти институтсионалии ҳамкориҳои минтақавӣ ва гузариш аз шаклҳои мавсимии ҳамкорӣ ба механизмҳои доимӣ ва ҳуқуқан танзимшуда яке аз шартҳои муҳими таъмини суботи дарозмуддат ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, масъалаи истифодаи муштараки захираҳои обӣ ва ҳамоҳангсозии сиёсати энергетикӣ аз самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Таҳияи санадҳои бисёрҷонибаи ҳуқуқӣ метавонад барои муайян намудани меъёрҳои шаффоф ва пешбинишавандаи истифодаи захираҳои дарёҳои фаромарзӣ замина фароҳам созад.

Ҳангоми таҳияи чунин санадҳо зарур аст, ки хусусиятҳои мавсимии захираҳои об, талаботи бахши кишоварзӣ, эҳтиёҷоти энергетикӣ, тағйирёбии иқлим ва манфиатҳои кишварҳои болобу поёноб ба таври маҷмӯӣ ба назар гирифта шаванд. Таъсиси ниҳодҳои доимии байнихукуматӣ метавонад иҷрои чунин созишномаҳоро назорат намуда, дар ҳолатҳои ба вучуд омадани ихтилофҳо ҳамчун воситаи машварат ва ҳалли бахшо хизмат кунад.

Самаранокии идоракунии захираҳои обӣ ҳамчунин аз сатҳи рушди ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, густариши табодули маълумоти гидрологӣ ва метеорологӣ, истифодаи низомҳои муштараки мониторинг ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири сарфаи об метавонанд барои баланд бардоштани дақиқии пешгӯии захираҳои обӣ мусоидат намоянд.

Ҳамоҳангсозии чунин равандҳо махсусан дар шароити тағйирёбии иқлим аҳамияти бештар пайдо мекунад, зеро ноустувории иқлимӣ метавонад ба ҳаҷм, мавсимият ва тақсими захираҳои об таъсири назаррас расонад. Дар баробари масъалаи об, ташаккули фазои ягонаи энергетикӣ низ метавонад ба таҳкими вобастагии мутақобилаи иқтисодии давлатҳои минтақа мусоидат кунад. Пайвастании шабакаҳои энергетикӣ, тақмили инфрасохтори интиқоли нерӯи барқ ва рушди механизмҳои

¹ Шашок, Л.А. Вызовы и угрозы безопасности государств Центральной Азии после прихода к власти в Афганистане движения «Талибан» / Л.А. Шашок // Евразийские исследования. – 2024. – № 1. – С. 44-56

тичорати минтақавии энергия имконият медиҳад, ки иқтидорҳои мавҷуда самараноктар истифода шаванд. Дар дурнамои дарозмуддат ташаккули бозори минтақавии энергетикӣ, ки бар асоси принсипҳои шаффофияти нархгузорӣ, баробарии дастрасӣ ва манфиати мутақобила асос меёбад, метавонад устувории энергетикӣ давлатҳоро таъмин бахшад.

Қорӣ намудани лоиҳаҳои муштаракӣ марбут ба манбаъҳои барқароршавандаи энергия низ бояд яке аз самтҳои муҳими сиёсати энергетикӣ минтақавӣ бошад. Афзоиши истифодаи нерӯи офтобӣ, бодӣ ва дигар манбаъҳои алтернативӣ метавонад вобастагии иқтисоди кишварҳоро аз манбаъҳои маҳдуди анъанавии энергия коҳиш диҳад.

Илова бар ин, рушди энергетикаи «сабз» ба коҳиши таъсири манфии экологӣ ва иҷрои ҳадафҳои рушди устувор мусоидат менамояд. Самти дигари афзалиятноки ҳамкориҳои минтақавӣ ташаккули механизмҳои доимии машварати сиёсӣ ва амниятӣ мебошад.

Гузaronидани машваратҳои мунтазам миёни вазоратҳои қорҳои хориҷӣ, мақомоти масъули амният ва дигар сохторҳои дахлдори кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонад барои ҳамоҳангсозии мавқеъҳо дар масъалаҳои дорои аҳамияти умумиминтақавӣ мусоидат намояд. Ниҳодинасозии чунин равандро имкон медиҳад, ки давлатҳо на танҳо ба таҳдидҳои баамаломата воқуниш нишон диҳанд, балки механизмҳои пешгирикунандаи идоракунии хавфҳоро низ ташаккул диҳанд.

Дар соҳаи амният таъминоти ҳамкориҳои сохторҳои марзбонӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аҳамияти махсус дорад. Таъсиси марказҳои муштаракӣ иттилоотӣ ва мониторингӣ метавонад ба таъминоти фаврии маълумот оид ба ҳаракатҳои фаромарзӣ, қочоқ, қинояткорӣ мутавак্কил ва дигар шаклҳои қинояткорӣ трансмиллӣ мусоидат намояд. Дар ин раванд ташкили низомии ягонаи мубодилаи иттилоот метавонад имконияти муайян намудани таҳдидҳо дар марҳилаи ибтидоиро афзоиш дода, ҳамоҳангии фаъолияти мақомоти дахлдорро беҳтар созад.

Бо дарназардошти тағйирёбии хусусияти таҳдидҳои муосир, таъсиси як маркази минтақавии таҳлили доимӣ низ метавонад аҳамияти амалӣ дошта бошад. Вазифаи чунин сохтор метавонад ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот, арзёбии хавфҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ, таҳияи сценарияҳои эҳтимолии рушди вазъият ва пешниҳоди тавсияҳо ба мақомоти дахлдори кишварҳои минтақа бошад. Афзалияти чунин механизм дар он ифода меёбад, ки қабули қарорҳо метавонад бештар ба маълумоти таҳлиلى ва арзёбии муштаракӣ вазъият таъмин намояд¹.

Дар шароити афзоиши рақамизатсияи иқтисод ва идоракунии давлатӣ масъалаи ташаккули низомии минтақавии амниятӣ киберӣ низ аҳамияти стратегӣ пайдо мекунад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонанд стандартҳои умумиро барои ҳифзи инфрасохтори муҳими энергетикӣ, нақлиётӣ, молиявӣ ва давлатӣ таҳия намоянд. Мубодилаи иттилоот дар бораи таҳдидҳои киберӣ, оморасозии мутахассисони соҳавӣ ва гузаронидани машқҳои муштаракӣ техникӣ метавонад сатҳи омодагии давлатҳоро ба ҳамаҷониба рақамӣ баланд бардорад.

Таҳлили фаъолияти сохторҳои минтақавӣ, аз ҷумла СХШ, СААД ва ИИАО, нишон медиҳад, ки онҳо дар ташаккули муҳити сиёсӣ иқтисодии Осиёи Марказӣ нақши яқсон надоранд. Аз як тараф, чунин соҳмонҳои имкониятҳои иловагиро барои рушди робитаҳои иқтисодӣ, ҳамоҳангсозии сиёсати амниятӣ ва татбиқи ташаббусҳои муштаракӣ фароҳам месозанд. Аз ҷониби дигар, фарқияти иқтидори иқтисодӣ ва сиёсии аззои онҳо метавонад ба нобаробарии таъсир дар қабули қарорҳо оварда расонад. Аз

¹ The Impact of External Factors on Security and Development in Central Asia / UNRCCA. Bishkek, 2015 // [Electronic resource]. – Mode of access: <https://unrcca.unmissions.org/> (accessed: 22.12.2018); 35. Turkish Development Assistance Report 2015 // [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.tika.gov.tr/upload/> (accessed: 11.08.2026).

ин рӯ, самаранокии чунин сохторҳо то андозае аз қобилияти онҳо барои ба инобат гирифтани манфиатҳои ҳамаи иштирокчиён вобаста мебошад.

Дар ин робита тақмили механизмҳои қабули қарор ва баланд бардоштани нақши давлатҳои хурдтар дар равандҳои машваратӣ зарур ба назар мерасад. Таъмини баробарии бештар дар намоёндагӣ ва қабули қарорҳои дорои аҳамияти минтақавӣ метавонад барои пешгирии эҳсоси нобаробарии сиёсӣ мусоидат кунад. Ҳамзамон, давлатҳои Осиёи Марказӣ бояд дар доираи чунин сохторҳо барои ҳамоҳанг намудани манфиатҳои миллӣ ва ташаккули мавқеъҳои муштарак кӯшиш намоёнд.

Омили дигари таъсиррасон ба суботи минтақа вазъи Афғонистон мебошад. Ноустувории сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ин кишвар метавонад ба афзоиши муҳоҷирати ғайриқонунӣ, ҷинояткорӣ фаромарзӣ, гардиши маводи мухаддир ва паҳншавии идеологияҳои радикалӣ мусоидат намояд. Таъсири чунин равандҳо ба кишварҳои ҳамсоя метавонад на танҳо хусусияти амниятӣ, балки иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ дошта бошад. Аз ин рӯ, таҳияи равиши ҳамоҳангшудаи давлатҳои Осиёи Марказӣ нисбат ба таҳдидҳои аз самти Афғонистон бармеомада яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати минтақавӣ боқӣ мемонад¹.

Дар чунин шароит ҳамоҳангсозии сиёсати амниятӣ ва мубодилаи иттилооти фаврӣ миёни кишварҳои минтақа аҳамияти махсус пайдо мекунад. Набудани муносибати ягона метавонад боиси пароканда шудани иқтидори мавҷуда ва коҳиши самаранокии чораҳои пешгирикунанда гардад. Баръакс, ташаккули низоми ҳамоҳангшудаи арзёбии хавфҳо ва воқуниш ба таҳдидҳои фаромарзӣ метавонад қобилияти умумии минтақаи Осиёи Марказиро барои муқовимат ба бухронҳо баланд бардорад.

Масъалаҳои марбут ба захираҳои обӣ ва энергетика низ бояд дар доираи муносибати ҳамгирошуда баррасӣ шаванд. Иштилофи манфиатҳои кишварҳои болооб ва поёноб дар сурати мавҷуд набудани механизмҳои равшани ҳуқуқӣ метавонад ба пайдоиши баҳсҳои нав оварда расонад. Аз ин рӯ, зарурати тақмили заминаи ҳуқуқии истифодаи захираҳои фаромарзӣ ва ташаккули механизмҳои муассири машваратӣ ва ҳалли баҳсҳо боқӣ мемонад. Дар ин раванд принципҳои баробарӣ, истифодаи оқилонаи захираҳо ва ба инобат гирифтани манфиатҳои ҳамаи ҷонибҳо бояд асоси ҳамкориро ташкил диҳанд.

Таҷрибаи Тоҷикистон дар рушди гидроэнергетика аз он шаҳодат медиҳад, ки татбиқи лоиҳаҳои бузурги энергетикӣ бояд бо масъалаҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва манфиатҳои кишварҳои ҳамсоя ҳамоҳанг карда шавад. Аз ин рӯ, истифодаи технологияҳои муосир, арзёбии таъсири экологӣ ва таҳкими механизмҳои машваратӣ метавонад барои пешгирии пайдоиши иштилофҳои нав мусоидат намояд. Таҷрибаи андӯхташуда дар ин самт метавонад дар таҳияи дигар лоиҳаҳои минтақавии энергетикӣ низ истифода шавад.

Ташаккули долонҳои энергетикӣ ва нақлиёти минтақавӣ барои баланд бардоштани мустақилияти иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ имкониятҳои назаррас фароҳам меорад. Бо вучуди ин, татбиқи чунин лоиҳаҳо бояд бо сиёсати диверсификасияи манбаъҳои маблағгузорӣ, шарикони иқтисодӣ ва самтҳои интиқоли энергия ҳамоҳанг карда шавад. Дар акси ҳол, вобастагии қаблӣ метавонад танҳо бо шакли нави вобастагӣ иваз гардад. Аз ин рӯ, гуногунсозии масирҳо ва шарикон бояд ҳамчун унсури муҳими сиёсати иқтисодии минтақа арзёбӣ шавад².

Дар баробари ин, коҳиш додани таъсири номутаносиби қудратҳои беруна ба таҳкими институтҳои дохилии давлатҳо имконнопазир аст. Баланд бардоштани сифати идоракунии давлатӣ, таҳкими қонуният, рушди институтҳои мустақил ва тақмили

¹ Харитонов, Н.И. Природа современных конфликтов и перспективы адаптации систем коллективной безопасности: триадический подход / Н.И. Харитонов // Вестник РУДН. Серия: Международные отношения. – 2025. – №1. – С. 18-29.

² Раҳмонзода, А.Ш. Муносибатҳои байналмилалӣ Чумхурии Тоҷикистон дар марҳалаи муосир / А.Ш. Раҳмонзода. – Душанбе, 2022. – С. 153-167.

механизмҳои қабули қарор метавонад қобилияти давлатҳоро барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ зиёд намояд. Диверсификасияи сиёсати хориҷӣ бояд аз ин рӯ бо рушди иқтисодии дохилӣ ва устувории институтсионалӣ ҳамоҳанг бошад.

Дар сатҳи иқтисодӣ рушди ҳамкориҳои дохилиминтақавӣ метавонад воситаи муҳими коҳиш додани вобастагии давлатҳои Осиёи Марказӣ аз бозорҳои беруна бошад. Афзоиши ҳаҷми савдои мутақобила, татбиқи лоиҳаҳои муштаракӣ истеҳсолӣ, соддагардонии расмиёти гумрукӣ ва рушди инфрасохтори умумии нақлиётӣ метавонанд ба ташаккули фазои нисбатан ҳамгирӯшдаи иқтисодӣ мусоидат намоянд. Дар ин замина, ҳамгирӯӣ бояд на ҳамчун маҳдуд намудани муносибатҳо бо шарикони беруна, балки ҳамчун воситаи баланд бардоштани мавқеи гуфтушунидӣ давлатҳои минтақа баррасӣ шавад.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки таҳкими суботи Осиёи Марказӣ ба татбиқи маҷмӯи чораҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, энергетикӣ ва амниятӣ вобаста мебошад. Самаранокии чунин чораҳо пеш аз ҳама аз сатҳи ниҳодинасозии ҳамкориҳои минтақавӣ, қобилияти давлатҳо барои ҳамоҳанг намудани манфиатҳои миллӣ ва омодагии онҳо ба ташаккули механизмҳои муштаракӣ қабули қарорҳо вобаста хоҳад буд.

Таҳкими заминаи ҳуқуқии ҳамкорӣ, рушди механизмҳои мубодилаи иттилоот, диверсификасияи робитаҳои иқтисодӣ сиёсӣ ва баланд бардоштани иқтисодии институтсионалӣ метавонанд ҳамчун самтҳои асосии сиёсати дарозмуддати таъмини субот дар Осиёи Марказӣ муайян карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, гузариш аз муносибати воқунишӣ ба таҳдидҳо ба модели пешгирикунанда ва ҳамоҳангшудаи идоракунии хавфҳо метавонад самаранокии сиёсати минтақавиро ба таври назаррас баланд бардорад. Дар чунин модел давлатҳои Осиёи Марказӣ на танҳо ҳамчун иштирокчиёни алоҳидаи муносибатҳои байналмилалӣ, балки ҳамчун субъектҳои дорои манфиатҳои умумии стратегӣ амал хоҳанд кард. Ин равиш барои таҳкими суботи сиёсӣ, рушди иқтисодии устувор, коҳиши осебазири дар баробари фишорҳои беруна ва ташаккули низоми муносибатҳои минтақавӣ ба манфиатҳои мутақобила асосёфта заминаи мусоид фароҳам меорад.

ТДУ 327.8

ТАШАББУСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АРСАИ ҶАҲОНӢ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ТАДЖИКИСТАНА НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

САНГИНОВ ДАЛЕР НЕГМАТОВИЧ

Омӯзгори калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих / Старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета,

кандидат исторических наук

E-mail: saden_tj@mail.ru

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, афзоиши вобастагии мутақобилаи давлатҳо ва густариши масъалаҳои фаромиллӣ нақши дипломатияи бисёрҷониба дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ пайваستا меафзояд. Тағйирёбии иқлим, норасоии об, ҳифзи пирияхҳо, амнияти экологӣ, терроризм, низоҳои минтақавӣ, рушди устувор ва дар солҳои охир масъалаҳои марбут ба зехни сунъӣ аз ҷумлаи масъалаҳои мебошанд, ки ҳалли онҳо ҳамкориҳои васеи давлатҳо ва созмонҳои байналмилалиро талаб менамояд.

Дар чунин шароит барои давлатҳои хурд ва миёна танҳо иштирок дар фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ кофӣ нест. Қобилияти пешниҳоди масъалаҳои дорои аҳамияти умумӣ, ташаккули эътилофҳои дипломатӣ, ба вучуд овардани платформаҳои муколама ва расонидани масъалаҳои миллӣ ба сатҳи байналмилалӣ ба яке аз нишондиҳандаҳои муҳими фаъолияти сиёсати хориҷӣ таъдил меёбад.

Аз ин нуктаи назар, таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият таваҷҷуҳи махсуси илмиро ба худ ҷалб менамояд. Тоҷикистон дар доираи Созмони Милалӣ Муттаҳид (минбаъд – СММ) як қатор ташаббусҳои пешниҳод намудааст, ки баъдан ба қатъномаҳои байналмилалӣ, солҳои байналмилалӣ, даҳсолаҳои байналмилалӣ ва платформаҳои доимии ҳамкорӣ таъдил ёфтаанд. Дар маводди СММ таъкид мешавад, ки танҳо дар давраи солҳои 2000 - 2016 бо ташаббуси Тоҷикистон Маҷмаи Умумии СММ ҳафт қатъномаи марбут ба масъалаҳои об қабул кардааст¹.

Дар таҳқиқоти мавҷуда низ масъалаи ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон ва дипломатияи обӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, ба ташаббусҳои марбут ба Соли байналмилалӣ оби тоза, даҳсолаҳои «Об барои ҳаёт» ва «Об барои рушди устувор», инчунин ба масъалаи тағйирёбии иқлим ва ҳифзи пиряхҳо диққат дода шудааст.

Аммо таҳлили алоҳидаи ташаббусҳои мазкур барои дарки пурраи хусусияти сиёсати хориҷии Тоҷикистон кофӣ нест. Масъалаи муҳим муайян намудани робитаи дохилии онҳо ва ҷавоб додан ба саволи зерин мебошад: оё ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон маҷмуи иқдомҳои алоҳидаанд ё онҳо дар маҷмӯъ як модели муайяни дипломатияи ташаббускорро ташкил медиҳанд?

Маҳз ҳамин масъала норасоии муайянро дар таҳлили илмӣ мавзӯи нишон медиҳад. Қисми зиёди таҳқиқот ба натиҷаҳои ташаббусҳои алоҳида бахшида шудаанд, дар ҳоле ки таҳаввули онҳо ҳамчун як раванди пайдарпай ва дорои мантиқи сиёсӣ камтар таҳлил шудааст.

Мақсади мақола таҳлили таҳаввули ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон ва муайян намудани хусусиятҳои асосии дипломатияи ташаббускори кишвар мебошад. Барои расидан ба ин мақсад вазифаҳои зерин гузошта мешаванд:

- муайян намудани заминаҳои ташаккули дипломатияи ташаббускори Тоҷикистон;
- таҳлили марҳилаҳои асосии дипломатияи обӣ;
- муайян намудани робитаи масъалаҳои об, тағйирёбии иқлим ва ҳифзи пиряхҳо;
- таҳлили ташаббусҳои Тоҷикистон дар соҳаи сулҳ ва амният байналмилалӣ;
- баррасии марҳилаи нави ташаббусҳо дар соҳаи зехнӣ сунъӣ;
- арзёбии ҷойгоҳи дипломатияи фарҳангӣ;
- таҳияи модели умумии дипломатияи ташаббускори Тоҷикистон.

Асоси манбаъшиносии таҳқиқотро санадҳои СММ, қатъномаҳои Маҷмаи Умумии СММ, маводи расмӣ мақомоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои конфронсҳои байналмилалӣ ва таҳқиқоти илмӣ марбут ба дипломатияи обӣ ва тағйирёбии иқлим ташкил медиҳанд.

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали истиқлолият дар шароити мураккаби сиёсӣ ва иҷтимоӣ ташаккул ёфт. Дар марҳилаи ибтидоӣ масъалаҳои таҳкими давлатдорӣ, таъмини сулҳу субот, барқарор намудани робитаҳои байналмилалӣ ва эътирофи мавқеи Тоҷикистон дар низоми байналмилалӣ аҳамияти аввалиндараҷа доштанд. Бо гузашти вақт ва ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ сиёсати хориҷии кишвар тадриҷан хусусияти фаъолтар пайдо кард. Тоҷикистон аз иштирокчи равандҳои байналмилалӣ ба пешниҳодкунандаи масъалаҳои минтақавӣ ва глобалӣ баромад намуд.

¹ United Nations. Water for Sustainable Development 2018–2028. United Nations // [Манбаи электронӣ]. – Рӯзи воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи муроҷиат: 05.04.2026).

Дар ин раванд таҷрибаи сулҳи Тоҷикистон аҳамияти махсус дошт. Таҷрибаи музокирот ва ба даст овардани сулҳи миллӣ имконият фароҳам овард, ки кишвар масъалаи сулҳ, муколама ва пешгирии низоъҳоро ҳамчун яке аз самтҳои муҳими муносибатҳои байналмилалӣ арзёбӣ намояд.

Марҳилаи муҳими дигар ба масъалаи об вобаста аст. Барои Тоҷикистон об на танҳо захираи табиӣ, балки масъалаи рушди иқтисодӣ, энергетика, амнияти экологӣ ва муносибатҳои минтақавӣ мебошад. Аз ҳамин сабаб, байналмилалӣ намудани масъалаи об ба яке аз воситаҳои пайвастании манфиатҳои миллӣ бо масъалаҳои глобалӣ табдил ёфт.

Мавриди зикр аст, ки Тоҷикистон масъалаи захираҳои обиро ба яке аз самтҳои марказии дипломатияи худ табдил дода, онро бо рушди устувор, тағйирёбии иқлим ва ҳамкориҳои байналмилалӣ пайвастааст. Аз нуктаи назари таҳлилӣ, ҳамин марҳиларо метавон оғози ташаккули дипломатияи ташаббускор номид. Хусусияти он дар он ифода меёбад, ки давлат танҳо ба масъалаҳои пешниҳодшуда ҷавоб намедихад, балки кӯшиш мекунад масъалаҳои барои худ ва ҷомеаи байналмилалӣ муҳимро ба рӯзномаи бисёрҷониба ворид намояд.

Масъалаи об меҳвари асосии ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад. Дар ин самт нисбат ба дигар соҳаҳо пайдарҳамӣ ва институтсионализатсияи ташаббусҳо бештар мушоҳида мешавад. Маҷмаи Умумии СММ дар солҳои 2000 - 2016 бо ташаббуси Тоҷикистон ҳафт қатъномаи марбут ба масъалаҳои об қабул кардааст¹. Дар байни онҳо Соли байналмилалӣ оби тоза – 2003, Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» - 2005–2015, Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об – 2013 ва Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» – 2018 - 2028 аҳамияти махсус доранд².

Қадами аввалини муҳим эълон намудани соли 2003 ҳамчун Соли байналмилалӣ оби тоза буд. Дар ин замина Президенти кишвар дар минбари СММ чунин иброз доштанд: «Мо ҳамагонро барои дастгирӣ кардани пешниҳоди ташаббускоронаи кишвари мо оид ба “Соли байналмилалӣ оби тоза” эълон намудани соли 2003 даъват намуда, хоҳиш дорем, ки бо кӯшиши муташаккилона ҷораҳои мукаммали комплексиро дар истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои об дар тамоми ҷаҳон коркард ва татбиқ намоем»³.

Тоҷикистон дар ин раванд ташаббус нишон дода, ҳамзамон барои баргузориҳои Форуми байналмилалӣ оби тоза дар Душанбе замина фароҳам овард. Дар натиҷа Форуми байналмилалӣ оби тоза 29-уми август – 1-уми сентябри соли 2003 дар Душанбе таҳти унвони «Об, муҳити зист ва амният» баргузор гардид⁴.

Ин марҳила барои ташаккули дипломатияи обии Тоҷикистон аҳамияти методологӣ дорад: масъалаи об аз сатҳи манфиати миллӣ ва минтақавӣ ба сатҳи муҳокимаи бисёрҷонибаи байналмилалӣ бароварда шуд.

Қадами навбатӣ қабули қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» барои солҳои 2005 - 2015 буд⁵. Ин ташаббус ба масъалаи об хусусияти дарозмуддати байналмилалӣ бахшид.

¹ United Nations. International Freshwater Forum to be held in Dushanbe, Tajikistan, 29 August–1 September 2003. Meetings Coverage and Press Releases, 21 August 2003 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи муроҷиат: 23.04.2026).

² United Nations. Water for Sustainable Development 2018–2028. United Nations // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи муроҷиат: 05.04.2026).

³ Суҳанрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми байналмилалӣ Душанбе оид ба оби тоза. 30-юми августи с. 2003 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/6187> (санаи муроҷиат: 20.07.2026).

⁴ United Nations. International Freshwater Forum to be held in Dushanbe, Tajikistan, 29 August–1 September 2003. Meetings Coverage and Press Releases, 21 August 2003 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи муроҷиат: 23.04.2026).

⁵ United Nations General Assembly. Resolution 58/217. International Year of Freshwater, 2003 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи муроҷиат: 05.04.2025).

Дар соли 2013 диққати дипломатияи обӣ ба ҳамкорӣ равона шуд. Эълони соли 2013 ҳамчун Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об¹ нишон дод, ки масъалаи об танҳо масъалаи истифодаи захираҳо нест, он инчунин, масъалаи муколама, эътимод ва ҳамкорӣ байни давлатҳо мебошад.

Марҳилаи нав соли 2016 оғоз гардид, вақте ки Маҷмаи Умумии СММ солҳои 2018-2028 - ро ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» эълон намуд Барномаи мазкур ба татбиқи Ҳадафҳои рушди устувори СММ равона гардида, тадбирҳоро дар самти идоракунии ҳамгирошудаи захираҳои об, ҳамкориҳои фаромарзӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар бар мегирад².

Ҳамин тариқ, дар давоми тақрибан ду даҳсола масъалаи об аз як ташаббуси алоҳида ба як рӯзномаи дарозмуддати байналмилалӣ табдил ёфт.

Дар доираи ин даҳсола силсилаи конфронсҳои байналмилалӣ дар шаҳри Душанбе солҳои 2018, 2022 ва 2024 баргузор шуданд, ки масъалаҳои мубрами вобаста ба об, иқлим, рушди устувор, ҳамкориҳои фаромарзӣ ва ҳифзи манбаъҳои табиӣ обро дар меҳвари муҳокима қарор доданд.

Конфронси сеюми байналмилалӣ оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», ки рӯзҳои 10-13-уми июни соли 2024 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, яке аз муҳимтарин ҷорабиниҳои сатҳи баланд дар ин самт ба ҳисоб меравад. Дар он беш аз ду ҳазор намоён аз 100 кишвари ҷаҳон иштирок намуда, масъалаҳои вобаста ба таъсири тағйирёбии иқлим ба захираҳои об, идоракунии захираҳои фаромарзӣ, таъмини дастрасӣ ба оби тоза ва беҳдошт, инчунин хатарҳои марбут ба обшавии пиряхҳоро мавриди баррасӣ қарор доданд.

Дар ҳошияи ин конфронс форумҳои зиёде, аз ҷумла, Форуми байналмилалӣ пиряхҳо, Форуми байналмилалӣ зан ва об, Форуми кӯдакон ва ҷавонон оид ба об ва иқлим, Форуми илм ва технология ва дигар ҷорабиниҳо баргузор шуданд, ки ба баррасии фарогири масъала аз дидгоҳҳои мухталиф мусоидат намуданд.

Ин ҳолат барои таҳлили модели дипломатияи ташаббускори Тоҷикистон хеле муҳим аст. Зеро ташаббус дар ин ҷо аз пешниҳод ба механизми пайгирӣ мегузарад.

Таҳаввули дипломатияи обӣ дар соли 2026 низ идома ёфт. Дар Душанбе 25 - 28 майи соли 2026 Конфронси ҷоруми сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018 - 2028» баргузор гардид. Ин ҷорабинӣ зиёда аз 2500 иштирокчӣ аз зиёда аз 110 кишварро муттаҳид намуд. Яке аз пешниҳодҳои нави марҳилаи мазкур таъсиси Dushanbe Water Framework - Ҷорҷӯбаи обии Душанбе мебошад, ки ҳамчун платформаи ояндадор барои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи об баъд аз соли 2030 пешниҳод шудааст³.

Дар марҳилаи минбаъда дипломатияи обии Тоҷикистон бо масъалаи тағйирёбии иқлим пайваست гардид. Ин раванд аз ҷиҳати илмӣ мантиқӣ мебошад, зеро тағйирёбии иқлим ба захираҳои об, пиряхҳо ва устувории экосистемаҳо таъсири бевосита мерасонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои зиёда аз 14 500 пирях мебошад, аз ҷумлаи кишварҳое мебошад, ки таъсири тағйирёбии иқлимро бевосита эҳсос мекунад. Тибқи маълумоти пешниҳодшуда, дар даҳсолаҳои охир зиёда аз ҳазор пирях дар ҷумҳурӣ аз байн рафтаанд. Ин вазъ на танҳо барои низоми обии кишвар, балки барои тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ паёмдҳои ҷиддӣ дорад.

¹ United Nations General Assembly. Resolution 65/154. International Year of Water Cooperation, 2013. 20 December 2010 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 23.04.2026).

² United Nations General Assembly. Resolution 71/222. International Decade for Action, “Water for Sustainable Development”, 2018–2028 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 05.04.2025).

³ Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan. Presentation of the outcomes of the Fourth Dushanbe Water Conference at the United Nations. 2026 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 23.04.2026).

Бо дарки амики ин мушкилот Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббуси навбатии байналмилалиро пешниҳод намуд, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ ёфт. Соли 2022 бо ташаббуси Тоҷикистон Маҷмааи Умумии СММ қатънома ро оид ба эълон намудани соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалӣ хифзи пирахҳо ва 21-уми март ҳамчун Рӯзи байналмилалӣ хифзи пирахҳо қабул намуд¹. Ин иқдом идомаи мантиқии сиёсати байналмилалӣ Тоҷикистон дар самти хифзи манбаъҳои об ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим мебошад. Аҳамияти ин ташаббус дар он аст, ки он ҷомеаи ҷаҳониро ба хифзи яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои оби ширин ҳидоят менамояд.

Ин ташаббус аз нуқтаи назари дипломатӣ идомаи мантиқии дипломатияи обӣ мебошад. Агар дар марҳилаи аввал диққат ба ҳуди захираи об равона шуда бошад, дар марҳилаи баъдӣ масъалаи манбаи ташаккули захираҳои об пирахҳо ба рӯзномаи байналмилалӣ ворид гардид. Конфронси байналмилалӣ оид ба хифзи пирахҳо дар Душанбе 29–31 майи соли 2025 баргузор гардид ва натиҷаҳои он дар Эълومияи Душанбе оид ба пирахҳо инъикос ёфтанд².

Ҳамин тариқ, масъалаи пирахҳо дигар танҳо масъалаи экологии Тоҷикистон ё Осиёи Марказӣ нест, балки ба қисми рӯзномаи глобалии иқлим ва рушди устувор табдил меёбад³. Аз нуқтаи назари назариявӣ, ин раванд нишон медиҳад, ки дипломатияи ташаббускор метавонад аз як масъалаи соҳавӣ ба як маҷмӯи масъалаҳои ба ҳам алоқаманд табдил ёбад.

Самти дигари муҳими ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистонро масъалаҳои сулҳ ва амният ташкил медиҳанд. Таҷрибаи сулҳи Тоҷикистон заминаи таърихӣ ташаккули ин самт мебошад. Музокироти сулҳ ва таҷрибаи оштии миллӣ барои Тоҷикистон имконият фароҳам оварданд, ки масъалаи пешгирии низоъ, муколама ва сулҳро ҳамчун бахши муҳими сиёсати хориҷӣ баррасӣ намояд.

Дар марҳилаи минбаъда ин таҷриба бо масъалаҳои мубориза бо терроризм ва таъмини амнияти минтақа пайваст гардид. Раванди Душанбе оид ба мубориза бо терроризм ҳамчун яке аз платформаҳои байналмилалӣ муколама дар ин самт ташаккул ёфт. Аҳамияти ин раванд дар он аст, ки Тоҷикистон масъалаҳои амнияти минтақавиро танҳо дар доираи муносибатҳои дучониба ё минтақавӣ маҳдуд накарда, онҳоро дар сатҳи васеи байналмилалӣ матраҳ менамояд. Марҳилаи нави ин самт дар соли 2026 бо ташаббуси таъсиси Даҳсолаи байналмилалӣ таҳкими сулҳ ба хоҳири наслҳои оянда барои солҳои 2027 - 2036 алоқаманд аст⁴. Дар ин ҷо мафҳуми «наслҳои оянда» аҳамияти махсус дорад. Он масъалаи сулҳро бо консепсияи рушди устувор ва масъулияти байнинаслӣ пайваст менамояд.

Ҳамин тавр, агар дипломатияи обӣ масъалаи захираҳои табииро бо рушди устувор мепайвандад, дипломатияи сулҳ масъалаи амниятро бо масъулияти наслҳои имрӯза дар назди наслҳои оянда пайваст мекунад. Ин умумият тасодуфӣ нест. Дар ҳар ду ҳолат Тоҷикистон кӯшиш менамояд масъалаи дорои аҳамияти миллӣ ва минтақавиро ба масъалаи умумии башарӣ табдил диҳад.

Яке аз хусусиятҳои нави сиёсати ташаббускори Тоҷикистон ворид шудани масъалаи зеҳни сунъӣ ба рӯзномаи байналмилалӣ кишвар мебошад. Ин тағйирот аҳамияти махсус дорад, зеро нишон медиҳад, ки дипломатияи ташаббускори Тоҷикистон дигар танҳо ба масъалаҳои об, иқлим ва амният маҳдуд намешавад.

¹ United Nations General Assembly. Resolution 77/158. International Year of Glaciers' Preservation, 2025. 14 December 2022 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 23.04.2026).

² United Nations. Dushanbe Glaciers Declaration. A/79/977. 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 23.04.2026).

³ Ташаббуси Тоҷикистон ва эътирофи аввалин эълумияи ҳукуки башар дар ҷаҳон // Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон / [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://amit.tj> (санаи мурочиат: 07.03.2026).

⁴ United Nations General Assembly. Resolution 80/269. International Decade of Strengthening of Peace for Future Generations, 2027–2036. 2026 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 18.08.2026).

Зехни сунъӣ дар рӯзнамаи муосири байналмилалӣ бо рушди устувор, амният, рақамикунонӣ, ҳуқуқи инсон, нобаробарии технологӣ ва идоракунии масъулиятноки технологияҳо алоқаманд мебошад. СММ низ масъалаи истифодаи бехатар ва боэътимоди зехни сунъиро ҳамчун яке аз самтҳои муҳими рушди байналмилалӣ баррасӣ мекунад¹.

Қолиби диққат аст, ки Тоҷикистон масъалаи зехни сунъиро ҳатто бо дипломатияи обӣ пайваст намудааст. Баргузорию форуми «Water and AI: A Two-Way Nexus» дар Душанбе дар соли 2026 намунаи равшани чунин пайвасти мавзӯӣ мебошад. Қадами муҳимтар дар ин самт 31 августи соли 2026 гузошта шуд. Маҷмаи Умумии СММ ташаббуси Тоҷикистонро оид ба эълони 31 август ҳамчун Рӯзи байналмилалӣ зехни сунъии бехатар, эмин ва боэътимод қабул намуд².

Ин ташаббус аз ҷиҳати таҳаввули дипломатияи Тоҷикистон аҳамияти махсус дорад. Агар ташаббусҳои солҳои аввали асри XXI бештар ба масъалаҳои об ва захираҳои табиӣ вобаста бошанд, ташаббуси соли 2026 ба яке аз масъалаҳои мураккабтарини технологӣ ва сиёсии асри XXI дахл мекунад.

Ҳамин тариқ, метавон марҳилаи навро ҳамчун гузариш аз дипломатияи захираҳои табиӣ ба дипломатияи идоракунии масъалаҳои глобалӣ технологӣ тавсиф намуд. Аз ин рӯ, ташаббуси зехни сунъӣ на танҳо як иқдоми ҷудогона, балки метавонад ҳамчун идомаи мантиқии дипломатияи ташаббускори Тоҷикистон арзёбӣ гардад.

Дар баробари дипломатияи обӣ, иқлимӣ, сулҳ ва технологӣ дипломатияи фарҳангӣ низ дар муаррифии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ нақши муайян дорад.

Дар шароити ҷаҳонишавии босуръат ва ташаккули низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ, масъалаи ҳифз ва тарғиби арзишҳои умумибашарӣ аҳамияти калидӣ пайдо намудааст. Дар чунин вазъият дипломатияи фарҳангӣ ҳамчун яке аз абзорҳои муҳими сиёсати хориҷӣ баромад намуда, ба давлатҳо имконият медиҳад, ки тавассути истифодаи мероси таърихӣ ва фарҳангии худ нуфузи байналмилалӣ худро таҳким бахшанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои тамаддуни куҳан мебошад, дар даҳсолаҳои охир сиёсати ғаёлонаи фарҳангиро дар арсаи байналмилалӣ пеш мебарад. Қабули қатъномаи Конфронси генералии ЮНЕСКО дар бораи «Устувонаи Куруш: Эълومияи ибтидоии ҳуқуқҳои инсонӣ ва гуногунрангии фарҳангӣ» (Самарқанд, 6-уми ноябри соли 2025) намунаи равшани татбиқи чунин сиёсати ҳадафманд мебошад³.

Устувонаи Куруш, ки ба соли 539 то милод мансуб аст, яке аз қадимтарин санадҳои таърихӣ ба шумор меравад, ки дар он принципҳои инсондӯстӣ ва таҳаммулпазирӣ таҷассум ёфтаанд. Дар сарчашмаҳо таъкид мегардад, ки Куруш «ғорат ва зулмо манъ намуда, мардумонро дар интиҳоби дину эътиқоди худ озод гузошт»⁴. Ин нукта нишон медиҳад, ки сиёсати давлатдорӣ ӯ бар пояи арзишҳои инсонмехварӣ бунёд ёфта буд.

Тибқи таҳқиқотҳои илмӣ, дар матни Устувонаи Куруш зиёда аз панҷоҳ ғояҳои башардӯстона, аз ҷумла озодии дин, баробарҳуқуқии қавмҳо, манъи ғуломӣ ва ҳифзи

¹ United Nations Department of Economic and Social Affairs. United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. With the addendum on Artificial Intelligence. New York, 2024 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 29.07.2026).

² United Nations General Assembly. Resolution on the International Day of Safe, Secure and Trustworthy Artificial Intelligence. Adopted 31 August 2026 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 03.09.2026).

³ Ташаббуси Тоҷикистон ва эътирофи аввалин эълумияи ҳуқуқи башар дар ҷаҳон // Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон / [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://amit.tj> (санаи мурочиат: 07.03.2026).

⁴ Ҳамон ҷо.

моликият инъикос ёфтаанд¹. Ин меъёрҳо имкон медиҳанд, ки ин санад ҳамчун яке аз манбаъҳои ибтидоии ташаккули ҳукуки инсон баррасӣ гардад.

Бо вучуди ин, аз нигоҳи методологияи илмӣ нисбат додани мафҳумҳои ҳукукии муосир ба санадҳои қадимӣ бояд бо эҳтиёт сурат гирад. Устувоҳои Куруш пеш аз ҳама сарчашмаи таърихӣ фарҳангӣ мебошад ва арзиши он барои таърихи андешаҳои сиёсӣ ва ҳукукӣ бояд дар заминаи таърихӣ худ таҳлил гардад.

Аз ин нуктаи назар, дипломатияи фарҳангӣ дар модели умумии ташаббусҳои Тоҷикистон нақши ёрирасон дорад. Он ба дипломатияи кишвар андозаи таърихӣ ва арзишӣ зам намуда, имконият медиҳад, ки масъалаҳои фарҳангӣ ба муколамаи васеътари тамаддунҳо ва арзишҳои умумӣ пайваست шаванд.

Таҳлили самтҳои гуногуни ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон нишон медиҳад, ки байни онҳо робитаи муайяни дохилӣ вучуд дорад. Онҳоро метавон ҳамчун қисматҳои гуногуни як модели умумии дипломатияи ташаббускор баррасӣ намуд.

Қабули қатънома худ аз худ маънои ҳал шудани масъалаи гузошташударо надорад. Арзиши воқеии ташаббус аз сатҳи татбиқ, иштироки давлатҳои дигар, захираҳои молиявӣ, дастгирии илмӣ ва механизмҳои мониторинг вобаста мебошад.

Дар асоси таҳлили маводи таърихӣ дипломатӣ панҷ хусусияти асосиро метавон ҷудо намуд:

1) Пайвастанӣ манфиати миллӣ бо манфиати глобалӣ. Тоҷикистон масъалаҳои барои худ муҳимро дар шакле пешниҳод мекунад, ки онҳо ҳамчун масъалаҳои умумӣ пазируфта шаванд.

2) Пайдарҳамии ташаббусҳо. Махсусан дар соҳаи об силсилаи ташаббусҳо нишон медиҳад, ки дипломатияи кишвар хусусияти дарозмуддат дорад².

3) Институтсионализатсия. Тоҷикистон танҳо масъалаҳоро пешниҳод намекунад, балки барои ба вучуд овардани механизмҳои идомаи ҳамкорӣ низ талош менамояд. Раванди обии Душанбе намунаи равшани ин раванд мебошад³.

4) Платформасозӣ. Душанбе тадриҷан ба яке аз марказҳои муҳими муколама оид ба масъалаҳои об ва баъзе масъалаҳои дигари глобалӣ табдил ёфтааст.

5) Густариши мавзӯӣ. Рӯзномаи ташаббусҳои Тоҷикистон аз об ба иқлим ва пиряхҳо, аз он ба сулҳ ва амният ва дар марҳилаи нав ба зехни сунъӣ густариш ёфтааст.

Ҳамин хусусиятҳо имкон медиҳанд, ки сиёсати мазкурро танҳо ҳамчун «дипломатияи соҳавӣ» арзёбӣ накунем. Он хусусияти дипломатияи ташаббускор ва қисман рӯзномасоз пайдо кардааст.

Таҳлили ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сиёсати хориҷии кишвар дар давраи истиқлолият дар самти дипломатияи бисёрҷониба марҳила ба марҳила рушд кардааст. Дар марҳилаи ибтидоӣ масъалаҳои сулҳ, субот ва таҳкими мавқеи Тоҷикистон дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ аҳамияти аввалиндараҷа доштанд. Баъдан масъалаҳои минтақавӣ ва глобалӣ, пеш аз ҳама об, ба меҳвари муҳими дипломатияи ташаббускор табдил ёфтанд.

Дипломатияи обӣ намунаи равшани ин таҳаввул мебошад. Аз Соли байналмилалӣ оби тоза дар соли 2003 то Даҳсолаи «Об барои рушди устувор, 2018 - 2028» ва Ра-

¹ Шарипов, Н. Инъикоси ғояҳои Эъломияи Куруши Кабир дар Эъломияи умумии ҳукуки башар / Н. Шарипов. – Душанбе, 2021. – С. 15-18.

² Суханрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми байналмилалӣ Душанбе оид ба оби тоза. 30-юми августи с. 2003 // [Манбаи электронӣ]. – Реҷаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/6187> (санаи мурочиат: 20.07.2026); Ташаббуси Тоҷикистон ва эътирофи аввалин эъломияи ҳукуки башар дар ҷаҳон // Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон / [Манбаи электронӣ]. – Реҷаи воридшавӣ: <https://amit.tj> (санаи мурочиат: 07.03.2026).

³ United Nations Department of Economic and Social Affairs. Dushanbe Water Process as a follow up mechanism to the UN 2023 Water Conference. SDG Action Partnership // [Манбаи электронӣ]. – Реҷаи воридшавӣ: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 23.04.2026).

ванди обии Душанбе ташаббусҳои Тоҷикистон шакли пайдарпай ва институтсионалӣ гирифтаанд¹.

Марҳилаи нав пайвастании масъалаи об бо тағйирёбии иқлим ва ҳифзи пирияхҳо мебошад. Эълони соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо ва баргузори Конфронси байналмилалӣ оид ба пирияхҳо дар Душанбе нишон дод, ки дипломатияи Тоҷикистон аз масъалаи захираҳои об ба масъалаҳои васеи экологӣ ва иқлимӣ густариш ёфтааст².

Самти сулҳ ва амният низ хусусияти ҳосии дипломатияи ташаббускорро нишон медиҳад. Таҷрибаи сулҳи Тоҷикистон ба иштироки фаъолтар дар масъалаҳои пешгирии терроризм ва ташаккули рӯзномаи байналмилалӣ сулҳ пайваст гардид³.

Дар соли 2026 рӯзномаи дипломатияи ташаббускор боз як марҳилаи муҳимро аз сар гузаронд. Қабули ташаббуси Тоҷикистон оид ба эълони 31-уми август ҳамчун Рӯзи байналмилалӣ зехни сунъии беҳатар, эмин ва бозғатимод нишон медиҳад, ки доираи масъалаҳои ташаббускорӣ кишвар ба технологияҳои нави дорони аҳамияти глобалӣ низ густариш ёфтааст⁴.

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса кард, ки хусусияти асосии дипломатияи ташаббускори Тоҷикистон дар пайвастании манфиатҳои миллӣ бо масъалаҳои умумибашарӣ, истифодаи механизмҳои бисёрҷонибаи СММ, ташкили платформаҳои байналмилалӣ ва талош барои институтсионализиатсияи ташаббусҳо ифода меёбад.

Ҳамзамон, барои арзёбии илмӣ самаранокии чунин дипломатия бояд аз баҳодиҳии танҳо микдорӣ, масалан, шумораи қатъномаҳои қабулшуда худдорӣ намуд. Меъёри муҳимтар татбиқи воқеии қарорҳо, иштироки ҷомеаи байналмилалӣ, таъсири онҳо ба сиёсатгузорӣ, натиҷаҳои илмӣ ва механизмҳои мониторинг мебошад.

Аз ин рӯ, марҳилаи минбаъдаи дипломатияи ташаббускори Тоҷикистон бояд ба се самти асосӣ таъял намояд:

- идомаи ташаббусҳои дарозмуддат;
- таҳкими механизмҳои татбиқ;
- мониторинг ва густариши ҳамкорӣ илмӣ-экспертӣ.

Дар чунин ҳолат ташаббусҳои Тоҷикистон метавонанд аз сатҳи қарорҳои дипломатӣ ба сатҳи механизмҳои устувори байналмилалӣ гузаранд ва саҳми воқеии кишварро дар ҳалли масъалаҳои муосири ҷаҳонӣ бештар намоянд.

¹ United Nations General Assembly. Resolution 65/154. International Year of Water Cooperation, 2013. 20 December 2010 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санай мурочиат: 23.04.2026).

² United Nations General Assembly. Resolution 77/158. International Year of Glaciers' Preservation, 2025. 14 December 2022 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санай мурочиат: 23.04.2026).

³ United Nations General Assembly. Resolution 80/269. International Decade of Strengthening of Peace for Future Generations, 2027–2036. 2026 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санай мурочиат: 18.08.2026).

⁴ United Nations General Assembly. Resolution on the International Day of Safe, Secure and Trustworthy Artificial Intelligence. Adopted 31 August 2026 // [Манбаи электронӣ]. – Печай воридшавӣ: <https://www.un.org> (санай мурочиат: 03.09.2026).

УДК 343.98

АВТОМАТИЧЕСКИЕ (ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ) МЕТОДЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ АЭРОСЪЕМКИ

Усулҳои автоматии (зеҳнии) аксбардории ҳавоии криминалистӣ

СКАЧЕК РОМАН ВЛАДИМИРОВИЧ

*Профессор кафедры обеспечения цифрового развития предварительного следствия
Института повышения квалификации и переподготовки Следственного комитета
Республики Беларусь, кандидат юридических наук, доцент / Профессор кафедры таъмини
рушди рақамии тафтишии пешакии Институти тақмили ихтисос ва бозомӯзии Қумитаи
тафтишоти Чумҳурии Беларус, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент*

E-mail: ska4ek@bk.ru

Использование беспилотных летательных аппаратов (далее – БПЛА) для фиксации хода и результатов проведения следственных и иных процессуальных действий является все более актуальным с каждым днем при расследовании преступлений, так как криминалистическая аэросъемка (далее – КА) отличается своей эффективностью, обусловленной оперативностью, качеством и технологичностью ее проведения.

Наряду с собственно криминалистическими (запечатлевающие и исследовательские) методами при проведении КА могут быть использованы автоматические методы ее проведения, которые уже содержатся в штатном, заводском программном обеспечении БПЛА¹.

Научному исследованию возможности интеллектуальных методов проведения КА для выполнения отдельных задач, возникающих при производстве по материалам и уголовным делам, не подвергались. Не были определены преимущества, которые предоставляет использование автоматических методов при проведении следственных и иных процессуальных действий.

В связи с изложенными обстоятельствами рассмотрим специфику использования автоматических методов КА, остановимся на предоставляемых ими возможностях при проведении следственных и иных процессуальных действий.

Метод КА «в центре внимания» (Spotlight) заключается в том, что оператор управляет дроном вручную, а камера автоматически фиксируется на снимаемом объекте. Актуально использовать, если осматриваемый объект является достаточно массивным и необходимо визуализировать его со всех сторон, с возможностью детализации съемки в определенных местах (рис. 1).

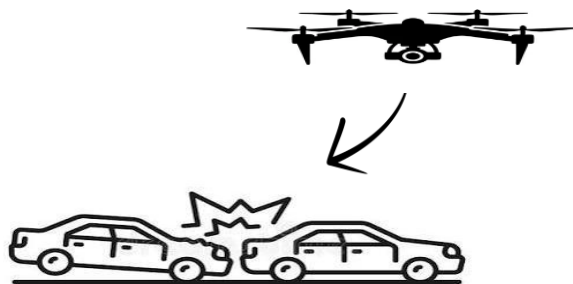

Рис. 1. Схема съемки методом «в центре внимания»

Метод «достопримечательность» (Point of Interest) заключается в том, что дрон в автоматическом режиме ведет съемку объекта с заданным оператором радиусом и скоростью по-

¹ Руководство пользователя DJI Mavic 3 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://dji-minsk.by/upload/iblock/2b0/wzbycsisq9jn5wypo0yghq77rgkin72d/Instruktsiya_dlya_DJI_Mavic_3.pdf.

лета. В правоприменительной практике может быть использован для создания круговой панорамы (рис. 2).

Рис. 2. Схема съемки методом «достопримечательность»

Метод «активного следования за объектом» (ActiveTrack) может быть реализован в двух режимах: последовательное и параллельное следование. В первом случае БПЛА летит за снимаемым объектом на установленном оператором расстоянии, во втором параллельно (сбоку), также на установленном расстоянии. Метод эффективен при фиксации хода и результатов проверки показаний на открытой местности (рис. 3, 4).

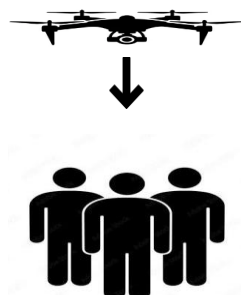

Рис. 3. Съемка методом «активного следования за объектом» в режиме следование

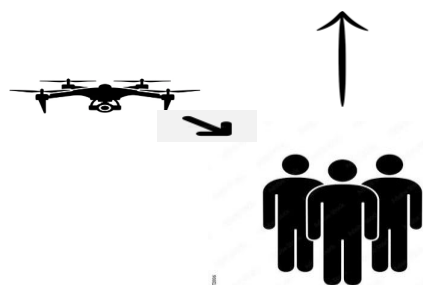

Рис. 4. Съемка методом «активного следования за объектом» в режиме параллельный

Метод «ключевые кадры» (MasterShots) заключается в том, БПЛА под управлением искусственного интеллекта самостоятельно выполняет целую серию из 10 сложных полетных траекторий вокруг выбранного объекта, удерживая его в центре кадра. В результате КА создается короткий кинематографический ролик. Эффективным указанный метод съемки будет являться при запечатлении небольших мест происшествий. Отснятый ролик носит ознакомительный характер и позволяет следователю при возникшей необходимости вернуться к повторному изучению обстановки места происшествия (рис. 5).

Рис. 5. Съемка методом «ключевые кадры»

Метод «гиперлапса» (Hyperlapse) заключается в том, что БПЛА физически перемещается в пространстве во время записи. Может быть осуществлен в режимах: свободный, круг, фиксация курса, полет по точкам.

При «свободном» режиме дрон автоматически снимает фотографии и создает тайм-лапс-видео по заданным оператором параметрам (интервал, длительность, скорость, расстояние). Отснятый ролик носит ознакомительный характер и позволяет обратиться к дополнительному изучению обстановки места происшествия.

При режиме «круг» БПЛА автоматически делает снимки, осуществляя круговые полеты над снимаемым объектом. Является эффективным при проведении общей фиксации осматриваемого объекта (рис. 6).

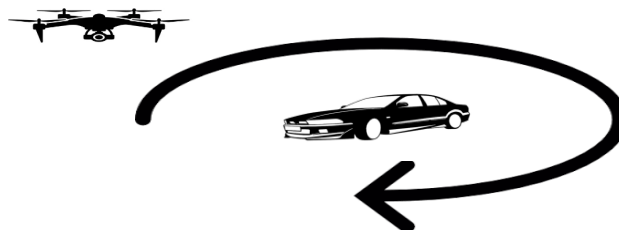

Рис. 6. Съемка методом «гиперлапса» режим «круг»

Режим «фиксации курса» заключается в том, что оператор, используя возможности карты, определяет курс полета БПЛА в рамках исследуемой обстановки места происшествия. Является эффективным при проведении поисковых работ по установленным параметрам (рис. 7).

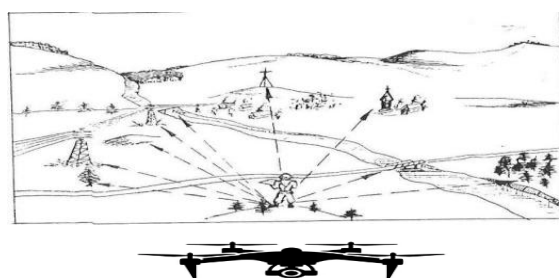

Рис. 7. Съемка методом «гиперлапса» режим «фиксация курса»

Режим «полет по точкам» позволяет оператору выбрать на карте полета наиболее важные объекты КА, которых необходимо осуществить. БПЛА осуществляет полет и съемку в автоматическом режиме с ориентиром на определенные точки на карте. Использование метода эффективно, когда место происшествия отличается большим масштабом, при проведении поисковых мероприятий в условиях труднодоступной местности (рис. 8).

Рис. 8. Съемка методом «гиперлапса» режим «полет по точкам»

К отдельной группе методов быстрой автоматической съемки относятся: дроны, ракета, круг, спираль, бумеранг, астероид. Указанные методы отличаются скоростью применения и направлены на выполнение точечных задач, выполнение которых генерируется в коротком ролике.

Метод «дрони» заключается в том, что оператор определяет объект съемки, а БПЛА в автоматическом режиме начинает съемку вниз и вверх наискосок (рис. 9).

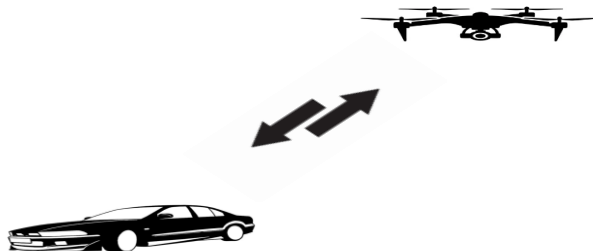

Рис. 9. Съемка быстрым методом «дрони».

При использовании метода «ракета» БПЛА в автоматическом режиме находится над снимаемым объектом и набирает высоту (рис. 10).

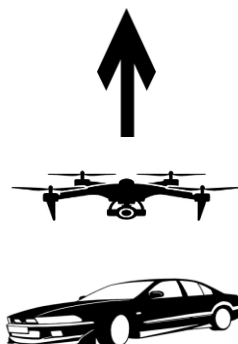

Рис. 10. Съемка быстрым методом «ракета».

Автоматический быстрый метод «круг» заключается в том, что дрон делает съемку заданного объекта по кругу (рис. 11).

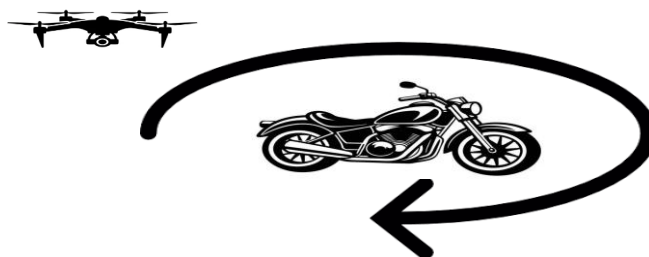

Рис. 11. Съемка быстрым методом «круг»

Быстрый автоматический метод «спираль» заключается в том, что БПЛА осуществляет съемку объекта поднимаясь, вращаясь вокруг него по спирали. Использовать целесообразно, когда должна быть зафиксирована привязка осматриваемого объекта к окружающей обстановке (рис. 12).

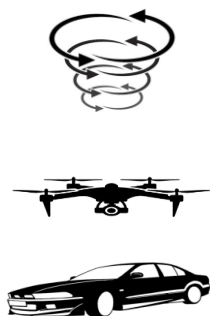

Рис. 12. Съемка быстрым методом «спираль»

Автоматический метод быстрой КА «бумеранг» заключается в том, что БПЛА осуществляет съемку вокруг объекта по овальной траектории полета, поднимаясь по мере удаления от начальной точки и опускаясь по мере возвращения к ней (рис. 13).

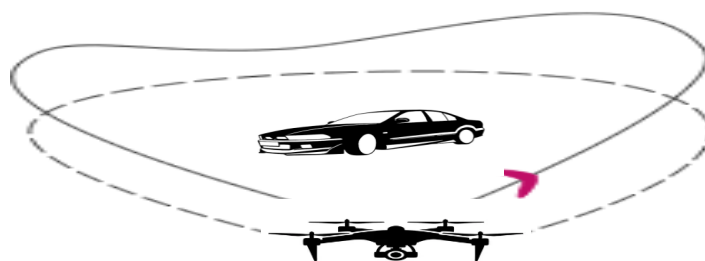

Рис. 13. Съемка быстрым методом «бумеранг».

При использовании метода быстрой автоматической КА «астероид» БПЛА летит из начальной точки вверх и назад возвращаясь к объекту, съемка начинается с верхней точки (рис. 14).

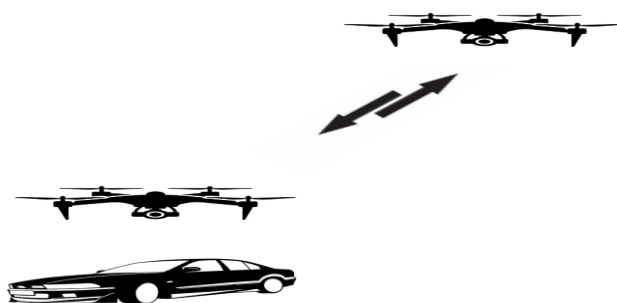

Рис. 14. Съемка быстрым методом «астероид»

Проведенный анализ имеющихся в распоряжении автоматических (интеллектуальных) методов проведения КА показывает перспективность их использования при расследовании преступлений. Активизации их внедрения в практику будет способствовать повсеместное обучение операторов БПЛА, а также следователей.

ТДУ 323.22/28

**НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ-ПЕШВОИ МИЛЛАТ,
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН
ДАР БАРҚАРОРШАВИИ СУЛҲУ ВАҲДАТ ВА РИЗОИЯТИ МИЛЛӢ**

**Роль Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента
Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в восстановлении
мира, единства и национального согласия**

УСМОНОВ СУБҲОН

*Мудири кафедраи забонҳо ва илмҳои гуманитарии Донишқадаи давлатии санъати
таърихӣ ва дизайни Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент / Заведующий
кафедрой языков и гуманитарных наук Государственного института изобразительного
искусства и дизайна Таджикистана, кандидат педагогических наук, доцент
E-mail: mahmadov.2014@mail.ru*

*«Ваҳдати миллӣ ҳамчун надидаи нодири даврони соҳибистиклолии кишвар барои сарҷамъ
намудани миллати дар ҳоли парокандашавӣ қарордоштаи тоҷик ва аз вартаи нестӣ раҳӣ
бахшидани давлати навини тоҷикон нақши басо бузургро иҷро кард»**

Ваҳдати миллӣ, хуввияти миллӣ, ҳисси ватандӯстӣ, пойдору устувор нигоҳ
доштани ватани аҷдодӣ мафҳумҳое ҳастанд, ки ҳамеша диққати аҳли илму
адаб ва ҷомеаро ба худ ҷалб мекунад. Хусусан, истиқрори сулҳ ва ваҳдати
миллӣ, ки мардуми Тоҷикистон онро дер интизор буданд, баъди 8 даври гуфтушунди
(солҳои 1994-1997) байни тоҷикон (ҳукумати ҷумҳурӣ ва тарафи муҳолифин), дар шаҳри
Москва, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва
сарвари иттиҳодияи муҳолифин «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти
миллӣ дар Тоҷикистон» имзо гардид.

Мавриди зикр аст, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз
5-майи соли 1992 то 27-уми июни соли 1997 зиёда аз 100 ҳазор одамон қурбон шуда,
тахминан 1 млн гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ зарари моддӣ дидаанд. Зарари
иқтисодии ин ҷанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 10 миллиард доллари амрикоиро
ташkil дод.

Ёдовар мешавем, ки иҷлосияи таърихӣ ва тақдирсози XVI Шурои Олии Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ки 24-уми ноябри соли 1992 дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд баргузор
гардид, роҳбарияти нави Ҳукумати Ҷумҳуриро интихоб намуд. Дар чунин вазъи
душвор ва мураккаб маҳз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат,
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ҷасорат ва дарки
масъулияти баланд ин рисолати ҳаётан муҳим, яъне раҳо кардани давлати
тозаистиклолии тоҷикон аз вартаи нестӣ ва таъмини сулҳу озоишро ба души худ гирифт.
Ва аз ҳамон вақт сар карда, сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба
тариқи мусбат комилан дигаргун гашт. Лозим ба ёдоварист, ки тайи солҳои 1993-1997
масъалаи дарёфти сулҳ ва оштии миллӣ ба тадриҷ ба масъалаи меҳварии фаъолияти
густурдаи Пешвои муаззами миллат дар соҳаи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ мубаддал
гардид.

Сарвари давлати Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 29-уми сентябри соли
1993 нахустин бор аз минбари Созмони Милали Муттаҳид (минбаъд – СММ) сухан
ронда, ҷомеаи ҷаҳониро бо ҳадафи сиёсии сулҳҷӯёна ва таҳкиму ҳамкорӣ бо

* Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Ваҳдати миллӣ
дар ноҳияи Рашт. 26-уми июни с. 2019, ноҳияи Рашт // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ:
<https://president.tj/event/speeches/18620> (санаи муроҷиат: 23.06.2026).

кишварҳои дӯсту сулҳпарвари ҷаҳон ошно сохта, давлати тозаистиклоли моро ба ҳайси субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намуданд.

Дар натиҷаи ҳашт гуфтушуниди байни ҳайати намоёндагии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди муҳолифин, шаш мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, се машварати ҳайати тарафҳо, билохира 27-уми июни соли 1997 дар ш. Москваи Федератсияи Россия Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид.

Ба имзо расидани «Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» мамлакатро аз таҳдиди нестшавӣ ва мардумро аз парокандашавӣ нигоҳ дошт. Ин созишнома санади муҳимми тақдирсозии миллати мо баҳисоб меравад.

Имзои Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ шаҳодати пирӯзии хиради мардуми сулҳпарвар ва фарҳангсолори тоҷик аст, ки сиёсати пешгирифтаи давлатро дар он рӯзҳои душвор самимонаву дилгармона дастгирӣ карданд. Маҳз хиради азалии миллати бофарҳангӣ мо буд, ки аз роҳи бо зӯрӣ ҳал намудани мушкилиҳои сиёсиву иҷтимоӣ даст кашида, музокироту созишро роҳи ягонаи расидан ба сулҳ ва наҷоти миллат пазируфтанд.

Ба даст овардани ваҳдат кори осон набуд, барои ба ин мурод расидан заҳмат ва талошҳои зиёд ба ҳарч дода шуданд, зеро он ягона воситаи наҷоти миллати тоҷик буд. Дар лаҳзаҳои бисёр ҳасос душманони миллати мо кӯшиш карданд, ки ҳастии миллати моро сарӯб кунанд, аммо ба мақсадҳои ғарозонаи худ муваффақ нагаштанд.

Барои мо, тоҷикон, беҳтарин неъмат ин соҳиб шудан ба сулҳи деринтизор буд, ки хушбахтона насибамон гашт. Ҳамин тариқ, сулҳи Тоҷикистон сулҳи воқеӣ ва ҳақиқист, ки ба воситаи он ин миллати худшинос ба дарки хуввияти хеш расид.

Мардуми соҳибмаърифату сулҳҷӯи мо таҳти парчами ваҳдату ягонагии миллат ба ҳам омада, ваҳдати миллиро ҳамчун шартӣ асосии пешрафти ҷомеа донистанд ва барои ҳифзу таҳкими ин арзиши гаронбаҳо то ба имрӯз бо қамоли ғайрату матонат азму талош карда истодаанд.

Мардуми шарифи Тоҷикистон равшан дарк намуданд, ки танҳо дар фазои сулҳу ваҳдати миллӣ ва тавассути заҳмати ватандӯстона метавонад давлати тозаистиклоли хешро ба мамлакати ободу пешрафта мубаддал гардонад ва барои наслҳои оянда як кишвари воқеан мутараққӣ ва мутамаддинро ба мерос гузоранд. Ваҳдати миллӣ ва таҷрибаи сулҳофаринии тоҷикон аз ҷумлаи сабақҳои басо арзишмандест, ки ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ мавриди қабулу омӯзиш қарор гирифт.

Истиклолияти давлатӣ ва ваҳдати миллӣ ба ҳам тавбама буда, чун роҳнамо моро ба сӯи оянда ҳидоят менамоянд. Агар ваҳдати миллӣ бо таҳкими пояҳои истиклолият мусоидат накунад, пас истиклолияти давлатиро бе ваҳдати миллӣ тасавур кардан ғайри имкон аст.

Ваҳдат - беҳтарин неъмат, осудагии зиндагӣ, орзуву армон, таҳкими давлат, наҷот ва рушди миллат, рушди ҷомеа дар ҳар давра замон аст. Акнун бо ифтихор метавон гуфт, ки иттифоқӣ ва ҳамдилии халқи тоҷик мавриди омӯзиши СММ ва бисёр ташкилотҳои олам гардидааст. Худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ гуё пандест аз гузаштаи дуру пешрафти маънавияти кишвари азизамон Тоҷикистон.

Танҳо бо роҳи ваҳдат метавонем истиклоли кишварро муҳофизат намоем, ягонагиро ҳамдилии мардумро устувор гардонем, душвориҳои монеахоро паси сар карда, рӯзгори мардум рӯ ба беҳбудӣ биорад, ватани азизамон ба кишвари тараққикарда ва содироткунандаи маҳсулоти дохилии худ табдил ёбад.

Тоҷикистон имрӯз бо зиёда бо 186 кишвари ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда, 192 давлат истиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро расман эътироф намудааст.

Дар заминаи моддаи 11 Конститутсияи мамлакат, ба созмонҳои минтақавӣ ва аксар созмонҳои байналмилалӣ аъзо буда, аз арзишҳо ва манфиатҳои миллӣ дифоъ

менаомод, дар масоили ҷаҳонӣ назари худро матраҳ месозад ва пешниҳодоти мушаххасро дар бораи ҳалли ин масоил ба миён мегузорад¹.

Дар кишвар стратегияҳои калидии рушди миллӣ, аз ҷумла, истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озукаворӣ, саноатикунонии босуръати мамлакат ва раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ — пайгири амалий мешаванд.

Ҳамаи ин муваффақиятҳо меваи ширини Ваҳдати миллӣ аст. Муносибати нави давлатӣ, сиёсати соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон, сохтмони роҳҳои нави дохилию берунӣ ва ба хориҷи кишвар баромадан, сохтмонҳои азими саноатӣ, рушди босуръати соҳаҳои саноат, неругоҳҳои обии барқӣ, васеъ кардани заминҳои кишт, бунёди боғҳои интенсивӣ ва ғайра иншоотҳои саноатӣ кишоварзӣ натиҷаи сулҳу оромӣ ва ваҳдати миллӣ аст.

Дар ҷаҳони муосир нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас буда, аъзои комилҳуқуқи бисёр ташкилотҳои байналмилалӣ аст ва дар ҷаласаҳои сатҳи баланди ҷаҳонӣ пешниҳодҳои Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пазируфта мешаванд. Хусусан, дар масъалаҳои об ва экология.

Аз ҷумла, бо пешниҳоди сарвари муаззами кишвар соли 2003 «Соли байналхалқии оби тоза», Солҳои 2005- 2015 «Даҳсолаи байналхалқии об манбаи ҳаёт», соли 2013 «Ҳамкорӣ дар соҳаи об», «Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор барои солҳои 2018-2028” ва “ Соли 2025 соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо” қабул гардид.

Бояд иброн намуд, ки қабул гардидани ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби СММ оид ба эълон гардидани соли 2025- Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо, 21-уми март - Рӯзи ҷаҳонии пирияхҳо ва Даҳсолаи амал барои илмҳои криосфера (2025-2034) дар баланд гардидани нуфузи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ, муаррифии Тоҷикистон ҳамчун давлати амну субот ва сайёҳӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ба ҷумҳурӣ бо мақсади рушди иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани сатҳи иҷтимоии аҳолии мамлакат дар самти дастрасӣ ва таъмин бо оби тозаи ошомиданӣ ва ҳифзи пирияхҳо нақши муассир мегузорад.

Алҳол дар рӯйи замин тақрибан 9 миллиард одам ҳаёт ба сармебарад, афзоиши солонаи он бошад 80 миллион нафарро ташкил медиҳад. То соли 2050 аҳолии сайёра қариб ба 12 миллиард расида, зимни ин афзоиши аҳоли асосан ба кишварҳои рӯба тараққӣ, ки аллакай аз норасоии об танқисӣ мекашанд, рост хоҳад омад. Дар баробари ин ҳамасола талаботи аҳолии дунё ба оби тоза ба қадри 64 миллион метри кубӣ меафзояд. Дар ин ҳолат то соли 2030 нисфи аҳолии ҷаҳон ба таҳдиди норасоии об дучор хоҳанд шуд.

Бо ҳамин хотир рӯзҳои 6-9-уми июни соли 2022 ва дар Душанбе Конфронси дуюми байналмилалӣ сатҳи баланд бахшида ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028 баргузор гардида таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро барои иҷрои Ҳадафҳои рушди устувори вобаста ба об дар Тоҷикистон ва минтақа бештар намуд.

Моҳи март соли 2023 ҷомеаи ҷаҳонӣ шохиди баргузори Конфронси таърихӣ Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба об бо ҳамраиси Тоҷикистон ва Шохигарии Нидерланд шуданд, ки он дар рӯзномаи ҷаҳонӣ об саҳифаи навро боз кард. Санаи 25-28-уми майи соли 2026 Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо СММ дар шаҳри Душанбе Конфронси чоруми байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018–2028» баргузор намуд.

Бояд иброн намуд, ки аз файзу баракати истиқлолият соҳибхитиёрӣ ва ваҳдати миллӣ мардуми мо дар шохроҳи рушди устувор бо эътимоди комил ба имрӯзу фардои Ватани азизамон қадам мезанад. Сатҳи зиндагӣ, маърифату ҷаҳонбинӣ ва худшиносӣ

¹ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06-уми ноябри с. 1994 (бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016) // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://ncz.tj/> (санаи мурочиат: 23.06.2026).

гурури миллии мо пайваста тақомул ёфта, назария ва амалияи давлатдорӣи Тоҷикистони озоду демократӣ дар ҷаҳони муосир эътироф шуда, мақому манзалати шоистаи худро пайдо намудааст, ки боиси ифтихори ҳамаи мо мебошад.

Бинобар ин, ҳар як фарди ҳудодоҳи мамлакатро зарур аст, ки дар рӯҳияи ватандӯстиву ватанпарварӣ, расидан ба қадри истиқлолият ва тарбия кардани наврасону ҷавонон, яъне наслҳоро, ки ояндаи давлату миллат, таъмини амнияти субот ва ободиву пешрафти Ватан дар дасти онҳост, вазифаи худ шуморад.

Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2017-ро соли ҷавонон эълон намуд, ки барои ҷавонон, ҳамчун нерӯи пешбарандаи ҷамъият, боиси ифтихор ва сарфарозист. Ваҳдати миллӣ шукуфоии Ватан аст, зеро дар давлате, ки сулҳу амонӣ ва дӯстӣ ҳукмфармост, он давлат рӯз то рӯз гул-гул мешукуфад, иқтисодиёташ тадриҷан меафзояд, аз ҷиҳати сиёсӣ ва ҳам аз ҷиҳати фарҳангӣ рушд мекунад.

Имрӯз мо шукрона ва ифтихор мекунем, ки бо сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тамоми душвориҳоро дар роҳи эҷоди сулҳу ваҳдати миллӣ бартараф намудем. Арзишҳои бузурги умумимиллӣ - соҳибистиклолӣ, давлату давлатдорӣи миллӣ ва ягонагии марзу буми Ватани азизамонро аз манфиату гаразҳои гурӯҳиву ҳизбӣ боло бояд гузошт ва тадриҷан пайдории сулҳу субот, оромиву амнияти кишварамон таъмин бояд кард. Аз ин ру, мо тамоюли некро идома дода, аз он пуштибонӣ мекунем, то ин ки дастовардҳои истиқлолият боз ҳам мустаҳкам шаванд ва моро ба қуллаи мурод расонанд.

Ваҳдат рамзи воқеӣ ва ҷавҳари фалсафаи сулҳофарӣ, фарҳангсолориву таҳамулпазирӣи миллати тоҷик ва таҷассумгари иттиҳоди ҳамбастагии тамоми мардуми Тоҷикистон мебошад.

Ваҳдат арзишест, ки миллати моро аз ҳалокат нигоҳ дошт, мардумро сарчамъ кард. Ваҳдат маънии якдигарфаҳмӣ, якпорчагӣ, ягонагӣ, муттаҳидӣ ва ба ҳам омаданро дорад. Файзи ваҳдат аст, ки мо муттаҳид шудем, ваҳдат тавонист, ки моро зери пару боли худ сарчамъ кунад ва бояд дарк намуд, ки ваҳдатро илму дониш таҳким мебахшад. Ҳар қадар насли имрӯза маърифатноку босавод шаванд, ҳамон қадар пояи ваҳдат, сулҳу салоҳ, якдилию якдигарфаҳмӣ пурқувват мегардад. Самараи ваҳдат аст, ки имрӯз таъмини рушди босуботи ҳама ҷаҳонҳои ҳаёти ҷомеа муҳаё гардида, дар иқтисодиёту иҷтимоиёт, фарҳангу ҳунар ва илму маориф пешравиҳо назаррасанд.

Миллати бофарҳанги мо дарк намуд, ки тавассути ваҳдати миллӣ рушди минбаъдаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ фарҳангӣ ва илмӣи техникаи кишварро метавон таъмин кард. Маҳз суботу озош, тинҷию оромӣ метавонад, сафи сармоягузoronу сайёҳони хориҷиро ба кишварамон сол аз сол пайваста афзоиш диҳад ва робитаҳои хориҷиро боз ҳам қавитар гардонад.

Имрӯз кишвари мо аз файзу баракати истиқлолияти давлатӣ ва ваҳдати миллӣ дар шоҳроҳи рушди устувор қарор дошта, сатҳу сифати зиндагӣ, маърифату ҷаҳонбинӣ ва эҳсоси худшиносиву ифтихори миллии ҳамватанони мо торафт таҳкиму густариш меёбад.

Ҳаёт нишон дод, ки истиқрори сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ дастоварди бузург ва таърихӣ мардуми Тоҷикистон мебошад, ки дар натиҷаи ҳамбастагии мардуми кишвар ва фарзандони содиқи халқамон бо дастгирӣи давлатҳои ба мо дӯст муяссар гардид.

Инак, Тоҷикистон бо дастовардҳои бузурги худ дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ мешавад. Таҷрибаи сулҳи тоҷикон ба мактаби омӯзиш дар Донишгоҳҳои СММ дар Нью-Йорк ва Кения табдил ёфтааст. Бо шарофати Ваҳдати миллӣ, сиёсати сулҳомез ва эҳтироми арзишҳои башарӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҳайси узви фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфтанд.

Бинобар ин, аҳли ҷомеаи имрӯзаи кишвари азизамон ва алаҳхусус мо омӯзгоронро лозим аст, ки ин неъмат бебаҳо ва муқаддас - ваҳдати миллиро дар шууру қалби наслҳои оянда бо як меҳру муҳаббат парвариш намоем, то ин ки онҳо низ саҳми арзандаи хешро содиқона дар рушду нумӯи Ватани маҳбубамон Тоҷикистон гузошта тавонанд.

ТДУ 321.6/8

ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА АРЗИШҲОИ ОН

НЕЗАВИСИМОСТЬ И ЕЕ ЦЕННОСТЬ

ФАЙЗУЛЛОЕВ ҒАЙРАТУЛЛО ФАТҲУЛЛОЕВИЧ

*Мудири кафедраи илмҳои ҷамъиятшиносии Донишқадаи исломии Тоҷикистон
ба номи Имоми Аъзам Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит, номзади илмҳои фалсафа,
дотсент / Заведующий кафедрой социальных наук Таджикского Исламского института
имени Имама Аъзама Абу Ханифы Нуъмана ибн Сабита,
кандидат философских наук, доцент
E-mail: gayratullo83@mail.ru*

Истиклолият яке аз бузургтарин дастовардҳои таърихӣ ҳар як миллат ба ҳисоб меравад. Мафҳуми истиклолият пеш аз ҳама озоӣ, соҳибхитӣ, мустақилият ва ҳуқуқи халқро барои муайян намудани сарнавишти худ ифода мекунад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истиклолияти давлатӣ 9-уми сентябри соли 1991 ба даст омад. Ин рӯйдоди муҳим барои мардуми тоҷик оғози марҳилаи нави таърихӣ гардид ва ба кишвар имконият фароҳам овард, ки роҳи мустақили рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро интихоб намояд. Бинобар ин, истиклолияти давлатӣ маънои соҳибхитӣро давлатро дар ҳудуди худ ва мустақилияти онро дар муносибатҳои байналмилалӣ дорад.

Давлати соҳибистиклол сиёсати дохилӣ ва хориҷии худро мустақилона муайян мекунад, қонунҳои худро қабул менамояд ва барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ масъул мебошад. Истиклолият инчунин барои рушди иқтисодиёт, илм, маориф, фарҳанг ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа замина фароҳам месозад. Давлат метавонад захираҳои табиӣ худро оқилона истифода бурда, иқтисоди миллиро инкишоф диҳад ва барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум шароит муҳайё намояд.

Истиклолият танҳо озоии давлат аз вобастагии сиёсӣ нест, балки масъулияти бузург низ мебошад. Давлати соҳибистиклол бояд амнияти шаҳрвандонро таъмин кунад, қонун ва тартиботро нигоҳ дорад, ҳуқуқи озодиҳои инсонро ҳимоя намояд ва барои рушди ҷомеа шароити мусоид фароҳам оварад. Дар ин раванд ваҳдати миллӣ, сулҳу субот ва ҳамдигарфаҳмии шаҳрвандон аҳамияти махсус доранд. Таҷрибаи таърихӣ Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сулҳу ваҳдат барои нигоҳ доштани давлат ва таъмини рушди устувори он нақши бузург дорад.

Яке аз арзишҳои муҳими истиклолият - худшиносии миллӣ мебошад. Миллате, ки таърих, забон, фарҳанг ва анъанаҳои худро хуб мешиносад, метавонад ҳувиати миллии худро ҳифз намояд. Забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ яке аз рукнҳои муҳими фарҳанг ва худшиносии миллӣ мебошад. Ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ, эҳтироми гузаштагон, омӯзиши адабиёт ва таърихи миллат барои таҳкими ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносӣ аҳамияти калон дорад.

Дар таълимоти исломӣ, масъалаҳои адолат, озоӣ, масъулият, сулҳ ва эҳтироми ҳуқуқи инсон мавқеи муҳим доранд. Ислми инсонро ба адолат ва некӣ даъват мекунад. Дар Қуръони карим омадааст, ки «Ҳамоно Худо ба адолат ва некӯкорӣ фармон медиҳад» (Сураи Наҳл, ояти 90). Аз ин рӯ, ҷомеаи солим бояд бар асоси адолат, ростқавлӣ, эҳтироми ҳуқуқи дигарон ва масъулият бунёд гардад. Боз дар ин маврид дар таълимоти исломӣ чунин баён шудааст, ки ваҳдат ва дурӣ аз парокандагӣ низ аҳамияти бузург доранд.

Дар Қуръон гуфта шудааст, ки «Ва ҳамагӣ ба ресмони Худо ҷанг занед ва пароканда нашавед» (Сураи Оли Имрон, ояти 103). Маънои ин таълимотро метавон дар зарурати ҳамбастагӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва пешгирӣ аз ихтилофҳои зараровар дид. Барои

ҳар ҷомеа ва махсусан барои давлати соҳибистиклол ваҳдат омили муҳими субот ва пешрафт мебошад.

Аз ин рӯ, шаҳрванд бояд нисбат ба ҷомеа ва Ватани худ масъулият дошта бошад. Муҳаббат ба Ватан танҳо бо сухан ифода намешавад, балки бояд дар амалҳои нек, меҳнати ҳалол, эҳтироми қонун, ҳифзи муҳити зист, нигоҳ доштани амнияти ҷомеа ва ёрӣ ба дигарон зоҳир гардад. Дар ин маврид бояд қайд кард, ки ибораи машҳури «Ҳуббул-ватани минал-имон», яъне «Муҳаббати Ватан аз имон аст», ҳамчун ривоятҳои аст, ки маънои масъулият, неқӣ ва ғамхорӣ нисбат ба ҷомеа бо бисёр принципҳои умумии ахлоқии исломӣ мувофиқат мекунад.

Истиклолият, инчунин, бо рушди илм ва маориф робитаи зич дорад. Давлати му-стақил барои пешрафти худ ба насли босавод, донишманд ва соҳибкасб ниёз дорад. Илм барои рушди иқтисодиёт, тиб, технология, саноат ва дигар соҳаҳои аҳамияти ҳалку-нанда дорад. Аз ин рӯ, таҳсил ва донишомӯзӣ яке аз роҳҳои муҳими хизмат ба Ватан мебошад. Ҷавононе, ки дониш меомӯзанд, касбҳои муосирро аз худ мекунад ва дар рушди ҷомеа саҳм мегузоранд, дар таҳкими истиклолияти кишвар нақши муҳим доранд.

Аз нигоҳи этика низ дониш мақоми баланд дорад. Инсон бояд барои омӯхтан, фаҳмидани ҷаҳон ва истифодаи дониш ба манфиати ҷомеа кӯшиш намояд. Агар илм бо ахлоқ ва масъулият якҷо бошад, он метавонад ба пешрафти ҷомеа хизмат кунад. Аз ин рӯ, ҷавонон бояд на танҳо соҳиби дониш, балки дорои ахлоқи хуб, масъулиятшиносӣ, ростқавлӣ ва эҳтиром ба дигарон бошанд.

Истиклолият, инчунин, ба давлат имконият медиҳад, ки бо дигар кишварҳо муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байналмилалӣ барқарор намояд. Давлати соҳибистиклол метавонад дар ҳалли масъалаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ иштирок кунад ва манфиатҳои миллии худро дар сатҳи байналмилалӣ ҳимоя намояд. Ҳамкориҳои байни давлатҳо дар соҳаҳои иқтисод, илм, фарҳанг, маориф ва амният барои рушди устувор аҳамияти калон дорад. Истиклолиятро метавон ҳамчун пояи асосии давлатдорӣ ва омили муҳими рушди миллий арзёбӣ кард. Зеро истиклолият соҳибхитёрӣ ва мустақилияти давлатро ифода мекунад, аз нигоҳи динӣ бошад, арзишҳои чун адолат, сулҳ, ваҳдат, масъулият, ахлоқи нек ва эҳтироми ҳуқуқи дигаронро тақвият медиҳад.

Барои мардуми Тоҷикистон истиклолият имконияти ҳифзи забон, фарҳанг ва хувияти миллий ва ҳамзамон сохтани ояндаи беҳтарро фароҳам овардааст. Аз ин рӯ, ҳифзи истиклолият вазифаи танҳо як гурӯҳ ё як ниҳод нест, балки масъулияти ҳар як шаҳрванд мебошад. Насли ҷавон бояд истиклолиятро қадр намуда, бо дониш, меҳнат, ватандӯстӣ, ахлоқи нек ва эҳтироми сулҳу ваҳдат дар пешрафти Ватан саҳм гузорад.

Истиклолияти давлатӣ аз нигоҳи илмӣ падидаи муҳими сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ буда, асоси фаъолияти мустақилонаи давлат ва рушди устувори ҷомеа ба ҳисоб меравад. Истиклолият ба давлат имконият медиҳад, ки сиёсати дохилӣ ва хориҷии худро мустақилона муайян намуда, манфиатҳои миллий, ҳудудӣ ва иқтисодии худро ҳифз кунад. Дар шароити истиклолият давлат метавонад низоми ҳуқуқии худро тақмил дода, барои рушди иқтисодиёт, илм, маориф, фарҳанг ва соҳаҳои иҷтимоӣ сиёсати мувофиқро амалӣ намояд.

Мафҳуми истиклолият танҳо набудани вобастагӣ аз давлатҳои дигар нест, балки қобилияти мустақилона қабул кардани қарорҳои сиёсӣ ва масъулият барои натиҷаи ин қарорҳо мебошад. Аз ҷиҳати ҳуқуқӣ бошад, истиклолият бо соҳибхитёрӣ давлат, волияти қонун ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон алоқаманд аст. Аз ҷиҳати иқтисодӣ, истиклолияти устувор ба рушди истеҳсолот, истифодаи оқилонаи захираҳои миллий, таъмини амнияти иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли вобаста мебошад. Истиклолият, ҳамчунин, барои ташаккули худшиносии миллий аҳамияти калон дорад. Ҳифзи забони давлатӣ, фарҳанг, таърих, анъанаҳо ва мероси миллий ба таҳкими хувияти ҷомеа мусоидат мекунад. Дар баробари ин, давлати муосир бояд барои рушди илм ва маориф шароити зарурӣ фароҳам оварад, зеро сатҳи маърифат ва дониш яке аз омилҳои асосии пешрафти давлат мебошад.

Таҳлили илмӣ нишон медиҳад, ки истиқлолияти сиёсӣ бе сулҳу субот, ваҳдати миллӣ ва рушди иқтисодӣ наметавонад устувор бошад. Аз ин рӯ, таҳкими институтҳои давлатӣ, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, рушди иқтисоди миллӣ, мубориза бо коррупсия, таъмини адолати иҷтимоӣ ва тарбияи насли донишманду масъулиятшинос аз омилҳои муҳими таҳкими истиқлолият мебошанд. Ҳамин тавр, истиқлолиятро метавон ҳамчун заминаи асосии рушди мустақилонаи давлат ва ҷомеа арзёбӣ кард.

Арзиши воқеии истиқлолият на танҳо дар соҳибхитиёрии сиёсӣ, балки дар қобилияти давлат барои таъмин намудани амният, пешрафти иқтисодӣ, адолати иҷтимоӣ, рушди илм ва маориф, ҳифзи фарҳанг ва фароҳам овардани шароити муносиб барои зиндагии шаҳрвандон ифода меёбад. Бинобар ин, ҳифз ва таҳкими истиқлолият вазифаи дарозмуддат буда, иштироки ҷаҳлонаи давлат ва тамоми шаҳрвандонро талаб мекунад.

Истиқлолият яке аз омилҳои асосии ташаккул ва рушди ҷомеаи миллӣ ба шумор меравад. Ҷомеашиносон истиқлолиятро на танҳо ҳамчун мустақилияти сиёсӣ ва ҳуқуқии давлат, балки ҳамчун имконияти ҷомеа барои муайян намудани самти рушди худ, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва ташаккули муносибатҳои иҷтимоии устувор арзёбӣ мекунанд. Истиқлолият барои ташаккули худшиносии миллӣ, таҳкими ҳисси шаҳрвандӣ ва муттаҳид шудани ҷомеа дар атрофи ҳадафҳои умумӣ замина фароҳам меорад. Аз нуқтаи назари ҷомеашиносӣ, устувории истиқлолият аз сатҳи ҳамбастагии иҷтимоӣ, эътимоди шаҳрвандон ба институтҳои давлатӣ, риояи қонун, адолати иҷтимоӣ ва иштироки ҷаҳлои шаҳрвандон дар ҳаёти ҷомеа вобастагӣ дорад. Агар дар ҷомеа ҳамдигарфаҳмӣ, эҳтироми ҳуқуқу озодиҳо ва масъулияти шаҳрвандӣ баланд бошад, заминаи иҷтимоии истиқлолият низ мустаҳкам мегардад.

Инчунин, таъкид зикр мегардад, ки истиқлолият бо ҳифзи фарҳанг, забон, таърих ва анъанаҳои миллӣ робитаи зич дорад. Ин арзишҳо ба инсон ҳисси мансубият ба ҷомеа ва миллатро медиҳанд. Дар баробари ин, ҷомеаи муосир бояд ба дигар фарҳангҳо эҳтиром гузошта, барои ҳамкорӣ ва муколамаи созанда бо ҷомеаи ҷаҳонӣ омода бошад. Дар ин раванд нақши ҷавонон махсусан муҳим аст. Ҷавонони босавод, дорои ҷаҳонбинии васеъ ва ҳисси масъулияти шаҳрвандӣ метавонанд дар рушди ҷомеа ва таҳкими истиқлолият саҳми назаррас гузоранд. Аз ин рӯ, рушди маориф, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ, тарбияи ватандӯстӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои иҷтимоиву иқтисодӣ барои ҷавонон аз вазифаҳои муҳими ҷомеаи соҳибистиклол мебошанд.

Аз нигоҳи улуми ҷомеашиносон истиқлолияти воқеан устувор танҳо бо мавҷудияти давлати мустақил маҳдуд намешавад. Он ба сатҳи ҳамбастагии иҷтимоӣ, худшиносии миллӣ, адолат, фарҳанги шаҳрвандӣ, рушди иқтисодӣ ва иштироки ҷаҳлои аҳоли вобаста мебошад. Ҳар қадар ҷомеа муттаҳид, босавод, масъулиятшинос ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҷаҳло бошад, ҳамон қадар истиқлолияти давлат устувор ва дурнамои рушди он равшантар мегардад.

ТДУ 94(575.3)

АЗ ТАЪРИХИ ЧАНГИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ИЗ ИСТОРИИ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ХОЛМУРОДЗОДА МЕХРАФРӢЗ БУРӢ

Дотсенти кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихӣи Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, доктор аз рӯйи ихтисоси таърих (PhD) / Доцент кафедри истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки, доктор философии по направлению истории (PhD)
nadzhotzoda@mail.ru

Санаи муайяни чанги шаҳрвандии Тоҷикистонро нишон додан ғайриимкон аст. Аксари муҳаққиқон огози чанги шаҳрвандиро бо гирдиҳамоии моҳи апрели соли 1992 алоқаманд менамоянд. Зеро дар ин гирдиҳамоӣ муҳолифин имкон пайдо намуда буданд, ки ба сари қудрат биёянд. Ҳарчанд ки нооромии ҷомеа як сол қабл оғоз гардида бошад ҳам, маҳз баъди гирдиҳамоии моҳи апрели соли 1992 бархӯрди шадид миёни нерӯҳои гуногун ба вуҷуд меояд ва муборизаҳои мусаллаҳона оғоз мегарданд.

Аммо ду сол қабл аз ин воқеа рӯзҳои 11-14-уми феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе гирдиҳамоии шадид баргузор гардида буд, ки онро баъзан «воқеаҳои февралӣ» муаррифӣ менамоянд. Он замон дар ҷомеа овозае паҳн мегардад, ки гӯё ғурезагони армание, ки минтақаи амалиётҳои ҳарбии сарзамини ҳудро тарк намуда, ба Тоҷикистон паноҳ оварда буданд, дар шаҳри Душанбе бо хонаҳои истиқоматӣ таъмин гардидаанд. Воқеаҳои февралӣ дар аввал бар зидди арманиҳо равона гардида буданд, аммо аз он сабабе, ки ҳукумат ақидаҳои мардумро нодида мегирифт, охиста-оҳиста он ба ҳаракати зиддиҳукуматӣ табдил меёбад.

Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ сабаби ба вуқӯъ омадани чунин вазъият камшавии боварии мардум нисбат ба қобилиятҳои сиёсӣ илмӣ Ҳизби коммунистӣ доништа мешавад. Бинобар ин, тирамоҳи соли 1991 муҳолифини зиддиҳукуматӣ ташаққул меёбад, ки мақсади онҳо сарнагун кардани ҳокимияти Ҳизби коммунистӣ ба шумор мерафт. Инчунин, тирамоҳи соли 1992 аз ҷониби тоҷикон ва ўзбекони муқими Афғонистон сарнагун кардани ҳукумати Начибулло Муҳаммад низ ба вазъияти Тоҷикистон таъсири манфӣ расонидааст. Зеро тоҷикони муқими Афғонистон, ки дар сарнагун кардани ҳукумати худ ғолибият ба даст оварда буданд, тоҷикони муқими Тоҷикистонро барои пайвастан ба сафи онҳо ва ташкил намудани ҳудуди тоҷикони умумӣ ҳамаҷониба кумак ба дастгирӣ менамуданд¹. Аммо ин омил сабаби ягонаи чанги шаҳрвандии Тоҷикистон доништа намешавад. Онро танҳо омили таъсиррасон ва заминаи муташанниҷ гардидани вазъияти сиёсӣ муаррифӣ намудан мумкин аст.

11-уми феввали соли 1990 дар назди бинои Президиуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон як гурӯҳ муҳолифини ҳукумат бе иҷозати пешакӣ гирдиҳамоӣ баргузор менамоянд. Барои пароканда намудани тазоҳургарон ҳукумат аз нерӯҳои мусаллаҳ ва сохторҳои қудратӣ истифода менамояд ва дар натиҷаи ин бархӯрд 17 нафар тазоҳургарон ба ҳалокат мерасанд. Баъди ин воқеа дар шаҳри Душанбе бетартибӣҳо оғоз мегарданд ва қатлу ғорати мардуми осоишта низ сар мешавад. Бинобар сабаби яку яқбора ноором гардидани вазъияти шаҳри Душанбе, Президиуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон маҷбур мегардад, ки бо мақсади таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти мар-

¹ Богатуров, А.Д. История международных отношений 1945-2008 / А.Д. Богатуров, А.В.Аверков. – М.: Аспект Пресс, 2010. – С. 359.

думи озоишта аз соати 22.00 рӯзи 12-уми феврал дар ҳудуди шаҳри Душанбе ҳолати ғавқулода эълон намояд ва аз соати 22.00 то 6.00 субҳ соати комендантӣ қорӣ намоянд¹.

Аммо вазъият аллакай аз зери назорати ҳокимияти марказӣ берун гардида буд ва дар ҷунин ҳолат заифии ҳукумат ва аз уҳдаи ба эътидол овардани вазъият набаромадани он эҳсос мегардид. Иштирокчиёни ҷандҳазорнафараи ғирдиҳамой истеъфои ҳукумат ва қотиби якуми Кумитаи марказии Ҳизби коммунистӣ - Қаҳҳор Маҳкамовро талаб менамуданд. Ҳукумат то омадани неруҳои ҳарбии иловагӣ барои истеъфо додан розӣ мегардад. Баъди он ки ба шаҳри Душанбе неруҳои ҳарбии иловагӣ ворид карда мешаванд, ҷаласаи ғаврии Кумитаи марказии Ҳизби коммунистӣ баргузор мегардад, ки дар он истеъфои Маҳкамов Қ. ва ҳукуматро қабул наменамоянд. Дар ҷаласаи мазкур, инчунин, як қатор муҳолифони ҳукумат, ки ба сафи тазоҳургарон пайваста буданд, аз ҳайати Кумитаи марказӣ бароварда мешаванд².

Дар давоми ҷанд моҳи оянда оиди сар задани бетартибӣҳо тафтишот бурда мешавад ва як қатор сабабгорону ташаббускорони воқеаҳои февралӣ муайян карда мешаванд, аммо ҳанӯз ҳам ба таври мушаххас гуфта наметавонистанд, ки барои сар задани воқеаҳои мазкур ҷавобгарӣ бар дӯши кист. Ҳукумат муҳолифинро гунаҳкор намуда, онҳоро сабабгори сар задани воқеаҳои февралӣ меномиданд. Аммо ба ақидаи муҳолифин, сохторҳои қудратии Тоҷикистон гунаҳкори асосии ин воқеаҳо мебошанд. Зеро онҳо барои дар зери фишор қарор додани муҳолифин имконият ҷустуҷӯ менамуданд. Дар миёни арманиҳо бошад, сар задани ҷунин воқеаҳо кори дасти озарбойҷониҳо медонистанд³.

Роҷеъ ба вазъияти баамаломата муҳаққиқи ҷанги шаҳрвандӣ, Амиршо М. ҷунин андешаронӣ намуда буд: «Тақдир ба мо истиқлолиятро тухфа намуд, аммо тоҷикон натавонистанд онро ба даст гиранд ва ҳӯҷаини он бошанд. Баръакс, кашмакашҳои бемаъно оғоз гардида, пора-пора кардани Тоҷикистон сар шуд. Мамлакат ба маҳалҳо тақсим гардида буд. Дар кишри болоии ҷомеа маҳалгароён қарор гирифта буданд. Онҳое, ки орзуи ҳокимият, мансаб ва курсиро доштанд, ғирдиҳамой барпо менамуданд. Ҷунин рӯҳияи бад ба ҳар як сокини мамлакат таъсир расонид, ки аз худ оқибатҳои нохуберо боқӣ гузошт. Одамон ба ғурӯҳҳо ва қавмҳо ҷудо гардиданд, бародар душмани бародар гардид»⁴.

Донишманди тоҷик Муҳаммад А. ибронд медорад, ки «истиқлоли ғайриҷашмдошт бадастомада ва дарки нокифояи озодии сиёсӣ аз ҷониби як зумра тоҷикистониён ва ба доми фиреби бегонагон афтидани равшанфикрон Тоҷикистонро ба ҷунин ҳодисаҳои фоҷианок ва ҳунин оварда расонид. ... Тоҷикистониён тухфаи бузурги ногаҳонӣ гирифтанд, ки қорбурди он барояшон мушкилиҳои зиёдеро ба бор овард»⁵.

Ҳарҷанд дар воқеаҳои февралӣ муҳолифин бо роҳи ташкил намудани тазоҳурот барои барқанор намудани роҳбарияти сиёсии он замон муваффақият пайдо карда натавониста бошанд ҳам, онҳо тавозуни қувваҳо ро тағйир дода тавонистанд. Инчунин, бо истифода аз вазъияти баамаломата муҳолифин заифии роҳбарияти сиёсии онвақтаро эҳсос намуда, барои барпо намудани тазоҳуроти наватӣ заминагузорӣ намуданд. Ба андешаи таҳлилгари воқеаҳои февралӣ Қобилова С., фоҷеаҳои дар моҳи феввали соли 1990 рухдода ба амалиёти пешакӣ тарҳрезӣшуда хеле шабоҳат дошт ва ноором сохтани вазъият дар шаҳри Душанбе, сипас дар қаламрави мамлакат ҳадафи асосии он буд. Инчунин, муҳолифин роҳбарияти сиёсиро барои саривақт ҳал накардани масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ гунаҳкор намуда, бо ин роҳ меҳостанд эътибори

¹ Кобилова, С. Февральские события 1990 г. в Таджикистане / С. Кобилова. – Худжанд, 2007. – С. 30.

² Аҳмедов, С. Конфликты в Таджикистане: причины и последствия // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-1/akhmedov.htm>

³ Калишевский, М. От площади Ленина к площади Шахидон: к 20-летию февральской трагедии в Душанбе // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fergananews.com/articles/6470>

⁴ Амиршо, М. Раненные страницы: монография / М. Амиршо. – М., 2001. – С. 17.

⁵ Махмадов, А.Н. Истиклоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ милли: монография / А.Н.Махмадов. – Душанбе: «Эр-граф», 2016. – С. 100.

онхоро дар назди мардум кохиш диҳанд¹. Воқеаҳои февралӣ дар таърихи навини Тоҷикистон аввалин ғоҷаҳои даҳшатнок ба шумор мераванд. Ин нооромиҳо бо ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва қандашавии алоқаҳои иқтисодӣ рост меомад, ки чунин вазъият раванди муташанниҷ гардидани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва вазъияти сиёсӣ дар Тоҷикистонро метезонид.

Марҳилаи навбатии ноором гардидани вазъият дар мамлакат ғайриқарорӣ нерӯҳои сиёсии ғуноғун ба шумор меравад. Одатан нерӯҳои сиёсии мамлакат бар зидди режими сиёсии мавҷуда баромад менамуданд. Дар миёни онҳо ҳаракати «Растохез», ки ғайриқарорӣ худро ҳамчун ғуруҳи зиёӣҳои тоҷик оғоз намуда буд, мавқеи хеле мустақам дошт. Пайравони ҳаракати «Растохез» худро ҳамчун ҳомиёни забони тоҷикӣ ва пайравони фарҳанги ниёғони тоҷик муаррифӣ намуда, мардумро аз паси худ бурдан меҳостанд.

Дар моҳи феввали соли 1990 ҳаракати «Растохез» яке аз нерӯҳои ғуруғиртарини мамлакат ба шумор мерафт. Ҳарчанд роҳбарияти Ҳизби коммунистии Тоҷикистон ҳаракати «Растохез»-ро дар ғитнаанғезию иғвоғарӣ ғунаҳқор доништа бошад ҳам, ғайриқарорӣ онро ғайриқонунӣ муаррифӣ намекард. Дар ин марҳила ҳаракати иғвоғӣ низ хеле ғайриқарорӣ буд.

Ҳукумат бо дарки ин ғуна таҳдид кӯшиш менамуд, ки пешии роҳи онро ғирад. Бо ин мақсад 5-уми октябри соли 1990 парламенти Тоҷикистон қароре қабул менамояд, ки дар он ғуфта мешуд: «Дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон таъсиси шуъбаи минтақавии Ҳизби наҳзати иғвоғии умумииттиғоқӣ ва умуман дар мамлакат ташкили ҳизби иғвоғӣ номумкин доништа шавад». Аммо ба ҳамаи ин ниғоҳ накарда, 6-уми октябри соли 1990 конфронси минтақавии умумияти иғвоғӣ ташкил карда мешавад. Дар клуби деҳаи Чортути собиқ ноҳияи Ленин дар наздикии шаҳри Душанбе конфронси мазкур барғузур меғардад ва дар ҷамъомади мазкур шуъбаи тоҷикистони Ҳизби наҳзати иғвоғии умумииттиғоқӣ ташкил карда мешавад. Раиси шуъбаи минтақавии он Муҳаммадшариф Ҳимматзода интиғоб меғардад².

29-уми ноябри соли 1990 вазифаи Президенти ҶШС Тоҷикистон қорӣ карда мешавад, ки Шурои Олӣ ба ҳайси аввалин президент Қаҳҳор Маҳкамвро интиғоб менамояд. Дар мамлакат дар зери таъсири нерӯҳои ғуноғуни сиёсӣ ва умуман бӯғрони сохтории Иттиҳоди Шуравӣ вазъият рӯз то рӯз бадтар меғардид. Махсусан, баъди табаддулоти давлатие, ки 19-21-уми августии соли 1991 дар шаҳри Москваи Федератсияи Россия бенатиҷа шуда ғузашт, мавқеи Маҳкам Қ., ки аз ин табаддулоти давлатӣ пуштибонӣ менамуд, низ хеле заиф гардид.

Дар пайи ин ҳодиса дар Тоҷикистон низ ба монанди давлатҳои дигари шуравӣ масъалаи барҳам додани ҳизби коммунистӣ ва аз сарии қудрат дур намудани роҳбарии он ба миён омада буд.

Баъди аз сарии ҳоқимият дур намудани Маҳкам Қ. 22-юми сентябри соли 1991 раиси Шурои Олӣ Аслонов Қадриддин, ки муваққатан иҷрокунандаи вазифаи сарвари давлат ба ҳисоб мерафт, дар бораи манъ намудани ғайриқарорӣ Ҳизби коммунистии Тоҷикистон фармон содир намуд. Аммо баъди як рӯз фармони ӯ аз қониби Шурои Олӣ беқор карда шуда, қойи ӯро ба Раҳмон Набиев медиҳанд.

Моҳи сентябри соли 1991 дар шаҳри Душанбе ғирдиҳамоии зиддикоммунистӣ оғоз меғардад. Дар раванди тазоҳурот бори аввал ҳаракати иғвоғӣ муғолиғини дунявиро қонибдорӣ менамояд. Ҳизби демократии Тоҷикистон, ҳаракати «Растохез» ва ташкилоти ҷамъиятию сиёсии «Лаъли Бадахшон» ба сифати муғолиғини дунявӣ баромад менамуданд. Ҳаракати якқояи онҳо ба иттиҳоди иғвоғию демократӣ монандӣ пайдо намуда буд. Сарварони иғвоғӣ намоёндағони худро ба кӯҷаҳо мебароварданд. Онҳо бо мақсади мубориза бурдан бо ҳизби коммунистӣ ва роҳбарияти коммунистӣ бо ҳизбу

¹ Қобилова, С. Асари зикршуда. – С. 63.

² Ниязи, А. Возрождение ислама в Таджикистане: традиция и политика / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ca-c.org/journal/cac-06-1999/nijazi.shtml> (дата обращения: 15.01.2026).

ҳаракатҳои мамлакат муттаҳид гардида истода буданд. Бо роҳи зери фишор қарор додани роҳбарияти сиёсии мамлакат сарварони исломӣ мавқеи худро дар ҷомеа мустаҳкам менамуданд¹.

То охири моҳи сентябри соли 1991 мавҷи тазоҳуроти муҳолифин то он дараҷае ба-ланд мегардад, ки барои ба эътидол овардани вазъият Набиев Р. як қатор ҷораҳои саривақтӣ амалӣ менамояд: аз ҷумла, ғайбати Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистонро иҷозат медиҳад ва баръакс ғайбати Ҳизби коммунистиро манъ мекунад.

Бояд гуфт, ки соли 1991 Ҳизби демократӣ, ҳаракати «Растохез», «Лаъли Бадахшон» ва «Ташкилоти ҷавонони озод» қаноти неруҳои демократии Тоҷикистонро ташкил намуда, дар муқобили Ҳизби коммунистӣ қарор гирифта бошанд ҳам, аммо дар 93 интиҳобот ҳамагӣ 30% овозҳоро соҳиб шуда буданд. Аз ин сабаб онҳо худро муҳолифи ҳукумат эълон намуданд.

Моҳи ноябри соли 1991 Раҳмон Набиев дар интиҳоботи президентӣ бо гирифтани 57% овозҳо ғолибият ба даст меорад. Баъди ғолибият ӯ дубора ғайбати Ҳизби коммунистиро иҷозат медиҳад. Дар ин давра дар миёни президент Раҳмон Набиев ва роҳбарони муҳолифин созишномае ба имзо расонида шуда буд, ки мувофиқи он Набиев Р. уҳдадор мегардид, ки роҳбарони муҳолифинро таъқиб наамояд ва ҷонибҳои муқобил бошанд, барои анҷом додани ғайбати қонунӣ ва даст кашидан аз ҳар гуна амалҳои зиддиҳукуматӣ розигӣ доданд².

Моҳи декабри соли 1991 ҳукумат Ҳизби наҳзати исломиро расман ба қайд мегирад, ки дар ҳудуди Осиеи Марказӣ ин аввалин ҳолати қонунӣ гардонидани ғайбати ҳизби исломӣ ба шумор мерафт³.

Ҳизби наҳзати исломӣ яққоя бо ҳаракати «Растохез» ва ҷамъияти сиёсии «Лаъли Бадахшон» таҳти унвони «Наҷоти Ватан» штаби яққоя ташкил менамоянд, ки он то ба истёфода рафтани Набиев Р. мавҷудияти худро нигоҳ медошт. Набиев Р. ба созишномаи байни ӯ ва муҳолифин басташуда нигоҳ накарда, бо нияти пурра аз байн бурдани онҳо аллакай баҳори соли 1992 барои резонидани обрӯи онҳо ва коҳиш додани мавқеи онҳо як қатор меъёрҳои нав ҷорӣ намуд.

Масалан, 26-уми марти соли 1992 дар паҳши мустақими телевизиони давлатӣ, ки ҷаласаи Шурои Олиро намоиш медод, раиси Шурои Олӣ Кенчаев С. вазири корҳои дохилӣ Навҷувонов М.-ро барои сӯйиштифта аз мансаб гунаҳкор намуда, истёфои ӯро талаб намуд. Навҷувонов М. намояндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба шумор мерафт. Бинобар ин, баъди чанд рӯз дар майдони Шаҳидон дар назди бинои ҳукумат зиёда аз 500 нафар, ки аксари онҳо намояндагони Бадахшони Кӯҳӣ буданд, ҷамъ омада, истёфои Кенчаев С.-ро талаб намуданд⁴.

Баъди гузашти якчанд рӯз гирдиҳамой на танҳо хомӯш нагардид, балки ба сафи он намояндагони минтақаҳои дигари мамлакат низ пайваست гардиданд. Тазоҳургарон аз ҳукумат талаб намуданд, ки дар ҳалли як қатор масъалаҳои сиёсӣ расидагӣ намояд. Ҷунончи, тазоҳургарон талаб менамуданд, ки: ҷаласаи ғаврии Шурои Олӣ ташкил карда шавад ва роҳбарияти он ва махсусан раиси он Кенчаев С. ба истёфода равад; лоиҳаи Конститутсияи нав баррасӣ карда шуда, барои ташкили парлумони дар асоси бисёрҳизбӣ амалкунанда интиҳоботи нав ташкил карда шавад.

Роҳбарияти Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон иброз намуданд, ки агар ҳукумат пешниҳодҳои муҳолифинро нодида гирад, дар акси ҳол онҳо бар зидди ҳукумат

¹ Шарипов, С.И. Таджикистан: демократизация политических отношений / С.И. Шарипов. – Душанбе, 2000. – С. 70.

² Бушков, В.И. Анатомия гражданской войны в Таджикистане (этно-социальные процессы и политическая борьба, 1992-1995) / В.И. Бушков, Д.В. Миккульский // [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.cac.org/datarus/st_08_bush.shtml

³ Гушпер, А. Война и мир в современном Таджикистане / А. Гушпер // Азия и Африка сегодня. – 1998. – №3. – С. 6.

⁴ Липов, М. Таджики - за демократию на многоклановой основе / М. Липов // Коммерсантъ и Власть. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://kommersant.ru/doc/4083> (дата обращения: 14.10.2025).

Анҷумани миллии халқи тоҷикро ташкил намуда, ба он ҳамаи муҳолифин, аз ҷумла, қаноти демократии коммунистонро низ ҳамроҳ хоҳанд кард.

Роҳбарияти ҳукумати Тоҷикистон бошанд, дар посух иброз медоштанд, ки неруҳои муҳолифин рӯ ба таназзул овардаанд (мардум аз гирдиҳамоии пай дар пай монда гардидаанд). Ба ақидаи ҳукумат, дар оғози баҳор, яъне дар оғози кишту кори баҳорӣ гирдиҳамоӣ худ ба худ аз байн меравад. Дар чунин шакл посух гардонидан ба талаби муҳолифин бори дигар нишон меод, ки роҳбарияти сиёсии мамлакат ба вазъияти баамаломата баҳои объективӣ дода наметавонианд.

Шиддати рӯҳияи норозигии ҷонибҳо то дараҷае рафта расид, ки ҳукумат низ маҷбур гардид, ки ба ин раванд ҳамроҳ шавад. 1-уми апрели соли 1992 Кумитаи ҷамъиятӣ оид ба ҳимояи сохти конституционӣ дар майдони Озодӣ ба муқобили муҳолифин гирдиҳамоии ҷавобӣ ташкил намуд. Рӯз то рӯз шиддати ҷонибҳо афзун мегардид ва ба сафи тазоҳургарон одамони зиёд пайваст мегардиданд.

Дар пайи зиёд шудани шумораи тазоҳургарон талаби ҷонибҳо низ ҷиддитар мегардиданд. Дар чунин шароит ҳукумати мамлакат аз уҳдаи танзими вазъият баромада натавонист ва ба пайравони худ низ ҳеҷ кумаке ҳам нарасонид. Дар натиҷа, фишори муҳолифин зиёд гардида, ба амалиётҳои зиддиякдигарӣ оғоз бахшиданд.

21-уми апрели соли 1992 муҳолифин 20 нафарро ба сифати кафили иҷроии талаботи худ гаравгон мегиранд, ки дар миёни онҳо 16 нафар вакили Шурои Олӣ ва 2 нафарашонро муовинони раиси ҳукумат ташкил меоданд. Ҳанӯз ҳам муҳолифин истеъфои Кенчаев С.-ро талаб менамуданд. Баъди чунин воқеа Шурои Олӣ маҷбур мегардад, ки дар атрофи як қатор масъалаҳо гузашт намояд. Аз ҷумла, ба ҳайати Шурои Олӣ намоёндагони муҳолифин – роҳбари мусулмонони Тоҷикистон, қозӣ Акбар Тураҷонзода ва ҷонишини раиси Ҳизби демократӣ Соҳибназаров А.-ро шомил намуда, Кенчаев С.-ро аз вазифа сабукдӯш намуданд.

Ҳарчанд ҳукумат барои қабули талаби муҳолифин баъзе гузаштҳо карда бошад ҳам, аммо хеле дер шуда буд. Шояд бо дарки чунин вазъият буд, ки 24-уми апрели соли 1992 Кенчаев С. раиси Кумитаи амнияти миллий ва 3-юми майи ҳамон сол бошад, ба сифати спикери Шурои Олӣ таъйин мегардад.

Дар ин давра неруҳои ҷониби сеюм пайдо мегарданд, ки раванди муқобилиятҳои сиёсии мамлакатро хеле шиддатнок мегардонанд. 29-уми апрели соли 1992 ба гирдиҳамоии майдонҳои Шаҳидон ва Озодӣ, инчунин, дар майдони Садриддин Айнии гирдиҳамоии дигар ташкил мегардад. Гирдиҳамоии мазкур аз ҷониби ҷавонони шаҳри Душанбе ташкил карда мешавад, ки ба ҳайати он роҳзанон ва ғоратгарон шомил гардида буданд.

Аз ин давра сар карда, гурӯҳҳои ҷинойтӣ низ ба равандҳои сиёсии мамлакат ворид гардиданд. 30-юми апрели соли 1992 паси дарҳои пӯшида ҷаласаи ғавқулодаи Шурои Олӣ баргузор мегардад, ки дар он президент Раҳмон Набиев ба вакилон пешниҳод менамояд, ки ба муҳлати ним сол идоракунии президентӣ қорӣ намоянд. Инчунин, дар ҷаласаи мазкур масъалаҳои ташкили неруҳои мусаллаҳи ҷумҳуриявӣ ва лоиҳаи нави конститутсия низ баррасӣ мегарданд.

1-уми майи соли 1992 Шурои Олии Тоҷикистон дар бораи ташкили Комиссияи яққоя, ки ба ҳайати он намоёндагони ҳукумат ва муҳолифин бояд шомил мегардиданд, қарор қабул менамоянд. Аммо чунин кӯшишҳо ҳарчанд барои ба эътидол овардани вазъият анҷом дода шуда бошанд ҳам, хеле дер шуда буд ва ҳукумат дигар вазъияти баамаломадаро танзим карда наметавонист.

Худи ҳамон рӯз бо мақсади мустаҳкам намудани пояҳои ҳокимияти давлатӣ Набиев Р. дар бораи ба муддати ду ҳафта ташкил намудани баталёни махсус аз ҳисоби неруҳои таъйиноти махсус фармон содир менамояд ва, инчунин, фармон медиҳад, ки ба иштирокчиёни гирдиҳамоии ҷонибдорони ҳукумат зиёда аз 2 ҳаз. яроқи автомат таксим намоянд.

5-уми май вазъияти ғавқулода эълон мегардад ва ғавқулияти ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ ва баргузориҳои гирдиҳамоӣ манъ карда мешавад ва дар пайи ин, дар шаҳри Душанбе со-

ати комендантӣ чорӣ мегардад. Аз минтақаҳои гуногун ҳам ҷонибдорони ҳукумат ва ҳам ҷонибдорони муҳолифин ба шаҳри Душанбе меомаданд. Вақте ки аз минтақаи Кӯлоб ҷонибдорони ҳукумат ба шаҳри Душанбе меомаданд, аҳолии маҳаллӣ, ки бо дастгирии муҳолифин ташкил карда шуда буд, онҳоро ба шаҳр роҳ намедоданд.

Дар натиҷа, ба ҷониби гурӯҳҳои маҳаллии муҳолифин тирпаронӣ оғоз мегардад, ки дар рӯзи аввал 4 нафар кушта ва 10 нафар ҷардор мегарданд. Дар посух ба ин амали ҳукумат дастаҳои ҷинойтии муҳолифин як қатор объектҳои давлатиро забт карда мегиранд. Аз ҷумла, бинои телевизиони давлатӣ, фурудгоҳ ва роҳҳои даромадгоҳ ба шаҳри Душанбе дар зери назорати онҳо қарор мегирад. Ҳамчунин, намоёндагони милитсияи шаҳрӣ, дастаҳои таъйиноти махсуси давлатӣ, мушовири президент оид ба масъалаҳои ҳарбӣ генерал-майор Раҳмонов Б. ба ҳайати муҳолифин мепайванданд. Генерал-майор Раҳмонов Б. бошишгоҳи президентро ба муҳолифин месупорад. Дар ин вақт президент аллакай ба бинои Шурои Олӣ рафта буд¹.

Муқовимати сиёсӣ рӯзҳои 5-6-уми май идома намуда, рӯзи 7-уми май президент Раҳмон Набиев маҷбур гардид, ки дар бораи ба эътидол овардани вазъият қарор қабул намояд. Ӯ оид ба қонун намудани талаби муҳолифин протоколро ба имзо расонид, ки дар он чунин қарор дида мешуд: ташкили ҳукумати коалисионӣ ва ба истеъфо рафтани чунин мансабдорони давлатӣ: Кенчаев С., ноиби президент Дӯстов Н., прокурори генералӣ Ҳувайдуллоев Н., раиси Кумитаи радио ва телевизион Сайфуллоев О., раиси Кумитаи мудофия Ниёзов Ф.².

Ҳокимияти давлатӣ бояд дар ихтиёри Кумитаи Олии машваратӣ мегузашт, ки онро муҳолифин таъсис дода буданд. Созишномае, ки дар миёни Набиев Р. ва муҳолифин баста шуд, дар миёни аҳолии вилоятҳои Ленинобод ва Кӯлоб норозигии зиёдро ба вуҷуд овард.

Роҳбарияти сиёсии вилояти Кӯлоб қайд намуданд, ки фармонҳои зиддиконституционии президент Набиев Р. ва қарорҳои ҳукумати ғайриқонунӣ дар ҳудуди вилояти Кӯлоб эътироф ва иҷро намегарданд. Вакилони вилояти Кӯлоб талаб менамоянд, ки дар ҷойи боамн ҷаласаи ғайринавбатии Шурои Олии мамлакат баргузор карда шуда, дар он вазъияти сиёсӣ баррасӣ гардад ва сохтори конституционии давлат, ҳукумати ба таври қонунӣ интихобшуда ва вазъияти ороми мамлакат барқарор карда шавад³. Ғайр аз ин, пайравони ғайриқонунӣ Ҳизби коммунистӣ дар шимоли мамлакат ҳукумати коалисиониро ба он хотир эътироф наменамуданд, ки ба андешаи онҳо президент ба муҳолифин ваколатҳои хеле зиёд додааст.

Аммо дар ҷануби Тоҷикистон муҳолифини исломию демократӣ ҳанӯз аз он норозӣ буданд, ки сафи онҳо дар ҳукумат хеле кам аст. Ду гурӯҳи охир номбаршуда, ки дар ҳукумат намоёндагони онҳо мақомҳои давлатиро соҳиб гардида буданд, ба қори ҳокимияти марказӣ ҳалал мерасониданд.

Дар ин давра дар қисми ҷанубии мамлакат бархӯрдҳои мусаллаҳона сар шуд, ки он аз оғози ҷанги шаҳрвандӣ дарак меод. Ҳамин тариқ, бархӯрди мусаллаҳонаи солҳои 1992-1993 барои Тоҷикистон фоҷиаи бузург ба шумор меравад. Зеро тайи ду соли аввали ҷанги шаҳрвандӣ зиёда аз 50 ҳазор нафар ба ҳалокат расида, қариб 800 ҳазор нафар сокинони мамлакат ба сифати гуреза тарки ватан намуданд ва дар пайи ҷангу хунрезӣ зиёда аз 55 ҳазор кӯдакон ятим монданд.

Ҷомеа ба қисмҳои алоҳида ҷудо гардида буд ва бархӯрди мусаллаҳона ва муқобилиятҳои хунин дар миёни гурӯҳҳои мусаллаҳи идоранаshawанда зуд-зуд ба амал меомаданд. Хоҷагии халқ зарари хеле зиёд дида, ҷомеа ба бухрони шадиди иқтисодӣ ги-

¹ Липов, М. Эпоха ушла – Набиев остался / М.Липов // Коммерсантъ и Власть. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://kommersant.ru/doc/4610> (дата обращения: 25.12.2025).

² Бушков, В.И. Анатомия гражданской войны в Таджикистане (этно-социальные процессы и политическая борьба, 1992-1995) / В.И. Бушков, Д.В. Микульский // [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.cac.org/datarus/st_08_bush.shtml

³ Адамишин, А. Уроки примирения в Таджикистане // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/comments/> (дата обращения: 28.01.2026).

рифтор гардида буд¹. Дар охири соли 1993 ва ибтидои 1994 дар мамлакат марҳилаи ҳассоси ҷанги шаҳрвандӣ қариб ки анҷом ёфта буд. Аммо вазъият ҳамоно ноором буд.

Бархӯрдҳои мусаллаҳона гоҳе ором мегардиданд ва гоҳе аланга мегирiftанд. Аммо бо роҳи ҳарбӣ ғайриимкон будани ҳалли низои сиёсӣ аллакай маълум гардида буд. Зеро амалиётҳои ҳарбӣ натиҷаи дилхоҳ намедоданд.

ТДУ 321.073(470+345):140.1

ОЗОДИВУ ИСТИҚЛОЛ ҲАМЧУН МУҲИМТАРИН АРЗИШҲОИ МАЪНАВИЮ СИЁСӢ

СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТЬ КАК ВАЖНЕЙШИЕ ДУХОВНЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ

ШАРИФЗОДА ИСОМУДДИН УМАР

*Дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, номзади
илмҳои фалсафа / Доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского
технологического университета, кандидат философских наук
E-mail: sharifzod_75@mail.ru*

Озодиву истиқлол яке аз муҳимтарин арзишҳои умумибашарӣ маҳсуб аст, ки он ҳам дар таркиби арзишҳои маънавӣ ва ҳам дар таркиби арзишҳои сиёсӣ ҷойгоҳи хосса дорад. Дар олами башарӣ биноан, аз фард шуруъ намуда, то умумиятҳои иҷтимоӣ дар шакли оила, қабила, қавм ва миллату давлатҳо ҳамеша тамоми неруви кушиши хешро ба он равон месозанд то ба озодиву истиқлол даст ёбанд. Дарку фаҳми озодиву истиқлол дар зинаи баланди маънавӣ ва худшиносии инсон ба амал меояд. Дар ин зина аст, ки инсонҳо меҳоянд бо тавони хеш сарнавишти худро муайян созанд.

Агар ба маъниву моҳияти инсон ва зиндагии инсонӣ таваҷҷуҳ намоем, хоҳем дарёфт, ки ҳадафи асосии он расидан ба озодиву истиқлол аст, зеро ягона омиле, ки инсонро бар дигар анвоъи зинда мутамоз месозад, ин бо роҳи хирад дар баробари мушкилоти пеш омада тадбир ҷустани он аст, ки метавонад озодӣ ва истиқлоли ӯро таъмин созад. Ҳамин аст, ки мафҳуми озодиву истиқлол бо мафҳуми хирад ва тадбирҷӯӣ саҳт алоқаманданд.

Мусалам аст, ки фардҳо дар олам на дар танҳоӣ, балки дар таркиби умумиятҳои иҷтимоӣ ба сар мебаранд. Яъне, ба ибораи дигар, инсон дар баробари мавҷуди биологӣ будан, мавҷуди иҷтимоӣ низ ҳаст ва мушкилоти зистии хешро тавассути ҳамзистии иҷтимоӣ бароварда месозад. Воқеан, ҳамзистии иҷтимоӣ ва мановфеъи муштарақ боис гардидаанд, ки фаҳмиши истиқлолу озодӣ дар умумиятҳои халқӣ ва миллии дар шакли давлат- миллатҳо ташаккул ёбад. Ҳамин будааст, ки умумиятҳои иҷтимоӣ дар зинаи баланди худшиносӣ ҷиҳати созмон додани давлат ба ҳайси ниҳоди асосии идораи иҷтимоӣ талош варзида, ҷиҳати бароварда кардани ормонҳои хеш ва дар ҳифзу озоиштагӣ ба сар бурдан онро ба миён овардаанд.

Халқи тоҷик аз куҳантарин мардумони соҳибтамаддуни ҷаҳон буда, барояш озодиву истиқлол аз арзишҳои меҳварӣ маҳсубанд. Ҳисси баланди озодипарастӣ ва истиқлолхоҳии фитрии халқи тоҷик будааст, ки ин мардумро ҳамчун “озода” ва ё “озодагон” низ дар таърих ёд мекунад. Ин халқ дар дарозии таърих ҷиҳати расидан ба озодиву истиқлол, ки таъминкунандаи он давлати миллии аст, борҳо кӯшиш намуда, ба

¹ Олимов, М. Таджикистан: национальное примирение и вооруженные формирования объединенной оппозиции / М. Олимов, С. Олимова // Вестник Евразии. – 2000. – №4. – С. 76.

зумраи халқиятҳои дохил аст, ки нахустин давлати мутамаддини башариро ба миён овардаанд.

Вале борҳо ба таъсири душманони дохилию берунӣ давлатҳои сохтааш аз байн рафтаанд. Ҳарчанд ин халқ таърихи зиёда аз панҷ ҳазорсоларо дошта бошад ҳам, вале борҳо ба шикасту рӯёруй мувоҷеҳ гардидааст. Дар дарозии таърих давлатҳои сохтааш аз қабилҳои давлати Ҳахоманишиён ба дасти Искандари юнонӣ ва давлати Сосониён ба дасти арабҳо ва давлати Сомониён ба дасти туркҳо шикаст хурда аз байн рафтаанд. Ҳамин гуна шакл гирифтани ҳаводиси таърихи дар қиболҳои миллати тоҷик онро аз ҷумлаи миллатҳои ҷафокашидатарини ҷаҳон гӯем, ҳато нахоҳем кард. Зеро дар муддати асрҳо ӯ фақат месохт, обод мекард, вале душманонаш вайрон мекарданд, ҳароб мекарданд, дороияшро ғорат менамуданд, аз сари мардум калламанораҳо месохтанд. Вале иродаи қавию созанда, фарҳанги бузурги тасаллибахшу эҳғар ӯро боз ҳам зинда нигоҳ медошт, боз талоши шахрсозӣ, кишоварзӣ, илму адабу ирфон мекард. Ба ибораи дигар, Тоҷикон дар тули таърихи мавҷудият ҳазорон бор ба хатари нобудӣ мувоҷеҳ гардида, бо иродаи қавӣ алайҳи ҳаргуна сиёсатҳои ғосиби замон муборизаи маънавию сиёсӣ бурдаанд.

Дар соли 1929, пас аз ҳазор соли бедавлатиро тавассути ҷоннисории фарзандони ғаюри ин миллат дар ҳайати Шӯравии собиқ қисмати кӯчакеро аз сарзаминҳои аҷдодӣ бо номи Тоҷикистон кишваре таъсис доданд, ки маҳз давлати кунунии тоҷик, дар заминаи он ташаккул ёфта, ба истиқлоли сиёсӣ расид.

Дар охири мароҳили вучуди Иттиҳоди Шӯравӣ бозсозии Горбачовӣ вазъияти империяи Шуравиро ба бӯҳрони азим мувоҷеҳ гардонид. Ноқомии ҳаводиси августи соли 1991 дар Москва вазъро дар империяи Шуравӣ ба миён овард, ки мунҷар ба сукути он гардид. Сукути Иттиҳоди Шуравӣ имконеро ба миён овард, то ҷумҳуриҳои зертобеъи он истиқлоли сиёсиро ба даст оварда, чун давлатҳои соҳибхитӣ дар арсаи олам аз зуҳури ҳеш дарак доданд.

Дар ҳамин асно ҷумҳуриҳои собиқ яке пас аз дигаре истиқлоли давлатии ҳешро эълон намуда, барои ба даст овардан ва миллӣ кунонидани сарвати аз Шӯравӣ ба мерос мондаи дар қаламравашон буда талош варзиданд. Эълони чунин рӯз барои мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 9- сентябри соли 1991 рост омад, ки аз он рӯз инҷониб, ба ҳайси Рӯзи Истиқлолияти Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола таҷлил мешавад ва мо ҳоло дар арафаи 35 солагии он қарор дорем.

Воқеан, истиқлоли сиёсӣ дар таърихи давлатдорӣ ва сарнавишти миллати тоҷик гардиши кулӣ ва оғози марҳилаи сифатан навро ба миён овард. Дар ин марҳила, назди тамоми мардуми кишвар масъулияти ниҳоят бузургеро пеш овард, ки ҷиҳати сохтмони давлати миллӣ ва арқони он тамоми неруи ҳешро сафарбар намуда, озодиву истиқлол ва давлати миллии ҳешро ҳифз намоянд.

Истиқлоли сиёсӣ сарғаҳи як таҳаввули бузурге барои халқи тоҷик буд. Давлати навине бо номи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон арзи ҳастӣ намуд, ки дар зарфи як соли истиқлоли ин кишвар аз тарафи 48 давлати дунё ба расмӣ шинохта шуда, бо онҳо робитаҳои дипломатӣ барқарор карда шуданд. Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Ислонд, Эрон, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Мексика, Дания, Туркия, Япония, Корея, Полша аз нахустин давлатҳое буданд, ки истиқлоли Тоҷикистонро ба расмӣ шинохта, сафорат ва намояндагҳои дипломатии худро дар Тоҷикистон ифтиҳон намуданд.

Қобили зикр аст, ки эълони истиқлоли давлатӣ заминаи сиёсӣ ва ҳуқуқиро барои шомил шудан ба созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ фароҳам сохт. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ин баъд ҳамчун субъекти комилҳуқуқи байналхалқӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ пайваست, ширкати ҳешро дар ин созмонҳо ба хотири эҷоди шароити мусоид баҳри рушду таҳкими истиқлол, ҳифзи тамомияти арзӣ, тақвияти давлатдорӣ ва иштирок дар равандҳои умумиҷаҳонӣ ба роҳ андохт.

Ҳамин тавр, Ҷумҳурии Тоҷикистон 26-уми феввали соли 1992 ба САҲА, 2-юми марти соли 1992 ба СММ, апрели соли 1992 ба Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ, 1-

уми декабри соли 1992 ба Созмони Конфронси Исломӣ, 18-уми январӣ соли 1993 ба Созмони Ҳамкорӣҳои Иқтисодӣ, 6-уми апрели соли 1993 ба ЮНЕСКО ва ғайра шомил гардид.

Аммо, раванди бунёдкуорӣ, давлатсозӣ ва ҷаҳонишавии ҷумҳурии тозабунёди Тоҷикистон дере нагузашта дучори бӯҳрони шадидаи сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ гардид. Ҷанги шаҳрвандии таҳмиلى боиси талафоти зиёдаи ҷонӣ, моддӣ ва маънавии халқ гардида, давлати тозабунёди моро ба вартаи ҳалокат мекашид.

Дар ҳоле, ки кишварҳои тозабаистиклолрасида дар пайи тақсими мероси аз Шуравӣ боқӣ монда шугл меварзиданд, қувваҳои сияҳкоре бе банду бориҳо дар Тоҷикистон ба вучуд овардаву барои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ бо пули бегонагон ҷанги шаҳрвандиро дар кишвар ба роҳ монданд ва сабаби ғорат шудани дороии кишвар ва маҳрум мондан аз ҳама он мероси Шуравӣ гардониданд.

Дар ҳамин вазъ, ки акнун мардуми кишвар дар овозагиву дарбадарӣ ва ноқомию ноумедӣ қарор дошт, миллатҳои дигар ки соқинони кишвар буданд, Тоҷикистонро тарк карданд ва муқимнишинони мамлакат дар тарсу таади қарор доштанд ва дар хонаҳои худ паноҳ бурданд. Кӯчаҳои шаҳр ҳолӣ гардида, дари корхонаю муассисаҳо ва мактабу маориф баста гардид. Мардум аз минтақаҳои даргир фарор карда, худро ба ҳар кую пуштае, ки нисбатан амн бошад, паноҳ мебурданд. Аз ҳама ҷо садои тирӯ гулула ва бӯйи хун ба маҷон мерасид. Акнун дигар ҳарфи қонунро силоҳ меғуфт.

Авалин иқдом барои аз ҳолати ваҳими сиёсӣ иҷтимоӣ баровардани кишвар, ин баргузорию иҷлосияи 16-уми Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Амалан баргузорию иҷлосияи Шурои Олӣ дар пойтахти кишвар шаҳри Душанбе имкон надошт. Ҳамин замон буд, ки қувваҳои солимфикри ҷомеа иҷлосияи 16-уми Шурои Олиро дар шаҳри Хучанд баргузор намуданд ва ин иҷлосияи сарнавиштсоз вазъро минбаъд дар кишвар дигар сохт.

Маҳз ҳамин иҷлосияи тақдирсоз ва маҳсусан ба ҳайси Сарвари Давлат интиҳоб шудани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як гардиши наво дар ҳаводси солҳои аввали истиқлол буд. Эмомалӣ Раҳмон зимомӣ қудратро дар кишвар вақте ба даст гирифт, ки кишвар дар оташи ҷанги шаҳрвандӣ месӯхт. Дар ҷунин вазъияту ҳолати бисёр ҳассоси сарнавиштсоз Тоҷикистони валанғору бесарнавиштро аз нав сохт, халқу ватанро аз парешониву нобудшавӣ наҷот дод. Ё ба халқи худ бовар кард ва халқ ҳам ба ӯ эътимод намуд. Ҳамин боварии қатъӣ ва иродаи устувори сиёсии ин абармард буд, ки мо ба ваҳдати миллӣ ва Истиқлоли давлатии воқеӣ расидем. Агар Ваҳдати миллӣ ба миён намеомад ва даргириҳо хотима гузошта намешуд, амалан дигар Тоҷикистон ба ҳайси як давлат вучуд дошта наметавонист ва табиӣ аст, ки пароканда шуда аз байн мерафт.

Маҳз тамоми созандагиву бунёдкуорӣ ва гузоштани иҷроиши ҳадафҳои стратегӣ эътирофи тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ кишвари Тоҷикистонро ба ҳайси як давлати мустақил ва аъзои даҳҳо созмонҳои минтақавию байналмиллалӣ гардидани он аз замони расидан ба Созишномаи сулҳ ва Ризоияти миллӣ маншаъ мегирад. Давраи мазкур, дар тамоми самтҳои хоҷагии халқи кишвар ҷӣ дар самти сиёсати дохилӣ ва ҷӣ дар самти сиёсати хориҷӣ таҳаввулотӣ азиме ба вуқӯ пайвастанд, ки тафсилоти онҳоро метавон даҳҳо асар навишт. Дар ин навиштаи кӯтоҳ танҳо бо зикри баъзе аз онҳо иктифо менамоем.

Пас аз расидан ба Созишномаи сулҳ ва Ризоияти миллӣ зерӣ роҳбарии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон кишвар ба марҳилаи нави рушд ворид гардида, дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ бунёдкуориҳо оғоз гардиданд.

Сохтмонҳои азими аҳаммияти стратегӣ дошта ба нақша гирифта шуда, татбиқи амалии онҳо ба роҳ монда шуд. Ҳадафҳои стратегии давлат мушаххас гардид ва дар заминаи онҳо корҳои ободкуорӣ шуруъ гардиданд. Ҷун Тоҷикистон яке аз кишварҳои қӯҳистонист ва дар замони пеш аз истиқлол роҳҳои иртиботии дохилии он барои ҳама фаслҳои сол таъмин набуданд ва дар бунбасти комуникатсионӣ қарор мегирифт, аз ин

рӯ яке аз ҳадафҳои асосии давлат ин аз бунбасти комуникатсионӣ баровардани ҷумҳурӣ қарор гирифт.

Дар қорҷӯбаи ин ҳадаф бунёди нақбҳо, роҳҳои автомобилӣ оҳан ба нақша гирифта шуда, зина ба зина амали гардонида шуданд. Аз ҷумла сохтмони нақбҳои Истиқлол (дар гарданаи уштур Анзоб) ва нақби Шаҳристон, нақби Озодӣ ва нақби Хатлон ва бозсозии роҳи мошингарди Душанбе Чанок тавонист иртиботи шимолӣ кишварро ба марказ ба таври ҳамешагӣ таъмин намояд ва ба яке аз роҳҳои таъминкунандаи иқтисоди Тоҷикистон табдил ёбад.

Ба тарзи шабонарӯзӣ ва дар тамоми сол ҳазорон ҳазор техникаву автомобил дар ин масир дар ҳоли ҳаракатанд ва молу қолоро ба ду самти кишвар тахвил медиҳанд. Ҳамчунин, сохтмони нақби Шаршар ва нақби Хатлон тавонистанд иртиботи Ҷануби кишварро ба марказ таъмин намоянд. Дар ин доира бозсозии роҳҳои Душанбе-Қулоб-Хоруғ-Мурғоб ва сарҳади Чин, Душанбе-Ғарм-Ош, Душанбе-Бохтар-Панҷи Поён тавонистанд иртиботи доимиро дар кишвар таъмин намоянд ва онро ба як кишвари аз назари иртиботӣ воҳид табдил диҳанд.

Ҳамчунин, сохтмони якҷанд қупурӯк дар болои дарёи Панҷ тавонистанд иртиботро ба Ҷумҳурии Афғонистон таъмин намоянд ва тариқи роҳи Душанбе-Хоруғ-Мурғоб ба Ҷумҳурии Мардумии Чин иртиботи заминӣ барқарор гардад. Роҳи оҳани Душанбе-Қулоб ва Душанбе-Ёвон-Бохтар тавонистанд як ҳалқаи дохилии роҳи оҳанро ба вуҷуд оваранд, ки иртиботи ҷануби кишвар ва марказро ба таври ҳамешагӣ таъмин созад.

Имрӯз бо сиёсати созанда ва бунёдкоронаву мардумии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз лиҳози иртиботӣ Тоҷикистон ба як кишвари воҳид табдил ёфтааст ва рафту омад ба тарзи ҳамешагӣ таъмин аст. Мушкilotи роҳу иртибот қариб пурра дар кишвар ба анҷом расидааст.

Бозсозии роҳҳо идома дорад. Солиёни пешин мардумони кӯхистони кишвар, махсусан водии Зарафшон ва минтақаи Бадахшон дар фасли зимистон ба маркази кишвар иртиботи доимӣ надоштанд. Ҳоло дигар ин мушкил вуҷуд надорад. Мардуми кишвар ҳамагӣ шукргузор аз ин сиёсати созанда ва бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонанд. Ҳамин аст, ки хидматҳои ин шахсияти наҷиб дар дилу дидаи мардум ҷойгоҳ касб кардаанд ва ўро хурду бузурги кишвар дӯст медоранд.

Пӯшида нест, ки дар ҷаҳони имрӯз муҳаррики асосии иқтисодро энергетика ташкил медиҳад ва ҳамаи фанновариҳои имрӯзӣ тавассути энергия ғайб мегардад. Ҳамин аст, ки Пешвои Миллат истиқлоли энергетикиро ҳадафи асосии стратегияи давлат қарор дода, дар ин замина сохтмони иншоотҳои азими энергетикӣ тарроҳӣ шуда, қор дар онҳо оғоз гардид. Дар ин замина сохтмони нобҳои хурду бузург дар ҷумҳурӣ шуруъ гардид.

Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз давлатҳост, ки зиёда аз 60 дар 100 обҳои Осӣи Миёна аз пирахҳои қаламрави он ҳосил мешаванд ва мавқеи ҷуғрофияш барои сохтмони НОБ-ҳо мусоид аст. ҳаминро ба назар гирифта сохтмони НОБ-ҳои бузург аз қабилӣ Сангтуда-1, Сангтуда-2 ба нақша гирифта сохтмони онҳо оғоз гардид ва дар онҳо қор шуруъ гардида сохтмонҳо ба анҷом расиданд ва мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтанд. Ҳамчунин идомаи қорҳои созандагӣ дар нерӯгоҳи барқии оби Роғун ки ибтидои қорҳои сохтмони он дар замони Шуравӣ ба нақша гирифта буд, қорҳои созандагӣ ва идомаи ин сохтмон ба амал бароварда шуд.

Нерӯгоҳи Роғун нерӯгоҳест, ки аз лиҳози қудрат ва тавоноӣ баландии сарбанд ва мавзеи зеризаминии ҷойгиршавӣ дар ҷаҳон назир надорад. Ҳангоме, ки қор дар ин пурҷаи муҳим оғоз гардид, баъзе нафарон ва кишварҳо ба он ба назари шубҳа менигаристанд ва монетаҳо барои сохтмони он эҷод намуда буданд, вале Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин объекти муҳими иқтисодиро ба арсаи қорзор табдил дода, онро арзиши иқтисодӣ ва маънавию сиёсӣ

бахшид ва устуворона ҳеҷ гоҳ аз ҳадафи хеш барнагашт ва пайваста корро дар он идома дод.

Натиҷаи ин устуворӣ ба ҳадаф буд, ки бо назардошти таҳқику пажуҳиши созмонҳои ҷаҳонӣ, ки дурустиву воқеияти илмӣи лоиҳаи ин пурҷаи муҳимро арзёбӣ намуда, онро беҳатар унвон карданд ва кор дар сарбанди Роғун оғоз гардид. Моҳи ноябри соли 2016 Пешвои миллат бо часорати азим ва бовару рӯҳбаши ба миллат ва мардуми кишвар пушти фармони техникаи азим нишаста, пеши рӯди Вахшро баста, ба оғози кор дар сарбанди ин иншоот оғоз бахшиданд. Натиҷаи аввали ин раванди созандагӣ он гардид, ки дар моҳи ноябри соли 2018 ҷарҳаи аввали неругоҳи обии Роғун ба гардиш омад ва дар моҳи сентябри соли 2019 ҷарҳаи дуввуми он ба ҷархиш даромад. Корҳои созандагиву бунёдкорӣ дар ин объекти муҳим идома дошта, аз рӯи барномаи муайян идома доранд. Бо пурра баҳрабардорӣ шудани ҳамаи ҷарҳаҳои НОБ-и Роғун кишвар ба як кишвари содиркунандаи неруи барқ табдил хоҳад ёфт ва барои иқтисод ва соҳоти иҷтимоии кишвар як ҷаҳиши бузурге ба миён хоҳад овард.

Ҳамчунин, дар даврони истиқлол садҳо неругоҳҳои обии хурд дар саросари кишвар сохта ба истифода дода шуданд ва ҷиҳати расидан ба истиқлолияти энергетикӣ нақш бозидаанд. Ҳамчунин ба истифода дода шудани маркази барқу гармидиҳии Душанбе-2 тавонист барои расидан ба ҳадафи стратегияи истиқлолияти энергетикӣ мусоидат намоянд.

Дар давоми солҳои истиқлоли давлатӣ таҷдиду бозсозии тамоми нерӯгоҳҳои обии кишвар ба роҳ мондаа шуда, ҳоло низ идома дорад, ки ҳамаи ин боиси боло бурдани тавонмандии энергетикӣи кишвар гардид.

Ҳамчунин, дар даврони истиқлолият хатҳои интиқоли барқи кишвар таҷдид карда шуда, низоми ягонаи энергетикӣ ба вучуд оварда шуд. Яъне ҳадафҳои асоси стратегияи аз ҷониби роҳбари давлат гузошта шуда устуворона дар ҳоли амалӣ шудан қарор доранд. Минбаъд низ дар ин масир корҳои зиёде ба нақша гирифта шудаанд, ки бо амалӣ шудани онҳо дар иқтисоди кишвар як ҷаҳиши бузурге ба вучуд хоҳад омад.

Ба тӯфайли сиёсати созандаву муваффақи хориҷӣ имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи беш аз 150 давлатҳои дунё расман эътироф гардида бо 130 кишвари олам робитаҳои дипломатӣ барқарор карда шудаанд.

Сиёсати озмудашудаи оқилонаву мутаваззини хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол, ки “Сиёсати дарҳои боз” аст, самарайи нек ба бор оварда, мавқеи ҷумҳурии моро дар арсаи минтақавию байналмилалӣ хеле баланд бардошт. Ҳамасола дар шаҳри Душанбе доир гардидани форум ва конференсияҳои сатҳи олии байналмилалӣ, ташрифи чандкаратаи роҳбарони олимақоми давлатҳои дунё президентҳо ва сарварони Россия, Чин, Ўзбекистон, Ҳиндустон, Покистон, Туркия, Афғонистон, Австрия, Полша, Япония ва ғайра ҳайатҳои бонуфузи созмонҳои байналхалқӣ, муншиҳои умумии СММ Кофи Аннан, Пан Ги Мун, Антонио Гуттериш ва дигарон ба Тоҷикистон аз эътибори баланди байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавқеи рӯзафзояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳбари сиёсии он дар арсаи ҷаҳонӣ башорат медиҳад.

Ҳарчанд 35 сол дар назди таърих замони тулоние нест, аммо дастовардҳо ва созандагиву бунёдкорихое, ки дар ин се даҳа бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати Миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон анҷом гирифтаанд, арзиши садсолахову ҳазорсолаҳоро доранд. Муҳимтар аз ҳама пояҳои давлатдорӣи миллӣ гузошта шуда, давлат ба ҳайси як ниҳоди муҳими идораи иҷтимоӣ мустаҳкам гардид.

Имрӯз давлати ҷавони Тоҷикон қадамҳои устувори хешро барои расидан ба як ояндаи боз ҳам саодатманд мегузорад. Ҳамаи ин дастовардҳо самарайи истиқлолияти давлатист, ки он бароямон тамоми заминаҳои рушдро фароҳам оварда, имкон дод то мо дурнамо ва сарнавишти давлатдориамонро ба дасти худ муайян созем.

Ҳақ ба ҷониби Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ки мефармоянд: “Истиқлолият рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣи миллати сарбаланду мутамаддини тоҷик аст, ки номаи тақдирашро ба

дасти хеш навишта, роҳу равиши хосса ва мақоми муносибро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо карда, набзи давлату миллати моро ба набзи сайёра ҳамсадо месозад”.

Ҳоло ки дар арафаи Ҷашни 35-солагии Истиқлоли давлативу сиёсии кишвар қарор дорем, ҳамаи ҳамватанонро бо ин ҷашни муҳими миллӣ самимона табрик мегӯем ва умедворем, дарки озодиву истиқлоли сиёсӣ, саҳмгузори ва ҷоннисорӣ дар роҳи таҳкими он метавонад боз ҳам ҷойгоҳи кишвари моро дар сатҳи ҷаҳонӣ тақвият бахшад. Дар ин роҳ ба ҳар фарди ҷомеа пеш аз ҳама огоҳии комили Ватандорӣ, ҳисси баланди масъулият ва дарк худшиносиву ҳувияти баланди миллиро таманно дорем.

УДК 351.74.07:004(470)(075.8)

ЦИФРОВАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ НА СТЫКЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ И СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ

ИСТИҚЛОЛИЯТИ РАҚАМӢ ДАР ПАЙВАСТИ ҲАМКОРИИ МАҚМОТИ КОРӢОИ ДОХИЛӢ ВА ҲОКИМИЯТИ СУДӢ

ШУКӢОРОВ ШАХИН ТЕӢЮБ ОГЛЫ

*Доцент кафедры административной деятельности Академии полиции МВД
Азербайджанской Республики, доктор (PhD) философии по праву, доцент, полковник
полиции / Дотсенти кафедраи фаъолияти маъмурии Академияи полицияи ВКД Ҷумҳурии
Озорбойҷон, доктори (PhD) фалсафаи ҳуқуқ, дотсент, полковники полиция
E-mail: shahin1967@mail.ru*

Цифровая трансформация государственного управления является одним из ключевых направлений модернизации современного государства. В условиях развития цифровой экономики и информационного общества органы внутренних дел (далее – ОВД) вынуждены адаптировать свою деятельность к новым технологическим и организационным условиям.

Цифровизация в сфере внутренних дел направлена на повышение эффективности управления, ускорение обмена информацией, улучшение качества предоставления государственных услуг и повышение доверия граждан к органам власти.

Цифровая трансформация представляет собой процесс перехода государственных органов на новые модели функционирования, основанные на использовании цифровых технологий, данных и аналитики для принятия решений. Она предполагает не просто автоматизацию существующих процессов, а их радикальное переосмысление и перестройку с целью повышения прозрачности, скорости и качества управленческих решений. Для ОВД это означает переход от традиционных бумажных процедур к использованию цифровых платформ, электронных баз данных, интегрированных систем обмена информацией, а также применение искусственного интеллекта в аналитике и расследованиях¹.

В условиях стремительной цифровизации общества и трансформации информационного пространства обеспечение информационной безопасности становится одним из приоритетных направлений государственной политики любого государства. Стратегия национальной безопасности выделяет информационную безопасность наравне с другими стратегическими национальными приоритетами, реализация которых осуществляется за счет концен-

¹ Суржикова, Д.Ю. Цифровая трансформация органов внутренних дел: барьеры внедрения и пути их преодоления / Д. Ю. Суржикова // Молодой ученый. - 2025. - № 42 (593). - С. 115-117 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/593/129153>.

трации усилий и ресурсов органов публичной власти, организаций и институтов гражданского общества¹.

В настоящее время стремительно развивается информационное общество, в котором информация приобрела исключительное значение, оказывая значительное влияние на жизнь обычных граждан и государственные процессы. СМИ имеют огромное как положительное, так и отрицательное влияние на людей, включая объективное освещение происходящих событий в мире и распространение деструктивного контента (фейки и т.д.). Беспрецедентное влияние информации на общество предопределяет необходимость интенсификации взаимодействия ОВД со СМИ в области информационной безопасности, поскольку информационно-пропагандистский потенциал СМИ на сегодняшний день критически необходим в правоохранительной деятельности ОВД.

Вопросы необходимости межсистемного взаимодействия находят отражение не только в потребностях общества, но и в деятельности государства, в формировании его политики и нормативном обеспечении².

Рассматривая вопросы взаимодействия в условиях развития высоких технологий правоохранительных и судебных органов, выступающих в качестве субъектов ветвей государственной власти (исполнительной и судебной), следует согласиться с мнением профессора С.М. Зубарева о том, что цифровизацию государственного управления можно представить как административную реформу, причем одной из целей выступает повышение открытости и прозрачности работы органов власти, а также расширение возможностей граждан контролировать их деятельность³. Как представляется, взаимодействие анализируемых систем должно осуществляться комплексно, в рамках развития технологий и необходимости реализации функциональных задач и целей, предусмотренных профильным законодательством для судебной системы, правоохранительных органов и правозащитных институтов соответственно.

Согласованное межсистемное, межведомственное взаимодействие, нацеленное на общий результат по обеспечению верховенства права, конституционных гарантий и укреплению законности, необходимо, однако вопросам его организации нужно подходить комплексно. С одной стороны, использование высоких технологий в любой системе позволяет намного улучшить качество ее работы, а также сократить функциональные издержки. С другой - необходимо учитывать и человеческий фактор, обмен информацией и ее анализ при реальном общении физических лиц, что особенно важно в судебной деятельности.

При этом речь не ведется о каком-либо вмешательстве в целевую деятельность соответствующей системы: основное направление взаимодействия должно состоять в нахождении точек соприкосновения, позволяющих более качественно и результативно выполнять целевые задачи в рамках обеспечения конституционных гарантий гражданам, защиты их прав и свобод.

Сама необходимость организации межсистемного взаимодействия обусловлена не только позицией высших органов власти, но и течением времени, потребностью общества, привнесением в нашу жизнь принципов информационной деятельности всех органов власти.

Указанные факторы связаны с потребностью в повышении уровня доверия к власти, ее органам, государству и главное - в усилении гарантированности обеспечения прав и свобод.

При этом определяющим фактором в налаживании взаимодействия являются постоянный обмен необходимой служебной информацией, опытом, совместная координация проводимых мероприятий.

¹ Алиуллов, Р.Р., Саеггараев, В.Ф. Сотрудничество органов внутренних дел и средств массовой информации в обеспечении информационной безопасности на современном этапе / Р.Р. Алиуллов, В.Ф. Саеггараев // Вестник Казанского юридического института МВД России. - 2026. - Т.17. - №1(63). - С. 37-46.

² Алиуллов, Р.Р., Саеггараев, В.Ф. Указ. раб. - С. 38.

³ Зубарев, С.М. Правовые риски цифровизации государственного управления / С.М. Зубарев // Актуальные проблемы российского права. - 2020. - Т. 15. - № 6. - С. 23-32.

Цифровизация и цифровая трансформация сегодня являются не только наиболее важными инструментами, обеспечивающими эффективное функционирование практически любой системы, без привязки к направлению деятельности, но также базовой составляющей цифрового управления, включающего не только высокотехнологическое оснащение управленческих процедур, но и существенное преобразование в автоматизации, обеспечении информационно-коммуникационного взаимодействия, системе документооборота.

Отдельным субъектом в данной структуре является судебная система, принимающая окончательные решения, направленные на защиту прав граждан и законных интересов граждан и организаций.

Повышение уровня взаимодействия между анализируемыми системами, нацеленного на общий результат, в конечном итоге приведет к минимизации возможных потерь и рисков, допускаемых субъектами правоприменения при осуществлении профессиональной деятельности, поскольку позволит своевременно и комплексно анализировать необходимую информацию, а также выработать единые подходы к устранению возникающих проблем.

Обратим внимание на то, что вопросы межведомственного информационного взаимодействия в большинстве своем решаются путем заключения соглашений и протоколов об информационном и технологическом взаимодействии и информационной безопасности, издания межведомственных нормативных правовых и иных актов¹.

Так, Е.С. Папышева отмечает, что «Влияние информационных технологий и искусственного интеллекта на различные сферы жизнедеятельности человека и общества усиливается с каждым днем. Право и судопроизводство неотделимы от иных общественных отношений, поэтому закономерно, что инновационные технологии проникают и в сферу судопроизводства, обуславливая его технологизацию. Мы вступили в эпоху «высокотехнологичного права». В первую очередь, речь идет о цифровом судопроизводстве. Информация в цифровом виде, ее обработка, анализ, использование значительно повышают эффективность судопроизводства. Практика государств, широко использующих информационные технологии в судопроизводстве, тому доказательство².

Воронцова И.В. указала о том, что «В современном обществе стремительное развитие информационных технологий и повсеместная цифровизация затрагивают все сферы жизни, включая правосудие. Интеграция цифровых инструментов в судебную деятельность имеет двойственный характер. С одной стороны, цифровизация гражданского процесса создает возможности для оптимизации судебной системы, повышения ее эффективности, доступности и прозрачности.

С другой стороны, она порождает новые вызовы и риски, требующие пересмотра устоявшихся подходов к организации судопроизводства. Цифровизация, создавая новые возможности для укрепления независимости судей как фундаментального принципа справедливого правосудия, одновременно порождает и угрозы для него, связанные с потенциальными злоупотреблениями цифровыми технологиями.

Таким образом, можно сделать вывод, что внедрение цифровых технологий носит положительный характер. Цифровизация способствует повышению эффективности судопроизводства, упрощению доступа к правосудию и экономии ресурсов³.

¹ Воронов, А.А., Кулакова, Н.Г. Организационно-правовые аспекты повышения эффективности взаимодействия судебной системы с правоохранительными и правозащитными институтами в условиях цифровой трансформации / А.А. Воронов, Н.Г. Кулакова // Lex russica. – 2025. - № 78(12). – С. 29-39.

² Папышева, Е.С. Прозрачность правосудия и информационные технологии / Е.С. Папышева // Пробелы в российском законодательстве. - 2024. - Т.17. - № 5. - С. 085-093 // <https://cyberleninka.ru/article/n/prozrachnost-pravosudiya-i-informatsionnye-tehnologii>

³ Воронцова, И.В., Колобынина, Е.А. Воздействие цифровизации на применение принципа независимости в суде / И.В. Воронцова, Е.А. Колобынина // Кафедра гражданского процессуального права Казанского филиала Российского государственного университета правосудия. - Казань 10.25799/NI.2025.81.81.017 // <https://search.rads-doi.org/showfile/ru/82202>

Суды представляет собой фундамент правового государства, обеспечивающий защиту прав и свобод граждан, разрешение конфликтов, а также поддержание общественного порядка. Эффективность и прозрачность функционирования судебной системы напрямую связана с доверием граждан к государству и правопорядку в целом. В этом контексте внедрение цифровых решений становится не только актуальным, но и необходимым.

Информационные технологии в судах позволяют оптимизировать рабочие процессы, снижать уровень бюрократии, повышать доступность правосудия, а также ускорять рассмотрение дел. Электронные дела, дистанционные слушания, цифровые базы данных, автоматическая регистрация обращений. Всё это уже перестало быть футуристической фантазией и становится повседневной реальностью во многих странах мира¹.

Надо сказать, что в рамках ООН вопросы цифровизации судебной деятельности, прежде всего, увязываются государствами с реализацией концепции верховенства права. В своей резолюции 77/110 Генеральная Ассамблея постановила включить в предварительную повестку дня своей семьдесят восьмой сессии пункт, озаглавленный «Верховенство права на национальном и международном уровнях», и предложила государствам-членам в ходе прений в Шестом комитете сосредоточить свои комментарии на подтеме «Использование технологий для расширения доступа к правосудию для всех».

17 октября 2023 г. делегаты Шестого комитета (по правовым вопросам) Генеральной ассамблеи в рамках рассмотрения вопроса о верховенстве права на национальном и международном уровнях и заслушивания доклада Генерального секретаря по этому вопросу, обсудили использование технологий для расширения доступа к правосудию для всех, подчеркнув при этом важность надлежащего контроля и подотчетности для обеспечения соблюдения прав человека (GA/L/3694).

Генеральным секретарем было отмечено, что цифровые технологии предоставляют людям новые возможности для поиска и получения средств правовой защиты через формальные или неформальные институты правосудия. Если цифровые технологии не разрабатывать и не использовать с соблюдением прав человека, они могут нанести вред, а их неправомерное использование будет непропорционально влиять на маргинализированных лиц и группы, усугубляя неравенство и дискриминацию как в Интернете, так и за его пределами.

Он подчеркнул, что применение международной системы прав человека к тому, как разрабатываются, используются и регулируются цифровые технологии, включая автоматизированные системы, в том числе в контексте доступа к правосудию, имеет фундаментальное значение. Цифровые технологии открывают возможности для создания более инклюзивных и подотчетных институтов, которые при правильной разработке могут отвечать потребностям людей и сообществ, в особенности наиболее уязвимых из них. Цифровизация может способствовать расширению доступа к правосудию за счет создания простых, инклюзивных и доступных механизмов и процессов подачи и рассмотрения жалоб для тех, кто имеет доступ к Интернету. Она также может способствовать лучшему пониманию пробелов в системе правосудия и реагированию на них, поскольку содержит данные и статистику.

В докладе Генерального секретаря A/78/184 представленном на Семьдесят восьмой сессии Генеральной ассамблеи содержится информация о координации помощи ООН в сфере верховенства права. В нем отмечается, что ООН поддержала идею использования технологий в качестве средства обеспечения доступа к правовой информации и инструмента для повышения эффективности управления делами, добросовестности, прозрачности и подотчетности в уголовных процессах. Генеральный секретарь привел и ряд примеров содействия ООН отдельным странам в реализации цифровых инструментов:

¹ Радаева, С.В., Агафонова, Н.Ю. Цифровизация судебной власти как фактор повышения эффективности правосудия / С.В. Радаева, Н.Ю. Агафонова // Кафедра государственно-правовых дисциплин, Северо-Кавказский филиал Российского государственного университета правосудия им. В.М. Лебедева // <http://publishing-vak.ru/file/archive-law-2025-3/b11-radaeva-agafonova.pdf>

- в Демократической Республике Конго ООН на совместной основе поддержала создание цифровых информационных систем в судах с целью повышения эффективности управления делами;
- в Ливане ООН оказала поддержку в установке 17 систем дистанционных электронных слушаний в отдельных судах, следственных изоляторах и тюрьмах, а также помогла усовершенствовать систему управления данными в Генеральной прокуратуре;
- в Кении ООН поддержала усилия по цифровизации органов уголовного правосудия, предоставив необходимое оборудование и организовав программы электронного обучения;
- в Нигере ООН на совместной основе провела экспериментальный тренинг по оценке целесообразности внедрения технологии видеоконференцсвязи в уголовное судопроизводство с целью сокращения неоправданных предварительных заключений подозреваемых в терроризме;
- на Украине ООН помогла разработать мобильное приложение «Суд», направленное на ускорение и оптимизацию судебных процессов и обеспечивающее доступ к судебным услугам с помощью смартфонов.

В Новой концепции верховенства права, предложенной Генеральным секретарем в октябре 2023 г. отмечается, что верховенство права должно присутствовать в цифровой сфере так же, как и в физическом мире. Для обеспечения этого международные стандарты в области прав человека и в области защиты должны применяться к новым технологиям и включать гарантии ответственного использования цифровых технологий и искусственного интеллекта.

В контексте развития правосудия в новой концепции отмечается, что технологии могут также преобразовать системы правосудия, повышая их доступность и подотчетность, при этом их использование должно соответствовать стандартам справедливого судебного разбирательства, неприкосновенности частной жизни и другим стандартам в области прав человека¹.

Информатизация судебной деятельности является одним из ключевых направлений модернизации правовой системы XXI века. Внедрение цифровых технологий направлено на повышение оперативности рассмотрения дел, обеспечение прозрачности судебных процедур, расширение доступности правосудия для граждан и предпринимательского сообщества, а также снижение административных и финансовых издержек судебной системы. Вопросы цифровизации судебной системы резко обострились в связи со стремительным распространением вируса COVID-19, который обнажил множество недостатков в реализации конституционно гарантированного права на судебную защиту и доступ к суду в электронной форме².

Так, Т.А. Малыхина говорила о том, что «Цифровизация должна быть не самоцелью, а инструментом для достижения главной цели – доступного, справедливого и эффективного правосудия»³.

Качество судебной власти неразрывно связано с развитием институтов гражданского общества и является следствием и причиной такого развития. Современные тенденции, сопряженные с использованием новых технологий в судебной системе, не только поддерживают качество функционирования этой ветви власти, но и стимулируют к большей активности

¹ Федоров, И.В. Право на суд и цифровизация судебной деятельности // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.universum-juris.org/?q=ru/node/74>

² Кедык, Д.А., Федосеева, С.В. Информатизация судебной деятельности: современное состояние и перспективы / Д.А. Кедык, С.В. Федосеева // Вестник науки. – 2026. – № 2(95). – Т. 4. – С. 158-164 // <https://www.xn----8sbempclcwd3bmt.xn--p1ai/article/29046>

³ Малыхина, Т.А. Правовое обеспечение цифрового правосудия в Российской Федерации: проблемы и перспективы развития / Т.А. Малыхина // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2026. – № 1(116). – С. 93-102.

участников судебного процесса, предоставляя им альтернативные способы взаимодействия с судом, участия в судебном рассмотрении споров.

Автоматизация и информатизация первоначально связывались преимущественно с техническим оснащением судов, необходимым для их нормального функционирования. Автоматизация происходит через включение в какой-либо процесс комплекса средств, осуществляющих выполнение необходимых функций, которые до этого осуществлялись человеком. Поэтому автоматизированная система, кроме технологий, включает в себя персонал.

В отношении автоматизации в деятельности судов чаще всего имеют в виду совокупность систем и программных приложений, используемых для обеспечения судебного делопроизводства, осуществления взаимодействия суда с участвующими в деле лицами в ходе судебных заседаний, в том числе совершения процессуальных действий, а также совокупность иных технических средств, позволяющих лицам обращаться в суд и представлять документы удаленно, получать или знакомиться с судебными актами в электронном виде¹.

Мировой опыт показывает и доказывает, что внедрение информационных технологий в судопроизводство повышает его эффективность, ускоряет процесс рассмотрения дел, ведет к единообразному равнозначному судебному решению и снижению человеческого фактора. Все это в совокупности делает судопроизводство прозрачным и понятным обществу.

Развивая мысль о необходимости более широкого межсистемного взаимодействия в образовательной и научной сферах, отметим, что именно указанный блок организации взаимных отношений является наиболее развитым и успешным в плане обмена опытом, привлечения сотрудников к взаимной образовательной и научной деятельности, организации конференций, выполнения совместных научно-исследовательских работ и т.д.

В данном контексте хотелось выдвинуть ряд предложений, среди которых считаем нужным особо указать на следующие моменты:

1. Необходимо разработать и утвердить нормативные акты, устанавливающие стандарты внедрения цифровых технологий в деятельности ОВД, включая вопросы кибербезопасности, хранения данных и этики использования искусственного интеллекта.

2. Сформировать системы подготовки и переподготовки кадров в области цифровых компетенций, включающих обучение в том числе и руководителей основам цифрового менеджмента и анализа данных.

Подводя итог, отметим, что взаимодействие между судебной, правоохранительной системой, в том числе, с ОВД, а также обществом в лице его институтов должно строиться на основе взаимного профессионального уважения и соблюдения принципов справедливости и законности, а также с учетом реализации норм и требований профессиональной этики.

Как и в случае с функционированием судебной системы, в работе ОВД и правозащитных организаций в разумных пределах должна обеспечиваться открытость, в том числе путем взаимодействия со СМИ, размещения информации о конкретных функциональных направлениях и делах на страницах ведомственных ресурсов, интервью журналистам на телевидении, радио и др.

Отдельное внимание в функционировании судебной и правоохранительной систем и их субъектов следует уделить взаимодействию с правозащитной системой и ее институтами, иными субъектами, такими как правозащитные организации, институты уполномоченных по правам человека, гражданина, ребенка, предпринимателей и т.д., институты адвокатуры, нотариата. Наличие межсистемных связей через информационные каналы не только повысит степень взаимодействия анализируемых субъектов, представляющих судебные и правоохранительные органы и негосударственные институты гражданского общества, но и позволит

¹ Кукарцева, А.Н. Влияние цифровизации на осуществление судебной власти в Российской Федерации / А.Н. Кукарцева // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. - 2023. - Т. 7. - № 1. - С. 112–118.

обеспечить результативность функционирования при выполнении целевых профессиональных задач.

С учетом сказанного считаем, что тенденции развития современной правовой системы в целом напрямую будут связаны с использованием современных инновационных цифровых технологий для взаимного обмена опытом, повышения квалификации и обеспечения межсистемного взаимодействия.

**ТАҲҚИҚОТИ ИЛМИИ ҲАЙАТИ ПРОФЕССОРОНУ ОМУЌЗГОРОН
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА**

ТДУ 347.971.99

**35 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА ТАҲКИМИ ҲОКИМИЯТИ СУДӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ДАСТОВАРДҲО, ИСЛОҲОТ ВА УҒУҚҲОИ РУШД**

**35 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ И УКРЕПЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ДОСТИЖЕНИЯ, РЕФОРМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

БОБОХОНЗОДА АСОМУДДИН

*Директори Марзаки таълимии судяҳои назди Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон /
Директор Учебного центра судей при Верховном Суде Республики Таджикистан*

E-mail: bobokhonzodaasomuddin@gmail.com

Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 9-уми сентябри соли 1991 ба даст омад, барои ташаккули давлатдорӣ миллӣ, бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, инчунин, таъсиси низоми мустақили ҳокимияти давлатӣ заминаи воқеӣ гузошт.

Истиклоли давлатӣ барои халқи тоҷик на танҳо рӯйдоди муҳимми сиёсӣ, балки оғози марҳилаи сифатан нави давлатдорӣ гардид. Маҳз дар шароити соҳибистиклолӣ имконият фароҳам омад, ки пояҳои давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ гузошта шуда, низоми муосири мақомоти давлатӣ, аз ҷумла, ҳокимияти судӣ, мутобиқ ба арзишҳои конститусионӣ ва талаботи ҷомеаи муосир ташаккул ёбад.

Ҳамзамон, истиклол имкон дод, ки давлат низоми мустақили қонунгузории миллиро бунёд намуда, муносибатҳои ҷамъиятиро дар асоси арзишҳои демократӣ ва ҳуқуқбунёдӣ танзим намояд.

Бо ба даст овардани истиклоли давлатӣ, зарурати эҷоди низоми ҳуқуқии миллӣ ба миён омад. Ҷомеаи нав ба қонунҳое ниёз дошт, ки муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро мутобиқи воқеияти кишвар танзим намоянд.

Қадами нахустин дар ин самт қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки он 6-уми ноябри соли 1994 аз ҷониби халқи Тоҷикистон дар раётипурии умумихалқӣ қабул гардид. Конститутсия ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро арзиши олии эътироф карда, аз тарафи давлат ҳифз гардидани онҳоро кафолат дод.

Дар давраи аввали ба даст овардани истиклоли давлатӣ ва қабули Конститутсия, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули низоми нави мақомоти давлатӣ оғоз намуда, дар маркази ин раванд таҳкими асосҳои ҳуқуқии фаъолияти ҳокимияти судиро қарор дод. Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо мақоми ҳокимияти судиро муайян намуд, балки принципҳои асосии фаъолияти онро низ дар сатҳи олии муқаррар кард.

Дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон бори аввал дар сатҳи Конститутсия ҳокимияти судӣ ба ҳайси шоҳаи мустақили ҳокимияти давлатӣ эътироф гардид. Ҳамзамон бо ин, Конститутсия риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро тавассути фаъолияти ҳокимияти судӣ кафолат дода, пешбинӣ намуд, ки адолати судӣ танҳо аз ҷониби суд амалӣ карда мешавад. Ин меъёр барои рушди минбаъдаи қонунгузории соҳавӣ ва ташаккули низоми мустақили судӣ аҳаммияти бунёдӣ дошт.

Маҳз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оғози марҳилаи нави рушди низоми ҳуқуқии кишвар гардид. Зеро ин санади олии ҳуқуқӣ бори нахуст дар таърихи

давлатдории муосири Тоҷикистон ҳокимияти судиро ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимияти давлатӣ эътироф намуда, принципҳои асосии ҷаъолияти судҳо, аз ҷумла қонуният, мустақилияти судҳо, баробарии ҳама дар назди қонун ва суд, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, дастрасии шаҳрвандон ба адолати судиро дар сатҳи конститусионӣ муқаррар намуд.

Тибқи Конституция, ҳокимияти судӣ яке аз рӯкҳои муҳими давлатдории демократӣ буда, мавҷудияти низоми мустақили судӣ шартӣ асосии таъмини волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин амалисозии принципи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Ҳамзамон дар ин давра бо ташаббус ва сиёсати пайгириҳои роҳбарияти олии мамлакат 4 маротиба ислоҳоти густурдаи судӣ-ҳуқуқӣ қабул ва амалӣ гардид, ки ба таҳкими заминаҳои ҳуқуқӣ, тақмили қонунгузорӣ, баланд бардоштани сатҳи мустақилияти ҳокимияти судӣ, таҳкими қафолатҳои ҷаъолияти судҳо ва мутобиқ намудани ҷаъолияти мақомоти судӣ ба талаботи давлати ҳуқуқбунёд мусоидат мекунад.

Дар ин раванд Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» нақши калидӣ бозид, асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии ҷаъолияти мақомоти судиро тақмил дода, мақоми судҳо ҳамчун мақомоти мустақили ҳокимияти давлатӣ таҳким бахшид.

Ҳамзамон, татбиқи пайдарпайи барномаҳои давлатии ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ барои рушди инфрасохтори мақомоти судӣ, тақмили қонунгузории муҳофизӣ, баланд бардоштани сатҳи омодагии судҳо ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ заминаи мусоид фароҳам овард.

Бо вуҷуди дастовардҳои назаррас, рушди ҷомеаи муосир, пешрафти технологияҳои рақамӣ, густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии байналмилалӣ, инчунин афзоиши талаботи ҷомеа ба сифати адолати судӣ зарурати идомаи тақмили ҷаъолияти ҳокимияти судӣ ва муайян намудани самтҳои нави рушди онро ба миён меорад.

Истиқлоли давлатӣ ва пешбурди муваффақонаи сиёсати хориҷии кишвар имкон дод, ки Тоҷикистон ҳамқадами ҷараёни амиқи бозсозии ҷаҳонӣ бошад ва сиёсати ҷаъоли худро дар арсаи байналмилалӣ пайгириҳои васеъ намояд.

Ҳамин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи ба даст овардани истиқлоли давлатӣ иштирокчи беш аз 1500 санадҳои байналмилалӣ, аз ҷумла муҳимтарин санадҳои байналмилалӣ дар самти ҳуқуқи инсон гардида, уҳдадориҳои худро дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ муваффақона иҷро менамояд.

Ҳамзамон, дар солҳои соҳибистиқлолӣ ҷиҳати ба санадҳои байналмилалӣ ва принципҳои умумипазирфтаи ҷомеаи ҷаҳонӣ мутобиқ намудани қонунгузории миллӣ ҷораҳои назаррас роҳандозӣ гардида, як қатор кодексҳои муҳофизӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул ва тақмил дода шуданд, ки ба баланд бардоштани сифати ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат, қорхонаю ташкилотҳо, адолати судӣ ва мутобиқ намудани ҷаъолияти судҳо ба талаботи байналмилалӣ мусоидат намуданд. Ин тадбирҳо нишон медиҳанд, ки сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди ҳокимияти судиро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи бунёди давлати ҳуқуқбунёд арзёбӣ мекунад.

Дар ҳамин замина, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олӣ борҳо таъкид намудаанд, ки таъмини волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсонро шаҳрванд ва таҳкими ҷаъолияти ҳокимияти судӣ аз самтҳои афзалиятноки сиёсати ҳуқуқии давлат ба ҳисоб меравад. Ин андешаҳо танҳо хусусияти барномавӣ набошад, барои таҳияи барномаҳои давлатии ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва тақмили қонунгузорӣ ҳамчун роҳнамо хизмат намудаанд.

Маҳз дар натиҷаи ҷунин сиёсати пайгириҳои дар давоми солҳои Истиқлоли давлатӣ низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи сохторӣ ва ҳуқуқӣ дигаргун гардида,

имрӯз ҳамчун яке аз шохаҳои муҳими ҳокимияти давлатӣ фаъолияти худро дар асоси принципҳои мустақилият, қонуният ва адолат амалӣ менамояд.

Дар баробари ин, пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ташкили низоми мустақили судӣ ва омода намудани кадрҳои баландихтисоси судӣ, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим арзёбӣ мегардид.

Бо қабули барномаҳои давлатии ислоҳоти судӣ ва ҳуқуқӣ зарурати таъсиси як маркази махсус барои омӯзиш ва бозомӯзии судяҳо ба миён омад. Бо ҳамин мақсад бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31-уми март соли 2003, таҳти № 150 Маркази таълимии судяҳо дар назди Шурои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Марҳилаи нави рушди Маркази таълимии судяҳо ба соли 2016 рост меояд, ки дар доираи ислоҳоти конститусионӣ бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9-уми июни соли 2016, № 698 ва № 699 Шурои адлия барҳам дода шуда, Маркази таълимии судяҳо ба сохтори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардид. Ин иқдом мақоми ҳуқуқӣ ва имкониятҳои фаъолияти Марказро боз ҳам таҳким бахшида, барои пайгирии сиёсати давлатӣ дар самти омода намудани кадрҳои судӣ ва тақмили ихтисоси онҳо заминаи мусоид фароҳам овард.

Ба шарофати Истиқлоли давлатӣ имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти судии мустақил ҳамчун рукаи алоҳидаи ҳокимияти давлатӣ фаъолият намуда, ба таҳкими институтҳои демократӣ, ҳифзи ҳамаҷонибаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мусоидат мекунад.

Яке аз дастовардаҳои дигари низоми ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти судии кишвар дар давраи Истиқлоли давлатӣ аз он иборат аст, ки имрӯзҳо дар назди ҳокимияти судӣ ва дигар мақомоти давлатӣ вазифаҳои нав ба вучуд меоянд, ки ҳануз даҳ солаҳои охир онҳоро тасаввур кардан ғайриимкон буд.

Технологияи рақамӣ ба таври фаъол ба фаъолияти ҳокимияти судӣ ворид мешавад.

Адолати судии рақамӣ, истифодаи низомҳои иттилоотӣ, чорӣ намудани гардиши электронии ҳуҷжатҳо дастрасии шаҳрвандонро ба ҳифзи судӣ ба таври назаррас васеъ намуда, муҳлати баррасии парвандаҳоро ихтисор ва низоми судии кишварро боз ҳам шаффофу самаранок мегардонад.

Қобили зикри хос аст, ки сарнавишти муносири халқи тоҷик, пешрафт ва уфуқҳои рушди Тоҷикистони соҳибистиклол, инчунин болоравии мақому нуфузи он дар арсаи байналмилалӣ аз Истиқлолу соҳибхитӣи он сарчашма мегирад.

Бинобар ин, ҳар як фарди ҷомеа ро зарур аст, ки нигоҳ доштан, арҷгузорӣ намудан ва таҳкими Истиқлоли давлатиро вазифаи муқаддаси худ дониста, барои ояндаи дурахшони ватани азизамон содиқонаву софдилона саҳмгузорӣ намояд.

ТДУ 323.22/28

**САҲМИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ, ПЕШВОИ МИЛЛАТ,
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН
ДАР ТАҲКИМИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ КИШВАР***

**ВКЛАД ОСНОВАТЕЛЯ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА, ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМОНА В УКРЕПЛЕНИИ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ СТРАНЫ**

АСЛАМОВ БОЗОРАЛӢ САФАРАЛИЕВИЧ

*Ходими калони илмӣи шуъбаи адъюнктураи Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон,
полковники милиция / Старший научный сотрудник отдела адъюнктуры Академии МВД
Республики Таджикистан, полковник милиции
e-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru*

Фаъолияти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз солҳои 80-уми асри ХХ ба ҳайси вакили Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳавзаи интихоботиҳои ноҳияи Данғараи вилояти Кӯлоб оғоз гардид.

Дар охири солҳои 80-уми асри ХХ занҷирҳои собиқ давлати Шуравӣ тадричан суфт гардида мушклоти иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон, ки яке аз кишварҳои он ба ҳисоб мерафт, рӯз аз рӯз зиёд мегардид, ки ин ба вазъи сиёсӣ низ таъсири манфии ҳудро мегузошт.

Дар ҳамин лаҳзаҳои мураккаби таърихӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун намоёндаи халқ дар ҷаласаҳои Шурои Олии Тоҷикистон диққати депутатҳоро ба ба мушкилотҳои рӯзмарраи мардуми тоҷик ҷалб намуда, дар суҳанронҳои худ қайд менамуд, ки ҷаро намояндагони мардум ба масъалаҳои муҳими ҳаётӣ, аз қабили маош ва таъминоти иҷтимоӣ бетарафӣ зоҳир менамоянд. Ин гуна муносибат ба андешаи ӯ оқибатҳои хуб надорад. Суфт шудани иқтисоди давлати Шуравӣ ба он оварда расонид, ки дар Тоҷикистони соҳибистиклол гурӯҳҳои тундрави экстремистӣ зерӣ ниқоби дин бо дастгирии хоҷагони хориҷӣ худ даст ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ заданд.

Ба ақидаи профессор Назарзода Н.Ҷ., «То барҳамхурии ҳокимияти давлатӣ дар ИҶШС махсусан ҷумҳуриҳо ва минтақаҳо фаъолияти баланд нишон дода, аввал талаботҳои иқтисодӣ, баъдан талаботҳои сиёсӣ пеш меоварданд. Ин майлон дар равандҳои минтақавӣ тадричан ба ғайримарказизунонии ҳокимияти давлатӣ оварда расонид»¹. «Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибистиклолии ҳудро дар шароите эълон дошт, ки дар ҳамаи ҷабҳаҳои давлатдорӣ мушклоти зиёд ҷой дошта, қисме аз онҳо ҳанӯз аз замони сохти шуравӣ ба мерос монда буданд, Илова бар он, аз солҳои аввали истиқлолият ҷумҳурӣ ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, ки он ба ҳам ба тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, маънавӣ, моддӣ ва ғайра зарари қалон расонид»², менависад Раҳимзода Р.Ҷ.

Дар натиҷаи ҷанги дохилӣ Тоҷикистон, махсусан вилояти Кӯлоб (ҳоло минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон), зерӣ муҳосираи шадиди иқтисодӣ қарор дода шуда, саросари кишварро гуруснагӣ, қашшоқӣ, бемориҳои сирояткунанда фаро гирифта, боиси талафоти зиёде ҷонӣ гардид. Оғоз аз моҳи майи соли 1992 то моҳи ноябри соли 1992 тамоми шохаҳои ҳокимияти сиёсӣ фалаҷ гардида, вилоятҳо ба маркази давлат итоат намекар-

* Мақола дар доираи татбиқи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотӣ «Хусусиятҳои пешгирӣ ва воситаҳои мубориза бо зухуроти ифротгарой ва тундгарой дар муҳити ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2023-2027)», ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст. Рақами бақайдгирии давлатӣ: 0121ТJ1290.

¹ Назаров, Н.Дж. Милиция Таджикистана в условиях независимости (1991-2009): монография / Н.Дж. Назаров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – С. 16.

² Раҳимзода, Р.Ҷ. Ҳадафҳои стратегии миллӣ - асоси амнияти иқтисодӣ: монография / Р.Ҷ. Раҳимзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2020. - С. 3.

данд. Хатари пора-пора гаштани давлати Тоҷикистон ба миён омад, шаҳри Душанбе зери фишори гурӯҳҳои силоҳбадасти ғайрикунунӣ қарор гирифта, ҳукуку озодиҳои шаҳрвадон дар ҳар қадам поймол мегардид. Намояндагони аксар миллатҳо, мутахассисони варзида, олимону зиёӣён қаламрави Тоҷикистонро тарк намуданд. Норасоии маводи озуқа рӯз аз рӯз мушоҳида мешуд, ба хусус дар дуқону мағозаҳо нон намерасид. Одамон аз субҳ то шом дар навбати нон меистоданд.

Дар чунин вазъи ногувори иҷтимоӣ-сиёсӣ, депутатҳои Кумитаи ҳокимияти ироияи вилояти Кӯлоб муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба вазифаи раиси Кумитаи ҳокимияти иҷроияи вилояти Кӯлоб интиҳоб намуда, аз ӯ дархост карданд, ки роҳи ҳалосиро аз ин бӯҳрони шадид ҷустуҷӯ намояд. Дар пойтахти кишварамон ноҳияҳои ғирду атрофи он гурӯҳҳои силоҳбадасти ҷинояткор даст ба ғоратгарии роҳзанӣ зада, ҳуни одамони беғуноҳро мерехтанд. Мамалакат дар ҳолати ҷанги шаҳрвандӣ қарор дошт.

Ниҳоят бо ташаббуси ғаёлоии Шурои Олии Тоҷикистон моҳи ноябри соли 1992 дар шаҳри бостонии Хучанд Иҷлосияи таърихӣ XVI-уми Шурои Олии Тоҷикистон баргузор гардид. Вакилони халқ ба вазъи мураккаби сиёсӣ ҷандон сарфаҳм намерафтанд, дар шаҳру деҳот ҷанги дохилӣ идома дошт. Дар ҷаласаи рӯзи 19-уми ноябри соли 1992 иҷроқунандаи вазифаи раиси Шурои Олӣ бо хоҳиши худ раисии Президиуми Иҷлосияро ба зиммаи дигар депутат вогузор намуд.

Бо дастгирии аксарияти намоёндагони халқ шахси таҷрибадор Ҳабибулло Табаров раиси Президиуми Иҷлосия интиҳоб гардид. Баъди танаффуси кӯтоҳ пешниҳоди номзадҳо ба мансаби раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Депутат Мирзоев А. аз ҳавзаи интиҳоботии Хонақоҳ № 47 ноҳияи Ҳисор номзодии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро пешниҳод намуд.

Вакил Ғафуров Х. аз ҳавзаи интиҳоботии Варзоб, № 11 шаҳри Душанбе номзодии ходими собиқадори давлатӣ Ҳаёев И.-ро пешниҳод намуд. Ӯ бо сабаби беморӣ аз ин вазифа даст кашид. Дар натиҷаи овоздиҳии пинҳонӣ аз 197 бюллетен ба тарафдории муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 186 вакил овоз дода, ҳамагӣ 11 вакил зид баромаданд. Тибқи банди 58-и санади интиҳоботи раиси Шурои Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид. Дар асоси моддаи 109-и Конститутсияи амалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қабули соли 1978) муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардид, ки ҳамчун сардори давлат ба ҳисоб мерафт.

Дар ин шароити беҳад вазнини сиёсӣ ягон ходими ҷамъиятиву давлатӣ чунин масъулияти баландро ба уҳда намегирифт. Ба гуфтаи ҳуди Пешвои муаззами миллат ба ҳеҷ кас он давра вазифа лозим набуд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки нав сини 40-солагиро пурра карда буд, дар айёми ҷавонӣ ба мушкили давлати тоҷикон нигоҳ накарда ин масъулияти баландро ба зиммаи худ гирифт ва иброз намуд, ки «... манро ба ин вазифаи пурмасъул бовар намудед, акнун биеёд вакилони мардумӣ яққоя пеши роҳи хунрезиро ғирем ва Тоҷикистонро аз ин вартаи нобудӣ наҷот диҳем. Ба ман, ки бовар кардед, ба Шумо ваъда медиҳам, ки ҳар ҷи зудтар пеши роҳи хунрезиро мегирам, ба халқи азизам сулҳу салоҳ меорам. То он, ки охири ҷамватани мо аз хориҷи кишар барнагардад, ман худро ҳамчун сарвари давлат ором ҳис карда наметавонам».

Дар ин Иҷлосияи таърихӣ бо роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳокимияти конститутисионӣ пурра барқарор карда шуда, тасмим гирифта шуд, ки ба пойтахти кишвар шаҳри Душанбе биёянд. Шаҳсоне буданд, ки ба ин монеагӣ менамуданд, аммо истодагирии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки ҳокимияти конститутисионӣ ар ҷақ муддати кӯтоҳ таъсис дода шуда кори худро дар шаҳри Душанбе оғоз намуд. Теъдоди зиёда аз 70 санадҳои ҳуқуқӣ дар Иҷлосияи XVI- Шурои Олӣ қабул гардид, ки роҳи ояндаи Тоҷикистонро ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд ва дунявӣ муайн намуд. «Шаҳсан ман тарафдори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мебошам» иброз намуд муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ.

Дар Иҷлосияи мазкур тамоми роҳбарони мақомоти давлатӣ, аз ҷумла, сохторҳои қудратӣ таъйин гаштанд. Ба вазъи душвору мураккаби шаҳри Душанбе нигоҳ накарда,

шахсан мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо шучоату далерӣ ба пойтахти кишвари азизамон шаҳри Душанбе ворид гашт. Ин воқеҳои таърихӣ дар асарҳои Раҳимзода Р.Ҳ. инъикоси васеъ гардидааст¹. Ин раванд ба андешаи муаллиф аз Иҷлосияи таърихии XVI -уми Шурои Олӣ Дар шаҳри бостонии Хучанд оғоз ёфтааст.

Бо талошҳои Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 6 -уми ноябри соли 1994 Конституцияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардида, бо таври интиҳоботи умумхалқӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид².

Аз рӯзҳои аввали роҳбарӣ баҳри сулҳу ваҳдати миллӣ, сарҷамъии миллат, ҳомӯш кардан ва бартараф намудани оқбатҳои ҷанги граҳданӣ талош меварзид. Дар шаҳри Душанбе дар як утоқи хурди меҳмонхона роҳи ҳалосӣ аз вартаи нобудии давлат ва миллати тоҷикро ҷуста, ҳудро қурбони роҳи наҷоти миллат меҳисобид, ки дигар ҷаҳми модари тоҷик ашкро набаинад ва танҳо ҳандаи тифлон ҳувайдо бошад.

Бо барқарор гаштани ҳокимияти президентӣ дар Тоҷикистон заминаҳои сулҳи тоҷикон гузошта шуда, 8 даври музокироти расмӣ дар кишварҳои гуногун баргузор гардида, мураккабтарин мулоқот моҳи декабри соли 1996 дар деҳаи Ҳосдеҳи вилояти Таҳори Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон сурат гирифт, ки ҳеҷ гуна қафолоти амниятӣ вучуд надошт. Ба ҳамаи ин ҳатару мушқилот нигоҳ накарда мухтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри сулҳ ва ризоияти миллӣ ба Афғонистон сафар намуданд. Ин мулоқот бо мусоидати Роҳбари вақти давлати Афғонистон, устод Бурҳониддин Раббонӣ ва фармондеҳи Ётилифи Шимол Аҳмадшоҳи Масъуд баргузор гардид, ки дар он Ҳукумати Тоҷикистон ва муҳолифин ба тавофуқ расида, соати 00 шаби 12-уми декабри соли 1996 оташбаси умумӣ дар қаламрави Тоҷикистон эълон гардид.

Ниҳоят дар ин замина 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москва Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ имзо гардид, аммо муборизаҳои муссалаҳона то солҳои 2000-ум идома ёфта, ба иқтисоди кишвар зиёни калон расонид. Дар солҳои 90-ум ягон давлати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба ин гуна бухрони амиқӣ сиёсӣ ва ҷанги дохилӣ гирифтोर нашуда буд.

Шӯрӯ аз соли 2002-юм Ҳукумати Тоҷикистон ба марҳилаи рушди иқтисодӣ ворид гардид. Ҳадафҳои стратегияи давлат - истиклолияти энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, амниятӣ озуқаворӣ, саноатикунории босуръат эълон гардида, марҳила ба марҳила онҳо тадбиқ гардида, Тоҷикистон ба рӯйхати давлатҳои рушднамудаи ҷаҳон ворид гардид.

«Роҳи тайкардаи мо дар зарфи қариб 35 соли гузашта баръало нишон дод, ки мардуми шарифи Тоҷикистон ба анҷоми корҳои бузург қодиранд, Ватани хешро сидқан дӯст медоранд ва барои ҳимояи истиклолу озодии сарзамини аҷдодии худ ҳамеша омодаанд. Дар шароити бухрониву ноороме, ки ҷаҳони имрӯза қарор дорад, ҳифзи истиклолу озодӣ, заҳмат ба хоҳири пешрафти давлат ва ободии Ватан вазифаи аввалиндараҷаву ҳаррӯзаи ҳар як шаҳрванди бонангу номуси мамлакат маҳсуб меёбад. Пас биёед, ҳама якҷову ҳадафмандона, бо рӯҳияи баланди миллӣ, шукргузориву ифтихор аз соҳибватаниву соҳибдавлатӣ ва фарҳангу тамаддуни беш аз шашҳазорсолаи тоҷикон барои боз ҳам ободу пешрафта гардонидани Ватани маҳбубамон – Тоҷикистон ва баланд бардоштани обрӯи он дар арсаи байналмилалӣ кӯшишу талош намоем»³.

¹ Раҳимзода, Р.Ҳ. Ҳадафҳои стратегияи миллӣ - асоси амниятӣ иқтисодӣ: монография / Р.Ҳ. Раҳимзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2020. - С.122-156; Раҳимзода, Р.Ҳ. Фазилати Пешво: монография / Р.Ҳ. Раҳимзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2019. - С. 19-22.

² Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри с. 1994 (бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016) // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.02.2026)

³ Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16-уми декабри соли 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 11.07.2026).

Дар маҷмӯъ, агар мактаби давлатдорӣи Асосгузори сулҳу ва ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба таври хронологӣ ва концептуалӣ таҳлил карда бароем, чунин ба назар мерасад:

- сарфаҳм рафтани ба вазъи мураккаби сиёсӣ таърихӣ солҳои 90-уми асри 20 ва дарёфти саривақтии роҳи наҷоти давлатдорӣи тоҷикон дар вазъияти душвори геополитикӣ ва бархурди манфиатҳо;
- ба ҳайси сарвари ягонаи сиёсӣ эътироф шудани мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи таърихӣ XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- матонату ҷасорати шахсӣ дар мулоқоти деҳаи Хосдеҳи вилояти Таҳори Афғонистон бо муҳолифин дар моҳи моҳи декабри соли 1996;
- имзои Созишномаи умумӣи Истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар шаҳри Маскав 27-уми июни соли 1997;
- ширкат дар пешниҳоди лоиҳаи Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоботи умумихалқӣи президент, 6-уми ноябри соли 1994, интихоб шудани ӯ ба ҳайси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- имзои Созишномаи ризоияти миллӣ ҳамаи ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, ақалиятҳои миллии ҷумҳурӣ ва аз ҷониби ҷомеаи башарӣ эътироф гардидани таҷрибаи сулҳи тоҷикон;
- созмон додан ва роҳбарии Ҳаракати мардумӣи Ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон;
- ба феҳристи 500 мусулмони бонуфузи ҷаҳон ворид гаштани Пешвои миллат ва эълони соли 2009 - соли бузургдошти Имоми Аъзам, ҷалби рӯҳониёни мусулмони ҷаҳон ба масоили таҳаммулпазирӣи динӣ дар ҷомеаи мутамаддин.
- эълон доштан ва амалӣ намудани сиёсати «Дарҳои кушод» дар самти сиёсати хориҷӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқовимат ба терроризм, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводди муҳаддир ва дигар ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ;
- пешниҳоди ташаббуси Тоҷикистон марбути обу экология ба СММ оид ба 10-солаи амалиёти «Об барои ҳаёт 2005-2015», даҳсолаи байналмиллалӣи амал «Об барои рушди устувор барои солҳои 2018-2028»;
- мустаҳкам намудани иқтисодӣи мудрофиавӣи кишвар, таъсис ва пурқувват намудани Артиши миллӣ дар ҷойи ҳолӣ, Қувваҳои сарҳадӣ ва дигар сохторҳои қудратӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар;
- эълон ва амалӣ намудани чор ҳадафи стратегӣи Ҳукумати Тоҷикистон: Истиқлолияти энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, амнияти озуқаворӣ, саноатикунӣи босуръати кишвар;
- бунёди неругоҳҳои хурду бузург, Сангтуда-1, Сангтуда-2, баҳусус НБО-и Роғун;
- инкишоф ва рушди соҳаи маориф ва илм – ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ;
- эҳёи анъана, фарҳанги миллӣ ва мақоми байналмилалӣ пайдо намудани онҳо;
- ба рӯйхати мероси фарҳанги ҷаҳонӣ ворид намудани мусиқии «Шашмақом», «Фалак», сузани «Чакан», оши Палав, ҷаҳонигардонӣи «Наврӯз».
- дастгирии табақаҳои ниёзманди ҷомеа, нафақахурон, кӯдакону ҷаҳилон, мактаб-интернатҳо. Дастгирии кӯдакони лаёқатманд-кушодани мактаб ва фондҳои президентӣ барои кӯдакони лаёқатманд;
- рушд ва дастгирии фарҳанг, тандурустӣ ва варзиши миллӣ дар Тоҷикистон;
- қабули аввалин Фармон дар фазои давлатҳои ИДМ «Дар бораи баланд бардоштани мақоми зан дар ҷумҳурӣ» (03-юми декабри соли 1999) ба идоракунии давлатӣ ҷалб намудани занону духтарон;
- пешниҳоди Консепсияи дурнамои фарҳангӣи миллӣ то соли 2050 ҳадаҳои воҳури бо зиёиёни кишвар дар арафаи Иди байналмиллалӣи Наврӯз (соли 2015);

- таъмини пайвастаи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
 - рушди арзишҳои демократӣ, таъмини озодии баён, гуногунандешӣ ва матбуот.
- Дар фазои пасошуравӣ Тоҷикистон яке аз демократитарин давлатҳо эътироф гаштани Тоҷикистон.
- ҳимояи ҳуқуқҳои ақалиятҳои миллӣ ва мазҳабӣ, дастрасӣ ба маориф, таъмини фазои таҳаммулпазирии ҷомеа;
 - дастгирӣ ва пуштибонии бевосита аз мақомҳои ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ, алаҳхусус ВКД, дастаҳои таъиноти махсус, беҳдошти иҷтимоии онҳо ва аҳли оилаҳои онҳо, сохтмон ва ба истифода додани бинои Академияи ВКД ва дигар иншоотҳои муҳимми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ;
 - роҳбарӣ дар СААД, СҲШ, ва таъмини амнияти минтақавӣ ва марзи миллӣ аз таҳдидҳои ҷаҳони муосир, ба монанди терроризму ва экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва дигар ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ;
 - фаъолияти босамари Тоҷикистон дар доираи СММ, СҲШ, ИДМ, СААД, САҲА, Конфронси исломӣ ва дигар созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ.
 - густариши рабобит бо Чин, Россия, ИМА, Иттиҳоди Аврупо, ИДМ, кишварҳои мамӯлики Араб ва дигар кишварҳои дорои манфиатҳои стратегӣ.
 - аъзои созмони ҷаҳонии тичоратӣ гаштани Тоҷикистон ва афзоиши сармоягузорӣ дар кишвар;
 - дар рейтингҳои давлатҳои босубот ва амният ворид гаштани пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе;
 - рушди хоҷагии кишлоқ, хоҷагиҳои фермерӣ, ба дасти деҳқон додани замин, афзоиши маҳсулоти хоҷагии кишлоқ, фаровонии бозори истеъмолӣ;
 - рушди устувори шабакаҳои телекоммуникатсия ва алоқаи мобилӣ-интернетӣ, радио ва телевизиони рақамӣ;
 - рушди устувори минтақаҳо ва дастгирии ноҳияҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ, эълони минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишвар.
 - барқарор намудани рабобити дӯстонаи иттифоқӣ ва таърихӣ бо кишвари бародарии Узбекистон ва Қирғизистон (Эълонии Хучанд);
 - пешниҳоди роҳи мусолимотонаи ҳалли қазияи Афғонистон, кушодани пулҳо ва роҳҳои транзитӣ бо кишвари ҳаммарзи Афғонистон;
 - ба муомилот баровардани пули миллӣ ва таъсиси низоми мустақили молиявӣ ва аъзои Созмони ҷаҳонии тичорат намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон;
 - рушди деҳот, сайёҳӣ, хунаҳои мардумӣ ва ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон ҳамчун кишвари транзитии туризми байналмилалӣ;
 - эълон намудани «20-солаи омӯзиши фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ», дастгирии истеъдодҳои ҷавон тавасути озмонҳои ҷумҳуриявӣ;
 - эълони намудани солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия»;
 - ба рӯйхати бистгонаи кишварҳои ислохотҳои иқтисодии ҷаҳон ворид намудани Тоҷикистон;
 - ба даҳгонаи кишварҳои рушднамудаи иқтисодии ҷаҳон ворид намудани Тоҷикистон;
 - бознашри китоби «Тоҷикон»-и аллома Б. Ғафуров ва тухфа ба ҳар як оилаи кишвар ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
 - тухфа ба ҳар як оилаи кишвар «Шоҳнома»-и безаволи А.Фирдавсӣ.
 - эълони Ҷоизаи байналмилалӣ ба номи Ибни Сино;
 - эълони Ҷоизаи байналмилалӣи вобаста ба об;
 - қабули Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ зери унвони «Даҳсолаи байналмилалӣ таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда»;

– қабули Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ зери унвони «Нақши зеҳни сунъӣ дар фароҳам овардани имконоти навин барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ».

Хулоса, мактаби давлатдорӣи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон намунаи олии хизмати софдилона ва содиқона ба халқу Ватан, намунаи барҷастаи хизматчиёи давлатӣ ба шумор рафта, ҳамчун мактаби давлатдорӣи Тоҷикистони навин дар сатҳи сиёсати ҷаҳонӣ эътироф ва пазируфта шудааст.

ТДУ 316.48

НАҚШИ ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА ДАР НИЗОЪҲОИ ИҶТИМОӢ*

РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТАХ

АСЛАМОВ БОЗОРАЛӢ САФАРАЛИЕВИЧ

Ходими калони илмӣи шуъбаи адъюнктураи Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия / Старший научный сотрудник отдела адъюнктуры Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции
e-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru

ИБОДЗОДА МАЪДИХУҶА МУҲРИДДИН

Омӯзгори калони кафедраи амнияти иттилоотӣ ва технологияҳои рақамӣи факултети № 5-уми Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, майори милитсия / Старший преподаватель кафедры информационной безопасности и цифровых технологий факультета № 5 Академии МВД Республики Таджикистан, майор милиции

УБАЙДУЛЛОЕВ ШАВКАТ ЭШОНҚУЛОВИЧ

Дотсенти кафедраи мурофиаи ҷиноятӣи факултети № 2-юми Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия / Доцент кафедры уголовного процесса факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции

Матбуот оинаи ҷомеаи мутамаддин махсуб меёбад. Матбуот ва расонаҳои ахбори омма дар ҷаҳон ба сифати ҳокимияти ҷорум эътироф гаштааст. Вasoити ахбори омма (минбаъд - ВАО) ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва институтҳои иҷтимоӣ, аз қабили сиёсат, илм, фарҳанг, маориф, тандурустӣ, дин таъсири амиқи ҳудро мегузоранд. ВАО – олооти муҳимми амалигардонии равандаҳои сиёсӣ мебошанд.

Дар ибтидои солҳои 60-уми асри ХХ олим Маклюэн М. ВАО ҳамчун восита аз ҳуди иттилоот афзалиятро номида буд. ВАО ин қувваи муттаҳидкунанда ва ё харобкунандаи кишрҳои ҷомеа мебошад. Имрӯзҳо мебинем, ки таввасути телевизионҳои моҳворагӣ, Интернет, иловаҳо дар телефонҳои мобилӣ чӣ қадар иттилооти ғаразнок ва бардуруғ (фейк) паҳн карда мешавад, ки вазъи сиёсии кишварҳоро ноором намуда, ҳатто ба ҷангҳои шаҳрвандӣ бурда расонида истодааст.

Муҳаққиқ Ласуэл Г. ҷаҳор вазифаи ВOA муайян намуд:

- 1) Мушоҳида ба ҷаҳон (ҷамъ ва паҳн кардани иттилоот);
- 2) Таҳриркунӣ (ҷудо кардан ва шарҳи иттилоот);
- 3) Ташаккули афкори ҷамъиятӣ;

* Мақола дар доираи татбиқи мавзуи илмӣ-таҳқиқотӣ «Хусусиятҳои пешгирӣ ва воситаҳои мубориза бо зухуроти ифротгарой ва тундгарой дар муҳити ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2023-2027)», ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст. Рақами бақайдгирии давлатӣ: 0121ТJ1290.

4) Паҳн кардани фарҳанги муайян ба ҷомеа.

Дар ҷаҳони имрӯза ВАО ҳамчун маркетинги сиёсӣ барои манфиати гурӯҳҳо, миллатҳо, институтҳои илмӣ, давлатҳои муайяни хориҷӣ, оппозицияи гайриконтруктивии сиёсӣ ва ҳатто доираҳои экстремистии террористӣ баромад намуда, шуур ва мафкураи одамонро тадриҷан бо усулҳои психологӣ дигаргун сохтан меҷӯянд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» соли 2013, ки асосҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма ва кафолати давлатии озодии онҳоро муқаррар карда, муносибатҳои вобаста ба онҳоро танзим менамояд¹. Боби якуми қонуни мазкур муқарроти умумӣ, моддаи якум мафҳумҳои асосӣ мустаҳкам карда шудааст:

– агентҳои иттилоотӣ - шахсони ҳуқуқии тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бақайдгирифташудае, ки барои ҷамъоварӣ, қоркард, таҳия ва интишори иттилоот фаъолият менамоянд;

– ақида - баҳодиҳӣ, баёни нуқтаи назар, шарҳ, инчунин изҳори андеша оид ба муносибат ба зухурот, раванд ва ё шахсият аст, ки дар онҳо ҳулосаи тасдиқшаванда ё радшавандаи далелҳо вуҷуд надорад;

– ахбори оммавӣ (иттилооти оммавӣ) - хабарҳо ва маводи ҷопӣ, аз он ҷумла, садоию симоӣ ва дигар маълумот дар бораи шахс, ашё, далелҳо, воқеаҳо, падидаҳо ва инчунин ақидаҳо аст, ки тавассути воситаҳои ҷопӣ, аудиоӣ ва видеоӣ барои доираи васеи истифодабарандагон паҳн мегарданд;

– аккредитатсия - номнавис шудани намоёндагони воситаҳои ахбори омма дар мақомоти давлатӣ ё ташкилотҳои дахлдор барои дастрасӣ ба иттилоот ва интишори он;

– воситаҳои ахбори омма - матбуоти даврӣ, ҳамчунин агентҳои иттилоотӣ, барномаҳои телевизиону радио, кинохроникаҳо, сабтҳо ва барномаҳои аудио ва аудиовизуалӣ мебошанд, ки дар як сол на камтар аз як маротиба тавассути эфир ё кабел паҳн мешаванд;

– журналист - шахси воқеист, ки ба ҷамъоварӣ, таҳрир ва омода намудани ахбору мавод барои редакцияи воситаҳои ахбори омма машғул буда, бо ин редакция тавассути шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ё дигар муносибатҳои шартномавӣ алоқаманд аст ва аз рӯи ваколати ба ӯ додашуда фаъолият менамояд ва ё узви иттиҳодияҳои касбии журналистон мебошад;

– матбаа - макони ба ҷоп расонидани воситаҳои ахбори оммаи ҷопӣ;

– матбуоти даврӣ - рӯзномаву ҳафтаномаҳо, маҷаллаҳо, солнома ва маҷмӯаву буллетенҳое, ки номи доимӣ, рақами ҷорӣ дошта, дар вақту замони муайян (на камтар аз як маротиба дар як сол) ба таъбир мерасанд;

– муассис - шахси воқеӣ ва (ё) ҳуқуқие, ки воситаи ахбори оммаро таъсис дода, тартиби фаъолияти онро муайян менамояд;

– ношир - шахси воқеӣ ва (ё) ҳуқуқие, ки интишори нашриҳои даврии ҷопиро амалӣ мегардонад, аз ҷумла ҷиҳатҳои ташкилӣ, молиявӣ, техникаӣ, технологӣ ва дигар таъминоти интишори онро ба ӯҳда дорад;

– паҳнкунандаи воситаи ахбори омма - шахси воқеӣ ва (ё) ҳуқуқие, ки дар асоси шартнома бо редакцияи воситаи ахбори омма маҳсулоти онро паҳн менамояд;

– раддия - талаби ҳаттии шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар хусуси рад намудани маълумоти нодурусти дар воситаҳои ахбори омма паҳншуда, ки шаъну шараф ва эътибори қорӣро ӯро паст мезанад;

– -редакцияи воситаҳои ахбори омма - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ё ташкилотҳои (зерсохторҳои) онҳо, ки наشري воситаи ахбори оммаро амалӣ мегардонанд;

– сармуҳаррир (муҳаррир) - шахсе, ки редакцияи воситаи ахбори оммаро

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» аз 19-уми марти с. 2013, № 961 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013 № 3, мод. 201; с. 2016, №5, мод. 365; Қонуни ҚТ аз 24.02.2017, № 1407.

роҳбарӣ менамояд ва нисбат ба нашри он қарори ниҳой қабул мекунад;

– сензура - аз ҷониби мақомоти давлатӣ ё шахсони мансабдори онҳо, дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, аз редакцияи воситаи ахбори омма талаб намудани мувофиқаи пешакии мавод ё маълумоти интишоршаванда;

– ҷавоб - воқуниши хаттии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ нисбат ба ҷопи маълумоти нодурусти ҳалалдоркунандаи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандашон дар воситаҳои ахбори омма.

Пеш аз он ки мо нақши ВАО дар низоъҳо мавриди омӯзиш қарор диҳем, моро зарур аст, ки мафҳуми иттилоот ва низоъро донем.

ВАО дар асоси бадаст овардани иттилооти зарурӣ нисбат ба воқеа ва рӯйдодҳое ки дар фаъолияти ҳаррӯзаи одамон ва кишварҳо рух медиҳад, ба даст оварда дар шабакаҳои телевизионӣ ва радиой, газетаҳо, маҷаллаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғайра, иттилоъ медиҳанд.

Дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” омадааст, ки “Иттилоот ин маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, падидаҳо ва ҷараёнҳо сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо мебошад. Фаъолияти иттилоотӣ маҷмӯи амалҳост, ки барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иттилоотии субъектҳои муносибатҳои иттилоотӣ равона гардидааст”¹.

Қонуни мазкур чунин намуди иттилоот гурӯҳбандӣ менамояд:

- иттилооти омили давлатӣ;
- иттилооти оммавӣ;
- иттилооти ҳуқуқӣ;
- иттилоот оид ба шахсият;
- иттилооти дорои хусусияти маълумотию энциклопедӣ;
- иттилооти ҳуҷҷатикунонида (аснод);
- иттилооти мақомоти системаҳои давлатии идоракунӣ;
- иттилооти иҷтимоишиносӣ;
- иттилоот дар бораи шахрвандон;
- иттилооти маҳфӣ;
- иттилооти пинҳонӣ;
- иттилооти иқтисодӣ;
- иттилооти тиҷоратӣ;
- иттилооти экологӣ;
- иттилооти хизматӣ;
- иттилооти бойгонӣ;
- иттилооти илмӣ;
- иттилооти илмӣ-техникӣ ва ғайра.

Дар фаҳмиши низоъ ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ, то имрӯз дар байни олимони низоъшинос ва низоъшиносонӣ амалӣ ягонагӣ ва ҳамфикрӣ вучуд надорад². Бо вучуди он ҳама фикру ақидаҳои гуногун нисбати дарки ин масъала, бояд таъкид кард, ки ду нуқтаи назар бештар маъмул аст.

Масъалан, як қисми олимони ва низоъшиносон амали низоъро ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ, ҳамчун зарурати ҳаёти инсонӣ дониста, ақидадоранд, ки мавҷудияти низоъ қонунияти воқеӣ буда, ба фикри онҳо ҷи тавре, ки тасаввур кардани оби хушк номумкин аст, мавҷуд будани ҷамъияти бенизоъ низ имконнопазир аст. Ба андешаи

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10-уми майи с. 2002, № 55 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, № 4, қ. 2, мод. 320; с. 2012, №7, мод. 698; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1164.

² Муқаддимаи низоъшиносӣ: китоби дарсӣ. - Душанбе: ЭР-граф, 2006. - С. 46.

баъзе аз онҳо, дар рӯи замин танҳо якҷое мавҷуд аст, ки дар он ҷой низоъ нест, он ҷой “води хомӯшон”, яъне қабристон аст. “Агар дар ҳаёти шумо низоъ набошад, - ҳазломезона гуфтааст як низоъшиносӣ америкой, -санчида бин, ки дилат таппиш дорад, ё не?”. “Низоъ аз ҷониби дигар аз тарафи асгузори интераксионизми рамзӣ дар назарияҳои хурди иҷтимоӣ, ҳамчун ибтидои иҷтимоикунонии инсон махсуб меёбад”¹.

Вале олимони ва низоъшиносони амалие ҳастанд, ки ба низоъҳо дигар ҳел баҳо медиҳанд. Барои онҳо низоъ – ин бемории хавфнок, бемории иҷтимоии ғайритабӣ буда, ба фикри онҳо, аз ҳаёти иҷтимоӣ аз тамоми шаклҳои алоқаи инсонӣ ҳамчун аломати бегона абадӣ бояд нест карда шавад. “Низоъ ба ҳайси падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ ҳамеша ҳамсафари одамон дар ҷомеа мебошад”².

Аммо мо гуфта метавонем, ки дар ҷаҳони имрӯза барои ҳал намудани низоъҳои мухталиф тамоми ҷораҳои заруриро меандешанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки ВАО дар ҳал ва андохтани низоъ саҳми бориз мебозад. Метавон гуфт, ки ВАО яке аз сиёсатҳои нарм ва силоҳи асоси баҳри андохтани низоъ миёни давлатҳо ва рабудани боварии мардум ба ҳукумати амалкунанда, даъват намудан ба гирдиҳамоиҳои осоишта ва эътирозӣ ва дигар амалҳои номатлуб барои баъзе кишварҳои абарқудрат, ки манфиати миллиашонро дар хориҷ ҷимоя мекунад, мебошад.

Ба воситаи ВАО метавон дар ҳалли низоъҳои мавҷуда ва андохтани низоъҳои нав нақш дошт. ВАО – и муосир тамоми ҷанбаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ давлатҳои дунёро омӯхта иттилоӣ заруриро паҳш мекунад, ки метавонад ба манфиати мардум ва ё субъектони сармоягузори ВАО бошад.

Ҳамаи кишварҳо ВАО – и ҳудро доранд ва ба воситаи он манфиатҳои миллӣ ва давлатиашонро ҷимоя мекунад, ки ин метавонад ба манфиати ҳуди онҳо ва андохтани низоъ байни ду давлат ва ё як миллат гардад. Ин чиз аён аст ки кишварҳое ки аз ҷиҳати ғайриқонунии иттилоотӣ – таҳлилӣ дар сафи пеш қарор доранд, бо паҳш намудани хабарҳои бардуруғ (фейк) нисбати ғайриқонунии бебарори ҳукумати амалкунандаи давлатҳо ва ё аз ҷониби онҳо поймол намудани ҳуқуқи инсон, дар сатҳи баланд қарор доштани ришваситонӣ, тамоми соҳаҳои даромади иқтисодӣ, соҳибқарӣ, бозоргонӣ, монополия қардан, дар сатҳи камбағалӣ зиндагӣ намудани мардум, баланд бардоштани нархи молу маҳсулот дар бозору мағозаҳо, андозбандии нодуруст ва ғайра дар миёни ҷомеа низоъ андохта, баҳри бо субот рушд намудани онҳо ҳалал ворид мекунад, ки ин ба манфиати ҳуди онҳо мебошад.

Дар шароити низоъҳо ва хусусан низоъҳои муосир ВАО тавассути ду роҳ метавонанд таъсирбахш бошанд:

1) Ба одамон дар мавриди низоъи ба миён омада маълумот диҳанд ва ба фаҳмиши мардум оид ба низоъ таъсири бевоситаи ҳудро расонанд.

2) Тавассути ВАО ҷонибҳои манфиатдор мавқеъ ва андешаю дархостҳои ҳудро ошкорона изҳор менамоянд ва ҳамзамон бо нуқтаи назар, ақидаҳо, талабот, дархост, инчунин эродҳои тарафи дигар роҷеъ ба амали ҳеш ошно мегарданд. Дар ин раванд ВАО ба маънои васеаш нақши миёнаравро иҷро мекунад.

Баъд аз даҳолат ба низоъ ВАО ба шамшерӣ дудам табдил меёбад: аз як тараф, хабарнигорӣ касбӣ метавонад барои танзим ва ҳалли низоъ мусоидат намояд. Аз ҷониби дигар, ғайриқонунии иғвогаронаи рӯзноманигорон боиси тезутундшавии вазъият хоҳад шуд.

Рӯзноманигорӣ босифат (сулҳпарвар) дар миёни гурӯҳҳои қавмию наҷодӣ ҳамдигарфаҳмиро таъмин сохта, онҳоро ба василаи хабаргузори воқеъбинонаву ҳолисонаи бидуни ҳамагуна овозаҳои бардуруғ ба ҳам мепайвандад. Яъне, рӯзноманигорӣ сулҳҷӯна ва объективона ин ҳаёти осоиштаи мардумро инъикос менамояд ва ҳоҳони сулҳу субот аст, метавонад дар раванди ҳал намудани низоъ таъсир

¹ Кули, Ч.Х. Человеческая природа социальный порядок. - М.,2000. - С. 214.

² Бойзода, Қ.Қ., Расулзод, Л.Х. Низоъшиносӣ дар нақша ва луғот: воситаи таълимӣ-методӣ. – Душанбе, 2019. - С. 3.

расонад. Ҳамагуна ахбороте, ки ҳаст ва он тамоми ҷанбаҳои низоъро фаро гирифтааст, воқеъбинона барои тарафҳои даргир, шахрвандон ва ҳукумат таҳлил шуда иттилоъ дода мешавад. Аз ин бар меояд, ки ҳадафи асоси ин иштирок ва нақши ВАО бевосита дар ҳалли низоъ аст.

Дар навбати худ, рӯзноманигории пастсифат (мочарочӯй) тавассути нишон додани фарқҳо, сиёҳ кардани якдигар, тарғиби ифротгароӣ, маҳдуд намудани ташаббусҳои созанда дар раванди низоъ нақши манфиро иҷро мекунад. Ҳадафи асосии ин гуна рӯзноманигори танҳо андохтани низоъ буда, ва ба даст овардани манфияти шахсӣ ва хоҷагони хориҷии худ мебошад. Яъне, сафедро сиёҳ гуфта боз ҳам мушкилии ба амал омадаро мушкилтар менамоянд.

Дар ҷаҳони имрӯза ВАО рӯз то рӯз рушд намуда истода ва нуфузи бештар касб намуда истодааст. Ҷонибҳои низоъ кӯшиш менамоянд, ки ба расонаҳои хабарӣ таъсир расонида, онҳоро ҳамчун воситаи тарғиботи худ истифода баранд. Дар ҳамин ҳолат ВАО бояд нагузорад, ки ҳеҷ яке аз тарафҳои низоъ онҳоро мавриди сӯистифода қарор диҳанд.

Аксари мавридҳо хусусан дар оғози низоъ ва ҳангоми ба тарзи пӯшида ҷараён гирифтани он, ВАО таваҷҷуҳашро ба мочаро камтар нишон медиҳад. Шояд сабаби бепарвоии расонаҳои хабарӣ дар он бошад, ки рӯзноманигорон наметавонанд ин ҳолати низоъро чун сарчашмаи иттилооти тоза барои хонандаву тамошобинон ҷолиб истифода баранд.

Ҳамзамон, бештари хабарнигорон ба мавзӯи низоъ назари манфӣ дошта, аксаран аз инъикоси он канора мечӯянд. Аммо ВАО бояд маҳз дар ҳамин марҳила нақши бунёдкорона дошта бошанд. Зеро расонаҳои хабарӣ дар марҳилаи аввали низоъ ба воситаи огоҳсозии мардум ва равшанӣ андохтан ба масъалаҳои мубрам метавонад саҳми худро дар ҳалли мочаро гузошта, имкони ба воситаи огоҳсозии мардум ва равшанӣ андохтан ба масъалаҳои мубрам метавонад саҳми худро дар ҳалли мочаро гузошта, имкони ба зӯрварӣ табдил ёфтани онро маҳдуд намоянд. “Ҳар яке аз васоити ахбори омма низоми муайяни худро дорост” менависад Шарифзода Ф.Р.¹

Шаҳрвандонро барои таҳлил намудани хабарҳои рост ва дуруғ омода кардан лозим аст, зеро барои таъмини амнияти миллӣ, мудофияи давлату миллат сатҳи таҳлил намудани онҳо ахборотҳои рост ва дуруғро баланд бардоштан лозим аст. Дар макотибҳои олӣ метавон ҳамчун як фанни нав вобаста ба ҳамин самт (“Васоити ахбори омма (ВАО) ва таҳлил намудани хабарҳо”, “Фаъолияти иттилоотӣ-таҳлилӣ”, “Таҳлили иттилоот” ё “Таҳлили иттилоот дар ҷаҳони муосир”, “Амнияти иттилоотӣ”) ворид намуда, миёни донишҷӯён (курсантон)- и ҳамагуна ихтисосҳои гуногун ба роҳ монда шавад. Шабакаҳои иҷтимоии миллӣ бояд таҳрирезӣ карда шуда, амалӣ гардонида шаванд. Бо ҳамин тарз метавон аз таҳдидҳои ғаразнокӣ бархе аз ВАО -и хориҷӣ барои ҳал намудани натавонӣ низоъ, балки иттилооти нодуруст бар зидди давлату миллат канорачӯй кард.

Дар ҳама ҳолат бояд мо донем, ки бархе аз ВАО дар ҳалли низоъ ва аланга андохтани оташи низоъ ҳам нақш дорад. Якчанд ҷиҳади ҳалли низоъҳои муосир аз ВАО вобастагии калон дорад. Бинобар ин, ҷавонони имрӯза дар интиҳоб ва мутолиаи иттилоот бояд эҳтиёткор бошанд ва донанд, ки шурӯъ аз нимаи дууми солҳои 90-уми асри XX-ум дар ҷаҳон ҷангҳои иттилоотӣ ва омехта (гибридӣ) барои манфиатҳои геополитикӣ роҳандозӣ гардиданд, ки оқибатҳои нугувори манфӣ ва раванӣ ба мафкураи инсон ва ҳаёти иҷтимоии онҳо доранд.

Хулоса, ВАО метавонад дар ҳалли одилонаи низоъ нақши бориз бозад. Аз ҳамин сабаб таваҷҷуҳи хосаро метавон ба ин самт бештар намуд. Зеро баъзан аз кормандони

¹ Шарифзода, Ф.Р., Амрудинзода, М.А. Организационные и правовые взаимодействия ОВД со средствами массовой информации в сфере противодействия преступности в Республики Таджикистан: монография. - Душанбе: Доро-2015, 2018. - С. 5.

ВАО метавонад барои хифозати манфиатҳои ғаразнокӣ шахсии худ ва ҳимояи мановфеъи сарпарасташон (хоҷагони хориҷӣ) баръакс боиси низоъи иҷтимоӣ гарданд. Боз ҳам барои идора ва дар ҳолати низоъ қарор надодани шахрвандон ва дуруст иҷро шудани раванди гуфтугӯи ҷонибҳои даргир яъне тарафҳои низоъ мебояд назоратро болои ВАО-и дохили пурзӯр намуда иҷозат дода нашавад, ки баъзан ҳодисахоро нодурустро ба саҳми омма расонаӣ кунанд.

Савол ба миён меояд ки агар аз болои ВАО-и дохилиро назорат карда шавад, пас ВАО-и ҷаҳониرو чи гуна назорат бояд кард? ВАО-и ҷаҳониро идора кардан мушкил аст, чунки кӯшиши идора намудани он ба бархурди манфиатҳо миёни кишварҳо мегардад ва низоъҳои гуногун рух додана аз имкон берун нест.

Аз ҳамин сабаб идорааш ғайриимкон аст, вале абарқудратҳои барои идораи ВАО-и ҷаҳонӣ рақобат намуда истодаанд. Дар ҷаҳони муосир агар ВАО-ро идора карда тавони куллии дунёро метавон идора намуд.

УДК 34.096; 004.89

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ИЗУЧЕНИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН И ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ КУРСАНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ЗЕҲНИ СУНӢИ ДАР ОМУӢИШИ ФАНӢОИ ҲУҚУҚӢ ВА ТАШАККУЛИ ФАРӢАНГИ ҲУҚУҚИИ
КУРСАНТОНИ МУАССИСАӢОИ ТАӢСИЛОТИ ОЛИИ ВКД ҶУМӢУРИИ ҚАЗОҚИСТОН

БУЗАКАНОВА АЙЖАН БАХИТХАНОВНА

*Старший преподаватель кафедры общеправовых дисциплин Костанайской академии
МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, магистр права / Омӯзгори калони
кафедраи фанҳои умумиҳуқуқии Академияи ВКД Ҷумҳурии Қазоқистон ба номи
Ш. Қобилбоев дар ш. Костонай, магистри ҳуқуқ*
E-mail: lunamoia24@mail.ru

МУСЛИПОВА ГУЛЬМИРА АБАЕВНА

*Преподаватель-методист факультета дополнительного образования Костанайской
академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, капитан полиции / Омӯзгор
методисти факултети таҳсилоти иловагии Академияи ВКД Ҷумҳурии Қазоқистон ба
номи Ш. Қобилбоев дар ш. Костонай, капитани полиция*

Юридикское образование традиционно основывается на изучении нормативных правовых актов, научной литературы, судебной практики и решении практических задач. Однако развитие технологий искусственного интеллекта (далее – ИИ) меняет характер работы с правовой информацией.

Современный курсант может за несколько секунд получить от генеративной системы объяснение юридического понятия, проект правового документа, анализ правовой ситуации или вариант ответа на учебный вопрос. Это создает новые возможности для обучения, но одновременно формирует новые риски.

Основная проблема заключается в том, что внешне убедительный ответ искусственного интеллекта не всегда является юридически правильным. Система может использовать устаревшую редакцию закона, неправильно интерпретировать норму или сформулировать несуществующую судебную практику.

Поэтому использование ИИ в юридическом образовании требует изменения самой культуры работы с информацией.

Для курсантов высших учебных заведений МВД этот вопрос имеет особое значение. Официальный ресурс МВД указывает, что ведомственные вузы осуществляют подготовку кадров по таким направлениям, как правоохранительная деятельность, досудебное расследование, оперативно-криминалистическая деятельность, административно-правовая деятельность, кибербезопасность и IT-криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел (далее – ОВД)¹.

Таким образом, юридическая подготовка является фундаментом будущей профессиональной деятельности.

Цель статьи - определить возможности использования ИИ при изучении юридических дисциплин и показать его значение для формирования правовой культуры будущих сотрудников ОВД.

Правовая культура сотрудника ОВД включает не только знание законодательства, но и уважение к праву, понимание его социальной ценности, способность правильно применять нормативные положения и соблюдать права и свободы человека.

В условиях цифровизации содержание правовой культуры расширяется. Современный сотрудник должен понимать правовые последствия обработки информации, использования цифровых технологий и автоматизированных систем. Особенно актуальным становится вопрос достоверности информации.

Если курсант получает юридическую информацию посредством ИИ, он должен понимать, что такой ответ является вспомогательной информацией, а не нормативным источником. Иными словами:

- ИИ может объяснить норму - но не создает норму права;
- ИИ может предложить квалификацию - но не заменяет юридический анализ;
- ИИ может сформулировать аргумент - но курсант должен проверить его правовое основание.

Такой подход способствует формированию ответственного правового поведения. Например, изучение дисциплины «Теория государства и права» является базовой юридической дисциплиной, формирующей фундаментальное правовое мышление. И в связи с этим ИИ может использоваться при изучении данной дисциплины для сравнительного анализа различных научных подходов. Так, курсант может сформулировать запрос: «Объясни основные признаки правового государства с позиции различных научных подходов». Полученный ответ становится исходным материалом для дальнейшего анализа.

Преподаватель может предложить курсантам определить, какие положения соответствуют учебной литературе, какие требуют уточнения и какие являются спорными. Таким образом, искусственный интеллект становится своеобразным инструментом дискуссии.

Другой вариант - предложить ИИ сформулировать аргументы «за» и «против» определенной теоретической позиции. Курсант должен выбрать собственную позицию и обосновать ее. Это способствует развитию критического мышления и навыков юридической аргументации.

При изучении конституционного права искусственный интеллект может использоваться для моделирования правовых ситуаций. Например, курсантам можно предложить ситуацию, при которой цифровая система государственного органа принимает решение, затрагивающее права гражданина. Задача курсанта заключается в определении:

- 1) какие конституционные права могут быть затронуты;
- 2) какие гарантии существуют для защиты этих прав;
- 3) возможно ли обжалование решения;

¹ Учебные заведения Министерства внутренних дел Республики Казахстан // [Электронный ресурс] - Официальный информационный ресурс МВД Республики Казахстан. 2026.

- 4) какую роль может играть автоматизированная система;
- 5) где проходит граница между технологической эффективностью и защитой прав человека.

Подобные задания позволяют связать классическое конституционное право с современными цифровыми процессами.

Особенно важно сформировать у будущего сотрудника ОВД понимание того, что цифровизация государственных процессов не отменяет правовых гарантий личности.

Особые возможности открываются при изучении уголовного права. Курсантам можно предложить фабулу конкретной ситуации и попросить ИИ провести предварительную квалификацию. Например, система предлагает квалифицировать деяние по определенной статье уголовного законодательства.

Однако курсант не должен просто принять полученный ответ. Он должен самостоятельно определить объект преступления, объективную сторону, субъекта, субъективную сторону и установить соответствие фактических обстоятельств признакам состава. Если ИИ допустил ошибку, курсант должен ее обнаружить и обосновать правильную позицию. Подобная модель обучения значительно эффективнее простого заучивания статей законодательства.

При изучении уголовно-процессуального права можно моделировать ситуации производства следственных действий, процессуальных решений и реализации прав участников уголовного процесса. Например, ИИ может сформировать вариант процессуального решения, после чего курсант должен проверить наличие предусмотренных законом оснований и соблюдение процессуальной формы. В результате, формируется важнейшая профессиональная способность - не доверять автоматически готовому цифровому результату, а проверять его законность.

Одним из важнейших результатов использования ИИ в юридическом образовании должно стать формирование информационно-правовой грамотности. Под ней целесообразно понимать способность обучающегося находить, оценивать, проверять и применять правовую информацию с соблюдением законодательства и профессиональных этических требований.

Генеративный ИИ существенно облегчает поиск информации, но одновременно увеличивает значение ее проверки.

Исследование зарубежных ученых показывает, что применение больших языковых моделей в образовании требует развития у обучающихся компетенций, позволяющих понимать ограничения технологии, осуществлять проверку фактов и критически оценивать результаты¹. Следовательно, при подготовке юриста необходимо изменить саму структуру учебного задания.

Например, вместо задания «Напишите реферат о правовой культуре» можно предложить: «Получите от ИИ определение правовой культуры. Проверьте его по научной литературе. Выявите минимум три недостатка ответа и сформулируйте собственное определение». В данном случае невозможно ограничиться копированием текста. Курсант вынужден анализировать, сопоставлять и аргументировать.

Важнейшей составляющей правовой культуры является понимание ответственности за информацию, с которой работает сотрудник. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» устанавливает правовые основы сбора, обработки и защиты персональных данных. Закон закрепляет, в частности, принципы законности, конфиденциальности и обеспечения безопасности личности, общества и государства².

¹ Kasneci, E., Sessler, K., Küchemann, S. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. - 2023. - Vol. 103. - Article 102274. DOI: 10.1016/j.lindif.2023.102274.

² Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 г., № 94-V // [Электронный ресурс] — ИПС «Әділет».

В образовательном процессе это означает необходимость формирования у курсантов навыков безопасной работы с цифровыми сервисами. Например, при выполнении учебного задания курсант не должен самостоятельно загружать в публичную систему ИИ реальный протокол, заявление, объяснение или иной документ, содержащий персональные данные.

Для обучения необходимо использовать обезличенные материалы. Такое правило следует закреплять не только в инструкциях по информационной безопасности, но и непосредственно при изучении юридических дисциплин. Именно здесь проявляется связь между правовым образованием и цифровой культурой.

UNESCO рекомендует строить использование генеративного ИИ в образовании на человекоцентричном подходе, предусматривающем защиту человеческой самостоятельности, безопасность, этичность и ответственное использование технологии¹. Для юридического образования данный принцип имеет фундаментальное значение.

Право связано с ответственностью человека за принятое решение. Поэтому автоматизированный ответ не должен автоматически превращаться в юридическое решение. Например, если ИИ утверждает, что определенное действие сотрудника является законным, курсант обязан самостоятельно проверить правовые основания. Такой подход позволяет одновременно использовать преимущества цифровой технологии и сохранять профессиональную самостоятельность будущего сотрудника.

Особое значение имеет вопрос использования генеративного ИИ при написании курсовых, дипломных и научных работ. Проблема заключается не в самом факте использования технологии, а в характере такого использования.

Если курсант использует ИИ для поиска идей, проверки структуры текста или языковой коррективы, технология выполняет вспомогательную функцию. Если же весь текст работы создается системой и представляется как результат самостоятельной работы курсанта, образовательная цель фактически утрачивается.

В юридическом образовании это особенно опасно, поскольку специалист должен уметь самостоятельно анализировать законодательство и аргументировать правовую позицию. Исследования применения ChatGPT в образовании также указывают на необходимость четкой педагогической стратегии, критического мышления, проверки фактов и человеческого контроля².

Поэтому преподавателю целесообразно оценивать не только конечный текст работы, но и способность курсанта объяснить ход своего исследования.

Наиболее эффективным представляется поэтапный алгоритм:

- Первый этап - постановка юридической проблемы. Преподаватель предлагает конкретную ситуацию.
- Второй этап - получение ответа ИИ. Курсант использует ИИ для формирования предварительной правовой позиции.
- Третий этап - правовая проверка. Курсант обращается к действующему законодательству и официальным источникам.
- Четвертый этап - выявление ошибок. Определяются неточности, неправильные ссылки и логические противоречия.
- Пятый этап - самостоятельное решение. Курсант формирует собственную правовую позицию.
- Шестой этап - защита позиции. Обучающийся должен устно обосновать свой вывод перед преподавателем.

¹ Miao, F., Holmes, W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.

² Kasneci, E., Sessler, K., Küchemann, S. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. - 2023. - Vol. 103. - Article 102274. DOI: 10.1016/j.lindif.2023.102274.

Такая модель особенно хорошо подходит для дисциплин кафедры общеправовых дисциплин. Она позволяет использовать искусственный интеллект практически при любом юридическом кейсе, не превращая обучение в механическое получение готовых ответов.

Искусственный интеллект способен существенно изменить подход к изучению юридических дисциплин в высших учебных заведениях МВД Республики Казахстан. Его применение позволяет повысить практическую направленность занятий, создавать интерактивные правовые ситуации, моделировать профессиональные конфликты и развивать навыки юридической аргументации. Однако основная ценность ИИ в юридическом образовании заключается не в возможности быстро предоставить готовый ответ. Более значимым является его использование как инструмента, позволяющего поставить перед курсантом проблему, заставить его проверить информацию и сформулировать самостоятельный правовой вывод.

В этой связи ИИ может рассматриваться как педагогический инструмент формирования правовой культуры, если его применение строится на принципах законности, критичности, информационной безопасности и человеческой ответственности.

Для будущего сотрудника ОВД особенно важно сформировать понимание того, что цифровая информация не является автоматически достоверной, а результат работы алгоритма не освобождает профессионала от ответственности за принятое решение. Поэтому основным результатом внедрения ИИ в юридическое образование должно стать не уменьшение объема самостоятельной работы курсанта, а повышение качества его правового мышления.

Перспективным представляется системное включение заданий с использованием ИИ в содержание юридических дисциплин: теории государства и права, конституционного, административного, уголовного, уголовно-процессуального и информационного права. При таком подходе искусственный интеллект становится не заменой преподавателя и не заменой курсанта, а инструментом развития самостоятельного, критического и профессионально ориентированного правового мышления.

В целом, внедрение ИИ в юридическое образование открывает значительные возможности для совершенствования подготовки курсантов высших учебных заведений МВД Республики Казахстан. Использование генеративных систем позволяет моделировать правовые ситуации, осуществлять сравнительный анализ научных подходов, формировать учебные кейсы и развивать навыки юридической аргументации.

Вместе с тем, эффективность применения ИИ определяется не количеством полученной с его помощью информации, а способностью обучающегося критически ее оценивать и самостоятельно проверять правовую обоснованность полученных результатов. Для будущего сотрудника ОВД особенно важно понимать, что информация, сформированная ИИ, носит вспомогательный характер и не может рассматриваться как источник права.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод, что использование ИИ целесообразно строить на принципах законности, достоверности, критического мышления, информационной безопасности, соблюдения прав человека и персональной ответственности обучающегося. Особое значение имеет недопустимость передачи в публичные ИИ-системы реальных документов, содержащих персональные данные или иную информацию ограниченного доступа.

Перспективным направлением является включение ИИ в практико-ориентированную модель обучения, при которой курсант не просто получает готовый ответ, а выявляет ошибки ИИ, сопоставляет его выводы с законодательством и судебной практикой, формирует собственную правовую позицию и аргументирует ее перед преподавателем. Такой подход позволяет превратить ИИ из средства получения готовых решений в инструмент развития самостоятельного профессионального мышления.

Таким образом, ИИ не должен заменять преподавателя, нормативные источники или самостоятельную деятельность курсанта. Его основная педагогическая ценность заключается в создании дополнительных возможностей для анализа, моделирования и профессиональной дискуссии. При грамотной организации образовательного процесса ИИ способен

способствовать формированию информационно-правовой грамотности и современной правовой культуры будущих сотрудников ОВД.

Следовательно, главным результатом цифровизации юридического образования должно стать не снижение роли самостоятельной работы обучающегося, а повышение качества его правового мышления, способности критически оценивать цифровую информацию и принимать профессионально обоснованные решения в соответствии с законом.

УДК 323.17

РОЛЬ И МЕСТО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

НАҚШ ВА МАҚОМИ ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН ДАР АРСАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ЕСЕНБЕКОВА АЙЖАН ТОЛЕУХАНОВНА

Преподаватель кафедры общеправовых дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, магистр юридических наук, майор полиции / Омӯзгори кафедраи ғанӯҳои умумиҳуқуқшиносии Академияи ВҚД Ҷумҳурии Қазоқистон ба номи Б. Байсенов дар ш. Караганда, магистри илмҳои ҳуқуқ, майори полиция
E-mail: aizhanesen86@gmail.com

АШИМХАНОВА ФАРИДА МЕЙРАМХАНОВНА

Старший преподаватель кафедры общеправовых дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, магистр юридических наук, майор полиции / Омӯзгори калони кафедраи ғанӯҳои умумиҳуқуқшиносии Академияи ВҚД Ҷумҳурии Қазоқистон ба номи Б. Байсенов дар ш. Караганда, магистри илмҳои ҳуқуқ, майори полиция
E-mail: ashimhanovafarida@mail.ru

Обретение Республикой Казахстан государственной независимости в 1991 году открыло новый этап в формировании ее внешнеполитической идентичности. Расположенная в центре Евразии, страна оказалась в уникальной геополитической точке пересечения интересов ведущих мировых держав – России, Китая и США, а также ряда влиятельных региональных акторов, включая Европейский союз, Турцию, Индию и страны Персидского залива¹. Данное геостратегическое расположение объективно обусловило потребность в разработке внешнеполитической доктрины, которая позволяла бы эффективно защищать национальные интересы в условиях жесткой конкуренции ведущих мировых держав.

За годы суверенного развития Казахстан эволюционировал от статуса молодого независимого государства до полноправного участника глобальных политических процессов, занимающего весомое место в системе международных отношений. В настоящее время республика не только удерживает лидерские позиции в Центральной Азии, но и последовательно наращивает свое присутствие в мировой политике, реализуя прагматичный и сбалансированный внешнеполитический курс. В свете нарастающей турбулентности международной обстановки и переформатирования глобального порядка научный интерес приобретает анализ

¹ Между Китаем, Россией и США: как Казахстан выстраивает многовекторную стратегию. Казинформ, 2025 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.inform.kz/ru/mezhdu-kitaem-rossiye-i-ssha-kak-kazahstan-vistraivaet-mnogovektornuyu-strategiyu-044b87#1> (дата обращения: 10.08.2026)

инструментов и механизмов, посредством которых Казахстан укрепляет свои внешнеполитические позиции и адаптируется к новой системе координат.

С момента обретения независимости основой внешнеполитического курса Казахстана является принцип многовекторности. Как отмечают исследователи, Казахстан сформировал собственную прагматичную и взвешенную внешнюю политику, исходя из географического соседства, богатых природных ресурсов, а также геополитических и геоэкономических инициатив, исходящих от ряда стран¹.

Многовекторность в казахстанской интерпретации – это не просто балансирование между центрами силы, а гибкое сочетание интересов и поиск наиболее выгодных решений во взаимодействии с ключевыми мировыми акторами: Россией, Китаем, США, Европейским союзом, странами Центральной Азии, Ближнего Востока и Южной Азии.

В последние годы концепция многовекторности получила качественно новое осмысление. Как отмечает последний председатель Сената Маулен Ашимбаев, в современных реалиях Президент Касым-Жомарт Токаев реформировал старую концепцию под новые глобальные вызовы – от баланса между центрами силы Казахстан перешел к активному встраиванию во множество параллельных международных сетей². Эта стратегия, получившая название «многовекторность 2.0», предусматривает не имиджевый, как раньше, а материальный успех, измеряемый в реальных доходах, включая рост торговли, инвестиций и развитие инфраструктурных проектов.

Важным концептуальным шагом стало позиционирование Казахстана как «средней державы» – государства, которое способно вести содержательный диалог с разными политическими и цивилизационными центрами, предлагая взвешенную, неконфронтационную и профессионально выверенную позицию. Как подчеркивается в экспертных оценках, эта концепция предполагает не просто сохранение многовекторного баланса, а более активную и ответственную роль государства в международных процессах – как посредника, инициатора диалога и поставщика прагматичных решений в условиях глобальной нестабильности³. Авторитетный немецкий научно-аналитический центр «Фонд науки и политики» (SWP) включил Казахстан в список средних держав, называя его ключевым игроком в регионе.

В сложившихся геополитических реалиях Казахстан последовательно проводит линию на утверждение себя в качестве полноправного субъекта международных отношений, отказываясь от пассивной роли объекта, вокруг которого разворачивается соперничество крупных держав. Как справедливо замечают эксперты, с субъектом ведут переговоры и достигают соглашений, тогда как за объект ведут конкурентную борьбу. Избранная стратегия позволяет Казахстану не только удерживаться вне зоны геополитического противостояния, но и выполнять функцию связующего звена между различными регионами и интеграционными форматами.

Экономические показатели служат весомым подтверждением геополитического веса страны. На долю Казахстана приходится свыше 60% всех инвестиций, поступающих в Центральную Азию, а его доля в совокупном региональном ВВП превышает половину. Кроме того, порядка 75% торгового оборота Соединенных Штатов со странами Центральноазиат-

¹ Эксперты: Казахстан усиливает позиции на мировой арене. — Silk Way TV, 2025 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.inform.kz/ru/diplomatiya-peremen-kak-kazahstan-usilivaet-pozitsii-na-mirovoy-arene-4ff9fd> (дата обращения: 10.08.2026)

² Казахстан в мультиполюсном мире: Маулен Ашимбаев о трансформации международного курса // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://test.almaty.tv/ru/news/politika/kazakhstan-v-mul-tipleksnom-mire-maulen-asimbaev-o-transformacii-mezhdunarodnogo-kursa> (дата обращения: 10.08.2026)

³ Казахстан под руководством Токаева выглядит уверенным, предсказуемым и зрелым участником международных отношений: политолог Андрей Казанцев / Казахстанская правда, 2025 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kazpravda.kz/n/kazahstan-pod-rukovodstvom-tokaeva-vyglyadit-uverennym-predskazuemym-i-zrelym-uchastnikom-mezhdunarodnyh-otnosheniy-politolog-andrey-kazantsev/#tab2#1> (дата обращения: 10.08.2026)

ского региона осуществляется именно через Казахстан, что наглядно демонстрирует его системообразующую роль в экономической архитектуре региона¹.

Внешнеполитическая активность Казахстана в 2025 году наглядно демонстрирует сбалансированный характер его международного курса. Серия визитов Президента Касым-Жомарта Токаева в Пекин, Вашингтон и Москву в короткий промежуток времени подчеркнула растущую дипломатическую силу государства и его способность выстраивать равноправные отношения со всеми ключевыми игроками.

На встрече в формате C5+1 в Вашингтоне, США обозначили Казахстан как стабилизирующий центр региона и стратегического партнера в энергетике, логистике и климатической повестке. При этом Казахстан одновременно является активным участником Евразийского экономического союза (ЕАЭС) и Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), сохраняя и развивая все ключевые векторы своего внешнеполитического курса: китайский, российский, европейский, турецкий и другие.

Казахстан все более отчетливо проявляет себя как лидер и координатор коллективных инициатив в Центральной Азии. На фоне роста координации между странами региона именно Казахстан становится фактически координатором при взаимодействии с внешними партнерами, включая Соединенные Штаты. Как отмечает грузинский политолог Васо Капанадзе, ведущую роль Казахстана как центра дипломатической и экономической активности в Центральной Азии трудно не заметить².

Страна последовательно усиливает центральноазиатское сотрудничество, продвигая вопросы водной безопасности, транспорта и региональной взаимосвязанности. Казахстан превратился в место регулярных встреч лидеров Центральной Азии, что подтверждает его консолидирующую роль в регионе.

В 2025 году наиболее рельефно проявились инициативы Касым-Жомарта Токаева, направленные на расширение диалогового пространства и консолидацию прагматичных форм международного сотрудничества в условиях высокой глобальной турбулентности. Приоритетное внимание было сосредоточено на поддержке дипломатических механизмов, ориентированных на деэскалацию конфликтного потенциала и активизацию экономических и гуманитарных взаимосвязей между регионами.

Последовательная позиция Казахстана в отношении Соглашений Авраама свидетельствует о приверженности республики практико-ориентированной дипломатии и ориентации на поиск точек пересечения интересов государств, различающихся по политическим и цивилизационным параметрам. Казахстан выступает с активными инициативами по реформированию институциональной архитектуры глобального управления, в частности – масштабной трансформации ООН, нацеленной на более полное отражение интересов государств Глобального Юга и укрепление позиций средних держав в системе международных отношений.

Экономическая результативность внешнеполитического курса Казахстана выступает в качестве одного из ключевых индикаторов его эффективности. Как отмечается в экспертных оценках, республика формирует систему международных взаимодействий, в рамках которой ведущие глобальные и региональные акторы – Россия, Китай, Европейский Союз, США, Южная Корея и государства Персидского залива – конкурируют за участие в стратегических проектах в сферах логистики, энергетики и цифровизации. Подобная модель позволяет Казахстану добиваться оптимальных условий сотрудничества, включая доступ к льготному финансированию, передовым технологиям и современным инфраструктурным решениям.

¹ 34 года Независимости: как Казахстан стал лидером региона. 24.kz, 2025 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://24.kz/amp/ru/news/social/745194-34-goda-nezavisimosti-kak-kazakhstan-stal-liderom-regiona> (дата обращения: 10.08.2026)

² Трудно не заметить роль Казахстана как центра дипломатической активности в ЦА: грузинский политолог // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.inform.kz/ru/trudno-nezametit-vedushuyu-rol-kazahstana-kak-tsentra-diplomaticheskoy-aktivnosti-vtsa-gruzinskiy-politolog-5225f3#1> (дата обращения: 12.08.2026)

На протяжении всего периода независимости Казахстан последовательно позиционировал себя в качестве одного из системообразующих транспортно-логистических узлов Евразийского континента. В настоящее время три из пяти ключевых евразийских транспортных коридоров проходят через территорию республики – это маршрут «Западная Европа – Западный Китай», коридор «Север – Юг» и Транскаспийский международный транспортный маршрут. Реализация этих проектов осуществляется в партнерстве с Китаем и европейскими государствами, демонстрирующими устойчивую заинтересованность в развитии данных направлений.

Цифровая трансформация конституируется в качестве одного из приоритетных направлений внешнеполитической деятельности Республики Казахстан, что подтверждается совокупностью институциональных преобразований и технологических инициатив последнего периода. Учреждение Министерства искусственного интеллекта и цифрового развития, ввод в эксплуатацию национального суперкомпьютерного кластера *alem. cloud* с его последующим включением в рейтинг TOP-500 (86-я позиция) сформировали фундаментальную основу для обновленной технологической архитектуры государства. Согласно Индексу развития электронного правительства ООН (EGDI), Казахстан занимает 24-е место в мире, а по Индексу онлайн-услуг (OSI) входит в десятку лидеров, что объективно подтверждает его доминирующие позиции как в центральноазиатском регионе, так и на глобальном уровне.

Технологический суверенитет приобретает характер системообразующего элемента стратегического курса. Формирование автономной вычислительной инфраструктуры создает условия для разработки ИИ-решений государственными структурами и бизнес-сообществом при сохранении данных в национальной юрисдикции, что имеет критическое значение с позиций обеспечения безопасности. В 2026 году, объявленном Годом искусственного интеллекта и цифрового развития, приняты Закон об искусственном интеллекте и Цифровой кодекс, а также утверждена стратегия «Digital Qazaqstan 2029». Развитие экосистемы *Astana Hub*, появление первого в Центральной Азии стартапа-единорога *Higgsfield AI* и учреждение Международного центра искусственного интеллекта *Alem.AI* свидетельствуют о переходе от импорта технологических решений к формированию собственных конкурентоспособных продуктов глобального уровня.

Внешнеполитическое измерение цифровой трансформации реализуется по нескольким взаимосвязанным каналам. Казахстан выступает одним из инициаторов создания Всемирной организации сотрудничества в области ИИ, предлагая провести ее учредительную сессию в Астане и разместить на своей территории региональный офис для Центральной Азии. В рамках Всемирной конференции по искусственному интеллекту в Шанхае (2026) Президентом К.-Ж. Токаевым была выдвинута инициатива «Казахстанско-Китайский цифровой мост», нацеленная на развитие цифровой торговли в контексте инициативы «Один пояс - один путь». В Алматы планируется открытие Центра цифровых решений для устойчивого развития ЭСКАТО ООН, призванного стать региональной платформой для обмена цифровыми практиками и преодоления цифрового неравенства между странами Азиатско-Тихоокеанского региона и Центральной Азии. Параллельно Казахстан инициирует создание международной сети школ ИИ, исследовательских центров и академических партнерств, позиционируя себя не только как технологического лидера региона, но и как активного субъекта формирования глобальной нормативной базы регулирования искусственного интеллекта¹.

За годы независимости международный статус Казахстана эволюционировал от молодого государства, ищущего внешнеполитическую идентичность, до зрелого, предсказуемого и уверенного актора глобальной политики, признанного ключевым игроком в Центральной Азии и важным элементом глобальной системы.

¹ Kazakh President calls for AI development to promote peace and sustainable growth // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://qazinform.com/news/kazakh-president-calls-for-ai-development-to-promote-peace-and-sustainable-growth-e0058d#1> (дата обращения: 12.08.2026)

Многовекторность как основа внешнеполитического курса трансформируется в стратегию многосетевой интеграции. Казахстан становится узлом пересечения интересов ЕАЭС, ШОС, ОТГ, C5+1 и ЕС, что, по экспертным оценкам, обеспечивает материальные, а не имиджевые результаты.

Позиционирование Казахстана как «средней державы» создает условия для проактивной дипломатии – посредничества, инициирования диалога и выработки прагматичных решений. Признание этого статуса аналитическими центрами (включая SWP) подтверждает состоятельность курса.

Дальнейшее укрепление позиций Казахстана определяется его адаптивной способностью к трансформациям глобального порядка при сохранении стратегической гибкости. В мультиплексном мире многовекторность становится системообразующей стратегией обеспечения устойчивости, безопасности и экономического развития, а цифровая трансформация оформляется в качестве системообразующего компонента внешнеполитической стратегии Казахстана, интегрируя технологическое развитие с расширением дипломатического присутствия и утверждением страны в роли связующего хаба в складывающейся архитектуре глобального цифрового сотрудничества.

УДК 323.281

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ДИВЕРСИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА И РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА

МУҚОВИМАТ БА ТАҲРИБКОРИИ ИДЕОЛОГИИ ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
ВА ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ

КАРИМОВ ПУЛОД ДАВЛАТСАИДОВИЧ

*Заведующий кафедрой Высшей школы Государственного комитета национальной безопасности Республики Таджикистан, соискатель Института философии и политологии имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана /
Мудири кафедраи Мактаби олии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи Институти фалсафа ва сиёсатиносии ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

В современных условиях борьба против идеологической диверсии международного терроризма и религиозного экстремизма в трактовке общественных явлений приобретает все более острый характер.

Республика Таджикистан, наряду с другими государствами региона, ощущает возрастающую угрозу своей национальной безопасности и стабильному развитию, исходящую от экстремизма и терроризма. Террористические угрозы приобретают более изощрённые формы и методы, расширяется их география, масштабы, способы совершения террористических атак и объекты устремлений являются изменчивыми¹.

Постоянно усиливается влияние идеологии на жизнь общества. В течение последних нескольких лет, для организации идеологических диверсий международный терроризм и религиозный экстремизм создали социальные сети, которые планомерно координируют действия пропагандистов за рубежом, финансируют, мобилизуют и направляют группы идеологических диверсантов на различные антиобщественные вылазки и провокации.

¹ Стратегия противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы: утверждена Указом Президента Республики Таджикистан 1 июня 2021 г., № 187.

Усиление идеологической борьбы – результат общего обострения противоборства региональных и геополитических игроков и это усиление увеличивает трудности строительства суверенного, демократического, правового, светского и унитарного государства.

В последнее время все более усиливается информационное противоборство, растет угроза социально-экономическому развитию и демократическим институтам. Развиваются идеология международного терроризма, религиозного экстремизма.

Без наличия религиозной идеологии и без превращения ее в личные убеждения верующего религиозного экстремизма не может быть. Но не всякая религиозная идеология может быть названа экстремистской, т.е. стать предметом личных убеждений и направленности личности верующего-экстремиста. Именно специфическая экстремистская религиозная идеология является первичным элементом и ключевой предпосылкой экстремизма, ядром религиозного экстремизма как особого психического склада личности¹.

Таджикистан столкнулся с угрозой радикального ислама в лице террористическо-экстремистской организации Партия исламского возрождения (далее – ТЭО ПИВ), которая в 1990-е годы инициировала вооруженное противостояние в стране, в результате чего были убиты более 150 тыс. человек, свыше 1 млн граждан стали беженцами. В 2015 году ТЭО ПИВ организовала попытку вооруженного захвата власти, насильственного изменения конституционного строя. Террористическая угроза была нейтрализована. В рамках расследованных уголовных дел по факту теракций получены неопровержимые доказательства и свидетельства организации ТЭО ПИВ террористического подполья и террористической деятельности на территории Республики Таджикистан. В настоящее время ТЭО ПИВ предпринимает активные усилия по ведению преступной деятельности против Таджикистана с территории третьих стран. Ею создана сеть информационных агентств для ведения пропаганды экстремистской идеологии².

Кроме того, организуя идеологическую диверсию против Республики Таджикистан, региональные и геополитические игроки в тесной связи с оживленной деятельностью и при помощи своих спецслужб пытаются оказывать влияние на отдельных неустойчивых в идеологическом отношении лиц. Именно поэтому, эти игроки постоянно финансируют терроризм по идеологическим и политическим соображениям. Она включает в себя отбор, идеологическую и психологическую подготовку, сложное и многостороннее профессиональное обучение.

Анализ основных факторов, влияющих на оперативную и социально-политическую обстановку в Республике Таджикистан, выявил изменения в формах угроз террористического и экстремистского характера. Руководители террористических и экстремистских организаций ведут агитационно-пропагандистскую работу, нацеленную на радикализацию общества и усиление протестного потенциала уязвимых слоев населения. Навязывание экстремистских идей в сознание молодежи и существование так называемых «спящих групп» экстремистов и международных террористов относятся к числу серьезных угроз безопасности региона³.

К сожалению, у нас еще иногда встречаются люди, верящие на слово идеологическим диверсантам, не умеющие отличать ложь от правды, черпающие «информацию» из передач иностранных подрывных социальных сетей из-за своего невежества или по злему умыслу, так как идеологическая диверсия представляет собой «ложное сознание»⁴, дает извращенное представление о действительности, чтобы увековечить общество хаосом. Они в первую очередь, направляют идеологическое воздействие на молодежь. Поэтому сосредоточивают

¹ Магомедова, Р.И. Противодействие религиозно-политическому экстремизму: учебное пособие для студентов вузов неисторических направлений. - Махачкала: ДГИНХ, 2011. – С. 23.

² Информационный бюллетень АТЦ СНГ. - № 39. - Москва, 2022. – С. 69.

³ Там же. – С. 70-71.

⁴ Амросов, А.А. [и др.]. Проблемы научного коммунизма. – М.: Мысль, 1981. – С. 195.

свои усилия на идейном разоружении молодежи, стремятся вызвать у нее пессимизм и неверие в осуществление национальных идеалов, пытаются ослабить ее энтузиазм, притупить бдительность, посеять в ее среде скептицизм и аполитичность, преклонение перед чуждыми нашему обществу нравами и моралью, отчаянно пытаясь настроить ее на «оппозиционность»¹ по отношению к внутренней политике, правильно проводимой Руководством нашего государства. Но когда идея овладевает массами, она становится материальной силой. Идея стремится воздействовать на массы, привлечь на свою сторону, оторвать от прогрессивных сил, воспрепятствовать воздействию светскости на широкие слои населения. Поэтому человеческое познание всегда обусловлено характером и уровнем общественно – исторической практики, в том числе и практики социально - политической.

Таким образом, чтобы понять, почему человек поступает именно так, необходимо вскрыть мотивы его поведения, систему его мотивации. Именно мотив становится компонентом в той цепи последовательных психологических актов, которые завершаются определенным действием.

Теория устойчивого развития может стать идеологией, которая сможет объединить общество и народ Таджикистана, независимо от национальности и конфессии.

Но идеология не сводится лишь к социально-политическим взглядам и теориям. Что касается идеологической диверсии, то она осуществляется в области, охватывающей политические, философские, правовые, нравственные, эстетические, религиозные и другие взгляды и идеи, то есть в сфере идеологии, там, где целенаправленно ведется борьба идей, которые, в конечном счете, отражают экономические отношения в обществе.

Поэтому идеологическая диверсия стремится пополнить свой арсенал такими новыми средствами и методами, которые были бы эффективны в современных условиях. Таким образом, идеологический раскол действительно чрезвычайно серьезен и опасен. В общем, направления и формы современной идеологической борьбы необычайно многообразны.

В связи с этим, идеологические диверсии во всех их разновидностях против существования нашего народа, его культуры и традиций, нашего конституционного строя все чаще приобретают характер спланированных операций, рассчитанных на длительный период. Поэтому в идеологической борьбе не может быть перерыва.

Само слово «диверсия», если перевести его с латыни на русский язык, означает отклонение, отвлечение. Идеологической диверсии присущи поэтому многие черты, характеризующие идеологическую борьбу. Идеологическая диверсия – это, прежде всего, форма подрывной деятельности недружественных к нам стран и их специальных служб против существования нашего государства. Для осуществления идеологических диверсий эти государства создали широкую сеть специальных учреждений. Поэтому идеологическая диверсия глубоко враждебна историческому прогрессу, коренным интересам большинства человечества.

Однако на самом деле вопрос гораздо глубже. Речь должна идти о переосмыслении основного содержания современной эпохи и основного ее противоречия, о возросших масштабах и обострении идейных сражений на международной арене. Слово «идеология» мы привыкли произносить с пиететом. Действительно, идеология, когда она базируется на теоретическом основании, то есть является научной – это громадная, мобилизующая, преобразующая сила. Но стоит ей оторваться от этого основания – и она шаг за шагом начинает превращение в свою противоположность². Она в той или иной степени отражает объективные противоречия материальной жизни, общественного бытия людей.

Именно поэтому идеологическая диверсия и провокация, шантаж и клевета используются геополитическими игроками и их специальными службами в течение более

¹ Аверьянов, А.Н. Актуальные вопросы современной идеологической борьбы: методические рекомендации. – М.: Политиздат, 1980, – С. 411.

² Платонов, С. После коммунизма. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 252.

одного века. Ныне мы столкнулись с ее небывалым размахом и ужесточением, с тем, что именно они на нее делают особую ставку. Ныне они пожидают то, что посеяли. Эта диверсия направлена на то, чтобы воздействовать на взгляды и настроения людей, их мировоззрение, а через посредство сознания – на их политическое и нравственное поведение¹. Здесь нужна высокая политическая бдительность, своевременная активная, оперативная и убедительная пропагандистская работа, своевременный достойный отпор враждебным идеологическим диверсиям и их приспешникам. Здесь не может быть места нейтралитету и компромиссам. Так как, именно идеологическая диверсия рассматривалась как одно из главных «полезных» и «надежных» средств ослабления внутренней структуры СССР и, наконец, его расформирования.

Международные террористические организации, включая такие как ИГИЛ, «Исламское движение Туркестана», «Исламское движение Восточного Туркестана», «Ансоруллох» и другие, в состав которых входят в основном граждане стран Центральной Азии, России и Китая, действуют в северных провинциях Афганистана. В уездах Имом-Сохиб, Дашти Арчи и Чордара провинции Кундуз, Ходжа Баховаддин, Даркад и Дашти Кала провинции Тахар, Рагистан (села Сафедоб и Галадур), Джурм (ущелье Хустак), Вардудж и Бахорак провинции Бадахшан созданы военные базы под покровительством «Талибана». Их главная цель – дестабилизация ситуации в Таджикистане, а затем в Центральной Азии в целом².

Деятельность этих международных террористических структур остается основной угрозой безопасности региона. Руководители МТО подстраиваются под современные условия. Зафиксирована планомерная работа по радикализации социально уязвимых слоев общества и подбора сторонников из этого контингента.

История показывает, что политический ислам в Таджикистане стал главным предвестником распространения религиозного экстремизма и терроризма. В становлении терроризма в Таджикистане огромную роль сыграли эмиссары из стран Ближнего Востока, буквально заполнившие страну в начале 90-х годов³.

Следует отметить, что идеологическая диверсия строится целиком и полностью на лжи, подтасовке и грубейшем извращении фактов. Стремятся замаскировать ее клеветнический и подрывной характер. Ее отличает и то, что она осуществляется в наше время не обычным пропагандистским аппаратом, а специально организованными специальными службами. Однако сущность этой пропаганды осталась прежней (как при Советском Союзе – К.П.Д.). Эти спецслужбы, выступая единым фронтом, совершенствуя новые тактики и методы против Республики Таджикистан, делают особый упор на использование, организацию, проведение и воплощение идеологических диверсий, широко используя радио, телевидение, печать, публичные выступления, обращения, социальные сети, такие как «Nahzat/tj», «Nahzat.ru», «Islloh.net», «Payom.net», «Pamir daily news», Facebook («Группа 24, Паёми мардум, «Pamir daily news»), Одноклассники (Ҳизби наъзати исломӣ, Ҳизби наъзати исломии Тоҷикистон, Ҳизби наъзати исломии ТҶК), You Tube («Паймони миллии Тоҷикистон», «Payomi mardum», «HAQTJ», «POLITIK TJ», «ПАЁМ tv», «ГРУППА 24 LIVE, Ҳизби наъзати исломӣ» и многие другие), что способствует приданию этим акциям глобального характера.

Более того, под покровительством этих иностранных спецслужб ныне в некоторых странах ближнего и дальнего зарубежья действуют агенты и диверсанты террористическо-экстремистских организаций, таких как «ИГИЛ», «Аль-Каида», «Исламское движение Узбекистана», «Хизб-ут-Тахрир», «Общество Таблиг», «Ансоруллах», «Салафия» и т.д. Их идеологи постоянно расширяют арсенал и методы применения террористических информационно-коммуникативных технологий.

¹ Андропов, Ю.В. Избранные речи и статьи. – М.: Политиздат, 1979. – С. 299.

² Информационный бюллетень АТЦ СНГ. - №39. – М., 2022. – С. 68.

³ Муминов, А.И. Религиозный экстремизм: сущность и явления, формы проявления и пути их решения в постоянно меняющемся современном обществе / А.И. Муминов. – Душанбе: ТНУ, 2018. – С. 138.

Они идеологическую диверсию считают эффективным средством инфильтрации в Республику Таджикистан враждебных конституционному строю идей. Продолжают нагло и враждебно вмешиваться во внутренние дела нашей страны, распространяют клеветнические слухи и лживую информацию. Таким путем, насильственным образом они стремятся повернуть человека против своего государства или, по меньшей мере, идейно его опустошить, возбудить в нем чувства эгоизма, недоверия, неуверенности, посеять аполитичность, затуманить и отравить его сознание националистическими и религиозными предрассудками, поколебать его светскую убежденность. Ведь именно морально опустошенный, политически бесхребетный, падкий на всякого рода сенсации и слухи человек в первую очередь становится жертвой идеологической диверсии.

В своей пропаганде идеологи вышеназванных МТО, социальных сетей и сайтов стараются играть на отдельных недостатках нашей жизни, на временных трудностях, связанных со строительством нового общества – светского государства. При этом они самым бессовестным образом стараются извратить и преувеличить эти негативные явления и трудности. Такие тенденции характерны для геополитических игроков, которые неизменно совершенствуют техническую базу и увеличивают ассигнования на подрывную антигосударственную пропаганду.

Масштабы использования социальных сетей в качестве оружия политической и идеологической борьбы против Республики Таджикистан достаточно красноречиво свидетельствуют о том, какое значение придают ему современные стратеги региональных и геополитических игроков.

Некоторые спецслужбы пытаются проникнуть во все идеологические сферы, использовать в своих целях, как острые политические проблемы, так и такие, лишенные на первый взгляд прямых связей с политикой вопросы, которые относятся к сфере нравов, вкусов, бытовых привычек людей. Они стремятся «работать» и с фронта, и с флангов, применяя различные средства, от внешне безобидных до откровенно враждебных¹. На насилии, уже давно ставшим частью повседневной действительности геополитических игроков и их специальных спецслужб, основываются определенные интересы той части общества, которая прямо или косвенно живет за его счет.

Известно, что в борьбе с идеологической диверсией есть две стороны – внешняя и внутренняя. Ее инспираторы находятся близко и далеко за рубежом, но их подрывные действия направлены внутрь нашей страны, их объектом является наш гражданин. Из-за рубежа действуют такие запрещенные организации, как Исламское движение Узбекистана или Туркестана, движение «Талибан», «Аль-Каида», «Джамаати Ансаруллох», «Исламское государства Ирака и Леванта» (ИГИЛ), «Техрик Талибан-и Пакистан», «Джабхат-ан-нусра». Внутри региона действуют «Хизб-ут-Тахрир», «Джамаати таблиг ва даъва», последователи «Салафийа», Партия исламского возрождения (ПИВ)².

При помощи идеологической диверсии противники конституционного строя стремятся затормозить процесс роста светской сознательности наших граждан, который неразрывно связан с общим социально-экономическим прогрессом нашего общества и, в свою очередь, оказывает на него влияние. Идеология, которая подвизается в несвойственной ей роли теории, то есть берется объяснять и предсказывать, неизбежно порождает фантастические представления о современном мире – и что самое опасное и печальное – творит идеологические мифы о нас самих.

Кроме того, «основная цель творцов идеологии, субъектов, продвигающих эти идеи, заключается в том, чтобы люди смотрели на мир через призму именно их интересов»³. В современном мире, быстрое развитие науки и техники, динамизм общественной жизни и

¹ Андропов, Ю.В. Избранные речи и статьи. – М.: Политиздат, 1979. – С. 300.

² Назиров, Н.Д. Проблемы политического ислама и конфликты в государствах Центральной Азии: монография / Под общ. ред д.ф.н. Д.Н. Назирова. - Душанбе: «Шарки озод», 2019. – С. 111.

³ Ятимов, С.С. Идеология ва манфиати миллӣ. – Душанбе: Ганҷ, 2015. – С. 48.

происходящий на этой основе колоссальный рост научных, технических, политических и прочих сведений сделали информационную службу одним из важнейших элементов организации практически всех важнейших форм общественной деятельности. К помощи этой службы современный человек прибегает буквально на каждом шагу. Получая от нее каждый раз, когда речь идет о «неполитических» вопросах, полезные сведения и разумные рекомендации, он убеждается в ее рациональном, общественно необходимом характере.

Именно этот элемент в психологии современного человека и пытаются использовать в своих интересах различные международные террористические группировки. В таких случаях безопасность нашей страны оказывается под угрозой, масштабы которой беспрецедентны.

Терроризм сегодня носит транснациональный характер, при этом первостепенную роль в предотвращении террористических актов имеет своевременное получение информации. В связи с этим, современная международная обстановка требует от нас каждый день еще больше повышать политическую бдительность и эффективность конструктивных мер по разоблачению, срыву акций идеологической диверсии, а также происков различных международных террористических и экстремистских организаций.

Наш народ по праву гордится тем, что одним из величайших завоеваний суверенного, демократического, правового, светского и унитарного государства является социально-политическое и идейное единство нашего общества. В свою очередь это единство придает особую силу, особую прочность зрелому гражданскому обществу. За свыше чем 6 тысячелетнюю историю нашего народа существовала и будет существовать историческая общность людей – Таджикский Народ. Таджикская нация, без всякого преувеличения, выросла, сложилась и закалилась в многовековой борьбе против иноземных завоевателей. Народ, давший основу этой государственности, должен быть всегда готов принять на себя ответственность за состояние дел внутри страны сегодня и в далеком будущем.

Целостность светского общественного сознания в Республике Таджикистан проявляется в том, что таджикский народ, все больше осознает себя в качестве единой общности. К числу таких черт можно отнести чувство общенациональной гордости как выражение прямой сопричастности таджикского народа к общему делу и общему успеху – построению светского государства.

Поскольку агрессивная сущность международного терроризма и религиозного экстремизма не изменилась, это обязывает все народы Таджикистана проявлять неослабную бдительность в отношении агрессивных происков наших врагов, быть всегда на страже Родины. Так как бдительность, защита Отечества – это не только обязанность, законодательно закрепленная в Конституции Республики Таджикистан. В статье 43 записано, что «Защита Родины, охрана интересов государства, укрепление его независимости, безопасности и оборонной мощи – священный долг гражданина»¹.

Сегодня нам по силам осуществление многих гигантских проектов, о которых все мы давно думали, мечтали, но подступиться к которым не могли. Четыре стратегические цели Правительства Республики Таджикистан – обеспечение энергетической независимости, выход из коммуникационной изоляции, обеспечение продовольственной безопасности и быстрая индустриализация страны – это крупный вклад в развитие нашей экономики. Вместе с тем, это – новые дороги, туннели, детские сады и дошкольные учреждения, школы и гимназии, лицеи, научные центры, дома культуры, больницы, театры, стадионы, заводы и фабрики. Все это не просто приращение экономического потенциала, но и преобразование огромных районов, целых отраслей экономики, глубокие качественные сдвиги в производительных силах страны. Мечтая о достойном будущем, надо помнить и о достойном прошлом.

¹ Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 гг.) // [Электронный ресурс] -Режим доступа: <http://base.mmk.tj/> (дата обращения: 28.03.2026).

Большие задачи ставит независимость в области дальнейшего укрепления законности и расширения сферы воздействия морали на социальную жизнь. Вместе с тем, необходимо совершенствовать структуру нравственного сознания, повышать роль чувства общественной ответственности, идейной убежденности, осознанного нравственного долга, проявлять высокую моральную ответственность за происходящее.

Наши законы – это воплощение воли всего таджикского народа. Их важно неукоснительно соблюдать. Это требование предъявляется ко всем гражданам, независимо от занимаемой должности, уровня жизни, от характера работы, которую они выполняют. Прочная светская законность обеспечивает интересы и права наших граждан, равно как интересы всего общества в целом. Всеобщее уважение к закону и неотвратимость, наказания за его нарушение, воспитание в наших народах нетерпимости к любым антиобщественным проявлениям – все это важные стороны построения светского государства. Защита и охрана его безопасности является делом, отвечающим интересам целой нации.

Именно на XVI исторической и судьбоносной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан идея демократического и светского государства была объявлена в качестве стратегического направления развития общества. Поэтому строительство такого государства полностью отражает в себе общечеловеческие ценности и является формой выражения национальных интересов.

Все успехи в области экономического и культурного строительства, достигнутые нашим народом в течение 35 лет, неразрывно связаны с учением, методологией и с практической, непрерывной (даже в воскресные дни) деятельностью предводителя и наставника – Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

За 35 лет страна укрепила экономику, социально-политическую базу нового строя, свою государственность. За это время была заложена прочная основа для новой национальной идеологии, у истоков которой стоит Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон. Именно поэтому, на этой основе укрепились реальная самостоятельность и суверенитет. Но такая действительность, как сегодняшняя независимость, никогда на нашей земле не строилась. В связи с этим, сегодня нет цели, более консолидирующей всю нацию, нежели строительство независимой государственности. За эти годы таджикский народ добился немалого в улучшении материального благосостояния. Однако необходимо, чтобы рост материальных возможностей постоянно сопровождался повышением идейно-нравственного и культурного уровня людей.

Политика «открытых дверей», как известно, предполагает переговоры, соглашения, поиск взаимоприемлемых, подчас компромиссных решений, налаживание взаимовыгодного сотрудничества со всеми государствами мира.

Именно поэтому, Лидер нации в своих работах «Таджики в зеркале истории (в двух томах, Душанбе, 1999)», «Таджикская государственность: до рубежа XXI века (Душанбе, 1999)», «Таджикистан на пороге XXI века» (Душанбе, 2001), «Арийцы и познание арийской цивилизации» (Душанбе, 2006), «Независимость Таджикистана и возрождение нации» (в пяти томах, Душанбе, 2006) и других книгах, ежегодных посланиях, многочисленных выступлениях последовательно и упорно декларирует именно такую политику.

Укрепление и совершенствование светского уклада жизни требует усиления борьбы со всем, что противоречит принципам мирного сосуществования в делах и в отношениях людей. Речь идет, прежде всего, о борьбе против терроризма и экстремизма. Поэтому в борьбе с этим злом светский строй создает объективные и субъективные предпосылки для преодоления диспропорций между техническим, социальным и нравственным прогрессом.

Силовое воздействие – тупиковый путь, который только загоняет проблему внутрь, еще более усугубляя конфликт. Главной целью антитеррористической стратегии должна быть работа по устранению базовых причин, способствующих появлению терроризма. Как

свидетельствует практика, ставка на исключительно силовые методы подавления терроризма и экстремизма себя не оправдала¹.

В связи с вышеизложенным, в нашей стране, в качестве активной идеологической силы, в виде различных течений выступает и должна играть важную роль такая наука как социология, так как социальная наука и идеология неразделимы. Однако, эту неразделенность не следует понимать упрощенно. Она представляет собой систему выводов, идей, взглядов, тесно связанных с философским мировоззрением. Кроме того, данная наука считается идеологической силой в идейно-политической борьбе нашего времени.

Становление единства идеологии и общественной психологии осуществляется на этапе построения основ суверенного, демократического, правового, светского, унитарного государства и означает, что такое содержание становится господствующим и на идеологическом уровне (это превращение научной светской идеологии в решающий фактор полного общественного сознания, всей духовной жизни такого общества – *К.П.Д.*), и на уровне общественной психологии.

Следует также обратить внимание на воспитание подрастающего поколения и молодежи в духе уважения, любви, почтения к родителям, старшим, проявлять высокую бдительность и стойкость. Молодое поколение составляет сейчас свыше половины всех членов нашего общества. Поэтому, мы часто говорим, что молодежь – это будущее нашей страны. Это, конечно, абсолютно верно. Но столь же правильно и то, что молодежь – не только будущее, но и, в значительной мере, настоящее нашей страны.

Известно, что в организации воспитания молодежи есть свои особенности и проблемы. Своеобразие идеологической работы с нынешним поколением молодежи связано, в частности, с тем, что оно не прошло суровой школы жизни. Это, естественно, выдвигает соответствующие требования к воспитательной работе с молодежью. Ожидает от воспитания в каждой личности высокой идейной целеустремленности, общих потребностей и интересов, добросовестного отношения к труду, активного участия в общественной жизни, сознательной дисциплины, гуманизма, патриотизма (воспитания в единстве общественно-политических, трудовых, нравственных и эстетических качеств – *К.П.Д.*). Тем более, что, одна из главных задач нравственного воспитания заключается в выработке единых критериев развития способности труженика светского общества самостоятельно ориентироваться и противостоять чуждым влияниям.

Необходимо, чтобы молодое поколение осознавало, что каждое общество имеет свою систему ответственной зависимости, соответствующую его идеологическим и экономическим отношениям, что отношения ответственной зависимости определяются единством общих (государственных) и личных интересов².

Как сказал в свое время советский педагог А.С. Макаренко, «Общее направление воспитания должно руководствоваться ближайшими реальными целями, достижение которых прямо необходимо для нашей страны. Этими целями будут: дисциплинированность, работоспособность, честность, политическая сознательность»³.

Открыто и гордо заявляя о величии таджикского национального духа и имея такое государство, наш народ, под руководством Исторической личности – уважаемого Эмомали Рахмона осуществил и осуществляет 4 стратегические цели, совершил культурную революцию, построил суверенное, демократическое, правовое, светское, унитарное государство. Под его мудрым, научным, смелым, спланированным руководством Таджикистан выдержал суровые испытания и показало свою великую жизненную силу в годы гражданской войны 90-х годов прошлого века. Сегодня национальный дух считается главным орудием построения светского государства в нашей стране.

¹ Психология формирования антитеррористических ценностей студентов современного университета / под ред. И.В. Абакумовой, П.Н. Ермакова. – М.: КРЕДО, 2013. – С. 64.

² Указ. раб. – С. 58.

³ Макаренко, А.С. О Воспитании. 2-е издание. – М.: Политиздат, 1990. – С. 75.

В настоящее время Таджикистан является историко-генетической территорией таджикской нации, оставшейся маленькой частью от таких великих государств как Ахемениды, Кушаниды, Сасаниды, Саманиды. История уже давно и достаточно определенно доказала, что таджикский народ имеет свыше шести тысяч лет своего существования. Надо учитывать, что становление и развитие нации невозможно без сохранения исторической памяти народа. Ведь история – не только феномен прошлого, она в значительной мере проекция будущего. Это важно знать.

Иначе и быть не может. Наше государство – суверенное, демократическое, правовое, светское и унитарное¹. Защита и охрана его безопасности являются делом, отвечающим интересам всего нашего народа.

В последние годы в нашем обществе произошли существенные изменения. Залечив в короткий срок раны, нанесенные гражданской войной, наша страна продвинулась далеко вперед во всех областях экономической, социальной и культурной жизни. Успехи, достигнутые в строительстве развитого светского общества, приумножили могущество нашего государства, укрепили его демократические основы. Исторический опыт показывает, что чем крепче Таджикское государство, тем больше наши успехи.

Укрепление таджикской государственности органически вытекает из объективных потребностей развития нашего общества. Годы независимости показывают, что без четко действующего государственного аппарата невозможно обеспечить планомерное развитие экономики, руководство многими другими областями общественной жизни, не говоря об обороне страны. По-настоящему заботиться о коренных интересах народа – это значит, прежде всего, всячески укреплять и оберегать Таджикское государство, всемерно обеспечивать его безопасность от сегодняшних угроз и вызовов. Так как угрозы безопасности нашего государства до сих пор не исчезли.

Резюмируя изложенное, можно отметить, что необходимость качественного повышения и улучшения процесса воспитания и формирования бдительности по отношению к идеологическим диверсиям международного терроризма и религиозного экстремизма у самых широких слоев населения является насущным требованием жизни. Следует ни на минуту не упускать из виду нашей конечной стратегической цели, всегда пропагандировать, охранять, укреплять и отстаивать от искажений и развивать дальше светскую идеологию.

¹ Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 гг.) // [Электронный ресурс] -Режим доступа: <http://base.mmk.tj/> (дата обращения: 28.03.2026).

ТДУ 340.13:321.01

СИЁСАТИ ҲУҚУҚИИ ДАВЛАТ ВА ТАҲКИМИ АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА И УКРЕПЛЕНИЕ ПРАВОВЫХ ОСНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

ҚОСИМЗОДА УСМОН ХОҶА

Прокурори Раёсати назорати иҷрои қонунҳо дар мақомоти корҳои дохилӣ ва назорати маводи нашъаовари Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мушовири адлияи дараҷаи 2 / Прокурор Управления по надзору за исполнением законов в органах внутренних дел и контролю за наркотиками Генеральной прокуратуры Республики Таджикистан, советник юстиции 2-го класса
E-mail: orien2010@mail.ru

Истиқлолияти давлатӣ яке аз муҳимтарин дастовардҳои таърихӣ ҳар як миллат ба шумор меравад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ 9-уми сентябри соли 1991 оғози марҳилаи нави давлатсозӣ ва давлатдорӣ миллӣ гардид. Истиқлол ба мардуми Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки сарнавишти сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро мустакилона муайян намуда, барои бунёди давлати соҳибхӯш, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ заминаҳои устувор гузорад.

Дар даврони истиқлол масъалаи таҳкими давлатдорӣ ба яке аз самтҳои асосии сиёсати давлат табдил ёфт. Зеро истиқлолият танҳо соҳибхӯшии расмӣ набуда, балки масъулияти бузург дар назди миллат, ҷомеа ва наслҳои оянда мебошад. Таъмини суботи сиёсӣ, таҳкими қонуният, рушди иқтисоди миллӣ, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум аз муҳимтарин самтҳои таҳкими давлатдорӣ миллӣ мебошанд.

Сиёсати ҳуқуқӣ дар ҳар як давлати соҳибхӯш на танҳо маҷмуи қонунҳо, балки стратегияи асосии рушд, кафолати суботи сиёсӣ ва воситаи калидии ҳифзи соҳибхӯшии миллӣ ба шумор меравад.

Маҳз тавассути роҳнамоии дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, кишвари мо тавонист аз вартаи ҷанги шаҳрвандӣ озод шуда, сохтори устувори конститусионӣ худро заминагузорӣ намояд.

Сиёсати ҳуқуқии давлат дар се даҳсолаи охир таҳаввулоти амиқро аз сар гузаронида, аз як низоми ҳуқуқии даврони шӯравӣ ба низоми муосир, миллӣ ва байналмилалӣ табдил ёфт.

Имрӯз зарур аст, ки мо дастовардҳои ин марҳиларо аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ таҳлил намуда, унсурҳои нави қонунгузорию, ки дар солҳои охир қабул шудаанд, мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор диҳем.

Яке аз дастовардҳои муҳим дар ин самт қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1994 мебошад. Конститутсия асосҳои давлатдорӣ, сохтори ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин принципҳои асосии фаъолияти давлатро муайян намуд. Бо ин роҳ заминаҳои ҳуқуқии ҷомеаи муосири Тоҷикистон таҳким ёфтанд.

Ташаккули сиёсати ҳуқуқии кишварро метавон ба се марҳилаи асосӣ тақсим кард:

Марҳилаи аввал (солҳои 1991-1997): Марҳилаи наҷоти давлатдорӣ ва гузоштани пойдевори ҳуқуқии созишномаҳои сулҳ. Санадҳои ҳуқуқии ин давра ба қатъи ҷанги шаҳрвандӣ ва барқарор кардани мақомоти фалачшудаи давлатӣ равона шуда буданд.

Марҳилаи дуюм (солҳои 1997-2015): Марҳилаи гузаронидани ислоҳоти куллии ҳуқуқӣ, қабули кодексҳои нав ва кодификатсияи қонунгузорӣ. Дар ин давра қонунгузо-

рии миллӣ пурра аз низоми идеологии гузашта пок гардида, ба иқтисоди бозорӣ ва ҳифзи мулкياتи хусусӣ мутобиқ карда шуд.

Марҳилаи сеюм (аз соли 2015 то имрӯз): Марҳилаи муосири рушди сиёсати ҳуқуқӣ, ки ба сифати қонунҳо, қафолати амниятӣ миллӣ, рушди технологияҳо ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нигаронида шудааст.

Санади муҳимтарине, ки стратегияи ҳуқуқии кишварро барои давраи дарозмуддат муайян намуд, ин Консепсияи сиёсати ҳуқуқии (правовой политики) Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018- 2028 мебошад, ки бо Фармони Президенти кишвар тасдиқ гардидааст. Ин ҳуҷҷат самтҳои асосии фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, тақмили қонунгузорӣ ва амалисозии ҳуқуқро мушаххас сохт.

Дар солҳои охир, сиёсати ҳуқуқии давлат ба ҷолишҳои нави глобалӣ, аз ҷумла рақамикунонӣ, таҳдидҳои киберӣ ва зарурати ҳифзи арзишҳои миллӣ ҷавобҳои дақиқи ҳуқуқӣ дод. Биёбод ба баъзе аз муҳимтарин ва охирин қонунҳо ва дигаргуниҳои ҳуқуқӣ назар андозем:

1) Эълон гардидани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» ва баланд бардоштани шуури шаҳрвандӣ. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардида буд. Ин иқдом ба муносибати 30-солагии қабули Конституцияи сураи гирифта, ҳадафи он баланд бардоштани сатҳи саводнокии ҳуқуқии аҳоли ва коҳиш додани ҳуқуқвайронкуниҳо мебошад. Фармони мазкур нишон дод, ки сиёсати ҳуқуқии давлат танҳо бо қабули қонунҳо маҳдуд нашуда, балки ба дарки амиқи қонун аз ҷониби ҳар як шаҳрванд нигаронида шудааст.

2) Тақмили қонунгузорӣ дар соҳаи расму оинҳо ва масъулияти падару модар. Низоми ҳуқуқии кишвар бо назардошти манфиатҳои иқтисодиву иҷтимоии мардум қонунҳои беназирро қабул кард, ки аналог ва монанди онҳо дар дигар кишварҳо кам дида мешавад:

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо»: Дар таҳрири нави он, ки унсурҳои назоратиро пурзӯр намуд, исрофкориҳои беҳуда манъ карда шуда, сатҳи некуахлоқии оилаҳо ҳифз гардид.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълим ва тарбияи фарзанд», ки ин қонун масъулияти ҳуқуқии оила ва ҷомеаро дар тарбияи насли наврас дар руҳияи ватандӯстӣ устувор намуд.

3) Амниятӣ миллӣ ва мубориза бо киберҷиноятҳо. Бо назардошти вазъи мураккаби геополитикии ҷаҳон ва гузариш ба ҷомеаи рақамӣ, давлат заминаҳои ҳуқуқии ҳифзи фазой иттилоотиро устувор кард. Қабули стратегияҳо ва қонунҳо дар соҳаи муқовимат ба экстремизм ва терроризм, инчунин тақмили Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳои интернетӣ, нишондиҳандаи олии сиёсати ҳуқуқии мо мебошад.

4) Қонунгузории иқтисодӣ ва рушди устувор. Барои расидан ба мақсадҳои «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», санадҳои нави ҳуқуқӣ дар соҳаи иқтисоди сабз, тичорати электронӣ ва инноватсияҳо қабул шуданд.

Инчунин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» барои солҳои охир ва дурнамои он нишон медиҳад, ки сиёсати ҳуқуқӣ пурра таъминоти молиявии соҳаҳои калидӣ — маориф, тандурустӣ ва амниятӣ давлатиро қафолат медиҳад.

Хусусияти асосии сиёсати ҳуқуқии муосири Тоҷикистон дар он аст, ки он арзишҳои умумибашарию бо анъанаҳои миллӣ ва таърихӣ пайванд медиҳад. Мо дар қонунгузории худ принципҳои зеринро устувор намудем:

5) Волоияти қонун: Ҳамаи мақомоти давлатӣ, мансабдорон ва шаҳрвандон дар назди қонун баробаранд.

6) Адолати иҷтимоӣ: Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, қонунгузорӣ ба ҳифзи табақаҳои ниёзманд равона шудааст.

7) Плюрализми сиёсӣ ва ҳуқуқӣ: Эътирофи гуногунандешӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди озоди ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Низоми судии кишвар низ ислохоти ҷиддиро гузаронид. Мақомоти судӣ имрӯз ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимият барои таъмини адолат ва ҳифзи ҳуқуқҳои фитрии инсон, ки дар моддаи 5-и Конститутсия омадааст, хизмат мекунад.

Ҳарчанд мо дар даврони истиқлолият ба дастовардҳои бузург ноил шудем, раванди ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) дар назди сиёсати ҳуқуқии давлат вазифаҳои навро мегузорад:

8) Рақамикунонии пурраи қонунгузорӣ: Зарур аст, ки раванди қабул ва баррасии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тавассути платформаҳои электронӣ боз ҳам шаффофтар ва дастрастар карда шавад.

9) Мутобиқсозӣ бо ҳуқуқи байналмилалӣ: Мувофиқ қунонидани қонунҳои миллий ба стандартҳои ҷаҳонии тичорат ва ҳуқуқи инсон, бе зарар расонидан ба манфиатҳои миллий ва соҳибхӯшиҳои кишвар.

10) Пешгирии коллизияҳои ҳуқуқӣ: Бартараф кардани зиддиятҳо ва такрорихо дар байни қонунҳои соҳавӣ ва кодексҳо, ки ин вазифаи бевоситаи сохторҳои илмӣ ва қонунгузор мебошад.

11) Тарбияи кадрҳои баландхисос: Илми ҳуқуқшиносии миллий бояд мутахассисонро тарбия кунад, ки на танҳо қонунҳои дохилӣ, балки ҳуқуқи байналмилалӣ ва қи-берино дар сатҳи ҷаҳонӣ донанд.

Масири таърихӣ, ки Тоҷикистон дар даврони истиқлолият паймудааст, собит ме-созад, ки сиёсати ҳуқуқии дуруст ва санҷидашуда заминаи устувори давлатдорӣ милли мебошад. Санадҳои ҳуқуқии охирини кишвар нишон медиҳанд, ки давлати мо қодир аст амнияти худ, рушди иқтисодӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандонро дар сатҳи баланд таъмин намояд.

Истиқлолият барои мо натавон ҳақ дастоварди сиёсӣ, балки масъулияти бузурги ҳуқуқист. Ҳифзи ин амонат ва таҳкими пояҳои он вазифаи муқаддаси ҳар як ҳуқуқши-нос, донишманд ва шаҳрванди ватандӯсти кишвар аст. Танҳо тавассути волоияти қонун, эҳтироми ҳуқуқи инсон ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқи мо метавонем ояндаи дурахшони Тоҷикистони азизро қафолат диҳем.

Дар маҷмӯъ, Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдо-рии миллий нақши сарнавиштсоз дорад. Истиқлол барои ташаккули низоми мустақили давлатдорӣ, таҳкими асосҳои ҳуқуқӣ, рушди иқтисодию иҷтимоӣ, ҳифзи арзишҳои мил-лӣ ва муайян намудани ҷойгоҳи Тоҷикистон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ заминаи устувор фа-роҳам овард.

Таҷрибаи 35 соли истиқлол нишон медиҳад, ки ҳифз ва таҳкими истиқлол вазифаи доимии тамоми ҷомеа мебошад. Давлатдорӣ танҳо бо фаъолияти сохторҳои давлатӣ маҳдуд намешавад; он ба масъулияти шаҳрвандон, эҳтиром ба қонун, ҳифзи ваҳдати миллий, рушди илму маориф ва меҳнати созанда вобастагии зиёд дорад.

Аз ин рӯ, таҷлили 35-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд на танҳо як ҷашни таърихӣ, балки имкони арзёбии дастовардҳо, дарки масъулияти шаҳрвандӣ ва муайян намудани вазифаҳои нав барои рушди устувори кишвар бошад.

ТДУ 316.346.32-053.6

НАҚШИ ҶАВОНОН ДАР ПЕШРАФТИ ҶОМЕАИ МУТАМАДДИН

РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В ПРОГРЕССЕ ЦИВИЛИЗОВАННОГО ОБЩЕСТВА

МИРЗОЗОДА САЙМУҲИДДИН

*Дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муҳофизати факултети № 4-уми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милиция / Доцент кафедры уголовного права и
процесса факультета № 4 Академии МВД Республики Таджикистан,
подполковник милиции
E-mail: sazimzoda@mail.ru*

*Имрӯз ҷавонони мо бо азму қавӣ ва бо завқи баланд илму донишҳои муосирро азхуд намуда,
дар соҳаҳои гуногун ҳаёти давлату ҷомеа ва ба хотири рушди кишвари маҳбубамон
фаъолона талош доранд ва аз ин рӯ, имрӯз рушди сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳан-
гии ягон давлатро бе иштироки фаъолони ҷавонон тасаввур кардан аз имкон берун аст**
Эмомалӣ Раҳмон

Мусаллам аст, ки ҷомеа ҳамчун як низоми мураккаби иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бидуни иштироки фаъоли ҷавонон наметавонад устувор ва рушдбанда бошад. Дар шароити ҷаҳони муосир, ки тағйиротҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ва рақобати сатҳи ҷаҳонӣ рӯз ба рӯз шиддат мегиранд, нақши ҷавонон дар бунёди як ҷомеаи устувор, инноватсионӣ ва адолатпарвар беш аз ҳарвақта муҳим мегардад. Ҷавонон ҳамчун нерӯи пешбарандаи ҷомеа ва насли тозаи дорои ҷаҳонбинии нав, дар тамоми раванҷҳои ҳаёти ҷамъиятӣ нақши калидӣ мебозанд.

22-юми декабри соли 2016 дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2017-ро «Соли ҷавонон» эълон намуданд, ки барои боз ҳам беҳтар тарбия намудани насли наврас дар «Рӯҳияи озодихоҳӣ, ватанпарастӣ ва ифтихори миллӣ» ва такмил додани қувваи созандагии ҷавонони кишвар мусоидат мекунад¹.

Имрӯз, ки ҷаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо рӯ ба афзоиш ниҳодааст, масъалаҳои ҷойгоҳҳои ҷавонон ва саҳми онҳо дар рушди устувори ҷомеа аҳамияти хос пайдо мекунад. Ин масъалаҳо ҷомеашиносон ва равоншиносонро ба ташвиш овардааст. Боиси қайд аст, ки ҷавонон яке аз қишрҳои асосӣ ва созандаи ҷомеа маҳсуб гардида, чун нерӯи навоар, ташаббускор ва масъулиятшинос метавонад дар таҳкими пояҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давлат саҳми арзишманд гузоранд. Тибқи ҳисоботи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи ҷавонон дар кишвари мо зиёда аз 3,5 миллион нафар мерасад. Аз ин рӯ, идоракунии дурусти ин захираҳои муҳими инсонӣ, таъмини шароити мусоиди таҳсил, кор ва рушди шахсӣ, яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Дар Паёми навбатии ироа гардидаи хеш Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар зикр карданд, ки «Дар қалби ҷавонон ҳамчун қувваи пешбарандаи ҷомеа бедор намудани ҳисси ватандӯстиву ватанпарастӣ, арҷгузорӣ ба забон, таъриху фарҳанг, ва тамаддуни миллӣ, баланд бардоштани нақш ва мавқеи онҳо дар ҷомеа аз ҷумлаи вазифаҳои муҳими давлату Ҳукумат мебошад. Ҷавонон қишри фаъолтарини

* Паёми шодбошӣ ба муносибати Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон аз 23-юми майи с. 2022 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/25778> (санаи мурочиат: 03.03.2026).

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22-юми декабри с. 2016 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/12756> (санаи мурочиат: 05.03.2026).

чомеа ва идомадихандаи кору пайкори насли калонсол мебошанд ва маҳз онҳо масъулияти фардои кишвари соҳибистиклоли худро ба дӯш доранд»¹.

Ба ҳамагон аён аст, ки ташкилоти ҷамъиятии ҷавонон «Созандагони Ватан» чун пешсафони чомеа барои амали намудани ташаббусҳои наҷибу созандаи Сарвари давлат нақши муассир дорад. Ширкати бевоситаи онҳо дар ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ, яъне маъракаи сиёсӣ ва раёнпурсии умумихалқӣ назаррас арзёбӣ гардидааст. Боиси қайд аст, ки ҳамасола бо мақсади баланд бардоштани завқи китобхониву тақвияти неруи зехнӣ миёни аҳолии кишвар, ҷавонон яъне, донишҷӯёни муассисаҳои олии кишвар Озмунҳои ҷумҳуриявии «Илм-фӯруғи маърифат», «Фӯруғи субҳи доноӣ китоб аст» ва «Шоҳномаҳои» доир мегардад.

Инчунин, аз соли 1998 сар карда ба олимони ҷавоне, ки дар соҳаи илм ва техника корҳои намоёнро анҷом медиҳанд, 6 ҷоида ҳарсола ҳар кадом ба маблағи 500 каратаи андозаи маоши ҳадди ақал аз ҳисоби фонди эҳтиётии Сарвари давлат таъсис ёфтааст, ки далели гуфтаҳои боло мебошад. Аз ин лиҳоз, таҳқиқ ва баррасии саҳми ҷавонони Тоҷикистон дар тамоми кишроҳои чомеа аз ҷиҳати илмӣ ва амалӣ дорои аҳамияти хос мебошад.

Дар асоси банди 7 моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон», ҷавонон шахсоне ҳисобида мешаванд, ки синни онҳо аз 14 то 30 сола бошад². Тибқи муайяннамоии СММ, ҷавонон шахсоне мебошанд, ки синни онҳо аз 15 то 24 соларо дарбар мегирад. Дар баъзе кишварҳои пасошӯравӣ гурӯҳи ҷавонон ҳатто то синни 35-солагӣ шомил мешаванд. Ин марҳилаи ҳаёти давраи ташаккули шахсият, рушди фикрӣ, иҷтимоӣ ва касбӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ сармоягузорӣ ба ин кишри чомеа – сармоягузорӣ ба ояндаи кишвар аст.

Ширкати ҷавонон дар ҳаёти фарҳангӣ, иҷтимоиву сиёсӣ ва шаҳрвандӣ нишондихандаи рушди демократияи чомеа мебошад. Дар Тоҷикистон ҷавонон дар сохторҳои гуногуни давлатӣ, шуроҳои маҳаллии ҷавонон ва созмонҳои ҷамъиятии гуногун фаъолият менамоянд. Созмонҳо чун Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон, Форуми ҷавонон ва Шуроҳои машваратии назди мақомоти давлатӣ имконият медиҳанд, ки ҷавонон дар қабули қарорҳо саҳм гузоранд. Иштироки бевоситаи ҷавонон дар маъракаи интиҳоботӣ, ташаббусҳои ҷамъиятӣ ва корҳои волонтерӣ огоҳии сиёсии онҳоро боло мебарад ва ҳисси масъулиятшиносии шаҳрвандиро таҳким мебахшад.

Маориф ҳамчун пояи асосии рушди шахсият ва чомеа барои ҷавонон як фазаи муҳим барои ташаккул ва инкишофи қобилиятҳои зехнӣ ба ҳисоб меравад. Дар Тоҷикистон сол то сол шумораи ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ афзоиш меёбад. Ҷавонон имрӯзҳо дар олимпиадаҳо, конфронсҳои илмӣ ва барномаҳои мубодилаи ҷавонон ширкат меварзанд. Барномаҳои байналмилалӣ гуногун имкониятҳои хубро барои таҳсили ҷавонон дар хориҷи кишвар фароҳам месозанд. Ҷавононе, ки тавассути ин барномаҳо дониш андӯхтаанд, баъдан бо донишу малакаҳои нав ба рушди соҳаи маорифи Тоҷикистон мусоидат мекунанд. Бо дастгирии давлат созмонҳои байналмилалӣ солҳои охир иштироки ҷавонон дар фаъолияти иқтисодӣ, бахусус соҳибкорӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Барномаҳои давлатӣ ва марказҳои дастгирии онҳо ба ҷавонон имконият медиҳад, ки идеяҳои тичоратии худро амалӣ намоянд. Барномаҳои инноватсионӣ нишон медиҳанд, ки ҷавонони тоҷик қобилияти эҷод ва роҳбарӣ ба ташаббусҳои навро доранд.

Ҷавони тоҷик дар рушди фарҳанг ва ҳифзи арзишҳои миллию маънавӣ нақши мубориз дорад. Шумораи зиёди хунармандон, шоирон, сарояндагон ва хунармандони наврас дар саҳнаи миллий ва байналмилалӣ ном баровардаанд. Дар соҳаи варзиш бошад

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28-уми декабри с. 2024 // [Манбаи электронӣ]. – Реҷаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/49225> (санаи мурочиат: 05.03.2026).

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» аз 23-юми декабри с. 2021, № 1830.

чавонон дастовардҳои назаррас доранд. Дар мусобиқаҳои сатҳи ҷаҳонӣ, аз ҷумла, Бозиҳои олимпӣ, чемпионатҳои ҷаҳон, Осиё ва дигар мусобиқот ҷавонони варзишгари тоҷик пайваста пирӯзихоро ба даст меоранд ки боиси боло рафтани обрӯи онҳо дар арсаи байналмилалӣ мебошад¹.

Вобаста ба ин, Пешвои миллат бо боварии том ба нерӯи созандагии ҷавонон таваҷҷуҳ намуда, дар тамоми суҳанронихояшон ҷавонро ба бедордиливу ҳудогоҳӣ ва ватанпарастӣ даъват намудаанд ва бар он ақидаанд, ки «Агар ҷавонон ояндаи миллат бошанд, ҷавонони болаёқат ва боистеъдодро кафолати ору номус ва шаъну шарафи он гуфтан мумкин аст. Фақат ҷавонони босаводу маълумотдор ва боистеъдод – ҳифзкуандаи илму фарҳанги миллати худ чун халқаи васлкунандаи занҷири донише, ки аз насл ба насл гузаштааст, хизмат карда метавонанд»².

Дар охир ҳаминаро қайд карданим, ки ҷавонони Тоҷикистон сармояи асосии миллат ба ҳисоб мераванд. Онҳо нерӯи пешбаранда, созанда, афкори навоар мебошанд, ки кишварро ба сӯи пешрафт ва устуворӣ раҳнамоӣ кунанд. Моро зарур аст, ки шароити мусоид барои таҳсил, рушди шахсӣ, фаъолияти иқтисодӣ иҷтимоӣ онҳо фароҳам орем. Дастгирии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бояд дар маркази таваҷҷуҳи ҷомеа ва давлат қарор дода шавад. Фаъл гардонидани ҷавонон дар тамоми соҳаҳо кафолати рушди устувори ҷомеаи мутамаддин мебошад.

ТДУ 327.8

ИСТИҚЛОЛИ ФАРҲАНГӢ: ШИНОХТИ ТАҲДИДҲО ВА ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ФАРҲАНГӢ

КУЛЬТУРНАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ: РАСПОЗНАВАНИЕ УГРОЗ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

НАЗРИЕВ КАРИМ

*Муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти
стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Заместитель начальника
Управления анализа и прогнозирования внутренней политики Центра стратегических
исследований при Президенте Республики Таджикистан
E-mail: nar.norov.79@mail.ru*

Дар шароити муосир ҳифз ва таҳкими истиқлоли фарҳангӣ, ки унсури муҳимми истиқлоли давлатӣ мебошад, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти ҳаётӣ дорад. Махсусан дар шароити экспансияи фарҳангии кишварҳои мухталиф ҳифзи истиқлоли фарҳангӣ дар дараҷаи аввал меистад. Дар тафовут аз шароити гузаштаи инкишоф замони муосир таҳти ҷаҳонишавии фарҳангӣ ва рушди бемайлоии технологияи интернетӣ таҳдидҳои насли навро ба истиқлол ва амнияти фарҳангӣ ба бор меорад, ки ҳифзи фарҳанги милли баҳри ҳастӣ ва бақои миллат дар оянда мусоидат мекунад. Вобаста ба матлаби мазкур истиқлоли фарҳангӣ дар чунин як шароити ҳассоси фарҳангӣ-мафкурвӣ ва шиддатгирии бархурдҳои геосиёсӣ ва геофарҳангӣ муҳимият касб мекунад.

¹ Барномаи миллии рушди иҷтимоӣ ҷавонон барои соҳои 2022-2026: бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри с. 2021, № 567 тасдиқ шуд.

² Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон ояндаи миллат. – Душанбе, 1998. – 90 с.

Истиклоли фарҳангӣ ин мустақилият ва соҳибхитӣрои давлат ва миллати он дар соҳаи фарҳангӣ буда, ба онҳо имкон медиҳад, ки арзишҳои фарҳангӣ ва хотираи таърихиро ҳифз карда, чомеаро аз таъсири идеологии беруна ва махсусан бегонапарастӣ муҳофизат намояд.

Соҳибхитӣрои фарҳангӣ ба ҳукуки миллат ё чомеаи мушаххас барои ҳифз, рушд ва идораи фарҳанг ва ҳувиати худ ба таъсири қудрати беруна ишора мекунад. Ин мафҳум гоյи анъанавии соҳибхитӣрои давлатиро берун аз қаламрав, қонун ва сиёсат то соҳаи арзишҳо, забон, санъат, дин ва тарзи зиндагӣ васеъ мекунад. Давлатҳо бо шаклу муҳтавои классикӣ ва анъанавӣ метавонистанд марзу бум ва мардуми худро аз таҳдидҳои берунӣ ҳифз намоянд. Дар ин самт агар давлате меҳост, фарҳангу забону худашро ба дигар миллат таҳмил намоянд, аввал мебоист тавассути омили ҳарбӣ-қудратӣ рақибӣ зери назарро мағлуб намояд, баъдан барои густариши фарҳанг роҳ ҳамвор мегардид. Бе сабаб нест, ки дар саромадӣ ҳамаи тавсеаҳои фарҳангӣ лашкаркашӣ, забтнамоӣ ва экспансия қарор гирифта буд.

Қорнамоии забтқоронаи Искандари Мақдунӣ ин як забту ишғоли сарзминҳо, хокҳо ва мамлакатҳои алоҳида набуд. Он омода буд, то дар қатори забтӣ хоки зери пойи мардум фарҳанги онҳоро низ нобуд ва ба ҷойи он фарҳанги махсус биорад. Нобуднамоии осори хаттӣ ниёғони форсу тоҷик (махсусан, Авесто) ба хотири таҳмил намудани фарҳанги бегона буд. Ҳамин тавр, забқорҳои Искандари Мақдунӣ (356-323 пеш аз милод) ба катализатори синтези фарҳангии ҷаҳонӣ табдил ёфтанд. Амалҳои ишғолқоронаи вай на танҳо марзҳоро аз ҳисоби қаламравҳои дигар васеъ карданд, балки боиси пайдоиши эллинизм – даврас, ки забон ва фарҳанги ҷунонӣ тамаддуноҳои гуногунро аз Баҳри Миёназамин то Осиёи Марказӣ ва Ҳиндустон муттаҳид мекард, низ гардиданд. Дар робита бо ин экспансияи эллинистӣ ба мақсади махсус роҳандозӣ гардид. Тавсеаи эллинистӣ густариши васеъмиқёси забон, фарҳанг ва низоми давлатдорӣ ҷунонӣ ба Шарқи Наздику Осиё буда, омезиши анъанаҳои эллиний ва шарқӣ боиси ташаккули як тамаддуни нав ва нодир гардид.

Баъди эллинизми ҷунонӣ дар тоҷикзамини таърихӣ экспансияи фарҳангии дигар ба давраи густариши ислом ва арабиқунонии Шарқ рост меояд. Он дар таҳти андозагирӣ, баҳодиҳӣ ва пайомадҳояш бо диди тавсеаи фарҳангӣ дар раванди таърихӣ ҷойгоҳи бузург дорад. Арабиқунонии Шарқ як раванди тӯлоии таърихӣ ассимилятсияи фарҳангӣ, забонӣ ва этникии халқҳои ғайриарабии Ховари Миёна ва Осиё аст. Он дар асри XVII мелодӣ оғоз ёфт ва минтақаи бисёрзабарона ба ҷаҳони муосири араб табдил дод. Ин раванди таърихӣ якҷанд марҳилаҳои асосиро дар бар мегирад:

1. Истилоҳои арабҳо (асрҳои 7-8). Дар натиҷаи густариши Хилофати Араб, қўчманчиёни нимҷазираи Араб қаламравҳои васеи Ховари Миёна ва Осиёро тасхир карданд.

2. Тағйироти забон ва дин. Халқҳои маҳаллӣ, ба монанди қибтиҳо ва суриёниён, забони арабӣ ва исломро ихтиёрӣ ё маҷбурий қабул карданд, ки боиси ташаккули як чомеаи ягонаи фарҳангӣ гардид.

3. Исломиқунонӣ. Забони арабӣ ба забони дин, илм ва давлатдорӣ табдил ёфт.

Замоне, ки забони арабӣ дар раванди футуҳот в густариши ислом дар як қисми бузурги ҷаҳон забони бисёр давлатҳои қудратманди замони қадим, ба монанди забони маҳаллии Испания, гўйишҳои романи Ситилия, забонҳои барбарии соҳилҳои Африқои Шимолӣ, забони қибтии Миср, забон ва гўйишҳои оромии Сурия, Фаластин, Ироқ ва ғайраро аз феҳристи забонҳои ҷаҳон нобуд мекард, дар ин раванд забонҳои дар ҳоли ташаккул ва ҳатто беҳати эронии мардуми Хуросону Мовароуннаҳрро ҳазв карда натавонист. Ба тариқи дигар, дар миёни умумиятҳои этникии таҳти арабҳо тоҷикон ягона мардуме буданд, ки забони худро ҳифз карда, аз истиқлоли фарҳангӣ маҳрум намонданд.

Дар тафовут аз эллинизм арабиқунонии Шарқ ба шакли густурда ва мустаҳкам роҳандозӣ карда шуда, дар тамоми “олами исломӣ”-и он давра, таҳти раванди мазкур забони арабӣ ва фарҳанги мусулмонӣ густариш дода шуд. Бисёр кишварҳо дар ин

раванд натавонистанд дар таҳти тавсеабахшии забони арабӣ забони бумии худашонро ҳифз намоянд. Дар тафовут аз дигарон дар дунёи форсиабони он давра бо амалкарди баъзе шахсияҳои барҷаста арабикунонӣ натавонист забони тоҷикиро ҳазв кунад.

Дар навбати аввал фаъолияти махсуси Имоми Аъзам зарурат ба ёддоварӣ дорад, ки вай бо дарки ҳассосияти замон ва посдории забони тоҷикӣ масъалаи ибодат ва тафсири Каломи Шарифро ба забони тоҷикӣ иҷозат дод. Корбурди вожаи “намоз” ва номи намозҳои панҷгона ба забони тоҷикӣ боиси он гардид, ки бештари мусулмонони Осиё аз ҳамон калимаи тоҷикӣ истифода намоянд. Амалкарди мазкури Абӯҳанифа боиси ҳифзи забони тоҷикӣ ва рушди он гардид. Ин дар шароите буд, ки дар ҳуди Ховари Миёна ва шарқи Осиё забони арабӣ ҳамчун забони илму шариат густариши беандоза касб намуд. Бо ҳамин далел бештари мутафаккирони форсу тоҷик бо забони арабӣ эҷод намуданд.

Дар робита ба фаъолияти Имои Аъзам дар ҳифз ва густариши фарҳанги миллӣ ва хосатан забони тоҷикӣ баҳодиҳии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон арзишманд аст: “Фатвои шаръии Имоми Аъзам доир ба истифодаи забони тоҷикии дарӣ ҳангоми гузоридани намоз ва ба ҷо овардани дуову фотиҳа, инчунин ба ин забон тарҷума ва тафсир кардани Қуръони карим, мақому манзалати забони моро дар қаламрави хилофат хеле таҳким бахшид ва барои забони дуҷуми тамаддуни исломӣ шудани он роҳи васеъ кушод.

Хизмати Имоми Аъзам дар ҳифзи забони тоҷикӣ, таҳкими мавқеъ ва густариши он бузург аст. Зеро забон яке аз нишонаҳои асосии ташаккули миллат мебошад. Агар ҷаҳду талошҳои ин фарзанди донишманди халқи тоҷик намебуд, дар ибтидои паҳншавии ислом доираи забони тоҷикӣ метавонист хеле маҳдуд гардад. Дигар ин, ки маҳз ба шарофати ин шахсияти бузург заминаи ҳуқуқии рушди забон ва фарҳанги тоҷикӣ ба вуҷуд омад. Чунки тоҷикон ва дигар халқҳои форсигӯй ҳарчанд шариати исломиро ҳамчун оини зиндагии худ қабул карданд, вале махсусияти фарҳангиву мушаххасоти қавмӣ худро нигоҳ доштанд.

Ин аст, ки забони ноби тоҷикӣ забони расмӣ дарбори нахустин давлати мутамаркази халқи тоҷик – Сомониён ва чандин давлатдориҳои баъдина гардида, дар тӯли таърих мавқеи худро устувор нигоҳ дошт. Имоми Аъзам аз тамаддуни гузаштагонӣ худ огоҳии комил дошт ва ба арзишҳои он эҳтиром мегузошт. Таваҷҷуҳи ӯ ба эҳё ва тарғиби арзишҳои суннатҳои давлатдорӣ, озодиҳои сиёсӣ, мавқеъ ва мартаба пайдо кардани тамоми халқҳои мусулмони хилофат нишондиҳандаи пайванди қавмӣ Имоми Аъзам бо тамаддун ва фарҳанги халқи худ буд. Фикҳи Имом Абӯҳанифа ҳамчунин барои рушди тамаддуни халқи тоҷик, ривочи фарҳанг ва илму адабиёти оламшумули он дар асрҳои минбаъда заминаи мустаҳками ҳуқуқӣ ва динӣ гардид”¹.

Сомониён дар баробари ба даст овардани истиқлолият барои пайдории суннатҳои миллӣ ва ободонии кишвар, бахусус ба хоҳири боло бурдани мақому мартабаи давлат ва забону фарҳанги мардуми хеш аз ҳамаи имкониятҳо истифода карда, донишмандону адибонро ба марказ ҷамъ оварда буданд. Хамин сиёсати фарҳангии Сомониён буд, ки дар он даврони таърихӣ ба забони тоҷикӣ осори фаровон ва арзишманде таълиф гардид. Дар таърихи сиёсии халқи тоҷик сулолаи дигареро, ки ба ҳадди Сомониён чунин як сиёсати махсус ва ҳамзамон сиёсати бисёр мӯътадил ва одилонаи миллӣ ва забону фарҳанги ҷаҳоншумул дошта бошад, наметавон пайдо кард. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон доир ба нақши сазовори Сомониён дар ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ, махсусан истиқлоли фарҳангӣ чун таъкид дошта буданд: “... талошҳои маънавию худшиносӣ барои пайдории истиқлолияти фарҳангӣ ва бақои умри миллат ба шарофати сулолаи номдори Сомониён аз ҷониби Рӯдакию

¹ Моҳияти таҳаммулпазирии мазҳаби Имоми Аъзам ва вазъи дин дар кишвар // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/2546> (санаи мурочиат: 12.04.2026).

Фирдавсӣ, Ибни Синою Абурайхони Берунӣ, Носири Хусраву Камоли Хучандӣ, Наршахию Дақиқӣ, Низомулмулку Балъамӣ пушт ба пушт идома ёфтааст”¹.

Баъди Сомониён ва ба қудрат расидани сулолаҳои дигари ғайримиллӣ мақому манзалати забони тоҷикӣ ҳамчун унсури фарҳанги миллӣ хоҳиш наёфт, гарчанде ки мисли сулолаҳои миллӣ ба масъала тавачҷуҳ накарданд. Нақшаи Сомониён дар интишор ва густариши дини ислом дар минтақаи ҷойҳои махсус дорад.

Сулолаҳои дигари ғайримиллӣ аз ҷумла Қарахониёну Ғазнавиёну Салҷуқиён зери таъсири Сомониён мусулмониро таҳти ҷорҷубаҳои фарҳанги миллӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ қабул намуданд. Ҳамчунин замоне сулолаҳои баъдисомонӣ ба лашкаркашӣ ва фатҳи сарзаминҳои дигар камар бастанд, ноҳудогоҳ забони тоҷикиро дар қораи Синду Ҳинд мунташир карданд. Ин раванд аз амалкарди Султон Маҳмуди Ғазнавӣ оғоз гардида, дар давраи Темур ба дараҷаи рушди худ расид. Ин аз он ҷиҳат воқеият пайдо кард, ки онҳо ягон арзиши фарҳангии барои экспансия надоштанд ва ба тавсеаи забони тоҷикӣ боис шуданд.

Дар давраи ҳукмронии муғулҳо ва ҳуҷуми онҳо ба тоҷикзамин, ки ҳадафи ишғоли минтақаро доштанд, экспансияи фарҳангӣ сураат нагирифт. Зеро муғулҳо ва махсусан қавмҳои Дашти Қипчоқ бо номадизм фарогири ягон арзиши фарҳангӣ барои паҳннамой набуданд. Ин ҳолат боиси он шуд, ки муғулҳо ба ғайри таҳриби тамаддуни минтақа қоре дигареро ба сомон нарасонанд. Баръакс зери таъсири мусулмонии минтақа дар зиндагии чингизиёни баъдина дигаргунӣ ба вучуд омад. Шаманизм ва тенгризм ба мусулмонии мардум таъсир расонида натавонист. Дар давраи Шайбониён, Аштархониён ва Манғитиён бо далели он ки алтернативаи фарҳанги минтақаро надоштанд, зери фарҳанги умумӣ мутобиқ шуданд. Забони дарбору корғузори дар он айдм забони тоҷикӣ буд.

Дар замони ҳуҷуми Россия, подшоҳӣ ба Осиёи Миёна, ки он дар воқеъ, Вароруди гузаштаи ниёгон буд, экспансияи фарҳангӣ аз ҷониби русҳо бо назардошти таҷрибаи аврупоии Пётри Кабир дар масъалаи модернизатсияи фарҳангӣ роҳандозӣ гардид. Пётри I бо тақия ба шароити аврупоӣ дар Россия ислохот – реформаи махсусро роҳандозӣ намуд, ки он ба тағйири фарҳанги оммавӣ оварда расонид. Ҳангоми ҳуҷуми русҳо ба Осиёи Миёна ва ҳамроҳномаи он ба Россия, роҳбарияти подшоҳӣ унсурҳои фарҳанги русиро ба минтақа таҳмил намуданд.

Дар навбати аввал, ташкили мактабҳои русӣ ба хоҳири русиқунонии қомеа (руссификатсия), ба бемористон ва мактабҳо ҷалб кардани занҳо бо муди либоси аврупоӣ, бунёд кардани қалисоҳои православӣ², аз ҷумлаи иқдомҳои геосиёсӣ-геофарҳангии Россия буданд. Иқдомҳои мазкур амалӣ шуда, боиси ташаккули қазои нави фарҳангӣ гардиданд. Пайомадҳои он то қунун дар тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ дида мешаванд. Ба қамин тариқ, густариши фарҳангии Империяи Россия ба Осиёи Марказӣ (асри XIX то аввали асри XX) русиқунонии маъмурӣ, модернизатсия ва таҳсилотро муттаҳид кард. Империя ҳамчун воситаи интиқоли тамаддуни Аврупо амал карда, маорифи дунявӣ, таҳқиқоти илмӣ ва рушди шаҳрро қорӣ намуд.

Бо омадани ҳуқумати болшевикҳо дар Тоҷикистони таърихӣ тағйиротҳои махсус ба вучуд омаданд, ки дар ҳазори соли гузашта қамсон надоштанд. Нахуст таҳти централизми демократӣ ва эҳтироми ба ҳуқуқи қалқҳо ва баъдан бо ташаккули режими саҳти тоталитарӣ экспансияи фарҳангиро тавассути таъбиқи идеологияи давлатӣ роҳандозӣ намуданд.

Экспансияи фарҳангии ИҶШС дар Тоҷикистони шуравӣ раванди тағйироти бузурги иҷтимоӣ буд, ки аз байн бурдани муассисаҳои анъанавӣ, қорӣ кардани

¹ Суҳанронӣ баҳшида ба 10-қолагии Истиқлолияти Қумҳурии Тоҷикистон, 08уми сентябри с. 2001 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/14016> (қанаи муроҷиат: 2.05.2026).

² Дар Тоҷикистон шаҳ қалисои православӣ ва як қалисои хурд маҷуд аст, ки аз қиҳати маъмурӣ таҳти епархияи Душанбегии Қалисои православии Россия муттаҳид шудаанд.

идеологияи шӯравӣ, секуляризатсия ва атеизм, афзоиши саводнокӣ, рушди маориф, илм ва санъатро дар бар мегирифт. Ҳамаи инкдому чораҳо дар таҳти идеологияи марксизм-ленинизм, мафкураи коммунистӣ татбиқ карда мешуданд.

Барномаи модернизатсияи минтақа бо фарогирии Тоҷикистон дар солҳои 1920 то 1980 ба рукнҳои асосии зерин тақия мекард:

1. Решакан кардани бесаводӣ (ликбез). Гузариш ба алифбои лотинӣ ва сипас кириллӣ таъсири алифбои анъанавии арабиро коҳиш дод. Кушодашавии оммавии мактабҳо то нимаи асри XX боиси саводнокӣ дар байни аҳолии бумӣ гардид.

2. Маъракаи Ҳуҷум (1927). Барномаи давлатӣ барои озод кардани занон, ки ғайилона бо пӯшидани бурқа ва чодар, инчунин амалияи бисёрзанӣ ва издивоҷи ноболиғон мубориза мебард.

3. Секуляризатсия ва муборизаи зиддинӣ. Бааста шудани масҷиду мадрасаҳо ва маҳдуд кардани таъсири рӯҳонӣ мусалмон, ки ҷои онро муассисаҳои дунявӣ шӯравӣ ва ахлоқи коммунистӣ иваз карданд.

4. Синтези санъат ва таъсиси зиёӣ нав. Ҳокимияти шуравӣ рушди театрҳои опера ва балети миллӣ, синамо ва рассомӣ, ки шакли миллиро бо мундариҷаи сотсиалистӣ муттаҳид мекарданд, мусоидат кард. Элитаи нави вафодори эҷодӣ илмӣ ташаккул ёфт.

5. Саноат ва шаҳрсозӣ. Сохтмони корхонаҳои бузурги саноатӣ ва рушди инфрасохтор боиси воридшавии мутахассисони аврупоӣ гардид, ки шаҳрҳоро бисёрмиллат гардонид, таъсири фарҳанг ва забони русиро тақвият дод.

Бо дарназардошти он, ки Ҳукумати Шуравӣ масъалаи интернационализмро афзал мешуморид ва талош мекард, то арзишҳои миллӣ-фарҳангии миллатҳои шуравӣ ба асли мазкур мувофиқ шаванд, идеологияи ҳукмрони давр ба рушди фарҳанги миллӣ дар кишварҳои узви иттифок ҳавасманд набуд. Ҳамзамон, гарчанде баробарии халқҳои шуравӣ ҳамчун шиори амал ташвиқ мешуд, дар айни ҳол забони русӣ нисбати забонҳои дигар афзалияти хоса дошта, забони расмӣ коргузори буд. Ин дар ҳоле буд, ки конунгузори шуравӣ коргузори ба забонҳои миллиро дар кишварҳои иттифокӣ иҷозат дода буд, вале он амалӣ намегардид.

Таҷлили ҷашнҳои миллӣ ва омузиши осори хаттии мутафаккирони ниёгон бо сабаби ярилики манфи гирифтани он аз ҷониби идеологияи замон мамнуъ гардида буд. Тамоми осори фарҳангӣ, хаттӣ таҳти таъсири пурзӯри сензураи идеологӣ қарор дошта, бо мувофиқат накардани адабиёти таърихӣ бо критерияҳои идеологӣ осори фарҳангӣ-хаттӣ бо тақозои идеологӣ нашр мешуд.

Дар ин робита дар пайвандӣ бо матлаби маҳкур бозбинии иди Наврӯз дар он айём тақвияти матлаби болост. Таърихи Наврӯз дар давраи шӯравӣ пур аз зиддият буда, дар солҳои аввали таъсиси Иттиҳоди Шуравӣ, ин ҷашн дастгирӣ ёфт, аммо баъдтар онро ҳамчун «боқимондаи динӣ» ва «миллатгарой» манъ карданд. Дар ибтидо, ҳукумати шӯравӣ барои ба даст овардани боварии мардуми Осиёи Миёна кӯшиш кард.

Дар соли 1920 мақомоти Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Туркистон расман 22 мартро ҳамчун иди умумихалқӣ «Оғози баҳор» эълон карданд ва рӯзи истироҳат муқаррар намуданд. Пас аз қабули Конститутсияи ИҶШС, мубориза бо суннатҳои миллӣ ва динӣ оғоз ёфт. Наврӯз ҳамчун ҷашни «бегона» ва «динӣ» манъ карда, ба ҷойи он ҷашнҳои нави шуравӣ (монанди 1-уми май ё 7-уми ноябр) ҷорӣ шуданд. Сарфи назар аз фишору манъкуниҳо, мардум дар Тоҷикистон суннатҳои наврӯзиро дар хонавода ва деҳаҳо пинҳонӣ, дар шакли «ҷамъомадҳои оилавӣ» ҳифз мекарданд. Дар давраи «бозсозӣ»-и Горбачёвӣ муносибат ба ҷашнҳои ниёгон ба кулӣ тағйир ёфт.

Бозсозӣ (1985–1991) нуқтаи гардиш буд, ки фазои фарҳангиро ба кулӣ тағйир дод. Сиёсати ошкорбаёнӣ ва демократикунонӣ боиси бекор кардани сензура гардида, имкон дод, то хотираи таърихӣ эҳё ва асарҳои мамнуъ баргардонид шуда, ба худшиносии миллӣ тақони қавӣ дода шавад. Инкишофи фарҳангҳои миллӣ дар ин давра бо равандҳои калидии зерин тавсиф мешуд:

1. Фурӯпошии муттаҳидшавии комил. Дуршавии тадриҷӣ аз мафҳуми "ҳалқи ягонаи шӯравӣ" боиси эҳёи пурҷӯшу хурӯши анъанаҳо, забонҳо ва фолклори ҷумҳуриҳои гуногун гардид.

2. Бозгашти номҳо. Асарҳои нависандагон ва шоирони қаблан мамнӯъ ё муҳочир барои аудиторияи васеътар дастрас шуданд.

3. Озодии эҷодӣ. Ба кино ва театр имкон дода шуд, ки масъалаҳои мубрами иҷтимоӣ ва миллиро намоиш диҳанд.

4. Шуури миллий инкишоф ёфт. Талошҳо барои истиқлол дар ҷумҳуриҳои иттифокӣ шиддат гирифтанд.

Дар чунин як шароит дар Тоҷикистон бо талоши зиёиёни миллий забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ касб кард. Ин дар шароите буд, ки ҳоло ИҶШС барҳам нахурда буд ва чунин амалкард тибқи мафкураи шӯравӣ "миллатгароии канора", "шовинизм" ва "фаъолияти зиддисоветӣ" баҳогузорӣ мегардид.

Вале аз дидгоҳи ифтихори милливу худшиносӣ чунин иқдом инъикоси манфиатҳои миллий ва афзалиятҳои миллий-фарҳангӣ буд. Дар роҳи истиқлоли фарҳангӣ мақоми давлатӣ касб кардани забони тоҷикӣ нақши асосӣ дорад, зеро он масири ҳаракати минбаъдaro дар руҳияи соҳибистиклолӣ таъхир намуд. Забони тоҷикӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги миллий дар раванди истиқлоли фарҳангӣ ва минбаъд ҷиҳати таҳкими раванди мазкур мақоми калон дорад. Зарур ба таъкид аст, ки ҳифзи забони тоҷикӣ дар таърихи гузашта ва дар давраи нави инкишоф воситаи муҳими постдории фарҳанги миллий гардидааст. Тавассути он миллати тоҷик тавонист ҳасти физикӣ ва маънавии худро дар даврони таърихӣ нигоҳ дорад. Вобаста ба шинохти истиқлоли фарҳангӣ забони тоҷикӣ мақоми асосӣ дорад.

Маврид ба зикри хос аст, ки дар қорҷубаи истиқлоли фарҳангӣ ва ҳифзи фарҳанги миллий постдории махсуси забони тоҷикӣ мақоми меҳвариро касб менамояд. Дар ин самт "... барои тақвияти истиқлоли фарҳанги миллий, пеш аз ҳама, пояҳои забони миллиро устувор кардан зарур аст. Ҳамчунин хотирнишон бояд кард, ки илми воқеан миллий дар асоси забони миллий таъсис ва ташаккул дода мешавад, ки инро таҷрибаи дигар кишварҳо қайҳо собит кардааст"¹. Ҳамчунин, "... дар замони ҷаҳонишавӣ истиқлоли фарҳангӣ ва забони худро ҳифз кунем ва рукнҳои пайдории миллат ва кишварро тавассути забон таҳким бахшида, онҳоро ҳарчи бештар устувор гардонем"².

Аҳамият ва зарурати таваҷҷуҳ ба истиқлоли фарҳангӣ барои доираҳои даст медиҳад, ки рисолати ҳастии худро дар олам шинохта бошанд. Яъне, миллат бо қадом хусусияти фарқкунандааш, ки он фарогирӣ фарҳангу арзишҳои он мебошад, ба ҷаҳониён аз вучуди худаш паём медиҳад.

Истиқлоли фарҳангӣ пойбанди арзишҳои фарҳангии қадом кишвар ё доираи таъсиргузори муайян набудан мебошад. Он дар баробари истиқлоли сиёсӣ ва иқтисодӣ адами вобастагӣ аз омили фарҳангии ғайрибумиро инъикос менамояд. Миллате, ки истиқлоли фарҳангиро хуб дарк ва дар амалкардаш инъикос мекунад, қобилияти андозагирии истиқлоли сиёсиро дорад. Фарҳанги миллий имкон медиҳад, ки хассосияти вучуди давлату давлатдории миллий ва истиқлоли миллий шинохт намоем. "Ва маҳз ҳамин рисолати истиқлолиятҳои фарҳангӣ бо рукнҳои мухталифаш тавонист миллати борҳо аз истиқлолияту давлатдорӣ маҳрумгаштаи моро боз гашта ба истиқлолият соҳибдавлатӣ бурда расонад. Яъне, миллати тоҷик дар тӯли ҳазорсолаҳои таърих аз

¹ Паёми телевизионӣ ба муносибати 20-солагии қабули Қонуни забони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2-юми июли с. 2009 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/2350> (санаи мурочиат: 12.06.2026).

² Суханронӣ дар вохӯрӣ бо зиёиёни мамлакат. 19-уми март с. 2018 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ // https://president.tj/event_by_theme/internal_politics/meetings_with_intelligentsia/15844 (санаи мурочиат: 12.03.2026).

қазои тақдир муддате аз давлатдорӣ маҳрум гашта бошад ҳам, истиқлолияти фарҳангиаш дар ҳама давра замон пойдору побарҷо мондааст”¹.

Бо касби истиқлоли давлатӣ дар солҳои 90-уми қарни XX Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати давлату давлатдорӣ миллиро дарк кард, ки дар меҳвари асосии он масъалаи истиқлоли фарҳангӣ меистод. Ифодаи “фарҳанг ҳастии миллат аст” як шиори демагогӣ набуда, балки барои миллатҳои огоҳ маншаъ ва манбаи ибрат дар ҳифзи хувиати фарҳангӣ мебошад. Миллате, ки фарҳангагро гум кардааст, мисли ҷисми физикиест, ки дар буданаш суде нест, зеро он рисолати ҳудагро дар ҳаёт намедонад.

Дар робита бо ин, дар сиёсати давлатии кишвар ҷойгоҳи суверенитети фарҳангӣ равшан гардид: “... баъди ба даст овардани истиқлолият мо ҳуқуқи маънавӣ надорем, ки ба поймол шудани истиқлолияти фарҳангии миллатамон роҳ диҳем. Зеро истиқлолияти фарҳангӣ барои мо баробари истиқлолияти сиёсӣ азиз аст”².

Бо шарофати касби истиқлоли давлатии кишвар ва интиҳоб намудани масири давлатдорӣ милли истиқлоли фарҳангӣ мубрамияти хос касб кард. Давлатдорӣ милли тақозо кард, ки мақоми конститутсионии забони тоҷикиро ташхис намоем. Ҳамин тавр, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳи асосӣ ба забони тоҷикӣ дода шуд: “Забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст”³. Меъёри мазкури конститутсионӣ давлати милли будани Тоҷикистонро исбот кард, ҳамчунин аз нигоҳи дигар инъикоси соҳибхитиёрии фарҳангии кишвар мебошад. Зеро чунин мақом касб намудани забони тоҷикӣ имкон медиҳад, ки забони расмию коргузори, забони илму маориф, воситаҳои дигари иттилоотӣ ва махсусан забони дарию давлатдорӣ бигардад. Касби истиқлоли сиёсӣ имкон дод, то истиқлоли фарҳангӣ таъмин карда шавад.

Дар тули солҳои соҳибистиқлолӣ истиқлоли фарҳангии кишвар инъикоси ҳудагро дар сиёсати фарҳангии кишвар дарёфт. Сиёсати фарҳангии кишвар бо шарофати соҳибистиқлолии фарҳангӣ ба ренессанси милли, эҳёи хотираи таърихӣ, арҷгузори ба анъанаҳо ва арзишҳои фарҳангӣ, эҳтиром ба шахсиятҳо ва мутафаккирони гузашта, таҷлили ҷашнҳои милли-таърихӣ ва фарҳангсозӣ тибқи тамаддуни ниёгон равона карда шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пайванди бо аслҳои мазкур истиқлоли фарҳангии худро баҳри бақову пояндагии давлатдорӣ милли таҳким мебахшад.

Шароити навин инкишоф, махсусан ҷаҳонишавии фарҳангӣ бо туфайли рушди босуръати технологияи интернетӣ масъалаҳои нав дар назди кишвар ҷиҳати ҳифзу таҳкими истиқлоли фарҳангӣ мегузорад. Дар робита ба матлаби мазкур таваҷҷуҳ ба мулоизаи зерин ба мақсад мувофиқ аст: “Давлат метавонад марзҳои худро хуб назорат кунад, аммо шаҳрвандони худро дар ҳоли ҳозир мебинанд, ки арзишҳои бегонаро тавассути экранҳо ва платформаҳои рақамӣ аз худ мекунанд, ки ҳеҷ нуқтаи назоратӣ наметавонад онҳоро боздорад”⁴. Ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки истиқлоли фарҳангӣ ва махсусан амнияти фарҳангӣ бо назардошти воқеияти нави маҷозии дунёи муосир воқеияти навро касб карданд, ки ба шакли анъанавӣ ба он бархурд карда намешавад.

Таҳдидҳои насли нави фарҳангӣ ва махсусан таҳдидҳои гибридӣ бо интернетиишавии олам ва вируталишавии босурат марзи давлатро ба фаҳми классикӣ

¹ Суханронӣ бахшида ба 10-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 08-уми сентябри с. 2000 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/14016> (санаи мурочиат: 12.06.2026).

² Суханронӣ дар мулоқот бо намоёндагони зиёиёни мамлакат. 20-уми март с. 2004 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/6162> (санаи мурочиат: 2.06.2026).

³ Ниг.: моддаи 2 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06-уми ноябри с. 1994 (бо тағйиру иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016) // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.02.2026).

⁴ Cultural Sovereignty and Globalisation: Trends and Impacts // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://polsci.institute/global-politics/cultural-sovereignty-globalisation-trends-impacts/> (санаи вуруд: 21.06.2026).

эътироф накарда, онро беиҷозати давлат убур мекунад¹. Ҳолати мазкур дар таърихи олам собиқа надошт. Аз ин рӯ, вобаста ба воқеияти нави олам ҳифзу таҳкими истиклоли фарҳангӣ тақозои навро ба миён меорад.

Истиклолияти давлатӣ дар шароити маҷозии олам ба фаҳми классикиаш мувофиқат намекунад, зеро зери таъсири фарҳангӣ-иттилоотӣ ҷамъаи муайян мумкин аст, ҷисман дар дар сарзамини давлат ҳаёт ба сар барад, вале дар дунёи арзишҳои кишварҳои дигар бошад. Особпазирии фарҳангӣ-мафкурвӣ хатари ҳамарӯзаест, ки кишварҳо ба он дучор гардиданд. Вале дар чунин шароит афзалиятро кишварҳое касб мекунанд, ки субъекти таҳмили фарҳангӣ бошанд ва ё дар экспансияи фарҳангӣ мақоми пешбарро ишғол намоянд.

Гурӯҳи дигари кишварҳо тавассути фарҳанги миллӣ ва ҷазосозӣ тибқи арзишҳои миллӣ бо дарки таъсири манфии раванҷҳои ҷаҳонишавии фарҳангӣ тавонистанд, дар чунин шароити ҳассоси мафкуравӣ аз ҷамъаи миллиашон дифоъ намоянд.

Гурӯҳи дигари кишварҳо танҳо мақоми истеъмолиро касб карданд. Баҳри тақвияти гуфтори мазкур матлаби зерин ҷобили аҳаммият аст: “Давлат метавонад қонунҳо қабул кунад ва дар дохили марзҳои худ андоз ҷамъ кунад, аммо он наметавонад ба осонӣ қонунгузори кунад, ки шаҳрвандонаш аз қадом филмҳо лаззат мебаранд, қадом мӯдро интиҳоб мекунанд ё қадом идеалҳоро орзу мекунанд”².

Дар воқеъ, дарки ҳолати мазкур водор менамояд, ки масъулияти фарҳангӣ, ки фарогирии худшиносии сиёсӣ миллист, дар сатҳи давлатӣ ва дар сатҳи ҷамъиятӣ аз худ дарак дода, боиси таъмини амнияти фарҳангӣ бигардад. Бе огоҳии қомил аз раванҷҳо ва бе шинохти зарфиятҳои худ шинохти ҷанбаҳои фарҳангии таъмини амнияти миллӣ ва дар умум ҳифзи истиклоли фарҳангӣ имконнопазир аст. Дунё ба таври бегона ба марҳилаи нави рушд ворид шуда, дар баробари он теъдоди таҳдидҳои фарҳангӣ-мафкурвӣ зиёд гардиданд.

Аз ин лиҳоз, ҳифзи истиклоли фарҳангӣ аз хунсо намудани хатару ҷолишҳо вобастагии зиёд дошта, густариши фарҳанги миллӣ низ аз афзалиятҳои муҳими истиклоли фарҳангӣ мебошад. Вобаста ба асли мазкур бе тавсеи фарҳангӣ ҳифзи истиклоли фарҳангӣ имконнопазир аст. Агар истиклоли фарҳангиро дар муҳосираи фарҳангӣ-иттилоотӣ баҳри осеб наидани он дар муҳосира қарор диҳем, паймони хубе надорад.

Муҳимтарин қор ин паҳн намудани фарҳанги миллӣ тавассути воситаҳои аққалии имконпазир мебошад, зеро бидуни ин амал экспансияи фарҳангии хориҷӣ ҷазои фарҳангии ватанӣ ғасб мекунад. Яъне, фарҳанги миллӣ бояд дар худ муҳтавои муқовиматӣ бо унсурҳои фарҳангии муҳталиф дошта бошад. Дар ин самт бояд фарҳанги миллӣ асли муҳиятиашро гум накунад ва бо ҳамон сутунҳои ахлоқӣ маънавияш побарҷо бошад.

Дар масъалаи густариши фарҳанги миллӣ масъалаи асосӣ ин экспансияи забони тоҷикӣ дар хориҷи кишвар мебошад. Забон бо худ фарҳангу ахлоқро бо дигар минтақаҳои олам паҳн менамояд. Шароити густариши забони тоҷикӣ муҳимтарин асл дар ҷодаи ҳифзи ҷазои фарҳангии кишвар мебошад.

Дарки ҳолати мазкур ва татбиқи он дастоварди муҳим маҳсуб меёбад. “Имрӯз мо дар садаи ХХІ зиндагӣ дорем ва ба вучуд овардани ин низом талаби замони муосир аст. Аз тарафи дигар, тарғиби забони давлатӣ ба воситаи расонаҳои иттилоотии компютерӣ яке аз омилҳои асосии густариши забони тоҷикӣ мебошад”³ ва “...тарғиби забони

¹ Паёми телевизионӣ ба муносибати 20-солагии қабули Қонуни забони Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2-юми июли с. 2009 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/2350> (санаи муроҷиат: 12.06.2026).

² Cultural Sovereignty and Globalisation: Trends and Impacts // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://polsci.institute/global-politics/cultural-sovereignty-globalisation-trends-impacts/> (санаи вурӯд: 21.06.2026)

³ Суҳанронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 05-уми октябри с. 2010 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/96> (санаи муроҷиат: 1.06.2026).

точикӣ, тавассути расонаҳои ҷаҳонии интернетӣ нашр кардани осори оламшумули назму наср ба ин забон аз муҳимтарин омилҳои густариши забони тоҷикӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ махсуб мешавад¹. Бо таҳаққуқ пайдо намудани тавсеаи забони тоҷикӣ дар арсаи байналмилалӣ фарҳангу илм, осори фарҳангӣ ба он пайванд гардида, боиси тақвияти истиклоли фарҳангӣ ва ривочи “неруи нарми фарҳангӣ”-и Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

Ҳамин тавр, истиклоли фарҳангӣ ин ҳифзи хувияти фарҳангӣ-маънавии миллат буда, тақозо менамояд, ки дар раванди таҳмили фарҳангӣ ва бархурди тамаддунҳо аз таҳдидҳои муҳталифи ҷанбаи фарҳангӣ-маънавидошта барҳазар буда, пойбандӣ ба ягон фарҳанги ғайрибумӣ надошта бошад. Истиклоли фарҳангӣ дар воқеъ адами вобастагии фарҳангӣ аст.

Миллати соҳибфарҳанг арзиши истиклоли фарҳангиро бо шиддат ёфтани бархурдҳои фарҳангӣ ва вазъи геофарҳангӣ дарк мекунад ва дар ин самт ҷиҳати ҳифзи амнияти фарҳангӣ, ки пояи истиклоли фарҳангӣ мебошад, талош меварзад. Истиклоли фарҳангӣ ин зухуротест, ки ҳастии фарҳангии миллатро таъмин мекунад.

Аз ин рӯ, ҳифзи унсурҳои фарҳанги миллӣ, аз қабилӣ забон, расму русум, ахлоқ, хотираи таърихӣ, худшиносӣ, эҳтиром ба фарҳанги ниёгон ва ба саҳна овардани онҳо баҳри ғазосозии фарҳангӣ тадбири муҳим аст. Фарҳанг ҳастии миллат аст. Пас, истиклоли фарҳангӣ ин ҳастиро тақвият медиҳад, то миллат ҷовидон дар арзи ҳокӣ боқӣ монад.

УДК 330.34:338.1(575.3)

35 СОЛИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ: ТАҲЛИЛИ ДАСТОВАРДҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТОҶИКИСТОН

35 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ: АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДОСТИЖЕНИЙ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА

СОЛИХОВ ҶАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ

*Муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии иқтисодиёти соҳавии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Заместитель
начальника Управления анализа и прогнозирования отраслевой экономики Центра
стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
E-mail: salikhov9696@mail.ru*

Дар таърихи ҳар як миллат Истиқлол муҳимтарин арзиши сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, асоси ташаккули давлатдорӣ миллӣ ва рушди устувори ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ба марҳилаи нави рушди таърихӣ худ ворид гардида, имконияти муайян намудани сиёсати мустақили дохилӣ ва хориҷиро соҳиб гардид.

Бо вуҷуди он ки солҳои аввали соҳибистиқлолӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти ҷиддии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ, таназзули истеҳсолот, таварруми баланд ва паст гардидани сатҳи зиндагии аҳоли тавсиф мешуданд, кишвар таҳти роҳбарии хирадмандона ва сиёсати дурандешонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон тавонист дар муддати нисбатан

¹ Суҳанронӣ дар Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. 27-уми сентябри с. 2022 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: https://president.tj/event_by_theme/internal_politics/education/26597 (санаи мурочиат: 12.03.2026).

кӯттоҳ пояҳои давлатдорӣ навини худро таҳким бахшида, барои барқарорсозии сулҳу субот ва рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ заминаҳои мусоид фароҳам оварад.

Дар воқеъ, Истиқлоли давлатӣ волотарин ва гаронбаҳотарин дастоварди таърихи миллати тоҷик маҳсуб ёфта, ҳамчун пояи устувори давлатдорӣ, ҳифзу таҳкими хувияти миллӣ, худшиносиву ҳудогоҳии шаҳрвандон, инчунин рамзи озодию соҳибхитобии кишвар хизмат менамояд. Маҳз шарофати Истиқлоли давлатӣ буд, ки барои мардуми Тоҷикистон имконияти рушди мустақилонаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро интиҳоб намуда, арзишҳои миллӣ ва манфиатҳои давлатиро дар меҳвари сиёсати дохиливу хориҷӣ қарор диҳанд.

Бо вучуди аҳамияти бузурги ин дастоварди таърихӣ, солҳои аввали соҳибистиқлолӣ барои миллати тоҷик бо озмоишҳои сангин ва мушкilotи зиёди сиёсӣ-иҷтимоӣ ҳамроҳ буданд. Нерӯҳои мухолифи манфиатҳои миллӣ ва гурӯҳҳои манфиатҷӯ, ки аз ҷониби доираҳои муайяни хориҷӣ дастгирӣ меёфтанд, бо барангехтани низоъ ва тафриқа ҷомеаро ба ғирдобӣ ҷанги шаҳрвандӣ кашиданд. Дар пайомади ин зиддиятҳои фоҷиабор ҳазорон нафар қурбон шуда, садҳо ҳазор шаҳрвандон маҷбур ба тарки зодгоҳ ва муҳоҷирати иҷборӣ гардиданд, инчунин ба иқтисодиёти миллӣ ва инфрасохтори кишвар беш аз 10 млрд. доллари ИМА хисороти ворид намуд.

Маҳз дар ҷунин марҳалаи ҳассоси таърихӣ роҳбари сиёсии ҷавону дурандеш бо иродаи устувор, хиради сиёсӣ ва садоқат ба манфиатҳои миллӣ ба сахна омада, масъулияти ҳифзи давлатдорӣ ва таҳкими Ваҳдати миллатро ба зимма гирифт. Бо интиҳоб шудани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси роҳбари давлат, раванди барқарорсозии сулҳу субот, Ваҳдати миллӣ ва эҳёи давлатдорӣ оғоз ёфт. Тадбирҳои хирадмандона, иродаи қавӣ ва талошҳои пайвастаи Пешвои миллат имкон фароҳам оварданд, ки Тоҷикистон аз хатари парокандагӣ ва аз байн рафтани давлатдорӣ раҳо ёфта, ба роҳи сулҳу созандагӣ ва рушди устувор қадам гузорад.

Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкilotи ҷиддии иқтисодӣ рӯ ба рӯ гардида, зарурати гузариш ба низоми иқтисоди бозорӣ ва татбиқи ислоҳоти ҳамаҷонибаи иқтисодӣ ба миён омад. Бо мақсади рафъи оқибатҳои бухрони иқтисодӣ, таъмини суботи макроиқтисодӣ ва фароҳам овардани заминаҳои рушди устувор, Барномаи ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995–2000 таҳия ва амалӣ гардид. Барномаи мазкур бо дарназардошти тавсияҳои коршиносони байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки ҷаҳонӣ ва Хазинаи Байналмилалӣ Асбӯр, самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлатро дар давраи гузариш муайян намуда, барои рушди бахши хусусӣ, ҷалби сармоягузорӣ, ислоҳоти сохтории иқтисодиёт ва ташаккули муносибатҳои нави бозорӣ замина гузошт.

Дар доираи татбиқи ин ислоҳот масъалаи тағйир додани шаклҳои моликият ва рушди соҳибкорӣ хусусӣ аҳамияти маҳсус пайдо намуд. Бо ин мақсад 16-уми майи соли 1997 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ” қабул гардид. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии хусусигардонии моликияти давлатиро муайян намуда, барои ташаккули муносибатҳои нави моликият, рушди бахши хусусӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ заминаи мусоид фароҳам овард¹. Қабули ин қонун яке аз қадамҳои муҳими татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва гузариши тадриҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад.

Пас аз ба даст омадани Ваҳдати миллӣ (соли 1997) дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави рушд оғоз гардид. Барқарор шудани сулҳу субот барои татбиқи ислоҳоти амиқ ва фароҳам овардани заминаҳои рушди устувори кишвар шароити мусоид муҳайё намуд. Дар ин давра, мушкilotу монеаҳои

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ” аз 16-уми майи с. 1997, № 464 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1997, №10, мод. 160; с. 2002, № 4, қ. 1, мод. 167; с. 2003, № 12, мод. 699; с. 2009, №3, мод. 90; с. 2016, № 7, мод. 630; Қонунҳои ҚТ аз 24.02.2017 с., № 1402; аз 28.01.2020 с., № 1686.

ки дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ ба миён омада буданд, зина ба зина бартараф гардида, пояҳои давлатдорӣ миллий ва иқтисодӣ бозорӣ таҳким ёфтанд.

Маҳз дар заминаи сулҳу Ваҳдат қорҳои бузурги бунёдкориву созандагӣ вусъат гирифта, ислоҳоти иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа амалӣ карда шуданд. Ҳамзамон, таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва саноатикунории босуръати кишвар ҳамчун ҳадафҳои стратегии рушди миллий муайян гардида, барои татбиқи онҳо барномаҳои муҳими давлатӣ роҳандозӣ шуданд.

Бо мақсади таъмини рушди дарозмуддати кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, ҳуҷҷатҳои муҳими стратегии рушди миллий қабул гардиданд. Аз ҷумла, “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва марҳилаи сеюми татбиқи он “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2026-2030”, ки ба ҷалби сармоягузорӣ ва тақвияти иқтисодии истеҳсоли кишвар асос ёфтааст, мавриди амал қарор доранд¹.

Ҳадафи асосии татбиқи ин стратегияву барномаҳо баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли, махсусан табақаҳои осебпазирӣ ҷомеа, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, таҳкими рақобатпазирӣ иқтисоди миллий ва ташаккули ҷомеаи муосири демократӣ мебошад. Дар доираи ин ҳадафҳо тадбирҳои муассир барои рушди сармояи инсонӣ, беҳтар намудани муҳити соҳибқорӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ амалӣ мегарданд.

Дар натиҷаи татбиқи пайгиронаи ислоҳот ва дигаргунсозӣҳои иқтисодӣ дар солҳои охир тамоюли мусбати рушди иқтисодӣ таъмин гардида, нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ муътадил ва устувор нигоҳ дошта шуданд. Бо ҷунин раванд афзоиши истеҳсолот, беҳтар гардидани вазъи иҷтимоии аҳоли ва таҳкими иқтисодии кишвар таъмин гардид (ниг.: ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ давоми солҳои 2000 – 2025²

№	Номгӯи нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Солҳо				Нимсолаи соли 2026
			2000	2010	2020	2025	
1	ММД-и (бо нархҳои амалии солҳои мутобиқ)	млн. сомонӣ	1786,8	24707,1	83958,3	176919,0	81,7
2	ММД (ба ҳар сари аҳоли)	ҳазор сомонӣ	288,4	3285,8	8922,2	16401,0	7576,0
3	Индекси нархҳои истеъмоли	%	124,0	106,5	109,4	103,5	102,4
4	Бекорӣ	%	2,7	2,1	2,1	1,8	2
5	Даромади пулии аҳоли	млн. сомонӣ	1004,6	13256,0	65347,0	165100,1	–
6	Сатҳи камбизоатӣ	%	81	45,6	26	19,2	–
7	Ҳаҷми гардиши тижорати хориҷӣ	млн. доллар	1459,3	3851,6	4557,8	10793,1	6820,0
8	Содирот	млн. доллар	784,23	1194,7	1406,9	2487,9	1580,0
9	Воридот	млн. доллар	675,0	2656,9	3150,9	8305,2	5240,0
10	Таваррум	%	32,9	6,5	8,6	3,4	2,4

¹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030: бо қарори Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми декабри с. 2016, № 636 тасдиқ шудааст; Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2026-2030: бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 28-уми феввали с. 2026, № 101 тасдиқ шудааст.

² Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025. – Душанбе, 2025. – 128 с.

Маълумоти ҷадвали мазкур шаҳодати онест, ки нишондиҳандаҳои асосии макроиктисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000–2025 тамоюли устувори афзоишро нигоҳ дошта, ҳаҷми Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) аз 1786,8 млн. сомони соли 2000 то 176919,0 млн. сомонӣ дар соли 2025 афзоиш ёфта, тақрибан 99 маротиба зиёд шудааст.

Нишондиҳандаи ММД ба ҳар сари аҳоли низ тамоюли мусбати афзоишро нишон дода, аз 288,4 сомонӣ дар соли 2000 то 16401 сомонӣ дар соли 2025 расидааст, ки нисбат ба оғози давраи таҳлил беш аз 56 маротиба зиёд мебошад.

Дар баробари рушди иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ низ беҳтар гардидаанд. Даромади пулии аҳоли аз 1004,6 млн. сомони соли 2000 то 165100,1 млн. сомонӣ дар соли 2025 расида, зиёда аз 164 маротиба афзоиш ёфтааст. Дарачаи бекорӣ низ аз 2,7 дарсади соли 2000 то 1,8 дарсад дар соли 2025 коҳиш ёфтааст.

Дар баҳши иқтисоди хориҷӣ низ тамоюли мусбати рушд ба назар расида, аз ҷумла, гардиши тижорати хориҷӣ аз 1459,3 млн. доллар дар соли 2000 то 10793,1 млн. доллар дар соли 2025 афзоиш ёфтааст.

Дар ин давра, ҳаҷми содироти молҳо аз 784,23 млн. доллар то 2487,9 млн. доллар зиёд гардида, нишон медиҳад, ки имкониятҳои иқтисодии кишвар дар самти ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ тадриҷан васеъ шудаанд. Ҳамзамон, ҳаҷми воридот аз 675,0 млн. доллари ИМА дар соли 2000 то 8305,2 млн. доллар дар соли 2025 афзоиш ёфтааст¹.

Аз як ҷониб агар ҷиҳати васеъ гардидани талаботи дохилӣ ба молу маҳсулот ва таҷҳизоти хориҷиро инъикос намоядҳам, аз ҷониби дигар, ба зарурати таҳкими иқтисодии истеҳсолии дохилӣ, густариши истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва тадриҷан коҳиш додани вобастагии иқтисодиёт аз воридот ишора мекунад.

Илова бар ин, паст шудани сатҳи таваррум аз 32,9 дарсади соли 2000 то 3,4 дарсад дар соли 2025 яке аз нишондиҳандаҳои муҳими устувории иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Ин тағйирот аз беҳтар гардидани сиёсати пулию қарзӣ, назорати раванҷҳои иқтисодӣ ва фароҳам омадани шароити нисбатан мусоиди макроиктисодӣ шаҳодат медиҳад.

Нишондиҳандаҳои асосии макроиктисодӣ дар шаш моҳи соли 2026 аз нигоҳ доштани тамоюли рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳанд. Дар ин давра ҳаҷми ММД ба 81,7 млрд сомонӣ расида, ММД ба ҳар сари аҳоли 7576 сомонӣ-ро ташкил додааст, ки нишондиҳандаи афзоиши фаъолияти иқтисодӣ ва баланд гардидани иқтисоди истеҳсолӣ мебошад.

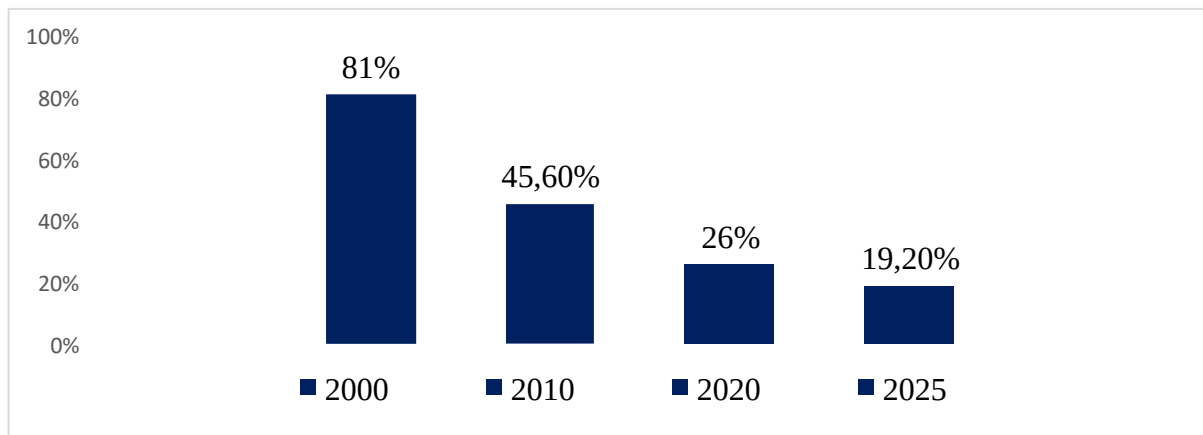
Ҳамзамон, сатҳи таваррум дар сатҳи нисбатан паст (2,4 Ҷоиз) нигоҳ дошта шуда, устувории бозори истеъмолӣ таъмин гардидааст.

Дарачаи бекорӣ 2,0 Ҷоиз буда, вазъи бозори меҳнат нисбатан муътадил арзёбӣ мегардад. Дар соҳаи савдои хориҷӣ ҳаҷми гардиши мол ба 6,82 млрд доллари ИМА расида, афзоиши ҳамкориҳои иқтисодии хориҷиро нишон медиҳад, гарчанде ки ҳаҷми воридот (5,24 млрд доллар) аз содирот (1,58 млрд доллар) зиёд буда, зарурати тақвияти иқтисоди содиротии кишварро таъкид менамояд (ниг.: диаграммаи 1).

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 16-уми декабри с. 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/54181> (санаи мурочиат: 12.08.2026).

Диаграммаи 1.

Тамоюли пастшавии сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2000 – 2025 (бо фоиз)

Нишондиҳандаҳои диаграммаи боло коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатиро дар кишварамон нишон дода, аз 81 фоизи соли 2000 то 19,2 дарсад дар соли 2025 расонида шудааст, ки дар маҷмӯъ 61,8 банди фоизӣ паст гардидааст. Ин раванд аз беҳтар шудани вазъи иҷтимоии аҳоли дар заминаи татбиқи тадбирҳои пайваста ва саривактии сиёсати иҷтимоию иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

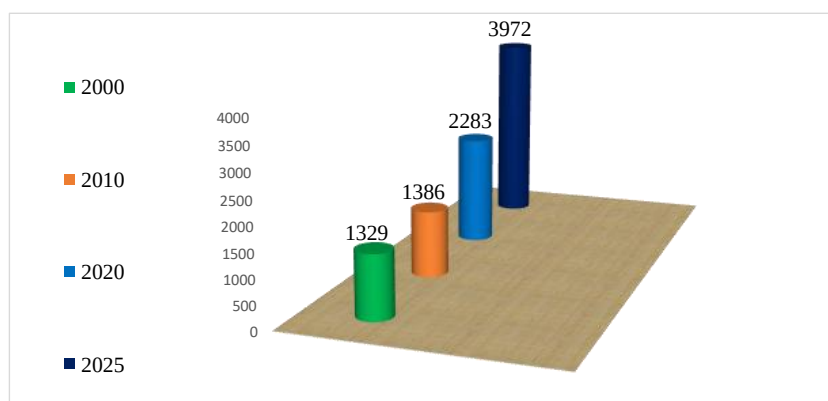
Дар баробари нишондиҳандаҳои зерин соҳаи саноат яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, дар таҳкими иқтисодии истеҳсоли кишвар нақши муҳим дорад. Рушди саноат ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, зиёд гардидани ҳаҷми содирот ва коҳиш ёфтани вобастагии иқтисодиёт аз воридот мусоидат менамояд.

Бо дарназардошти аҳамияти стратегияи соҳа, тайи солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рушди соҳаҳои саноатӣ, аз ҷумла саноати коркард, истихроҷи маъдан ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, аз ҷониби роҳбарияти олии кишвар тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида истодаанд. Дар натиҷаи татбиқи ин тадбирҳо шумораи корхонаҳои саноатӣ сол аз сол зиёд гардида, заминаи мусоид барои афзоиши истеҳсоли маҳсулот ва рушди иқтисодии саноатии кишвар фароҳам омадааст.

Ба фаъолият оғоз намудани корхонаҳои нави истеҳсоли на танҳо ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат намуда, балки ба зиёд гардидани ҳаҷми маҳсулоти ватанӣ ва тақвияти рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ низ таъсири мусбат расонидааст. Ҳамзамон, рушди корхонаҳои саноатӣ дар татбиқи ҳадафи стратегияи саноатикунории босуръати кишвар, баланд бардоштани саҳми саноат дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ нақши муҳим мебозад. (ниг.: диаграммаи 2).

Диаграммаи 2.

Тамоюли афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2000 – 2025

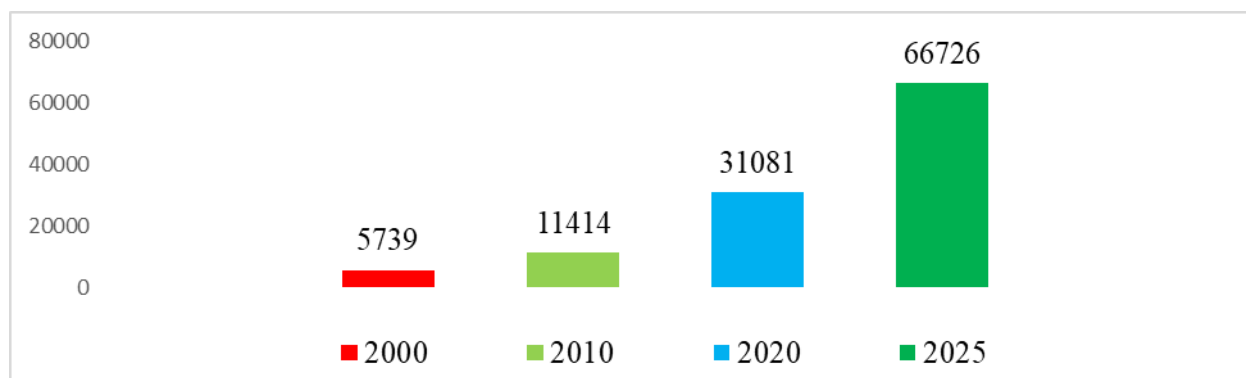

Тибқи маълумоти пешниҳодшуда, шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2000 – 2025 бо тамоюли устувори афзоиш рушд намуда, сол ба сол зиёд шудааст. Аз ҷумла, агар дар соли 2000 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ 1329 ададро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 1386 адад расидааст. Инчунин, соли 2020 бошад, шумораи корхонаҳо ба 2283 адад зиёд шуда, нисбат ба соли 2010 афзоиши назаррасро нишон медиҳад. Дар соли 2025 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ ба 3972 адад расида, нисбат ба соли 2000 тақрибан се маротиба зиёд гардидааст. Ин афзоиш аз татбиқи саривактии ҳадафҳои гузошташудаи Ҳукумати мамлакат, беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ ва вусъат ёфтани фаъолияти истеҳсоли дар иқтисодиёти кишвар шаҳодат медиҳад.

Илова бар ин, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ пеш аз ҳама ҷиҳати бунёди коргоҳу корхонаҳои истеҳсолии муосир бо насби технологияҳои инноватсионӣ арзёбӣ мегардад (ниг.: диаграммаи 3).

Диаграммаи 3.

Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ давоми солҳои 2000 – 2025 (млн. сомонӣ)

Маълумоти мазкур нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000–2025 тамоюли устувори афзоишро нишон додааст. Агар соли 2000 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 5739 млн. сомониро ташкил дода бошад, пас то соли 2010 ин нишондиҳанда ба 11414 млн. сомонӣ расидааст, ки нисбат ба соли 2000 қариб 2 маротиба зиёд мебошад.

Дар соли 2020 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 31081 млн. сомонӣ расида, нисбат ба соли 2010 тақрибан 2,7 маротиба афзоиш ёфтааст. То соли 2025 бошад, ин нишондиҳанда ба 66726 млн. сомонӣ расида, нисбат ба соли 2020 зиёда аз 2,1 маротиба зиёд шудааст.

Илова бар ин, давоми солҳои 2000–2025 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 5739 млн. сомонии соли 2000 то 66726 млн. сомонӣ дар соли 2025 афзоиш ёфта, қариб 11,6 маротиба зиёд гардидааст. Ин нишондиҳанда аз рушди босуръати соҳаи саноат, васеъ гардидани иқтисоди истеҳсоли, таъсиси корхонаҳои нав ва зиёд шудани нақши саноат дар иқтисоди миллӣ шаҳодат медиҳад.

Дар ин радиф, соҳаи энергетика яке аз бахшҳои стратегии иқтисодиёти ҳар як давлат ба ҳисоб рафта, рушди устувори ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ аз фаъолияти самараноки он вобастагии зич дорад. Таъмини мунтазами аҳоли ва корхонаҳои истеҳсоли бо нерӯи барқ барои пешрафти саноат, кишоварзӣ, нақлиёт ва дигар бахшҳои иқтисоди заминаи мусоид фароҳам меорад. Аз ин рӯ, таҳкими иқтисоди энергетикӣ ва истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар маҳсуб меёбад. Қобили қайд аст, ки Тоҷикистон аз лиҳози мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва шароити мусоиди иқлимӣ яке аз кишварҳои дорои имкониятҳои бузурги энергетикӣ ба ҳисоб меравад.

Бо дарназардошти мавҷудияти 280–300 рӯзи офтобӣ дар як сол барои рушди на танҳо гидроэнергетика, балки истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз ҷумла, энергияи офтобӣ, заминаи мусоид фароҳам меорад. Аз ин рӯ, соҳаи энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз самтҳои стратегии рушди миллӣ нақши муҳим дошта, таъмини устувори он ба пешрафти иқтисодиёт, рушди истеҳсолот, беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими истиклоли энергетикӣ кишвар вобастагии мустақим дорад.

Тибқи таҳлилҳои коршиносон, Тоҷикистон аз рӯйи захираҳои гидроэнергетикӣ дар қатори кишварҳои пешсафи ҷаҳон қарор дошта, иқтидори умумии гидроэнергетикӣ он беш аз 527 млрд кВт/соат дар як сол арзёбӣ мегардад. Асоси ин имкониятҳои бузургро дарёҳои пуриқтидори кишвар, аз ҷумла Вахш, Панҷ, Зарафшон ва Сир ташкил медиҳанд, ки дар заминаи онҳо як қатор неругоҳҳои барқии обии хурду бузург сохта ва мавриди истифода қарор дода шудаанд. Аз ҷумла, НБО “Норак” бо иқтидори 3000 МВт, НБО “Бойғозӣ” бо иқтидори 600 МВт, НБО “Сангтӯда-1” ва “Сангтӯда-2” бо иқтидори умумии 890 МВт, НБО “Сарбанд” бо иқтидори 240 МВт, НБО “Қайроққум” бо иқтидори 174 МВт ва дигар неругоҳҳо дар рушди низоми энергетикӣ мамлакат сахми назаррас доранд¹.

Дар баробари ин, сохтмони НБО “Роғун” яке аз бузургтарин лоиҳаҳои стратегӣ дар соҳаи энергетика ба шумор рафта, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақа аҳамияти махсус дорад. Иқтидори лоиҳавии ин неругоҳ 3760 МВт буда, аз 6 агрегати гидроэнергетикӣ иборат мебошад. Ба истифода додани иқтидорҳои пурраи НБО “Роғун” метавонад имконияти истеҳсоли нерӯи барқро ба таври назаррас зиёд намуда, барои рушди соҳаҳои саноат, иқтисодиёт ва афзоиши имкониятҳои содиротии кишвар шароити мусоид фароҳам оварад. Ин иншооти бузург яке аз дастовардҳои муҳими даврони соҳибистиклолӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун заминаи бозғамии таъмини рушди устувори кишвар хизмат хоҳад кард.

Ҳамзамон, дар баробари захираҳои фаровони гидроэнергетикӣ, Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеи рушди дигар манбаъҳои таҷдидшавандаи энергия мебошад. Истифодаи энергияи офтобӣ ва бодӣ, махсусан дар минтақаҳои дурдасту кӯхистонӣ, метавонад ба беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо нерӯи барқ ва гуногунсозии манбаъҳои энергетикӣ мусоидат намояд. Рушди чунин самтҳо барои коҳиш додани вобастагӣ аз як намуди манбаи энергия ва баланд бардоштани устувории низоми энергетикӣ кишвар аҳамияти муҳим дорад.

Дар даврони соҳибистиклолӣ барои расидан ба ҳадафи стратегии миллӣ таъмини истиклоли энергетикӣ ва рушди низоми ягонаи энергетикӣ як қатор лоиҳаҳои бузург амалӣ гардиданд. Масалан, соли 2025 дар кишвар 36 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика ба маблағи 2,7 млрд доллари ИМА татбиқ гардида, 18 лоиҳаи дигар бо маблағи 1,6 млрд доллари ИМА дар марҳилаи амалишавӣ қарор доранд. Натиҷаи ин тадбирҳо афзоиши иқтидори истеҳсоли нерӯи барқ ва беҳтар гардидани имкониятҳои энергетикӣ мамлакат мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар кишвар ҳамагӣ 25 неругоҳи хурду бузург ҷаъолият дошта, имруз бо шарофати Истиклоли давлатӣ, татбиқи саривактии барномаҳои рушди энергетикӣ ва таваҷҷуҳи пайвастаи Ҳукумати кишвар ба ин соҳа, шумораи неругоҳҳои хурду бузурги барқии обӣ, офтобӣ ва бодӣ наздик ба 300 адад расидааст. Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ низ аз 13,98 млрд кВт. соати соли 2000 то 24,2 млрд кВт. соат дар соли 2025 расонида шуд, ки нисбат ба соли 2000-ум 10,22 млрд кВт. соат ё тақрибан 73 дарсад афзоиш ёфтааст.

Бо дарназардошти хусусиятҳои ҳоси сатҳи ҷойгиршавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди ҳудуди онро минтақаҳои кӯҳӣ ва ағбаҳои баланд ташкил медиҳанд, рушди шабакаи роҳҳои нақлиёти автомобилӣ барои таъмини робитаҳои байни

¹ Солиҳов, Ҷ.Б. Рушди соҳаи энергетика ҳамчун омили калидии пешрафти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://mts.tj/?p=3406> (санаи мурочиат: 30.07.2026).

минтақаҳо аҳамияти махсус дорад. Наклиёт ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳими инфрасохтори кишвар нақши «рағҳои ҳаётии иқтисодӣ»-ро иҷро намуда, тавассути он алоқаҳои дохилӣ ва хориҷӣ таъмин гардида, ҳаракати молу маҳсулот, хизматрасониҳо ва рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ амалӣ мегардад.

Дар соли 2025 барои рушди инфрасохтори роҳу нақлиёт ба маблағи умумии зиёда аз 5,4 млрд сомонӣ 236 километр роҳҳои мошингард ва дигар иншооти роҳу нақлиёти сохта ба истифода дода шуданд. Аз ҷумла, роҳҳои «Обигарм – Нуробод» ва «Роғун» бо дарозии умумии 87 километр, роҳи «Қалъаихумб – Ванҷ» ба масофаи 109 километр ва 40 километр роҳҳои байналмилалӣ дар вилояти Суғд мавриди истифода қарор гирифтанд. Ҳамчунин, дар ин давра 30 пули хурду бузург, 5 нақб ва 6 долони зиддитармавӣ бо дарозии умумии 13 километр сохта шуданд, ки барои беҳтар намудани ҳаракати нақлиёт ва таъмини алоқа байни минтақаҳо аҳамияти калон доранд¹.

Дар баробари ин, барои идомаи рушди шабакаи роҳҳо сохтмони як қатор иншооти нави стратегӣ оғоз гардид. Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ироа намуданд, «...Соли 2025-ум дар доираи лоиҳаҳои зикршуда ба маблағи умумии зиёда аз 5,4 миллиард сомонӣ 236 километр роҳҳои мошингард ва дигар иншооти роҳу нақлиёти мутобиқ ба талаботи байналмилалӣ бунёдгардида ба истифода дода шуданд².

Роҳҳои Обигарм – Нуробод ва Роғун ба дарозии умумии 87 километр, 109 километр роҳи Қалъаихумб – Ванҷ, 40 километр роҳҳои байналмилалӣ дар вилояти Суғд, 30 пули хурду бузург, 5 нақб ва 6 долони зидди тарма ба дарозии 13 километр аз ҷумлаи иншооти зикршуда мебошанд.

Ҳоло бунёди 50 километр роҳи Данғара – Гулистон, 33 километр роҳи Гулистон – Фархор ва боз 12 километр роҳҳои байналмилалӣ дар вилояти Суғд ба маблағи умумии 2 миллиард сомонӣ идома дорад.

Соли 2025 сохтмони пули калонтарин дар кишвар аз болои обанбори неругоҳи барқи обии «Роғун» ба дарозии 920 метр ва 3 пули мошингузар ба дарозии 368 метр оғоз гардид, ки маблағи умумии онҳо 900 миллион сомони роҳи ташкил медиҳад.

Соли 2026 сохтмону азнавсозии 300 километр роҳҳои мошингарди байналмилалӣ ҷумҳуриявӣ ба маблағи умумии 3 миллиард сомонӣ оғоз мегардад» [3]

Дар маҷмӯъ, дарозии шабакаи роҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 27 ҳазору 243 километр-ро ташкил медиҳад, ки аз он 14 ҳазору 314 километр роҳҳои истифодаи умумӣ мебошанд. Аз ҷумла, 3 ҳазору 384 километр роҳҳои дорои аҳамияти байналмилалӣ, 2 ҳазору 182 километр роҳҳои ҷумҳуриявӣ ва 8 ҳазору 748 километр роҳҳои маҳаллӣ ба ҳисоб мераванд.

Ин нишондиҳандаҳо собит месозанд, ки рушди инфрасохтори роҳу нақлиёт яке аз самтҳои муҳими сиёсати иқтисодии кишвар буда, барои табдил додани Тоҷикистон ба кишвари транзитӣ ва таҳкими робитаҳои минтақавӣ заминаи устувор фароҳам меорад.

Боркашонӣ аз рӯи намудҳои гуногуни нақлиёт дар солҳои соҳибистиклолӣ ба яке аз самтҳои муҳими рушди иқтисоди миллӣ табдил ёфта, дар таъмини робитаҳои иқтисодии дохилию хориҷӣ, интиқоли молу маҳсулот ва рушди соҳаҳои истехсолӣ нақши муҳим бозидааст (ниг.: ҷадвали 2).

¹ Ҳисоботи фаъолияти соҳаи нақлиёт дар соли 2025. – Душанбе: Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2026.

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 16-уми декабри с. 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/54181> (санаи мурочиат: 12.08.2026).

Чадвали 2.

Боркашонӣ аз рӯи намудҳои гуногуни нақлиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2000 – 2025 (млн. тонна)

№	Намудҳои гуногуни нақлиёт	Солҳо				
		2000	2010	2020	2025	Нимсолаи соли 2026
1	Боркашонӣ – ҳамагӣ	27677	59327,4	85381,9	154833,6	76,5
2	Нақлиёти автомобилӣ	14573	48879,6	79075,9	147391,1	72,5
3	Роҳи оҳан	13102	10445,6	6305,3	7441,4	4,0

Нишондиҳандаҳои чадвал шаҳодат медиҳанд, ки дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи нақлиёт ва хизматрасониҳои боркашонӣ марҳила ба марҳила рушд намуда, ҳаҷми интиқоли бор ба таври назаррас зиёд гардидааст. Агар дар соли 2000 ҳаҷми умумии боркашонӣ 27 677 млн тоннаро ташкил дода бошад, пас дар соли 2025 ин нишондиҳанда ба 154 833,6 млн тонна расидааст. Ин афзоиш натиҷаи рушди соҳаҳои истехсолӣ, васеъ гардидани робитаҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ, беҳтар шудани ҳолати роҳҳо ва таҳкими инфрасохтори нақлиётӣ мебошад.

Дар сохтори низоми нақлиёти кишвар нақлиёти автомобилӣ мавқеи асосиро ишғол намуда, дар интиқоли бор нақши муҳим дорад. Агар соли 2000 ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ 14 573 млн тоннаро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 48 879,6 млн тонна расидааст. Тамоюли афзоиши минбаъдаи он дар соли 2020 то 79 075,9 млн тонна ва дар соли 2025 то 147 391,1 млн тонна идома ёфта, нишон медиҳад, ки нақлиёти автомобилӣ ба яке аз бахшҳои калидии низоми нақлиёти кишвар табдил ёфтааст.

Дар нимсолаи соли 2026 ҳаҷми боркашонӣ тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт 76,5 ҳазор тонна-ро ташкил дода, нақши асосиро дар интиқоли бор нақлиёти автомобилӣ иҷро намудааст. Ҳаҷми боркашонии автомобилӣ ба 72,5 ҳазор тонна расида, мавқеи пешсафи ин навъи нақлиётро дар низоми нақлиёти кишвар нишон медиҳад ва ҳиссаи роҳи оҳан дар боркашонӣ 4,0 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад.

Афзалияти рушди нақлиёти автомобилӣ на танҳо ба имконияти дастрас намудани минтақаҳои кӯҳистон, чандирии ҳаракат ва қобилияти интиқоли бор ба масофаҳои гуногун вобаста мебошад, инчунин дар бунёд ва таҷдиди роҳҳои дорои аҳамияти байналмилалӣ, ки ба таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ ва пайвастиҳои кишвар ба бозорҳои минтақавӣ мусоидат мекунанд, арзёбӣ мегардад.

Дар баробари рушди соҳаҳои саноат, нақлиёт ва энергетика, кишоварзӣ ҳамчун яке аз бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳимро ишғол намуда, аҳамияти стратегияи ин соҳа пеш аз ҳама бо нақши он дар таъмини амнияти озуқаворӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва рушди устувори деҳот алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, таъмини амнияти озуқаворӣ аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ҳамчун яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида, дар ҳамаи стратегияҳо ва барномаҳои рушди миллӣ мавқеи калидӣ касб намудааст.

Дар солҳои аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати таҳкими амнияти озуқаворӣ, истифодаи самараноки захираҳои замин ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аҳоли тадбири муҳими давлатӣ амалӣ гардид. Дар доираи ин иқдом ба шахрвандони кишвар дар ду марҳила дар маҷмӯъ 75 ҳазор гектар замини кишоварзӣ ҷудо карда шуд.

Аз чумла, соли 1995 50 ҳазор гектар ва соли 1997 боз 25 ҳазор гектар замин барои истифодаи шахсӣ ва рушди хоҷагидорӣ аҳоли тақсим гардид¹. Минбаъд ин қитъаҳои замин бо номи “заминҳои президентӣ” маъруф шуданд. Тақсимои заминҳои мазкур дар шароити душвори иқтисодиву иҷтимоии солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба аҳоли имконият фароҳам овард, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро афзоиш дода, сатҳи худтаъминкунӣ бо маводи озуқавориро беҳтар намоянд.

Ҳанӯз, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 21-уми декабри соли 2021 таъкид намуданд, ки “Ҳанӯз дар солҳои оғози истиқлолият, яъне дар солҳои бисёр вазнини 1992–1998 Ҳукумати мамлакат бо мақсади таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти озуқа ва пешгирӣ кардани гуруснагӣ 75 ҳазор гектар заминро ҳамчун заминҳои президентӣ тақсим намуд”².

Зикр бояд дошт, ки чудо гардидани заминҳои президентӣ дар даврае амалӣ гардид, ки Тоҷикистон ба хатари гуруснагӣ ва бухрони амиқи иҷтимоӣ иқтисодӣ мувоқеҳ буд. Ин иқдоми стратегӣ имконият фароҳам овард, ки қисми зиёди аҳоли бо истифода аз заминҳои дастрас талаботи аввалияи худро ба маҳсулоти озуқаворӣ таъмин намоянд ва дар натиҷа, сатҳи таъминоти аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ тадриҷан беҳтар гардида, барои рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ ва таҳкими амнияти озуқаворӣ заминаҳои воқеӣ ба вучуд омаданд.

Дар натиҷаи амалисозии чунин сиёсати давлатӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба таври назаррас афзоиш ёфта, саҳми соҳа дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ бештар гардид. Рушди истеҳсолоти кишоварзӣ барои таъмини корхонаҳои саноати коркард бо ашёи хоми ватанӣ низ мусоидат намуда, робитаи байни соҳаҳои кишоварзӣ ва саноатро тақвият бахшид. Аз ҳамин лиҳоз, рушди баҳши аграрӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз модели аграрӣ саноатӣ ба модели саноатӣ аграрӣ арзёбӣ мегардад.

Дар баробари ин, масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ имрӯз на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки барои ҷомеаи ҷаҳонӣ низ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад. Афзоиши босуръати аҳолии ҷаҳон, тағйирёбии иқлим, маҳдуд гардидани захираҳои табиӣ, низоъҳои геополитикӣ ва ҳалалдор шудани занҷираҳои байналмилалӣ таъминот масъалаи дастрасии аҳоли ба маводи ғизоиро ба яке аз мушкилоти глобалӣ табдил додаанд. Тибқи маълумотҳои созмонҳои байналмилалӣ, беш аз 850 миллион нафар сокинони ҷаҳон то ҳол аз гуруснагӣ ва норасоии ғизо ранҷ мебаранд, ки ҳалли ин мушкилот ҳамоҳангсозии талошҳои давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ ро тақозо менамояд (ниг.: қадвали 3).

Қадвали 3.

**Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2000 – 2025
(млн. сомонӣ)**

№	Нишондиҳанда	Солҳо				
		2000	2010	2020	2025	Нимсолаи соли 2026
1	Маҳсулоти умумии кишоварӣ	13424,2	28245,5	53235,2	88006,3	28831,3
2	Растанипарварӣ	9975,4	20420,3	36919,4	57173,0	18267,4
3	Чорвопарварӣ	3448,8	7825,2	16315,8	30833,3	10563,9

¹ Суханронӣ дар чаласаи ботантана ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатӣ. 08-уми сентябри с. 2021 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/23918> (сани мурочиат: 23.07.2026).

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 21-уми декабри с. 2021 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/24850> (санаи мурочиат: 21.07.2026).

Маълумоти чадвал нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000–2025 тамоюли устувори афзоишро нишон додааст. Агар соли 2000 ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ 13424,2 млн. сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2025 ин нишондиҳанда ба 88006,3 млн. сомонӣ расида, зиёда аз 6,5 маротиба зиёд гардидааст.

Дар сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ саҳми асосиро соҳаи растанипарварӣ ташкил медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли он аз 9975,4 млн. сомонӣ дар соли 2000 то 57173,0 млн. сомонӣ дар соли 2025 афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, рушди соҳаи чорвопарварӣ низ назаррас буда, ҳаҷми истеҳсоли он аз 3448,8 млн. сомонӣ то 30833,3 млн. сомонӣ расидааст.

Дар моҳҳои январ-июни соли 2026 ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ 28,8 млрд сомонӣ-ро ташкил дода, нақши муҳимми соҳаи кишоварзиро дар рушди иқтисодиёти кишвар нишон медиҳад. Дар сохтори истеҳсоли кишоварзӣ ҳиссаи асосиро растанипарварӣ ташкил дода, ҳаҷми он ба 18,3 млрд сомонӣ расидааст. Ҳамзамон, истеҳсоли маҳсулоти чорвопарварӣ ба 10,6 млрд сомонӣ баробар гардида, афзоиши саҳми ин самт дар таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти озуқавориро нишон медиҳад. Дар маҷмӯъ, нишондиҳандаҳои шашмоҳаи соли 2026 аз идомаи рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи имкониятҳои истеҳсолии он шаҳодат медиҳанд.

Таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар солҳои 2000–2025 аз рушди устувори иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Дар ин давра, ҳаҷми Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, даромади аҳоли, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, истеҳсоли нерӯи барқ, ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ ва интиқоли бор ба таври назаррас афзоиш ёфта, ҳамзамон сатҳи таваррум, бекорӣ ва камбизоатӣ коҳиш ёфтааст. Ин тағйиротҳо натиҷаи татбиқи пайгириҳои ислоҳоти иқтисодӣ, беҳтар гардидани муҳити сармоягузорӣ, рушди бахши хусусӣ ва амалисозии ҳадафҳои стратегии миллӣ мебошанд.

Натиҷаҳои таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиклолӣ раванди мураккаб ва марҳилавиро дар бар гирифта, аз бартараф намудани оқибатҳои бухрони солҳои аввали истиқлол то ташаккули модели нави рушди иқтисодӣ идома ёфтааст. Дар марҳилаи аввал масъалаи асосӣ барқарор намудани сулҳу субот, эҳёи истеҳсолот, ташкили низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ ва фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқиву институтсионалии иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб мерафт. Баъд аз таъмини Ваҳдати миллӣ ва устувори сиёсӣ имкониятҳои татбиқи ислоҳоти васеи иқтисодӣ, рушди бахши хусусӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва амалисозии лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ фароҳам гардиданд.

Таҳлили нишондиҳандаҳои оморӣ собит месозад, ки сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ ба самти таъмини рушди устувор, таҳкими иқтисодии истеҳсоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли равона гардидааст. Афзоиши ҳаҷми Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, рушди соҳаи энергетика ва густариши шабакаи нақлиётӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки иқтисоди миллӣ марҳилаи нави рушдро оғоз намудааст. Дар баробари дастовардҳои бадастомада, зарурати ҳалли як қатор масъалаҳои муҳим, аз ҷумла баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, рушди соҳаҳои коркард, коҳиш додани вобастагӣ аз воридот, васеъ намудани имкониятҳои содиротӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ боқӣ мемонад.

Дар шароити тағйирёбии иқтисоди ҷаҳонӣ ва афзоиши рақобати байналмилалӣ, таъмини рушди минбаъдаи иқтисоди Тоҷикистон тақозо менамояд, ки имкониятҳои дохилии истеҳсоли самаранок истифода гардида, сармояи инсонӣ, илм ва технологияҳои муосир ҳамчун омилҳои асосии рушди дарозмуддат тақвият дода шаванд. Ҳамзамон, идомаи татбиқи ҳадафҳои стратегии миллӣ, бахусус саноатикунории босуръат, таъмини истиқлоли энергетикӣ, рушди инфрасохтор ва таҳкими амнияти озуқаворӣ метавонад барои гузариши иқтисодиёти кишвар ба марҳилаи нави рушд заминаи устувор фароҳам оварад.

Ҳамин тавр, тайи 35 соли соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист, сарфи назар аз мушкилоти вазнини солҳои аввали истиқлол, аз ҷумла, ҷанги шаҳрвандӣ ва бӯхрони амиқи иқтисодӣ, пояҳои устувори иқтисоди миллӣ ва давлатдорӣ навини худро таҳким бахшад. Барқарор гардидани сулҳу субот, татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва роҳандозии барномаҳои стратегии давлатӣ барои таҳкими заминаҳои рушди устувори кишвар мусоидат намуданд. Афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, рушди соҳаҳои саноат, энергетика, нақлиёт ва кишоварзӣ аз самаранокии сиёсати иқтисодии давлат шаҳодат медиҳанд.

Илова бар ин, Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун давлати сулҳҷӯ, тараққиҳоҳ ва ҷонибдори ҳамкориҳои созанда мавқеи шоиста касб намуда, бо пешниҳоди ташаббусҳои муҳими байналмилалӣ дар самти ҳифзи захираҳои об, тағйирёбии иқлим ва рушди устувор эътибори баланд пайдо кард. Имрӯз Тоҷикистон ҳамчун узви фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳалли мушкилоти глобалӣ ва минтақавӣ саҳми арзанда гузошта, сиёсати хориҷии мутавозин ва созандаи худро пайгириона амалӣ менамояд. Дастовардҳои 35 соли истиқлолият шаҳодати равшани онанд, ки мардуми Тоҷикистон таҳти роҳбарии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳи бунёдкорӣ, пешрафт ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллиро бо муваффақият идома медиҳанд.

Дар баробари дастовардҳои бадастомада, рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ тақозо менамояд, ки иқтидори истеҳсолӣ бештар тақвият ёфта, саноатикунони босуръат, ҷалби сармоягузорӣ, рушди соҳибкорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ идома дода шавад. Татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди кишвар то соли 2030 метавонад барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт, бештар намудани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи бозэтимод фароҳам оварад.

**ТАҲҚИҚОТИ ИЛМИИ АДЪЮНКТОН, АСПИРАНТОН, ДОКТОРАНТОН,
УНВОНЧЎЁН ВА МАГИСТРАНТОН**
**НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АДЪЮНКТОВ, АСПИРАНТОВ, ДОКТОРАНТОВ,
СОИСКАТЕЛЕЙ И МАГИСТРАНТОВ**

УДК 2+3+34

**ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НЕЗАКОННОГО РЕЛИГИОЗНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ НА ПРОЦЕСС СТАБИЛЬНОГО
РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД ПРИОБРЕТЕНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ**

**САБАБУ ШАРОИТҲОИ ЗУҲУРОТИ ТАЪЛИМОТИ ҒАЙРИҚОНУНИИ ДИНӢ ВА ТАЪСИРИ МАНФИИ
ОН БА РУШДИ МУЪТАДИЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РАВАНДИ БА ДАСТ ОВАРДАНИ
ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ**

БОБОЕВ АМИРКУЛ РАХМОНОВИЧ

Соискатель Академии МВД Республики Таджикистан / Унвонҷӯи Академияи ВҚД
Ҷумҳурии Тоҷикистон

E-mail: mahmadvov.2014@mail.ru

Одним из основных системообразующих факторов возникновения терроризма и экстремизма на пространстве государств Центральноазиатского региона, включая Республику Таджикистан, является незаконное религиозное обучение детей и подростков догмам ислама, которое быстрыми темпами набирает оборот на пространстве этих государств.

Мусульманский мир с периода своего зарождения и до наших дней сталкивается с различными противоречиями и вызовами духовно-идейного содержания, стержнем которых остается противодействие религиозным учениям и школам различных теологических течений, способствующих возникновению религиозного радикализма и экстремизма. И это вполне объяснимо, поскольку любое вероучение неизменно пытается утвердить собственное главенство над остальными религиозными системами.

Анализ сложившейся обстановки в данном направлении показывает, что религиозный радикализм в Республике Таджикистане выступает дестабилизирующим фактором и несет угрозу для всех слоев общества, особенно несовершеннолетних детей и молодежи, так как создаёт препятствия устойчивому прогрессу государства.

Наряду с подрывной деятельностью практически всех запрещенных религиозных организаций против конституционного строя Таджикистана с использованием различных религиозных идей, главным фактором роста радикализации общества в период приобретения государственной независимости республики является незаконное (подпольное) религиозное обучение детей и подростков, т.е., организация обучения религиозно-экстремистского характера в неофициальных мечетях, медресе (религиозных школах), а также в зарубежных теологических центрах и по Интернету в тайной или открытой форме.

Необходимо отметить, что радикализация таджикского общества началась еще в конце 80-х и начале 90-х годов XX века, после распада СССР и краха коммунистической идеологии, когда место идеологического вакуума заполнила исламская идеология. В октябре 1990 года на базе подпольной организации «Возрождение исламской молодежи» была образована Партия исламского возрождения (далее – ПИВ). В 1978 году в период учебы в нелегальных

религиозных школах ваххабиты Таджикистана, при содействии мусульманских духовников, подпольно поддерживающих связь с зарубежными клерикальными организациями, объединились с целью обучения и пропаганды исламской культуры (вероучения) и в 1980 году была образована указанная молодежная организация.

Лидеры и активисты ПИВ, получившие образование на радикальных религиозных догмах, под прикрытием религии приступили к политизации ислама и борьбе за власть. С этой целью они начали «ускоренную» исламизацию населения республики и при содействии ТЭО ПИВ и их зарубежных покровителей, подростки и молодежь республики стали массово увлекаться изучением религиозной экстремистской литературы в незаконно созданных частных религиозных школах и медресе при мечетях, которые стали бесконтрольно возникать по всей территории страны.

С учетом того, что «Молодые люди – достаточно простая мишень для идеологов и сторонников радикального ислама в силу свойственных молодежи психолого-поведенческих качеств, таких, как наивность, доверчивость, импульсивность, упрощенный взгляд на жизнь, склонность к авантюризму, желание повысить свой социальный статус и (или) стать частью большей социальной группы, ... все это ... способствует ориентации на ... социальный статус лиц, разделяющих радикальную идеологию, усвоению радикального мировоззрения и в последующем вовлечению в террористическую и экстремистскую деятельность»¹, возникла практика отправки подростков в террористическо-экстремистские лагеря исламских стран, где они получали религиозное обучение и проходили усиленную идеологическую обработку, настраивающую на «джихад».

В тот период (первые годы государственной независимости) в республике не существовало надлежащей идеологии, способной противостоять экспансии исламского экстремизма. Большой интерес вызывала нелегально попадавшая в руки верующих литература ваххабитского толка (авторами которых являлись знаменитые исламские богословы-идеологи таких организаций, как «Ихвон-ул-муслимин», братьев Мухаммад и Сайид Кутб, Хасан аль-Банно), а превращение «очищенной веры» (салафийской течения) в государственную идеологию Королевской Саудовской Аравии, стал для местных верующих глубоко символичным примером².

С учетом возникшего политического хаоса, в 90-е годы в Таджикистане активизировалась экстремистская деятельность и масштабы ее влияния расширились. Во всех регионах республики открылись нелегальные религиозные школы и медресе, где духовные лидеры (официальные и неофициальные) и самозванные муллы обучали подростков слепому следованию искаженным религиозным воззрениям и канонам воинствующего ислама. В результате неконтролируемого процесса незаконного религиозного обучения, сформировалась достаточно большая радикально настроенная прослойка общества, а выпускники исламских учебных заведений составили основной контингент деструктивных сил и участвовали в гражданской войне на стороне исламских экстремистов. По мнению отдельных исследователей, «верующим человеком легко управлять, обречь его на самопожертвование и убийство, освятив его высшей целью, по-настоящему религиозный человек потенциально готов к терроризму, потому что если он погибнет в священной войне, убивая неверных, то другой мир будем заведомо лучше здешнего»³.

В настоящее время в Таджикистане, впрочем, как и в других странах Центральноазиатского региона, радикализация несовершеннолетних детей, подростков и молодежи осуществляется эмиссарами по Интернету (как правило, через социальные сети). «К сожалению,

¹ Тесля, Ю.Г. Причины радикализации мусульманской молодежи государств-участников СНГ / Ю.Г. Тесля // Актуальные проблемы противод. терр. и иным проявлениям экстремизма на простр. СНГ. Сборн. научн. статей и материалов. – М.: НИЦ России, 2022. – С. 51.

² Назиров, Д.Н., Назиров, Н.Д. Терроризм религиозных экстремистов: понятие, сущность, истоки, факторы активизации и проблемы противодействия. – Душанбе, 2021. – С. 411.

³ Ильин, И.А. О сопротивлении злу силою. Серия: русская классика. – Москва: АСТ, 2026. – 288 с.

со стороны отдельных лиц, проблема отделения религиозных объединений от государства среди населения неправильно истолковываются как противостояние светского государства с религией, утверждая, что государство вытесняет религию из жизни общества. В результате, наиболее наивные люди становятся жертвами лживых слов псевдо-проповедников»¹.

Это явление стало одной из актуальных проблем по распространению религиозного радикализма и экстремизма в регионе. Конечной целью любого такого объединения является нанесение духовного ущерба путём массового распространения религиозного экстремизма, исламизации общества, дестабилизации обстановки путём разжигания межрелигиозной вражды. Такая деятельность нарушает религиозные права и свободы граждан республики, подрывает основы её конституционного строя и угрожает национальной безопасности. В связи с этим, Х.С. Сафарзода правильно отмечает, что «Несвоевременное реагирование на указанные способы распространения экстремистской идеологии приводит к совершению насильственных форм экстремизма в виде убийств, причинения вреда разной тяжести здоровью граждан, массовым беспорядкам, вооруженным мятежам, вплоть до насильственного изменения конституционного строя и захвата власти по экстремистским мотивам»².

Известно, что незаконное религиозное обучение способствует экстремистской идеологии, являясь первым шагом к терроризму. Поэтому правоохранительные органы РТ активно предотвращают попытки организации нелегального теологического воспитания и образования, закрывая подпольные школы и медресе. Кроме того, пресекается выезд граждан республики в зарубежные страны с целью незаконного обучения и последующего возможного их вступления в ряды террористических, экстремистских и радикальных организаций. Большая часть из таких обучающихся, выехавших из РТ по различным каналам, возвращены на родину.

Практика показывает, что использование незаконного религиозного образования (далее – НРО) в качестве инструмента достижения целей, приводит к радикализации традиционных сообществ и отрицанию светских ценностей общественного развития. В этом плане, незаконное религиозное обучение является основной причиной появления в идеологии общества крайних взглядов на светское мировоззрение, а также вербовки граждан РТ в ряды МТО. Так, только в 2023 году выявлено 1092 факта незаконного религиозного обучения и предотвращено обучение 31 273 детей и подростков³. Анализ выявленных фактов присоединения молодых граждан Таджикистана к МТО показывает, что свыше 80% из них являются выпускниками теологических учебных заведений.

В 2024 году в социальной сети Instagram, в группе «Исламские вопросы» выявлена спящая ячейка, состоящая из 6 несовершеннолетних подростков, занимающихся распространением идеологии религиозного экстремизма. Двое из задержанных оказались наиболее радикальными и способствовали вербовке своих сверстников, призывали людей к поддержке палестинского народа и к участию в войне («джихад») против Израиля⁴.

Боевые действия в Сирийско-Иракской зоне привели к формированию целых семейств террористов. На основании поручения Президента республики, компетентными органами Таджикистана в рамках специальной гуманитарной операции в период 2022-2024 гг. из зон террористической активности репатриированы 426 женщин и возвращены 188 несовершеннолетних детей⁵. Данный контингент лиц в период своего нахождения в указанной террористической зоне со стороны боевиков «ИГ» был привлечен к обязательному религиозному

¹ Гладышев-Лядов, В. Социальные сети как инструмент для пропаганды экстремизма / В. Гладышев-Лядов // Обзор НЦПТИ. - 2013. - № 2 (июнь). - С. 29.

² Сафарзода, Х.С. К вопросу о концептуальных основах правовой квалификации экстремизма криминальных мер противодействия экстремистской преступности в Республики Таджикистан / Х.С. Сафарзода // Наука и безопасность. – 2025. – № 3 (13).. - С. 113.

³ Интервью председателя Национального антитеррористического комитета, Директора ФСБ РФ Бортникова А.В. // Вестник Национального антитеррористического комитета. - 2021. - № 2 (26).

⁴ Информационно-аналитические материалы ГКНБ РТ. 2023 г.

⁵ Информационно-аналитические материалы ГКНБ РТ. 2024 г.

обучению, что привело в конечном счете к сильнейшей идеологической обработке в духе джихадизма.

Компетентными органами республики в отношении данной категории лиц разработан комплекс реабилитационных мероприятий и совместно с исполнительными органами власти республики была оказана всесторонняя помощь для социальной адаптации и реинтеграции. Членами созданной совместной рабочей группы, включающей педагогов, медиков, социологов и психологов, проводится их поэтапная дерадикализация, а также прививание им идей и навыков светского образа жизни.

Социализация (дерадикализации) этих лиц осуществляется в таких направлениях, как определение психологического состояния и диагностика психического здоровья; проведение персональных бесед психологами; организация школьного обучения в соответствии с госпрограммой; организации досуга, культурные программы, развивающие игры; проведение бесед с представителями духовенства, объяснение сути религии, её нетерпимости к террору. Проводимые работы в целом способствовали постепенной дерадикализации данной категории и принятию ими устоев светского общества.

Следует подчеркнуть, что радикализация детей и молодежи имеет свои внутренние и внешние причины и факторы. К внутренним можно отнести:

- комплекс проблем социально-экономического характера;
- незаконное религиозное обучение детей/подростков и молодежи;
- недостаточность религиозных и светских знаний у определенной части населения;
- наличие таджикских репатриантов, по разным причинам находившихся (проживавших) в исламских странах, обучавшихся в зарубежных исламских центрах;
- подпольная деятельность «спящих ячеек» МТО и РЭО;
- трудовая миграция и т.д.

Необходимо отметить, что «Как особая социальная программа, религиозный экстремизм порождается самим обществом, его комплексными проблемами и является показателем несовершенства современных общественных отношений»¹.

К внешним факторам можно отнести экспорт экстремистских идей из отдельных стран Ближнего Востока, пропагандистскую деятельность МТО, запрещенных в РТ и использование ими информационно-коммуникационных технологий для рекрутирования в свои ряды.

Практика показывает, что использование религиозного обучения как инструмента достижения целей, приводит к поэтапной радикализации традиционных сообществ и отрицанию ими светских ценностей общественного развития. После исследования сущности религиозного экстремизма в современном обществе, А.И. Муминов сделал правильный на наш взгляд вывод о том, что «В современных условиях детей нельзя отдавать на закланье муллам. Всецело отдать воспитание подрастающего поколения муллам, значит и в настоящем, и в будущем не ожидать от него ничего конструктивного, созидательного и перспективного»².

Таджикский философ С. Наврузов в этой связи очень точно указывает, что «Оказавшись вне образовательной сферы деятельности государства, часть молодежи попадает под влияние духовенства, которое воспитывает их не в духе созидательности, а покорности. ...Самое «лучшее», что дают им муллы – это то, что их готовят к покорности и обучают их к религиозно-экстремистскому ремеслу. Образованная молодежь открыта к сочувствию и добру, чем необразованная»³.

В этом плане, можно с уверенностью отметить, что незаконное религиозное обучение является основной причиной появления в идеологии общества крайних взглядов на светское

¹ Муминов, А.И. Религиозный экстремизм: сущность и явления, формы проявления и пути их решения в постоянно меняющемся современном обществе / А.И. Муминов. – Душанбе: ТНУ, 2018. - С. 198.

² Там же. - С. 114.

³ Наврузов, С. Потребительство. – Душанбе, 2014. - С. 158.

мировоззрение, а также вербовки граждан РТ в ряды МТО. Обучение детей и подростков в исламских учебных центрах представляет особой угрозой, так как анализ выявленных фактов присоединения молодых граждан Таджикистана к МТО показывает, что свыше 80% лиц, попавших под влияние радикальных исламских течений, являются выпускниками теологических учебных заведений. Таким образом, опасность НРО состоит в том, что она порождает фанатизм, на основе которого и существует религиозный экстремизм и процветает терроризм.

С учетом ужесточения уголовного и административного наказания за незаконное религиозное обучение в РТ, фанатично настроенные граждане республики посредством территории третьих стран все еще переправляют таджикских подростков и молодежь в зарубежные исламские страны.

Росту радикализации общества в республике способствует и учение «салафизма»*. В Таджикистане под влиянием незаконного религиозного обучения идеи салафизма происходит переформатирование традиционных религиозных отношений, внедрение чуждой религиозной экстремистской идеологии, поскольку салафитские радикалы в своих НРО в качестве нарративов также используют перефразированные аяты из Корана, оправдывающие терроризм и насильственный экстремизм. В частности, для обоснования джихада используются дословные интерпретации ряда аятов Корана. Здесь хочется вспомнить слова Людвига Фейербаха, который подчеркивал, что «Даже искажения, подделки, клевета были во все времена обычными вещами для религиозного усердия: теолог безбоязненно жертвует истинной в пользу своей веры, даже с общими понятиями о долге он расстаётся во благо своих особых, религиозных интересов»¹.

Одной из внешних угроз считается воздействие на информационную среду, с целью формирования и навязывания общественного мнения извне. В этом плане зарубежные теологические учреждения целенаправленно культивируют незаконное религиозное образование, а также распространение литературы религиозно-экстремистского характера в онлайн-режиме. «Верующие, неудовлетворенные формальной стороной традиционного ислама, не могут получить у имамов каких-либо познаний и поэтому обращаются к другим проповедникам. А проповедники у салафитов, по их (бывших членов религиозно-экстремистских групп) словам, «проповедуют интереснее» ..., которое существенно точнее отражает большое количество богословских понятий и становится для многих более понятным»².

Осознавая всю важность и актуальность противодействия распространения радикальных экстремистских и террористических явления, в том числе, среди молодежи, впервые в странах Центральной Азии были приняты национальные стратегия Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы, на 2020-2025 годы, а также план действий по их реализации. А в феврале 2026 года утверждена Стратегии по предупреждению экстремизма и терроризма в Республике Таджикистан на период до 2040 года³.

Также, решениями Верховного Суда Республики Таджикистан на территории республики официально запрещена деятельность 29 террористических/экстремистских организаций.

Рассматривая данное социальное явление как потенциально опасное, в целях усиления эффективных мер по её выявлению и предотвращению, правоохранным органам рес-

* Незаконно действующее религиозное течение «Салафия» было запрещено на основании решения Верховного Суда Республики Таджикистан от 8 января 2009 года, а 8 декабря 2014 года признано религиозно-экстремистским течением и запрещено на территории Республики Таджикистан.

¹ Фейербах, Л. История философии. Собрание произведений в 3-х томах. Том 3. - М., 1967. - С. 2.

² Баримбеков, Н.Ж., Мамонов, В.В. О социально-психологических детерминантах радикализации молодежи салафитских групп / Н.Ж. Баримбеков, В.В. Мамонов // Партнерство государства, общ-го сектора и делового сообщества в борьбе с терроризмом – безопасность через диалог, согласие и взаимодействие. Материалы междунаучно-практ. конф. - Минск, 2014. – С. 29.

³ Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Стратегии по предупреждению экстремизма и терроризма в Республике Таджикистан на период до 2040 года» от 26 февраля 2026 г., № 73.

публики необходимо изучить практический опыт стран-участников СНГ по борьбе с незаконным религиозным обучением детей и подростков, практики эффективных способов по предотвращению использования данной категории лиц в экстремистско-террористической деятельности.

Для предотвращения вовлечения подростков в деятельность МТЭО, соответствующие уполномоченные госорганы должны принимать действенные меры по повышению уровня их знаний о религиозном радикализме, экстремизме как пагубного результата НРО и о невосполнимых их последствиях. В этом плане необходимо постоянное взаимодействие с молодёжными общественными структурами для профилактики и предупреждения распространения идей терроризма и экстремизма, периодически проводить мониторинг обстановки среди детей, подростков, школьников, студентов, особенно лиц, подверженных религиозным догмам в результате незаконного религиозного обучения и на их основе принять соответствующие действенные меры.

Правительство РТ и уполномоченные государственные органы республики, в целях улучшения социальных условий таджикских трудовых мигрантов, предотвращения привлечения их и членов их семей к незаконному религиозному обучению, по согласованию с госорганами страны пребывания целесообразно принять всевозможные действенные меры.

С целью пресечения активности НРО, проводимое через социальные сети, правоохранительным органам республики следует рассмотреть вопросы, связанные с своевременной законно обоснованной блокировкой таких ресурсов, в том числе, совместно с зарубежными партнерами в рамках региональных и международных организаций (ШОС, АТЦ СНГ и т.д.). принятие мер по ограничению доступа к информационным ресурсам, на которых размещается экстремистская информация.

Необходимо отметить, что важным условием обеспечения стабильности и взаимопонимания в обществе, правомерного поведения граждан и предупреждения радикальных настроений, является формирование высокой политической культуры и социально-правовой защищенности членов общества. В этом примечателен взгляд исследователя А.И. Муминова, который отмечает, что «Воспитание является мощным духовным средством антиэкстремистской борьбы, независимо от того, к какой из мировых религий экстремисты принадлежат... Наличие четких мировоззренческих позиций в сознании людей позволяет верно оценивать происходящие политические события, правильно выражать к ним свое отношение, видеть смысл и цели своей деятельности... Сегодня необходимо целостное, скоординированное антиэкстремистское воспитание граждан, формирование у них истинных религиозных чувств, любви к своему народу, уважительного отношения к любому человеку, сохранение и забота о своих культурных и религиозных традициях, понимание высокой социальной ответственности перед прошлым, за настоящее и будущее»¹.

Учитывая то, что стержневыми устоями национальной и государственной безопасности являются наука, культура, образование, обучение и воспитание, в учении Главы государства, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона вопрос воспитания молодежи имеет приоритетное значение и охватывает все факторы формирования человека. Однако центральное место в нём занимает духовно-нравственное воспитание².

Противостоять незаконному религиозному обучению для национальной и государственной безопасности республики является важнейшей задачей всех граждан страны в сотрудничестве со всеми государственными органами, включая местные органы власти и правоохранительные органы. В связи с этим, Основатель мира и национального единства, Президент Республики Таджикистан, Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон обращаясь к обществу, особо подчеркивал, что «Формирование и эффективное использование челове-

¹ Муминов, А.И. Религиозный экстремизм: сущность и явления, формы проявления и пути их решения в постоянно меняющемся современном обществе / А.И. Муминов. – Душанбе: ТНУ, 2018. - С. 213.

² Ятимов, С. Мудрость и стиль государственного управления. – Душанбе: Ганч, 2019. - С. 119.

ского потенциала, решение социальных проблем, в том числе учёбы и воспитания подрастающего поколения в духе гордости за национальную государственность и, наконец, достижение достойного уровня и качества жизни населения являются первостепенными задачами, к выполнению которых должны сообща и коллективно стремиться все государственные структуры, органы и члены общества»¹.

Таким образом, одной из причин религиозной радикализации, способствующей формированию угроз безопасности личности, общества и государства, является распространение радикальных концепций путем организации незаконного религиозного обучения, направленного на формирование готовности молодых мусульман к применению насилия для достижения конкретных целей. Исходящая от неё угроза заключается в том, что, экстремистская активность в сфере НРО может быть использована различными политическими силами как инструмент воздействия на ситуацию в стране, в том числе, в интересах иностранных государств, преследующих враждебные цели, таких как, ослабление суверенного государства, дестабилизация социально-политической обстановки и насильственного захвата власти.

В целом, НРО в Таджикистане, наряду с другими негативными формами религиозного экстремизма, проявляя себе как потенциально опасное и весьма сложное социально-политическое явление, представляет собой реальную опасность светскому государственному строю Республики Таджикистан и требует необходимости выработки эффективного механизма сопротивления и разработки действенных мер по его предотвращению со стороны уполномоченных государственных органов и субъектов борьбы с экстремизмом. НРО выступает серьёзным дестабилизирующим фактором и несет в себе угрозу для всех слоев общества, особенно несовершеннолетним детям, подросткам и создаёт преграду стабильному прогрессу государственной безопасности, так как может служить и являться социальной базой терроризма. Доказательством тому может служить тот факт, что на передней линии фронта для «возрождение истинного ислама» и его защиты от посягательств иноверцев находятся члены международных исламских экстремистских организаций, 95% которых составляют выпускники незаконных религиозных школ и зарубежных исламских медресе.

Неофициальное религиозное образование (в любых его проявлениях), порождая ложное ощущение свободы выбора в духовной сфере, притупляет нравственное чувство у молодого верующего, провоцирует враждебность к людям с иными взглядами, подавляет независимость мышления и базовые права личности, подрывает национальную идентичность и самосознание, а также искажает подлинную суть веры. Поэтому, если не пресечь расширение этого явления, в перспективе можно прогнозировать рост деструктивной активности религиозно-экстремистских организаций, направленной против конституционных основ Республики Таджикистан как независимого, демократического и светского государства.

¹ Мудрые мысли и изречения Президента Республики Таджикистан, Основателя мира и национального единства, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона (на тадж. яз). – Душанбе: Контраст, 2017. - С. 248.

ТДУ 343.2

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНСТИТУТИ ОШТӢ ШУДАН БО ЧАБРДИДА ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ПРИМИРЕНИЯ С ПОТЕРПЕВШИМ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

НАСРИДДИНЗОДА ИЛОҲИҶОН САФАР

*Унвонҷӯи Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
сармутахассиси шӯъбаи назорати ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба
номи Абуалӣ ибни Сино / Соискатель Института государства и права Национальной
академии наук Таджикистана, главный специалист отдела правового контроля
Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибни Сино
E-mail: nasridinzodai@mail.ru*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 9-уми сентябри соли чорӣ 35-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил мегардад. Дар тӯли ин давра дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла, дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ тағйироти куллӣ ба вуҷуд омадааст.

Агар дар давраи шӯравӣ сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ пеш аз ҳама, ба ҷазодихӣ нигаронида шуда бошад, пас дар давраи соҳибистиклолӣ тамоюли гузариш ба равишҳои инсондӯстонаи адолати ҷиноятӣ, аз ҷумла ба консепсияи «адолати барқароркунанда» (restorative justice), равшан ба назар мерасад. Ин тамоюл на танҳо дар сатҳи қонунгузорӣ, балки дар сатҳи фарҳанги ҳуқуқи ҷомеа низ инъикос ёфтааст, зеро сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ тадриҷан аз афзалияти ҷавобгарии ҷазодиханда ба таъмини ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии ҷабрдида ва барқарор намудани адолати иҷтимоӣ равона гардидааст.

Яке аз намунаҳои равшани ин раванд - институти оштӣ шудан бо ҷабрдида мебошад, ки имрӯз дар моддаи 73-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КҶ ҚТ) мустаҳкам гардидааст. Моҳияти ин институт дар он ифода меёбад, ки давлат дар ҳолатҳои муайян, бо дарназардошти хусусият ва дараҷаи хавфнокии кирдор, воқеияти ҷабронии зарари расонидашуда ва иродаи озодона изҳорнамудаи ҷабрдида, метавонад шахсро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намояд. Ин механизм имконият медиҳад, ки на танҳо манфиати давлат, балки манфиати қонунии ҷабрдида низ ба таври воқеӣ ба назар гирифта шавад, ки худ тағйири назарраси сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбат ба мақом ва нақши ҷабрдида дар мувофиқаи ҷиноятӣ маҳсуб мешавад.

Мубрамияти мавзӯи мазкур на танҳо аз аҳаммияти амалии институти оштӣ шудан бо ҷабрдида бармеояд, балки аз зарурати ҷамъбасти илми роҳи 35-солаи рушди илми ҳуқуқи ҷиноятии Тоҷикистон низ вобаста аст. Маҳз дар давраи Истиқлолият илми ҳуқуқшиносии ватанӣ рушди босуръат пайдо намуда, масъалаҳои назариявӣ амалии институти мазкур мавриди таҳқиқи ҷамъонамӣ ба қарор гирифтанд. Илова бар ин, таҷрибаи 35-сола имкон дод, ки на танҳо дастовардҳо, балки камбудӣҳо ва мушкилоти боқимонда низ ба таври ҳолисона муайян карда шаванд, то заминаи мустаҳкам барои марҳилаи навбатии рушди қонунгузорӣ фароҳам ояд.

Мақсади таҳқиқотамон ин таҳлили ҷамъбасти марҳилаҳои ташаккули таърихӣ институти оштӣ шудан бо ҷабрдида дар қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон дар давраи Истиқлолият, гузаронидани таҳлили муқоисавӣ бо давлатҳои ИДМ ва Аврупо, инчунин баррасии масъалаҳои муосир ва дурнамои такмили минбаъдаи қонунгузорӣ мебошад.

Барои ноил шудан ба ин мақсад вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

1) муайян намудани марҳилаҳои асосии рушди институти оштӣ шудан бо ҷабрдида дар давраҳои соли 1991 то имрӯз;

- 2) баррасии саҳми олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар рушди назариявии он;
- 3) гузаронидани таҳлили муқоисавии қонунгузории давлатҳои ИДМ ва Аврупо;
- 4) муайян намудани мушкилоти амалии татбиқи институт нисбат ба гурӯҳҳои осебпазир;
- 5) таҳияи пешниҳодҳои мушаххас оид ба такмили қонунгузорӣ.

Барои дарки бунёди ин институт зарур аст, ки аввал ба решаҳои таърихии он назар андозем.

Санади кодификатсионии ҳуқуқи ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон, ки соли 1961 қабул шуда буд, дар маркази низоми танзими ҳуқуқии худ манфиати давлатро қарор дода, ҷабрдидаҳо пеш аз ҳама ҳамчун манбаи далел дар муҳофизат мешинохт, на ҳамчун субъекти дорони ғарби мустақили ҳуқуқ¹. Дар доираи чунин муносибати ҳуқуқӣ, оштии шудани ҷабрдидаҳо бо шахси содиркунандаи ҷиноят танҳо аҳамияти маҳдуди муҳофизат дошта, ҳамчун асоси умумии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ эътироф намегардид. Ин муносибат моҳиятан инъикоскунандаи фалсафаи умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ шӯравӣ буд, ки дар он манфиати ҷамъиятӣ ва давлатӣ болотар аз манфиати шахсии иштирокчиёни мушаххаси муҳофизат қарор дошт.

То соли 1991 қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон қисми таркибии низоми ягонаи ҳуқуқи ҷиноятӣ Иттиҳоди Шӯравӣ буд, ки дар он мафҳуми «ҷабрдида» асосан ҳамчун иштирокчиёни дуҷумлаҳои муҳофизат ҷиноятӣ баррасӣ мешуд ва механизми мустақили озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштии шудани ҷабрдидаҳо дар шакли имрӯза вучуд надошт. Дар адабиёти он давра ҷабрдидаҳо асосан ҳамчун иштирокчиёни муҳофизат ҷиноятӣ арзёбӣ мегардид, ки нақши ӯ ба додани нишондод ва иштирок дар амалҳои алоҳидаи муҳофизат маҳдуд буда, қабули қарор оид ба ҳалли масъалаи парвандаи ҷиноятӣ пурра ба салоҳияти мақомоти давлатӣ тааллуқ дошт.

Баъди ба даст омадани Истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1991 ва қабули Конституцияи нав дар соли 1994, ки ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро ҳамчун арзиши олии эътироф намуд² ва заминаи конституционӣ барои ислоҳоти бунёдии қонунгузории ҷиноятӣ фароҳам омад. Эътирофи конституционии инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ ҳамчун арзиши олии маъноӣ онро дошт, ки минбаъд ҳама соҳаҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла ҳуқуқи ҷиноятӣ, бояд аз мавқеи таъмини манфиатҳои шахс, на танҳо манфиати давлат, бознигарӣ карда шаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар солҳои аввали бадаст овардани Истиқлолият (1991–1997) раванди ислоҳоти қонунгузории ҷиноятӣ дар шароити мураккаби ҷанги шахрвандӣ ва бесуботии сиёсӣ-иҷтимоӣ сурат мегирифт, ки ин омилҳои объективӣ таъхир дар татбиқи концепсияҳои нави инсондӯстонаи ҳуқуқи ҷиноятӣ гардид. Дар ин давра афзалияти асосии давлат таъмини бехатарӣ ва барқарор намудани тартиботи ҷамъиятӣ буд, аз ин рӯ, ислоҳоти амиқи концептуалии қонунгузории ҷиноятӣ то ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ имконнопазир монд.

Марҳилаи ҳалқунанда дар ин раванд қабули ҚҚ ҚТ аз 21-уми майи соли 1998, № 574 ба ҳисоб меравад, ки дар он бори аввал дар таърихи қонунгузории миллӣ моддаи алоҳида - моддаи 73 ба институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштии шудани ҷабрдидаҳо бахшида шуд³. Қабули ин Кодекс на танҳо як санади алоҳидаи қонунгузорӣ буд, балки натиҷаи мантиқии раванди дарозмуддати бознигарии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ давлати ҷавони соҳибистиқлол маҳсуб мешуд.

Дар марҳилаи аввали амалии ин Кодекс (солҳои 1998–2009), институти мазкур бештар хусусияти умумӣ дошт ва механизми муҳофизатии татбиқи он ба таври муфассал

¹ Кодекси ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон аз 17-уми августи соли 1961 (аз эътибор соқит шуд).

² Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06-уми ноябри с. 1994 (бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016) // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.05.2026).

³ Ниг.: моддаи 73 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми майи с. 1998, № 574 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1998, № 9, м. 68, м. 69, № 22, м. 306 (дар таҳрири Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.12.2025, № 2205, 17.12.2025, № 2206, 17.06.2026, № 2259).

танзим нашуда буд. Ин ҳолат дар амалияи судӣ ва прокурорӣ баъзан боиси мушкилот мегардид, зеро мақомоти ҳифзи ҳуқуқ роҳнамои возеҳи мурофиавӣ надоштанд, ки иродаи озодонаи тарафайн чӣ гуна бояд тасдиқ ва ба расмият дароварда шавад.

Ин ҳолигиرو қисман Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КМҶ ҶТ) аз 3-юми декабри соли 2009 пур намуд, ки тартиби расмӣ катъи парвандаи ҷиноятӣ дар робита ба ошӣ шуданро мушаххас намуд¹. Дар ин санад муқаррароти мушаххас оид ба тартиби пешниҳод ва баррасии дархост дар бораи катъи парванда бо сабаби ошӣ шудан бо ҷабрдида, инчунин салоҳияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ин самт муайян карда шуданд, ки ин худ гувоҳи сифати баланди техникаи қонунгузорӣ дар давраи мазкур буд.

Марҳилаи навбатии рушд бо тағйиру иловаҳои минбаъда ба қонунгузори ҷиноятӣ алоқаманд буда, дар доираи онҳо ҷиноятҳое, ки ҳангоми онҳо татбиқи ошӣ иҷозат дода мешавад, инчунин талаботи мушаххас нисбат ба ризоияти ихтиёрии ҷабрдида тақмил дода шуданд. Ба ин восита, дар давоми 35 сол институти ошӣ шудан бо ҷабрдида аз меъёри умумии эълонӣ ба механизми мушаххаси ҳуқуқӣ, ки шартҳои мушаххаси татбиқро дар бар мегирад, табдил ёфт. Ин раванди тадриҷӣ тақмил нишон медиҳад, ки қонунгузор дар давоми се даҳсола пайваста кӯшиш намудааст, ки байни манфиатҳои давлат, ҷабрдида ва шахси гунаҳкор мувозинати оқилона таъмин намояд.

Рушди амалии қонунгузорӣ дар давраи Истиқлолият ҳамзамон бо ташаккули самти илмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ сурат гирифт. Барои дарки амиқи табиати ҳуқуқии ин институт, зарур аст, ки ба афкори назариявии олимони ватанӣ ва хориҷӣ таваҷҷуҳ намоём.

Ба андешаи Наумов А.В., институти мазкур яке аз зухуроти намоёни сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣи инсондӯстона мебошад², дар ҳоле ки Рарог А.И. бар он назар аст, ки он дорои хусусияти мураккаби ҳуқуқӣ буда, ҳам унсурҳои ҳуқуқи моддӣ ва ҳам мурофиавиро дар бар мегирад³. Ин ду мавқеи илмӣ, гарчанде аз ҷиҳати таъкид фарқ мекунанд, дар маҷмӯъ якдигарро пурра мекунанд ва имкон медиҳанд, ки институти ошӣ ҳамчун падидаи мураккаби ҳуқуқӣ, на танҳо ҳамчун меъёри алоҳидаи қонунгузорӣ, дарк карда шавад.

Дар илми хориҷӣ низ рушди назарии консепсияи адолати барқароркунанда ба ин институт таъсири назаррас расонидааст. Ҳовард Зер, яке аз асосгузори ин назария, қайд менамояд, ки ҷиноят пеш аз ҳама ба одамон ва муносибатҳои байни онҳо зарар мерасонад ва воқуниш ба он бояд ба барқарорсозии ин муносибатҳо равона карда шавад⁴. Ҷон Брейтуэйт бошад, аҳамияти ҷалби ғаъоли ҷабрдида ва гунаҳкорро ба раванди ҳалли муноқиша таъкид мекунад⁵, дар ҳоле ки Марк Умбрейт натиҷаи асосии оштиро дар барқароршавии эҳсоси адолат дар ҷабрдида мебинад⁶. Ин се назарияи барҷаста дар маҷмӯъ заминаи назариявии адолати барқароркунандаро ташкил медиҳанд, ки бевосита ба фаҳмиши муносири институти ошӣ шудан бо ҷабрдида дар қонунгузори милли таъсир расондааст.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣи ватанӣ низ дар солҳои охир таҳқиқоти назарраси марбут ба ин мавзӯъ анҷом дода шуданд, ки саҳми назарраси олимони ватаниро дар рушди назариявии институти мазкур нишон медиҳанд.

Аз ҷумла, Фатозода А.А. дар таҳқиқотҳои худ масъалаҳои назариявии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва асосҳои озод қардан аз ҷавогарии ҷиноятиро мавриди таҳлил қарор дода-

¹ Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри с. 2009, № 564 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2009, № 12, мод. 815, мод. 816; с. 2010, № 7, мод. 551; (дар таҳрири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.01.2024, № 2017).

² Наумов, А.В. Российское уголовное право: курс лекций. - М.: Юрлитинформ, 2004. - С. 412-418.

³ Рарог, А.И. Уголовное право России. Общая часть: учебник. - М.: Проспект, 2008. - С. 526-532.

⁴ Zehr, H. Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice. Scottsdale, PA: Herald Press, 1990. - Pp. 181-192.

⁵ Braithwaite, J. Crime, Shame and Reintegration. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. - Pp. 55-74.

⁶ Umbreit, M.S. The Handbook of Victim Offender Mediation. San Francisco: Jossey-Bass, 2001. - Pp. 17-35.

аст¹. Яке аз асосгузори назарияи илмӣ назорати прокурорӣ дар Тоҷикистон, профессор Мелкумов В.Г., заминаи назариявии умумиро фароҳам овард, ки минбаъд барои таҳқиқи механизмҳои алтернативии ҳалли масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ, аз ҷумла институти ошӣ шудан бо ҷабрдида, замина гардид².

Дар натиҷаи ин таҳқиқоти умумӣ ва таҷрибаи ватанӣ муайян карда шуд, ки ошӣ шудан бо ҷабрдида дар қонунгузори Тоҷикистон на танҳо ҳамчун асоси озод кардан аз ҷавобгарӣ, балки ҳамчун механизми мустақили ҳуқуқӣ бо таркиби хоси худ иштироки ду субъект, ризоияти ихтиёрӣ ва ҷуброни зарар баррасӣ мешавад.

Дар адабиёти ҳуқуқии муосир баҳси илмӣ оид ба мустақилияти институти ошӣ шудан бо ҷабрдида ҳамчун асоси алоҳидаи озод кардан аз ҷавобгарӣ ҳанӯз ба анҷом нарасидааст. Тарафдорони мустақилияти он бар он назаранд, ки институти мазкур дорои таркиби пурраи мустақил, иштироки ду субъекти алоҳида (гунаҳкор ва ҷабрдида), ризоияти ихтиёрии тарафайн ва ҷуброни воқеии зарар мебошад, ки ин маҷмӯи хусусиятҳо аз дигар асосҳои озод кардан аз ҷавобгарӣ (масалан, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор) фарқ мекунонад. Муҳолифони ин нуқтаи назар бошанд, қайд менамоянд, ки аломатҳои зикршуда, дар воқеъ, дар бисёр асосҳои дигари озод кардан аз ҷавобгарӣ низ воমেҳуранд, аз ин рӯ ҷудо кардани ошӣ шудан бо ҷабрдида ба категорияи алоҳида на ҳамеша аз ҷиҳати илмӣ пурра асоснок аст.

Аз нигоҳи муаллиф, дар шароити Тоҷикистон, ки м. 73 ҚЧ ҚТ маҷмуи мустақил ва мушаххаси шартҳои татбиқи институтро (содир намудани ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна, ошӣ шудани ихтиёрии ҷабрдида ва талофӣ намудани зарари расонидашуда) пешбинӣ менамояд, мавқеи аввал бештар асоснок ба назар мерасад. Маҳз ҳамин хусусияти мустақили меъёрӣ, ки аз эътирофи танҳо номии институт дар қонунгузорӣ фарқ мекунад, моҳияти воқеии онро ҳамчун асоси мустақили озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ муайян менамояд. Чунин ҳулоса натиҷаи рушди ҷандинсолаи илми ҳуқуқшиносии ватанӣ мебошад.

Ҳамзамон бо рушди дохилии институти мазкур, таҳлили муқоисавии таҷрибаи давлатҳои ҳамсоя ва аврупоӣ аҳамияти назариявӣ амалӣ дорад, зеро он имконият фароҳам меорад, ки самаранокӣ ва хусусиятҳои танзими ҳуқуқии Тоҷикистон дар соҳаи мазкур дар заминаи стандартҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ муайян карда шавад.

Таҳлили муқоисавии қонунгузори давлатҳои пасошӯравӣ нишон медиҳад, ки дар аксари онҳо институти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби ба ошӣ шудан бо ҷабрдида дар шакли ҳуқуқии ба таҷрибаи Тоҷикистон наздик пешбинӣ ва рушд ёфтааст. Аз ҷумла, ҚЧ Федератсияи Россия дар м. 76 механизми монандеро пешбинӣ менамояд³. Ҳамин тавр, кодификатсионии ҚЧ Ҷумҳурии Қазоқистон (м. 68)⁴, ҚЧ Ҷумҳурии Ўзбекистон (м. 66)⁵ ва ҚЧ Ҷумҳурии Қирғизистон (м. 66)⁶ низ асосҳои монандро дар бар мегиранд.

Ин шабоҳати назаррас гувоҳи он аст, ки давлатҳои минтақа, сарфи назар аз роҳҳои гуногуни рушди сиёсӣ, дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳулосаи умумӣ оид ба за-

¹ Фатозода, А.А. Процессуализация специальных оснований освобождения от уголовной ответственности по примечаниям к статьям Особенной части Уголовного кодекса Республики Таджикистан / А.А. Фатозода // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право». – 2026. – № 1. – Т. 26. – С. 23-29.

² Мелкумов, В.Г. Советская прокуратура и проблемы общего надзора: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В.Г. Мелкумов. – Душанбе, 1971. – 36 с.

³ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/

⁴ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г., № 226-V // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id=31575252&ysclid=mub0zvxlk6498245597

⁵ Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-XII // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30421110

⁶ Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127(Введен в действие Законом Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 126) // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/112309/edition/24614/ru?ysclid=mub14s5dgg738877637>

рурати инсондӯстгардонии муносибати ҳуқуқӣ нисбат ба шахси содиркунандаи ҷиноят дар ҳолати ошӯи шудан бо ҷабрдида расидаанд.

Дар давлатҳои Аврупо бошад, муносибат ба ин институт фарқи назаррас дорад. Дар Олмон, тибқи параграфи 153а-и КМҶ Ҷумҳурии Федеративии Олмон, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо шартҳои муайян метавонад дар заминаи ошӯи шудан бо ҷабрдида ва барқарор намудани муносибатҳои байни ҷинояткору ҷабрдида амалӣ гардад¹. Ин механизм на танҳо ҳамчун воситаи ҳуқуқӣ, балки ҳамчун қисми муҳими низоми миёнаравии ҷиноятӣ (Täter-Opfer-Ausgleich) татбиқ мешавад. Дар Фаронса низ моддаи 41-1-и КМҶ ба прокурор ваколат медиҳад, ки то оғози парванда ҷораҳои алтернативиро, аз ҷумла озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятиро бо сабаби ошӯи шудан бо ҷабрдида татбиқ намояд².

Фарқи асосии ин равишҳо дар тарзи ташкили механизми ошӯи шудан бо ҷабрдида ифода меёбад. Дар давлатҳои Аврупо ошӯи шудан бештар тавассути хадамот ва сохторҳои махсуси миёнаравӣ амалӣ мегардад, дар ҳоле ки дар аксари давлатҳои ИДМ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин раванд асосан хусусияти мустақими байни тарафҳо буда, низоми **институтсионалӣ** миёнаравӣ ҳанӯз ба таври кофӣ рушд наёфтааст.

Мавҷудияти хадамоти касбии миёнаравӣ дар кишварҳои Аврупо имкон медиҳад, ки раванди ошӯи шудан на танҳо ҳамчун созиши мустақими байни тарафҳо, балки ҳамчун раванди ҳуқуқии танзимшаванда таҳти роҳбарии мутахассисони соҳа амалӣ гардад. Ин ҳолат кафолатҳои иловагии таъмини ихтиёрии ризоияти тарафайн, баробарии мавқеи иштирокчиён ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии ҷабрдидаву шахси содиркунандаи ҷиноятро фароҳам меорад.

Бо назардошти ин таҷриба, метавон хулоса намуд, ки яке аз самтҳои муҳими тақмили минбаъдаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад таъсиси хадамоти давлатии миёнаравии ҷиноятӣ ё хадамоти ғайридавлатии миёнаравӣ бо танзим ва назорати давлатӣ бошад. Ташаққули чунин низом дар марҳилаи минбаъдаи рушди давлати соҳибистиклол бо истифода аз таҷрибаи мусбати давлатҳои Аврупо метавонад ба тақмили механизми татбиқи институти ошӯи шудан бо ҷабрдида ва рушди унсурҳои адолати барқароркунанда мусоидат намояд.

Бо вучуди дастовардҳои назаррас, таҳлили таҷрибаи 35-солаи татбиқи институти мазкур нишон медиҳад, ки дар баробари натиҷаҳои мусбат, масъалаҳои ҳалталаб низ боқӣ мондаанд, ки махсусан ба зарурати таҳкими кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои гурӯҳҳои осебпазир вобаста мебошанд.

Тадқиқоти ташкилотҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон нишон медиҳад, ки дар парвандаҳои вобаста ба зӯроварии хонаводагӣ мақомоти дахлдор баъзан ба институти ошӯи ҳамчун механизми расмӣ қатъи таъқиби ҷиноятӣ муносибат намуда, бидуни арзёбии ҳамаҷонибаи озодии воқеии иродаи ҷабрдида аз татбиқи он истифода мебаранд. Чунин ҳолат метавонад хавфи ҷиддӣ ба вучуд орад, зеро дар шароити зӯроварии хонаводагӣ, ки аксаран бо вобастагии эмотсионалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии байни тарафҳо ҳамроҳӣ менамояд, розигии зохирии ҷабрдида барои ошӯи на ҳамеша ифодакунандаи иродаи воқеан озод ва мустақил мебошад³.

Стандартҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсияи Истанбул⁴ ва Эъломияи СММ оид ба принципҳои бунёдии адолат барои ҷабрдидагонӣ ҷиноят (1985)¹, инчунин,

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия - Strafprozessordnung (StPO)- Научно-практический комментарий и перевод текста закона // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://docviewer.yandex.ru/view/>.

² Code de procédure pénale, принят в 1958 г. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/French_code_of_criminal_procedure

³ Human Rights Watch. “Violence with Every Step”: Weak State Response to Domestic Violence in Tajikistan. – New York: Human Rights Watch, 2019. – Pp. 25–40.

⁴ Ниг.: Моддаҳои 48, 56 Конвенсияи Шурои Аврупо оид ба пешгирӣ ва мубориза бар зидди зӯроварӣ нисбат ба занон ва зӯроварии хонаводагӣ (Конвенсияи Истанбул), 2011.

Дастурҳои СММ оид ба адолат дар парвандаҳои марбут ба қўдакони ҷабрдида ва шохиди ҷиноят (2005)², талаб менамоянд, ки дар ҳолатҳои марбут ба гурӯҳҳои осебпазир санҷиши иловагии моҳияти ихтиёрии ризоият гузаронида шавад. Ин талабот аз он бармеояд, ки гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла, занони қурбонии зўроварии хонаводагӣ, қўдакон, ашхоси маъюб ва солхўрдагон - дар муносибат бо шахси гунаҳкор аксаран дар мавқеи нобаробари иҷтимоӣ, психологӣ ё иқтисодӣ қарор доранд, ки бидуни қафолатҳои иловагӣ метавонад ба сўиистифода аз институти ошӣ оварда расонад.

Дар қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз механизми расмӣ чунин арзёбии фарқкунанда пешбинӣ нашудааст. Моддаи 73 КҶ ҚТ барои ҳамаи ҳолатҳои татбиқи институти ошӣ шудан бо ҷабрдида меъёри ягонаи ҳуқуқиро муқаррар менамояд ва хусусиятҳои гурӯҳҳои осебпазирро ба таври махсус ба инобат намегирад. Ин ҳолат зарурати таҳияи меъёрҳои иловагиро ба миён меорад, ки бояд барои чунин гурӯҳҳо қафолатҳои махсуси ҳуқуқӣ таъмин намоянд. Дар сурати набудани чунин танзими меъёрӣ, амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ бештар ба таҷрибаи касбӣ ва баҳодиҳии субъективии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ таъя менамояд, ки ин худ қафолати пурраи ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои гурӯҳҳои осебпазирро таъмин карда наметавонад.

Мушкилоти дигари амалӣ ба вазъи иқтисодии тарафҳо алоқаманд аст. Дар шароити нобаробарии амиқи иқтисодӣ байни гунаҳкор ва ҷабрдида, розигии охирин ба ошӣ метавонад натиҷаи фишори бавосита бошад, на озодии воқеии ирода. Барои мисол, агар ҷабрдида аз ҷиҳати молиявӣ вобастагӣ ба шахси гунаҳкор дошта бошад ё дар ҳолати зарурати ғаврии маблағ қарор дошта бошад, пешниҳоди ҷуброни зарар аз ҷониби гунаҳкор метавонад ба таври ғайримустақим ба қарори ӯ таъсир расонад, ҳатто агар расман ҳама шартҳои ризоияти ихтиёрӣ риоя шуда бошанд.

Илова бар ин, дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ баъзан ҳолатҳое ба мушоҳида мерасанд, ки мақомоти дахлдор бо мақсади коҳиш додани сарбории мурофиавӣ ё бехтар намудани нишондиҳандаҳои омӯрӣ метавонанд ба истифодаи институти ошӣ шудан ҳамчун воситаи нисбатан соддаи қатъи парвандаҳо майл намоянд, бидуни арзёбии ҳамаҷонибаи манфиатҳои воқеии ҷабрдида ва санҷиши озодии иродаи ӯ. Чунин муносибат метавонад моҳияти аслии институти мазкурро таъмини адолати воқеӣ барои ҷабрдида, барқарор намудани муносибатҳои вайроншудаи иҷтимоӣ ва таъмини тавозуни манфиатҳои тарафҳоро заиф гардонад ва онро ба механизми маҳдуди мурофиавии коҳиши сарбории мақомоти давлатӣ табдил диҳад.

Бо дарназардошти натиҷаҳои таҳлили гузаронидашуда, барои марҳилаи минбаъдаи такмил ва рушди институти ошӣ шудан бо ҷабрдида дар қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудани як қатор самтҳои мушаххаси такмили ҳуқуқӣ зарур мебошад:

1) Ба моддаи 73 КҶ ҚТ бояд меъёри иловагӣ дохил карда шавад, ки барои парвандаҳои марбут ба зўроварии хонаводагӣ ва ҷабрдидагони хурдсол тартиби иловагии санҷиши ихтиёрии ризоиятро пешбинӣ намояд. Чунин санҷиш метавонад дар шакли муоинаи иловагии психологӣ ё мусоҳибаи алоҳида бо ҷабрдида, бидуни ҳузури шахси гунаҳкор, ба амал бароварда шавад, то таъсири эҳтимолии фишор ба ҳадди ақал расонида шавад.

2) Зарурати ташаккули муносибати ягонаи судӣ оид ба татбиқи институти ошӣ шудан бо ҷабрдида ба назар мерасад. Дар ин замина, тавассути санади тавзеҳии Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон масъалаҳои вобаста ба арзёбии ихтиёрии ризоияти тарафҳо, воқеияти ошӣ шудан ва ҷуброни зарари расонидашуда, инчунин хусусиятҳои татбиқи ин институтро дар амалияи судӣ равшан намуд.

¹ Ниг.: Бандҳои 4–7 Эълومияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба принципҳои бунёдии адолат барои ҷабрдидагони ҷиноят ва сўиистифода аз қудрат: қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ 40/34 аз 29-уми ноябри с. 1985.

² Ниг.: Бандҳои 10–15 Дастурҳои СММ оид ба адолат дар парвандаҳои марбут ба қўдакони ҷабрдида ва шохиди ҷиноят: қатъномаи Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ 2005/20.

3) Дар дурнамои рушди минбаъдаи институт метавон масъалаи таъсиси хадамоти давлатии миёнаравии ҷиноятиро баррасӣ намуд, ки фаъолияти он бо иштироки мутахассисони соҳаи ҳуқуқ, равоишноӣ ва дигар самтҳои марбута ба роҳ монда шавад. Чунин хадамот метавонад барои таъмини хусусияти ихтиёрӣ, баробарӣ ва самаранокии раванди ошғӣ шудан мусоидат намуда, таҷрибаи мусбати давлатҳои Аврупоро дар самти адолати барқароркунанда инъикос намояд.

4) Барномаҳои таълимӣ барои судяҳо, прокурорҳо ва муфаттишон оид ба усулҳои муайян намудани моҳияти ихтиёрии ризоият, бахусус дар парвандаҳои марбут ба гурӯҳҳои осебпазир, таҳия ва татбиқ карда шаванд.

Ба ҳамин тартиб, таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки дар давоми 35 соли Истиқлолияти давлатӣ институти ошғӣ шудан бо ҷабрдида роҳи назарраси ташаккулро тай намуд аз набудани меъёри мустақил дар қонунгузории даврони шуравӣ то мустақкам гардидан дар м. 73 КҶ ҚТ соли 1998 ва тақмили минбаъдаи он дар доираи ислоҳоти КМҶ ҚТ солҳои 2009 ва баъд аз он.

Таҳлили назариявӣ нишон дод, ки ин институт дар қонунгузории Тоҷикистон хусусияти мустақили ҳуқуқӣ дорад ва аз дигар асосҳои озод қардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо таркиби ҳоси худ иштироки ҳатмии ду субъект, ризоияти ихтиёрии тарафайн ва ҷаброни воқеии зарар фарқ мекунад. Ин ҳулоса натиҷаи мустақими рушди 35-солаи илми ҳуқуқшиносии ватанӣ буда, саҳми назарраси олимони ватанӣ ва хориҷиро дар шакл гирифтани концепсияи муосири институт нишон медиҳад.

Таҳлили муқоисавии таҷрибаи давлатҳои ИДМ ва Аврупо собит намуд, ки гарчанде Тоҷикистон аз ҷиҳати сохтори меъёрии институт бо аксари давлатҳои минтақа шабоҳати назаррас дорад, аз ҷиҳати рушди инфрасохтори институтсионалии миёнаравӣ аз таҷрибаи пешрафтаи давлатҳои Аврупо ҳанӯз ақиб мемонад. Дар айни замон, таҳлили масъалаҳои муосир нишон дод, ки ҳифзи гурӯҳҳои осебпазир дар доираи татбиқи институти ошғӣ шудан ҳанӯз ниёз ба тақмили ҷиддии қонунгузорӣ дорад.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки роҳи 35-солаи ташаккули институти ошғӣ шудан бо ҷабрдида дар қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон намунаи барҷастаи он аст, ки ҷӣ гуна давлати ҷавони соҳибистиклол тавонист дар доираи кӯтоҳи таърихӣ аз мероси ҳуқуқии шуравӣ ба сӯи низоми ҳуқуқии мутобиқ ба стандартҳои муосири байналмилалӣ ҳаракат кунад. Тақмили минбаъдаи ин институт, бахусус, дар самти ҳифзи гурӯҳҳои осебпазир ва рушди инфрасохтори миёнаравӣ, метавонад заминаи муҳими марҳилаи навбатии рушди давлати ҳуқуқбунёди соҳибистиклоли Тоҷикистон гардад.

ТДУ 342.5:32.019.51

ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМҲОИ СИЁСИЮ ҲУҚУҚИИ РУШД ВА ТАҚМИЛИ ИМИҶИ СИЁСИИ ДАВЛАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ
ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ИМИДЖА В ТАДЖИКИСТАНЕ**

САЛОМЗОДА НЕКРӢЗ МАҲМАДҲОҶА

*Унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ / Соискатель
Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки*

E-mail: nekruzi.mahmadkhoja@mail.ru

Дар шароити муосири Тоҷикистон татбиқи сиёсати муназзам ва ҳамоҳанг дар самти ташаккули имиҷи сиёсии давлати миллӣ ҳамчун як самти муҳим дар

идораи давлатӣ арзёбӣ гардида, барои расидан ба чунин ҳадаф, на танҳо иқдомҳои ҷудогона ё ҷорабиниҳои муваққатӣ таъсир мушахас мерасонанд, балки фаъолияти пайваста ва ҳамохангшудаи ниҳодҳои давлатӣ аҳамияти калон дорад. Ҳамзамон, ин раванд иштироки дигар субъектҳои иҷтимоӣ ва сиёсиро низ истисно намекунад ва саҳми онҳо метавонад ба рушди умумии он мусоидат намояд.

Бояд қайд намоем, ки дар қатори унсурҳои асосии механизми ташаккули имичи сиёсии давлати Тоҷикистон ҷузъҳои зерин мақоми махсус доранд: фаъолияти муассир ва самараноки давлати ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ, интиҳобот, ҳамохангсозии манфиатҳо, низоми ҳизбӣ, низоми ҳуқуқӣ, оппозитсияи сиёсӣ, воситаҳои ахбори омма ва ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Ҳамаи ин механизмҳо дар марҳилаи кунунӣ барои давлати Тоҷикистон на танҳо ҷиҳати ташаккули имичи сиёсии муосир зарурианд балки барои таъмини иҷрои самараноки вазифаҳои асосии давлатӣ низ ба таври объективӣ хидмат менамоянд. Бинобар ин, баррасии муфассали баъзе аз механизмҳои зикршуда аҳамияти махсус пайдо мекунад. Беҳуда нест, ки дар муҳоҳисаҳои илмӣ, бахусус дар солҳои охир, мафҳуми давлати ҳуқуқбунёд ба таври ғайри мавриди баррасӣ қарор мегирад, зеро он ҳамчун мафҳуме арзёбӣ мешавад, ки робитаи диалектикии давлат ва ҳуқуқро ба таври оптималӣ инъикос намуда, имконияти таъсири муассири чунин ҳамбастагиро ба рушди муосири ҷомеа фароҳам меорад.

Дар тавзеҳи ин нукта Юзвиков В.А. дар таҳқиқоти худ таъкид менамояд, ки «...дар шуури ҷамъиятӣ ҳарчи бештар ин андеша тақвият меёбад, ки давлати ҳуқуқбунёде, ки бар принсипҳои демократӣ асос ёфтааст, метавонад ҳамчун воситаи муассири танзими низоҳои дар ҷомеа баамаломеда, инчунин барои таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ хидмат намояд»¹.

Чунончи, дар моддаи 1 Конститутсияи Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ буда, дорои шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ мебошад»². Ин муқаррарот дар мавриди мавҷудияти давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон асосҳои назариявӣ онро мустаҳкам сохта дар марҳилаи кунунӣ ҳамчун яке аз самтҳои рушди давлатдорӣ ва таҳаввули ҷомеа баррасӣ бояд баррасӣ гардад. Дар ин замина, он метавонад ҳамчун яке аз унсурҳои ташаккул ва тақмили имичи сиёсӣ ва ҳуқуқи давлати миллӣ арзёбӣ гардад.

Бо вучуди тағйирёбии нақши давлат дар сохтори иҷтимоӣ ва сиёсӣ, дар адабиёти илмӣ маъмулан қайд мешавад, ки дар шароити муосир нақши давлат дар ҷаҳон дар бисёр самтҳо аҳамияти муҳимро нигоҳ медорад. Дар чунин шароит, вазифаҳои асосии давлатҳои миллӣ одатан ба идоракунии захираҳо ва фароҳам овардани шароити зарурӣ барои фаъолияти устувори ҷомеа марбут доништа мешаванд.

Илова бар ин, бояд таъкид кард, ки дар Тоҷикистон волеияти ҳуқуқ тавассути Конститутсия ва қонунҳои миллӣ таъмин гардида, онҳо дар тамоми қаламрави кишвар қувваи олии ҳуқуқӣ дошта, мутобиқи муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳолат заминаи муҳими ҳуқуқӣ барои таҳкими давлатдорӣ ва ташаккули тақмили имичи сиёсии мусбати давлат ба шумор меравад³.

Дар шароити фаъолияти самараноки давлати ҳуқуқбунёд, ҳуқуқ бояд ба шакли қонун меъёри муқарраршуда ва расмӣ, ки аз ҷониби ҳокимияти олии қабул гардида, рафтори шаҳрвандонро дар асоси иҷрои талаботи он танзим менамояд, таъдил ёбад. Дар чунин низом ҳамаи шаҳрвандон бояд дар назди қонун ва давлат, ки ҳомии ҳуқуқҳои онҳо мебошад баробар доништа шаванд. Ҳамзамон, барои ҳар як фард маҷмӯи муайяни ҳуқуқҳои фитрӣ ва ҷудонашаванда эътироф мегардад, ки онҳо ҷаҳорҷӯби нави

¹ Юзвиков, В.А. Природа правовой государственности: социально-философский анализ: автореф. дис. ...канд. филос. наук: 09.00.11 / В.А. Юзвиков. - М., 2004. - С. 11.

² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06-уми ноябри с. 1994 (бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016) // [Манбаи электронӣ]. – Рӯзи воридшавӣ: <http://adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.06.2026).

³ Ҳамон ҷо.

таърихро дар фаҳмиш ва таъмини адолат ва озодии ҳуқуқӣ ва қонунӣ муайян месозанд. Ба ҳамин тартиб, аломати аввалин ва асосии давлати ҳуқуқбунёд волеияти қонун дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад.

Маҳз қонун, на иродаи субъективии сиёсӣ ё ҳар гуна иродаи дигар, бояд ҳуқуку уҳдадорӣҳои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятиро бидуни истисно муайян намояд. Дар қонунҳо ҳатман бояд тамоюлҳои асосии рушди иҷтимоӣ, инчунин талаботи бунёди баробарӣ ва адолат инъикос ёбанд. Илова бар ин, арзишҳои асосии ахлоқии ҷомеа низ бояд ба таври ғаёб ҳимоя ва пуштибонӣ карда шаванд. Дар ин замина, қонун хусусияти иҷтимоӣ касб намуда, наметавонад натиҷаи худсари давлат ё дигар субъектҳои сиёсат бошад.

Аломати дуюми давлати ҳуқуқбунёд қанолати ҳуқуқҳои шахсият ва фароҳам будани имкониятҳои воқеии рушди озоди он мебошад. Татбиқи чунин қанолатҳо, дар шакли идеалӣ, тавассути даҳлат нақардани давлат ба умури ҷомеаи шаҳрвандӣ таъмин мегардад. Ҳамзамон, давлат уҳдадор аст барои амалӣ гардидани ҳуқуқҳои шахсият шароити мусоид фароҳам оварад, аз ҷумла ҳуқуқ ба таҳсил, таъминоти иҷтимоӣ, ҳифзи судӣ, моликияти хусусӣ ва ғайра.

Аломати сеюми давлати ҳуқуқбунёд бошад, масъулияти мутақобилаи давлат ва шахс мебошад. Давлат ва шахс бояд дар назди қонун барои амалҳои худ ба таври баробар масъул бошанд. Моҳияти ҳуқуқи масъулияти мутақобила дар он ифода меёбад, ки давлат ва шаҳрвандон уҳдадоранд муқаррароти қонунро риоя намоянд ва дар ҳолати вайрон намудани онҳо, тибқи тартиби муқарраргардида ба ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ кашида мешаванд. Яъне, онҳо барои иҷро нақардани уҳдадорӣҳои ба зимма гирифташуда дараҷаи баробари масъулиятро ба дӯш доранд.

Аломати чоруми давлати ҳуқуқбунёд ҷудошавии воқеии ҳокимият мебошад. Дар ин замина аҳамияти махсус дорад, ки мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ мустақилияти худро пеш аз ҳама дар маънои функционалӣ нигоҳ дошта, ҳамзамон дорои имкониятҳои воқеии татбиқи назорати мутақобила бошанд. Раванди мазкурро метавон ҳамчун марҳилаи тадриҷии ташаккул ва рушди давлати ҳуқуқбунёд шарҳ дод, ки дар он тақмили низоми институтсионалӣ ва ҳуқуқи идоракунии давлатӣ идома меёбад.

Ин раванд ба таҳкими заминаҳои ҳуқуқи ғаёбияти мақомоти давлатӣ ва беҳтарсозии механизмҳои идоракунии равона гардидааст. Дар ин замина, ислоҳоти давомдор дар соҳаҳои институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ метавонад ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ, тақвияти принсипи волеияти қонун ва устуворгардии ҳамкории давлат ва ҷомеа мусоидат намояд.

Азбаски мафҳуми давлати ҳуқуқбунёд ҳам дар назария ва ҳам дар амалия бо мафҳуми давлати иҷтимоӣ робитаи зич дорад, мо чунин мешуморам, ки давлати иҷтимоӣ низ метавонад ҳамчун механизми ташаккули имичи сиёсии давлат баррасӣ гардад. Ин робитаи давлати иҷтимоӣ бо табиати ҳуқуқи он қадами муҳим дар роҳи таҳкими вазифаҳои иҷтимоии давлат ба ҳисоб меравад. Вазифаҳои иҷтимоии давлат на танҳо асоси ҳуқуқӣ пайдо карданд, балки дар асри XXI ба самти пешбарандаи ғаёбияти давлат табдил ёфта, худӣ пояи ҳуқуқи давлатро низ таъйир доданд. Ётирофи асоси ҳуқуқи давлати иҷтимоӣ ба вазифаҳои иҷтимоӣ хусусияти ҳатмӣ бахшид. Дар натиҷа, интиқоли ниҳоми вазифаҳои асосии иҷтимоӣ аз ҷомеа ба давлат ба амал омад.

Ба даст овардани асоси ҳуқуқӣ аз ҷониби давлати иҷтимоӣ марҳилаи муҳиме дар рушди назарияҳои марбут ба давлат ва моҳияти иҷтимоии он гардид. Мафҳумҳои адолат, баробарӣ, ҳамбастагӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шахс ва ҷомеа шакли расмӣ гирифта, ба пояи рушди минбаъдаи вазифаҳои иҷтимоии давлат табдил ёфтанд. Азбаски давлати муосири Тоҷикистон худро ҳамчун давлати иҷтимоӣ муаррифӣ

мекунад, зарур аст, ки дар кишвари мо на танҳо дар сатҳи назариявӣ, балки пеш аз ҳама дар сатҳи амалӣ низ нишонаҳо ва принципҳои бунёдии он пурра риоя карда шаванд¹.

Махсусан, дастрасии дастгирии иҷтимоии давлат барои ҳамаи аъзои ҷомеа; хусусияти ҳуқуқии татбиқи сиёсати иҷтимоӣ, яъне ҳуқуқи давлат барои амалӣ намудани назорат ва танзими равандҳои иҷтимоӣ; мавҷудияти пардохтҳои бучетии иҷтимоӣ; мавҷудияти низомҳои давлатӣ оид ба ҳифзи иҷтимоӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва таъмини шуғл; эътирофи масъулияти давлат дар робита ба сатҳи некӯаҳволии шаҳрвандони худ. Агар вазъи воқеии имрӯзаи давлати Тоҷикистонро бо ин нишонаҳо муқоиса намоем, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар як қатор самтҳо давлат ба иҷрои пурраи вазифаҳои иҷтимоии худ ноил гардидааст, ки ин аз хусусиятҳои давлати муосири Тоҷикистон бар меояд. Ҳамзамон бояд таъкид намоем, ки дар як қатор мавридҳо дар шакли расмӣ Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ муарифӣ гардидааст.

Аз ин рӯ, дар айни замон суҳан дар бораи бунёди давлати некӯаҳволии умумӣ ме-равад. Бинобар ин, истифодаи истилоҳи «давлати иҷтимоӣ» дар сатҳи сиёсӣ, имичи сиёсии воқеии ниҳодҳои ҳокимияти давлатиро тавассути сатҳи самаранокӣ, фарогирӣ ва натиҷабахшии сиёсати иҷтимоии амалишаванда такмил медиҳад. Барои мо равшан аст, ки яке аз шартҳои муҳими татбиқи самаранокӣ сиёсати иҷтимоӣ мавҷудияти иродаи сиёсӣ мебошад, ки ба воқеият мутобик бошад, инчунин таҳияи барномаҳои воқеии рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ва таъмини асоснокии илмӣ ва экспертизаи қарорҳои қабулшаванда.

Дар ҳолате, ки сиёсати иҷтимоӣ ва сиёсати иқтисодӣ ба таври пароканда амалӣ гарданд ё ҳамоҳангии кофӣ надошта бошанд, инчунин дар баъзе мавридҳо ба ҳадафҳои кӯтоҳмуддат ё вазифаҳои таълимӣ вобаста шаванд, раванди идоракунии соҳаи иҷтимоӣ метавонад хусусияти камсистемавӣ пайдо намояд, қарорҳо бештар вазъиятӣ гарданд ва сатҳи самаранокӣ коҳиш ёбад. Чунин вазъият дар маҷмӯъ метавонад ба дарки умумии ғайриададӣ низомии идоракунии давлатӣ ва ташаккули имичи сиёсии муосири давлат таъсири муайян расонад.

Масъалаи давлати ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ таваҷҷуҳи зиёди илмиро ба худ ҷалб менамояд, зеро маҳз дар доираи ғайриададӣ давлат ҳамчун институти асосии сиёсии ҷомеа раванди институтсионализатсияи асосҳои ҳуқуқӣ, ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва такмили низомии танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ сурат мегирад. Яке аз вазифаҳои муҳими давлат таҳия ва муқаррар намудани меъёрҳо ва маҳдудиятҳои ҳуқуқие мебошад, ки дар ҷомеа амал мекунад. Ин раванд тавассути ташаккули низомии самаранокӣ ҳуқуқии миллӣ, аз ҷумла, қонунҳо, қарорҳои сарвари давлат ва ҳукумат, санадҳои мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, инчунин дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ амалӣ мегардад.

Дар ҳар як давлат мақоми махсус мақомоти намояндагӣ вучуд дорад, ки вазифаи функционалии он ташаккули низомии ҳуқуқӣ мебошад, дар ҳоле ки дигар ниҳодҳои давлатӣ ва сиёсӣ танҳо ҳуқуқи ташаббуси қонунгузориро дошта метавонанд. Аз ин рӯ, низомии ҳуқуқӣ низ ҳамчун як механизми комил ва мустақили ташаккули имичи сиёсии давлати муосир арзёбӣ мегардад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ истилоҳи «низомии ҳуқуқӣ» дар се маънои асосӣ истифода мешавад:

- дар маънои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба мафҳуми навъи иҷтимоӣ иқтисодии ҳуқуқ мувофиқат мекунад;
- дар маъное, ки он бо қонунгузории як давлати алоҳида айнавт дода мешавад;
- дар маънои ҷомеаи ҳуқуқӣ ҳуқуқи давлатҳои гуногун.

Ба назар мерасад, ки низомии ҳуқуқиро метавон ҳамчун модели воқеияти ҳуқуқӣ фаҳмид ки мубодилаи иттилооти ҳуқуқӣ, рушд, таҳаввул ва ҳамкориҳои он бо муҳити атроф, мутобикшавӣ ба он ва ғайраро дар бар мегирад, аммо на дар ҳолати статикӣ, балки ҳамчун модели динамикӣ, ки ҳам ҷанбаи статикӣ ва ҳам ҷараёни рушди воқеияти

¹ Калашников, С.В. Становление социального государства в России. - М.: Экономика, 2003. - С. 10-11.

ҳуқукиро ба инобат гирандааст. Ин модел на танҳо ҳамаи падидаҳои ҳуқукиро фаро мегирад, балки робитаҳо ва алоқаҳои мавҷуда миёни онҳоро низ дар бар мегирад.

Дар айни замон зиёда аз 10 таърифи гуногуни истилоҳи «низоми ҳуқуқӣ» мавҷуд мебошад. Таҳлили онҳо имкон медиҳад ба чунин хулоса расем, ки «низоми ҳуқуқӣ» ҳамчун мафҳум на танҳо тавсифи сохтори воқеияти ҳуқукиро фаро мегирад ва тарҳи умумии онро ифшо менамояд, балки нақш ва таносуби фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи ҳуқуқи мақомоти салоҳиятдорро низ инъикос мекунад. Яъне, он бевосита фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ қонунгузор ва судиро, ки вазифаҳои ҳуқукиро иҷро мекунанд, дар бар мегирад¹.

Воситаи муҳимтарини фаъолияти он таҳия ва ба ҷомеа пешниҳод намудани сиёсати давлатӣ мебошад, ки дар он ҳокимият манфиатҳои бунёдии қишрҳои пешбари иҷтимоии ҷомеаро ҳамгиро ва ифода мекунад, инчунин роҳҳои эҳтимолии татбиқи онҳоро пешниҳод менамояд. Ҳокимияти сиёсӣ масъалаҳои таҳияи самти умумии рушди кишвар ва сиёсати мувофиқи онро ҳал намуда, роҳҳои рафъи низоъҳои иҷтимоӣ ва сиёсиро дар асоси стратегӣ муайян мекунад. Аз ин рӯ, яке аз механизмҳои сиёсӣ ҳуқуқи ташаққули имиҷи сиёсӣ давлати Тоҷикистон ба таври комил ҳамоҳангсозии самараноки манфиатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар ҷомеа нисбат ба фаъолияти ҳокимияти сиёсӣ дар Тоҷикистон андешаҳо гуногун мебошанд. Як қисми шаҳрвандон нақши давлатро пеш аз ҳама дар таъмини субот ва рушди иҷтимоӣ мебинанд, дар ҳоле ки дигарон масъалаҳои марбут ба сатҳи дастрасии имкониятҳо ва адолати иҷтимоиро бештар мавриди тавачҷуҳ қарор медиҳанд. Ин гуногунандешӣ ҳоси ҳар як ҷомеаи муосир буда, ба омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва таҷрибаи инфиродии шаҳрвандон вобаста аст.

Аз ин рӯ, барои таҳкими эътимоди ҷамъият зарурати идомаи ислоҳот, густариши муколамаи созанда миёни давлат ва ҷомеа, инчунин баланд бардоштани сатҳи иттилоотрасонӣ ва шаффофият таъкид карда мешавад. Чунин тадбирҳо метавонанд ба бештар гардидани дарки фаъолияти институтҳои давлатӣ ва дар маҷмӯъ ба таҳкими имиҷи сиёсӣ мусбати давлат дар ҷомеа мусоидат намоянд.

Бинобар ин, метавон таъкид кард, ки дар ҳолати тақвияти эътимоди шаҳрвандон ба механизмҳои қонунӣ ва институтҳои давлатӣ, тамоюли истифодаи роҳҳои ҳуқуқи ҳалли манфиатҳо низ метавонад афзоиш ёбад. Дар ин замина, нақши мақомоти давлатӣ ва элитаи сиёсӣ дар тақмили имиҷи сиёсӣ худ ва ҳамоҳангсозии манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Дар баробари ин, дар ҳолате ки имкониятҳои институтсионалӣ барои ҳалли самараноки масъалаҳо маҳдуд боқӣ монанд ё сатҳи ҳамоҳангсозии манфиатҳо нокифоя бошад, эҳтимол дорад, ки дар ҷомеа баъзе тамоюлҳои берун рафтан аз ҷаҳорҷӯбаи рафтори ҳуқуқӣ ба миён оянд.

Марҳилаи калидӣ дар раванди ҳамоҳангсозии манфиатҳои гуногун, пеш аз ҳама, баён ва ба низом даровардани онҳо ба ҳисоб меравад. Артикулятсияи манфиатҳо чунин равандест, ки дар доираи он шахсон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ талабот ва манфиатҳои худро ба субъектҳои қабули қарорҳои сиёсӣ пешниҳод ва баён менамоянд. Ин раванд тавассути шаклҳо ва механизмҳои гуногуни институтсионалӣ ва ғайриинститутсионалӣ амалӣ мегардад ва аҳамияти хос дорад, зеро маҳз дар ҳамин марҳила ҳудуди мутақобилаи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва низоми сиёсӣ муайян карда мешавад.

Гурӯҳи манфиатҳоро Габриэл Алмонд ва Бингем Пауэлл ҳамчун гурӯҳи одамоне муайян кардаанд, ки бо робитаҳои махсуси манфиати мутақобила ё ғайри мутақобила муттаҳид шудаанд ва то андозае ин манфиатҳоро дарк мекунанд².

Барои фаҳмиши амиқи механизми артикулятсияи манфиатҳо зарурати муайян ва таҳлили хусусиятҳои хоси гурӯҳҳои манфиатдор ба миён меояд. Пеш аз ҳама, ба ин хусусиятҳо ҳаҷм ва сатҳи мураккабии идеяҳо ва талаботи дохилии онҳо, дараҷаи

¹ Явич, Л.С. Социализм: Право и общественный прогресс. - М., 1990. - С. 32.

² Технологии политической власти: зарубежный опыт / Под ред. В.М. Иванова, В.Я. Матвиенко, В.И. Патрушева и др. - Киев: Вища школа, 1994. - С. 115.

мустақилияти нисбии гурӯҳҳо, махсусан дар ҷалби ҷонибдорон, инчунин тарзи тақсмоти қудрат дар дохили худ ин гурӯҳҳо дохил мешаванд.

Дар таҷрибаи анъанавии сиёсӣ ҳар як низоми ҳокимият талош мекунад сатҳи баланди машруъиятро ба даст орад, зеро машруъият ҳамчун як падидаи шуури ҷамъиятӣ арзёбӣ мегардад ва ба дарки ҷомеа аз қонуният ва қобили қабули будани ҳокимият вобаста аст. Дар ин замина, иттилоърасонӣ ва мониторинги иҷтимоии ҳокимият бештар ба ҷамъоварии нишондиҳандаҳои объективӣ таъяс намуда, аз ҷумла сатҳи ҷинояткорӣ, паҳншавии ҳаракатҳои эътирозӣ, инчунин фаъолияти гурӯҳҳои муҳолифи ҳукумат ва дигар омилҳои зоҳиршавандаи ноустувории иҷтимоӣ равона мегардад, ки дар маҷмӯъ имкон медиҳанд вазъи иҷтимоии ҷомеа арзёбӣ ва тамоюлҳои эҳтимолии рушди он пешгӯӣ карда шаванд.

Яке аз омилҳои муҳим дар ташаккули машруъияти (легитимияти) ҳокимияти сиёсӣ сатҳи муваффақияти фаъолияти он ба ҳисоб меравад. Дар ҳолате ки ҳокимият аз ҷониби шаҳрвандон ҳамчун самаранок ва натиҷабахш арзёбӣ гардад, он метавонад дар муддати нисбатан кӯтоҳ ба сатҳи ҳокимияти машруъ табдил ёбад. Машруъият инчунин метавонад аз роҳи қабул ва эътирофи тарзи ташаккули ниҳодҳои сиёсӣ, ки аз нигоҳи ҷомеа ҳамчун дуруст ва қобили қабул дониста мешаванд, ба вучуд ояд¹.

Дар аксари давлатҳои муосир механизми асосии ташаккули имичи сиёсии давлат интиҳобот мебошад. Дар ин раванд шаҳрвандон бо иродаи озоди худ намоёндоғони ҳокимиятро интиҳоб намуда, ба онҳо ваколатҳои муайян медиҳанд. Дар натиҷа, риояи қарорҳои қабулшудаи ҳокимият ва қонунҳои амалкунанда ҳамчун меъёри умумии рафтори сиёсӣ ва иҷтимоӣ пазируфта мешавад. Дар ҳамин замина, дар Тоҷикистон низ интиҳобот ҳамчун унсурҳои муҳими низоми демократӣ ва ташаккули имичи сиёсии давлат баррасӣ мегардад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамояд, ки ӯ ҳамчун президент ва қафили Конституция баргузори интиҳоботи шаффоф, одилона, демократӣ ва озодро қафолат медиҳад ва интиҳобот ҳамчун маракаи сиёсӣ бояд дар асоси меъёрҳои демократӣ баргузор гардад. Сарвари давлат инчунин, зикр намудааст, ки Конституция ба ҳамаи иштирокчиёни раванди интиҳобот ҳуқуқҳои баробарро қафолат медиҳад ва ин принципҳо ҳатман риоя хоҳанд шуд².

Дар ин раванд ба таври табиӣ ҷудошавии мансаб аз шахси мушаххаси онро соҳиббуда ба амал меояд, яъне фарқгузори миёни нуфузи шахсӣ ва нуфузи институтсионалӣ ташаккул меёбад. Таҷрибаи давлатҳои демократӣ нишон медиҳад, ки итоат ба президент на ба хоҳири арзёбии шахсии ӯ ҳамчун шахси комил ё беайб, балки дар асоси қонуният ва легитимияти ишғоли мансаб сурат мегирад. Аз ин рӯ, дар ҷунин низомҳо шаҳрвандон бештар ба ниҳодҳо ва вазифаҳои давлатӣ итоат мекунанд, на ба шахсияти инфиродии роҳбар. Бо вучуди ин, дар шароити демократӣ низ ҷудокунии комили муносибати шаҳрвандон ба мансабдор аз худ мансаб пурра имконпазир нест. Ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ ва анъанаҳои сиёсӣ ҳамеша барои таъсири омилҳои шахсӣ фазо боқӣ мегузоранд, ки дар натиҷа сатҳи итоат ба ҳокимият метавонад то андозае аз муносибати шахсии шаҳрвандон ба шахсияти роҳбари сиёсӣ вобаста гардад.

Дар шароити Тоҷикистон сатҳи нисбатан баланди эътимод ва рейтингҳои Президенти кишвар, ки дар давоми солҳои тӯлонӣ нигоҳ дошта шудааст, дар як қатор таҳлилҳо ҳамчун яке аз унсурҳои мусбати ташаккули имичи сиёсии ҳокимияти давлатӣ арзёбӣ мегардад. Дар баробари ин, яке аз механизмҳои муҳими дигари шаклгирии имичи сиёсии давлат дар Тоҷикистон раванди интиҳоботи сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, тағйирот ва бозсозии низоми интиҳоботӣ дар кишвар дар давраи охири солҳои 1994 то аввали 2016 дар баъзе таҳлилҳо ҳамчун нишондиҳандаи тағйирёбии

¹ Шараф, П. Сравнительная политология / пер. с англ.; в 2-х ч. Часть 2. - М., 1992. - С. 192-193.

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26-уми апрели с. 2013 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/3949> (санаи муроҷиат: 21.08.2026).

сатҳи рушди институтсионалӣ ва самаранокии фаъолияти низоми ҳокимият мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Интиҳоботи сиёсӣ дар аксари давлатҳои ҷаҳон яке аз унсурҳои марказии ҳаёти сиёсӣ ба шумор меравад. Дар шароити муосири Тоҷикистон дар раванди интиҳоботӣ на танҳо ниҳодҳои давлатӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва шахсиятҳои алоҳидаи сиёсӣ, балки воситаҳои ахбори омма, доираҳои соҳибқориӣ миёна ва калон, инчунин ташкилотҳои ғайридавлатӣ низ ба таври фаъол ҷалб мегарданд ва дар ташаккули фазои интиҳоботӣ нақш мебозанд.

Дар баробари ин, дар баъзе таҳлилҳо таъкид мегардад, ки маҷмӯи технологияҳо ва усулҳои марбут ба равандҳои интиҳоботӣ дар шароити муосир то дараҷае хусусияти як баҳши мустақили фаъолияти иқтисодиро касб намуда, ҳатто ҳамчун ҷузъи муайяни низоми ғайрирасмӣ муносибатҳои иқтисодӣ низ баррасӣ мегардад, ки аз ҷиҳати ҳаҷм ва таъсир метавонад бо баъзе соҳаҳои дигари иқтисодӣ муқоиса карда шавад. Одатан интиҳоботҳо барои иҷрои вазифаҳои зерин нигаронида шудаанд: инъикоси вазъи воқеии ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳамчун механизми интиқоли ҳокимият хидмат кардан, то андозае муайян намудани муҳтавои низоми нави сиёсӣ, таъсир расонидан ба таркиб ва хусусиятҳои элитаи сиёсӣ дар кишвар, ташаккули низоми нави ҳамоҳангсозии инчунин табдил ёфтани ба анғезандаи асосии оғоз ва густариши баҳси васеи ҷамъиятӣ оид ба таҳияи нақшаи стратегии рушди кишвар дар дурнамои наздик ва дарозмуддат, ҳамзамон ташаккули доктринаи нави рушди дохилию хориҷии давлат¹.

Раванди таҳкими нақши давлат дар фазои сиёсии Тоҷикистон то интиҳоботи парлумонии соли 2003 боиси тағйироти ҷиддӣ дар низоми сиёсӣ гардид. Дар чунин шароит, захираҳои маъмурӣ дар ҷараёни интиҳобот ба яке аз воситаҳои муҳимми ташкили раванди сиёсӣ табдил ёфтанд. Ҳамзамон бояд таъкид намоем, ки чунин ҳолатро метавон ҳамчун «натиҷаи шадиди рақобати интиҳоботӣ» тавсиф намуд, ки дар худ хусусияти тағйирёбии низоми сиёсиро дар ин давра инъикос мекунад. Дар ин замина, ниҳодҳои иқтисодӣ, шахрвандӣ ва низоми намоёндагии сиёсӣ дар маҷмӯъ дар шароити рақобати васеъ дар фазои сиёсӣ қарор гирифта, имкониятҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба раванди интиҳоботро ба даст меоранд.

Аз ин рӯ, агар давлати Тоҷикистон дар доираи принципҳои дар Конститутсия муқарраршуда ташаккули имичи мусбати сиёсиро ҳам дар сатҳи дохилӣ ва ҳам хориҷӣ ҳадаф қарор диҳад, зарурати таҳкими моҳияти интиҳобот ҳамчун механизми асосии ифодаи иродаи шахрвандон ба миён меояд. Ин раванд пеш аз ҳама ба таъмини баробарии имкониятҳои иштирок барои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ғайриҳои сиёсӣ дар раванди интиҳобот вобаста мебошад.

Мураккабшавии минбаъдаи низоми сиёсӣ дар натиҷаи рушди ҳизбҳои қобили амал сурат мегирад, ки онҳо манфиатҳои қишрҳои васеи ҷомеаро ифода мекунанд, зеро ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун унсурҳои муҳими робитаи мутақобилаи байни ҷомеа ва ҳокимият хизмат менамоянд. Онҳо дар шароити ҷомеаи демократӣ нақши калидиро ҳамчун пайванди институтсионалӣ байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ, аҳоли ва ҳокимияти давлатӣ иҷро намуда, ҳамзамон дар ташаккули имичи сиёсии давлат низ таъсиргуздор мебошанд. Маҳз тавассути ҳизбҳо ҳукумат метавонад ба омма барои дастгирӣ муроҷиат намояд, ва дар навбати худ омма имконият пайдо мекунад, ки фаъолияти роҳбариятро арзёбӣ намояд, танқид созад ва талаботи худро пешниҳод намоянд.

Аз ин рӯ, танҳо низоми ҳизбии рушдёфта метавонад ба ташаккули имичи мусбати сиёсии давлати Тоҷикистон ва умуман низоми сиёсӣ мусоидат намояд.

Дар асоси таҷрибаи сиёсӣ ва рушди институтсионалии Тоҷикистон, ҳизби намоёндагӣ дар шароити муосир ҳамчун яке аз воситаҳои муҳими робитаи байни давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ боқӣ мемонад. Бо дарназардошти мероси таърихӣ низоми якҷизбӣ дар давраи ИҶШС ва хусусиятҳои ҷомеаи муосири Тоҷикистон, ташаккул ва таҳкими низоми бисёрҷизбӣ раванди тадриҷӣ ва марҳилавӣ мебошад.

¹ Ясперс, К. Смысл и назначение истории. - М., 1991. - С. 214.

Дар ин замина, чорабиниҳои марбут ба танзими фаъолияти хизбҳои сиёсӣ бештар ба таъмини суботи сиёсӣ, таҳкими тартиботи институтсионалӣ ва баланд бардоштани сатҳи шаффофият дар фаъолияти хизбҳо равона шудаанд. Илова бар ин, тағйироти меъёрии ҳуқуқӣ дар самти талаботи узвият ва иштироки хизбҳо дар интихобот, дар маҷмӯъ, ба тақмили сифатии фаъолияти онҳо ва баланд бардоштани сатҳи масъулияти сиёсӣ мусоидат менамояд. Ҳамзамон, рушди минбаъдаи низоми интихоботӣ ва тақмили механизмҳои иштироки хизбҳо дар раванди сиёсӣ метавонад ба тақвияти нақши онҳо дар низоми намоёндагии давлатдорӣ ва устуворгардии раванди демократикунонии ҷомеа мусоидат намояд¹.

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизбҳои сиёсӣ» дар соли 1998 бо назардошти хусусиятҳои низоми сиёсӣ ва шароити ташаккули институтҳои сиёсӣ сурат гирифта, ба танзими фаъолияти хизбҳо ва муайян намудани асосҳои ҳуқуқии фаъолияти онҳо равона гардида буд². Ин қонун, аз як тараф, шумораи хизбҳои сиёсиро дар кишвар ба таври назаррас ба низом даровард ва назорати давлатиро ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти дохилихизбӣ тақвият бахшид, аз ҷониби дигар бошад, дар баъзе ҳолатҳо ба рушди табиӣи низоми хизбӣ таъсир расонида, ба пайдоиш ва фаъолияти ташкилотҳои нави сиёсӣ мусоидат намуд. Барои ташаккули самараноки хизбҳои сиёсӣ ва тақдими онҳо ба субъекти комилҳуқуқӣ ҳокимияти сиёсӣ танҳо усулҳои маъмурий кифоя нестанд. Дар ин раванд мавҷудияти демократияи хизбӣ ҳамчун шартҳои муҳими зарурӣ эътироф мегардад.

Дар шароити воқеии Тоҷикистон хизбҳои сиёсӣ асосан дар доираи раванди интихоботӣ фаъолият намуда, нақши онҳо бештар дар шакли воситаи ташкил ва иштироки интихоботӣ зоҳир мегардад, ин ба нақш ва мақоми онҳо дар доираи муносибатҳои ҷамъияти вобаста аст.

Ташаккули оппозитсияи воқеии сиёсӣ дар Тоҷикистон яке аз механизмҳои муҳими таҳкими имиджи сиёсии мусбати давлат ба ҳисоб меравад. Ин масъала бо як қатор омилҳои асосноккунандаи ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ тавзеҳ дода мешавад.

1) Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, кишвар ҳамчун давлати демократӣ эътироф гардидааст, ки мавҷудияти гуногунандешии сиёсӣ ва имконияти фаъолияти оппозитсиро дар назар дорад, зеро демократия бидуни унсури рақобати сиёсӣ комил буда наметавонад.

2) Дар арсаи байналмилалӣ Тоҷикистон худро ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд муаррифӣ намуда, риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалиро ҳамчун яке аз самтҳои муҳими сиёсати худ қабул кардааст. Тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ, татбиқи ин меъёрҳо бо мавҷудияти низоми бисёрхизбӣ ва рақобати сиёсӣ робитаи зич дорад. Сеюм, Тоҷикистон худро давлати иҷтимоӣ мешуморад, ки иштироки васеи гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, иттиҳодияҳо ва ҳаракатҳои ҷамъиятиро дар раванди сиёсӣ пешбинӣ мекунад.

Дар айни замон, сатҳи интиқоди дохилии ҷомеа ва шаффофияти муносибат миёни ҷомеа ва ҳокимият ҳанӯз ба сатҳи зарурӣ нарасидааст. Баланд бардоштани ин нишондиҳандаҳо на танҳо ба давлат, балки ба ҳуди ҷомеа низ вобаста мебошад ва метавонад ба ташаккули фарҳанги сиёсии фаъол мусоидат намояд.

Дар ин замина, афкори ҷамъиятӣ ҳанӯз дар марҳалаи гузариш қарор дошта, таваҷҷуҳи амиқ ба ҷузъиёти равандҳои сиёсӣ тадриҷан ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, масъалаи баланд бардоштани сатҳи огоҳии сиёсӣ ва рушди фарҳанги сиёсӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Дар чунин шароит, низоми сиёсӣ метавонад то як муддати муайян дар асоси тавозуни манфиатҳо ва стратегияҳои гуногун фаъолият намояд.

Ҳамин тариқ, ташаккули имиджи сиёсии давлат раванди пайваستا ва бисёрсатҳа буда, иштироки ҳам сохторҳои давлатӣ ва ҳам ҷомеаи шаҳрвандиро тақозо мекунад.

¹ Муродова, Г.Р. Хизбҳои сиёсӣ дар шароити тағйирёбии ҷомеа (таҷрибаи Тоҷикистон): монография / Г.Р. Муродова. – Душанбе, 2017. – С. 10.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизбҳои сиёсӣ» аз 13-уми ноябри с. 1998, № 680 (дар таҳрири Қонунҳои ҶТ аз 08.08.2015, №1209, аз 19.07.2019, № 1643).

Дар ин раванд механизмҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла низомии ҳизбӣ, интиҳобот, давлати ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ, ҳамоҳангсозии манфиатҳо ва мавҷудияти оппозитсияи сиёсӣ нақши муҳим мебозанд. Дар ниҳоят, маҳз сиёсати устувор, муассир ва дарозмуддат, на ҷорабиниҳои муваққатии таблиғотӣ, омили асосии ташаккули имиджи сиёсии мусбати давлат ба ҳисоб меравад.

ТДУ 327(575.3)

РОБИТАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУВАФФАҚИ ТОҶИКИСТОНУ КИШВАРҲОИ АРАБИИ ХАЛИЧ

УСПЕШНЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И
ГОСУДАРСТВАМИ АРАБСКОГО ЗАЛИВА

САФАРАЛИЗОДА АВАЗ

*Унвонҷуи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон /
Соискатель Таджикского национального университета
E-mail: mahmadov.2014@mail.ru*

Дар ибтидои асри XXI ҷаҳони араб дар сохтори муносибатҳои байналмилалӣ фазои дорои иқтисодии назарраси молиявӣ, сармоягузорӣ ва таъсири сиёсӣ ҷойгоҳи муҳим касб намуд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар шароити истиқлол сиёсати хориҷии бисёрсамтaro ташаккул меод, густариши муносибат бо ин гуруҳи давлатҳо як қисми табиӣ диверсификасияи шарикони хориҷӣ гардид. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипҳои воқеъбинӣ, мутаваззинӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллиро ҳамчун пояи сиёсати хориҷии кишвар муқаррар намудааст¹.

Масъалаи методологӣ дар он аст, ки «ҷаҳони араб» ва «ҷаҳони ислом» як мафҳум нестанд. Созмони ҳамкории исломӣ танҳо созмони арабӣ набуда, доираи васеи давлатҳои мусулмонро муттаҳид месозад. Аз ин рӯ, иштироки Тоҷикистон дар СҲИ бо-яд ҳамзамон фаъолияти бисёрҷонибаи он дар ҷаҳони ислом ва яке аз роҳҳои густариши робитаҳо бо кишварҳои араб арзёбӣ шавад².

Дар адабиёти илмӣ мавҷуда масъалаҳои муносибатҳои Тоҷикистон бо кишварҳои араб бештар дар шакли таҳлили кишварҳои алоҳида, фаъолияти СҲИ ё ҳамкориҳои соҳавӣ баррасӣ шудаанд.

Мақсади таҳқиқ муайян намудани мантиқи таърихӣ рушди муносибатҳои Тоҷикистон бо кишварҳои араб ва арзёбии он аст, ки чӣ гуна дипломатияи сиёсӣ ба институтҳо, санадҳо, механизмҳои молиявӣ ва лоиҳаҳои амалӣ табдил ёфтааст. Барои расидан ба ин мақсад вазифаҳои муайян намудани заминаҳои сиёсӣ ва институтсионалии муносибатҳо, фарқгузорӣ байни сатҳи дучониба ва бисёрҷониба, таҳлили нақши СҲИ ва ниҳодҳои молиявии исломӣ; муайян намудани марҳилаҳои асосии рушди робитаҳо, арзёбии омилҳои мусоидаткунанда ва маҳдудкунанда; ва пешниҳод намудани меъёрҳои ченкунии натиҷамандии дипломатӣ гузошта шудаанд.

¹ Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон: бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми январи с. 2015, № 332 тасдиқ шудааст // [Манбаи электронӣ]: – Речаи воридшавӣ: https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston?utm_source=chatgpt.com (санаи мурочиат: 18.09.2026).

² Haas, E. B. The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957. - Stanford, CA: Stanford University Press, 1958. - Pp. 552-558.

Дэвид Митрани ҳамкориҳои техникӣ ва соҳавиро ҳамчун заминаи коҳиши зиддиятҳои сиёсӣ баррасӣ менамояд¹. Эрнст Хаас паҳншавии таъсири ҳамкориҳо аз як соҳа ба соҳаҳои дигар шарҳ медиҳад². Стэнли Хоффман ва Эндрю Моравчик, баръакс, нақши манфиатҳои миллӣ ва музокироти байниҳукуматиро таъкид мекунанд³. Александр Вендт бошад, аҳаммияти ҳувиёт, меъёрҳо ва тасаввуроти муштаракро дар рафтори давлатҳо нишон медиҳад⁴.

Дипломатияи бисёрсамтӣ ва дипломатияи бисёрҷониба мафҳумҳои ҳаммаъно нестанд. Бисёрсамтӣ хусусияти стратегияи сиёсати хориҷӣ буда, муносибатҳои мутавозин бо марказҳо ва минтақаҳои гуногуни қудратро дар назар дорад. Бисёрҷониба бошад, шакли амалисозии дипломатия тавассути созмон, форум ё ғуруҳи давлатҳо мебошад. Ҳамин фарқгузори имкон медиҳад, ки муносибатҳои Тоҷикистон бо кишварҳои араб на ҳамчун маҷмуи сафарҳо ва санадҳои ҷудогона, балки ҳамчун низомии дорой сатҳҳои гуногуни амал таҳлил карда шаванд.

Се сатҳи асосӣ ҷудо карда мешавад:

- 1) муносибатҳои мустақими байнидавлатӣ;
- 2) истифодаи платформҳои бисёрҷониба, аз ҷумла СҲИ;
- 3) истифодаи институтҳои молиявӣ рушди байналмилалӣ. Таносуби ин се сатҳ муайян мекунад, ки сиёсати хориҷӣ то чӣ андоза аз сатҳи намоёндагӣ ба натиҷаи устувор мегузарад.

Марҳилабандӣ дар таҳқиқ танҳо тақсимои солҳо нест, балки бо нишонаҳои гардиши таърихӣ асоснок карда мешавад:

I. Марҳилаи аввал, солҳои 2003-2009. Ин давра бо густариши заминаҳои ҳуқуқӣ ва робитаҳои расмӣ, имзои санадҳои байнидавлатӣ ва фаъолшавии муносибатҳои дучониба тавсиф мешавад. Ҳадафи асосӣ дар ин марҳила ташаккули пояи институтсионалӣ ва густариши муколамаи сиёсӣ буд.

II. Марҳилаи дуввум, солҳои 2010-2014. Соли 2010 дар таҳаввули дипломатияи бисёрҷонибаи Тоҷикистон аҳаммияти хос дорад, зеро иҷлосияи 37-уми Шурои вазирони қорҳои хориҷии СҲИ дар Душанбе баргузор гардид ва Эълومияи Душанбе ҳамроҳ бо маҷмуи қарорҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ қабул шуд.

Ин рӯйдод мавқеи Тоҷикистонро аз иштирокчиҳои оддӣ ба мизбон ва шарикҳои фаъол дар ташаккули рузномаи бисёрҷониба боло бурд.

III. Марҳилаи сеюм, солҳои 2015-2019. Қабули Консепсияи нави сиёсати хориҷӣ дар соли 2015 марзи нави сифатӣ ба вучуд овард⁵. Дар ин давра дипломатияи иқтисодӣ, маблағгузориҳои рушд, амният, инфрасохтор, маориф ва илм аҳаммияти бештар касб карданд. Хусусияти асосии марҳила пайвасти гардидани дипломатияи сиёсӣ ба лоиҳаҳои мушаххаси молиявӣ ва зерсохторӣ мебошад.

Дар робита бо кишварҳои араб сатҳи дучониба барои имзои созишномаҳо, таъсиси намоёндагиҳои дипломатӣ, сармоягузориҳои ва татбиқи лоиҳаҳои мушаххас аҳаммият дорад. Механизмҳои бисёрҷониба бошанд, имкони ҳамроҳангсозии сиёсӣ, рузномасозӣ, ҷалби маблағгузориҳои ва пайвасти масъалаҳои миллӣ ба барномаҳои байналмилалӣ медиҳанд. Таҳлили муносибатҳои Тоҷикистон ва Қатар нишон медиҳад, ки ҷараёни сиёсӣ ҳангоми ниҳодинашавӣ таъсири дарозмуддат мегирад.

¹ Mitrany, D.A Working Peace System. - Chicago: Quadrangle Books, 1966. - Pp. 221.

² Haas, E. B. The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957. - Stanford, CA: Stanford University Press, 1958. - Pp. 160.

³ Hoffmann, S. Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe // Daedalus. - 1966. - Vol. 95. - No. 3. - Pp. 862; Moravcsik A. Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalism Approach // Journal of Common Market Studies. - 1993. - Vol. 31. - No. 4. - Pp. 480.

⁴ Wendt, A. Social Theory of International Politics. - Cambridge: Cambridge University Press, 1999. - P. 394.

⁵ Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон: бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми январи с. 2015, № 332 тасдиқ шудааст // [Манбаи электронӣ]: – Речаи воридшавӣ: https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston?utm_source=chatgpt.com (санаи муроҷиат: 18.09.2026).

Таҳқиқоти анҷомшуда нишон медиҳад, ки муносибатҳои дучониба ва чандҷонибаи Тоҷикистон бо Қатар дар давраи таҳқиқ тадриҷан аз сатҳи тамосҳои сиёсӣ ба шаклҳои институтсионалӣ ва иқтисодӣ гузаштанд¹.

Аҳамияти воқеъ дар имконияти гузоштани масъалаҳо ба рӯзномаи бисёрҷониба, ҳамоҳангсозии мавқеъҳо ва ташаккули эътилофҳои мавзӯӣ зоҳир мегардад. Эълумияи Душанбе ва қарорҳои иҷлосияи 37-уми Шурои вазирони қорҳои хориҷӣ дар соли 2010 аз он шаҳодат медиҳад, ки Тоҷикистон дар он марҳила ҳамчун мизбон ва иштирокчии фаъоли раванди сиёсӣ баромад кардааст.

Яке аз нишонаҳои асосии натиҷамандии дипломатӣ табдил ёфтани робитаи сиёсӣ ба маблағгузорӣ ва лоиҳаҳои воқеъ мебошад. Бонки исломии рушд дар ин раванд ҷойгоҳи муҳим дорад. То соли 2013 Бонк барои Тоҷикистон дахҳо лоиҳаро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ тасдиқ карда буд². Ин далел нишон медиҳад, ки ҳамкорӣ аз сатҳи изҳороти сиёсӣ берун рафта, ба лоиҳаҳои зерсохторӣ ва рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ гузаштааст.

Дар соли 2015 Бонки исломии рушд барои саҳмгузорӣ дар лоиҳаи CASA-1000 маблағгузорӣ ба Тоҷикистонро имзо намуд³. Дар соли 2016 Бонк инчунин маблағгузориҳои лоиҳаҳои нави рушди инфрасохториро тасдиқ кард⁴. Аз ин рӯ, Бонки исломии рушдро метавон ҳамчун пули институтсионалии байни дипломатияи сиёсӣ ва рушди иқтисодӣ арзёбӣ намуд.

Дар ин замина дипломатияи иқтисодӣ бояд аз шакли умумии «ҷалби сармоя» ба дипломатияи лоиҳавӣ гузарад. Яъне, пеш аз музокироти сиёсӣ тарҳи техникӣ, асосноккунии иқтисодӣ, кафолатҳои ҳуқуқӣ, интиҳоби шароити молиявӣ ва механизми мониторинги натиҷа омода карда шавад.

Барои раҳо шудан аз таҳлили русумотӣ дар мақола мафҳуми «натиҷамандии дипломатӣ» пешниҳод ва он бо чор меъёр чен карда мешавад:

1. Ниҳодинашавӣ: оё робита ба механизми доимӣ табдил ёфт? Нишонаҳои он метавонанд сафорат, комиссияи муштарақ, машварати доимӣ ё созишномаи амалкунанда бошанд.

2. Давомнокӣ: оё таъсири мулоқот ё санад баъди як рӯйдод идома ёфт? Нишонаҳои он барномаҳои чандсола, робитаҳои пайдарпай ва механизми такроршавандаи ҳамкорӣ мебошанд.

3. Тавлиди уҳдадориҳои нав: оё рӯйдоди дипломатӣ ба қабули санад, нақшаи амал ё шакли нави ҳамкорӣ овард?

4. Натиҷаи моддӣ: оё қарор ба лоиҳаи воқеъ, маблағгузорӣ, инфрасохтор ё барномаи иҷтимоӣ табдил ёфт?

Татбиқи ин меъёр ба мисолҳои воқеъ нишон медиҳад, ки иҷлосияи СҲИ дар Душанбе ба қабули Эълумияи Душанбе ва қарорҳои соҳавӣ овард, ҳамкориҳои Бонки исломии рушд ба лоиҳаҳои молиявии мушаххас табдил ёфт, ва муносибатҳои Тоҷикистон бо Қатар тадриҷан хусусияти институтсионалӣ гирифтанд. Ҳамин тариқ, мафҳуми пешниҳодшуда танҳо истилоҳи назариявӣ нест, балки воситаи муқоисаи натиҷаҳои дипломатӣ мебошад.

Ҷойгоҳи масъалаҳои амниятӣ дар муносибатҳои Тоҷикистон бо кишварҳои араб аз табиати фаромиллии таҳдидҳо бармеояд. Терроризм, ифротгароӣ, гардиши

¹ Сафарализода, А. Тоҷикистон ва Қатар: афзалият ва самтҳои ҳамкориҳои дучониба ва чандҷониба / А. Сафарализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2020. - № 10. - С. 90.

² Сафарализода, А. Т. Самтҳо ва афзалиятҳои ҳамкориҳои бисёрҷонибаи Тоҷикистон бо Созмони ҳамкориҳои исломӣ дар ибтидои асри XXI / А. Т. Сафарализода // Идоракунии давлатӣ. - 2022. - № 1 (55). - С. 312-316.

³ Сафарализода, А. Самтҳо ва пешомадҳои ҳамкориҳои гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Созмони ҳамкориҳои исломӣ дар ибтидои асри XXI (аз оғози сиёсати «дарҳои кушода» то Консепсияи нави сиёсати хориҷии кишвар) / А. Сафарализода // Муаррих. - 2021. - № 2 (26). - С. 147-157.

⁴ Сафарализода, А. Тоҷикистон ва Қатар: афзалият ва самтҳои ҳамкориҳои дучониба ва чандҷониба / А. Сафарализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2020. - № 10. - С. 90-95.

гайриқонунии маводди муҳаддир, вазъи Афғонистон ва дигар хатарҳо доираи ҳамкории танҳо дучонибаро маҳдуд месозанд. Қарорҳои сиёсии иҷлосияи 37-уми Шурои вазирони қорҳои хориҷии СҲИ дар Душанбе масъалаҳои сиёсӣ ва амниятиро ҳамчун бахши мустақили фаъолияти бисёрҷониба баррасӣ намуданд.

Афзалияти механизмҳои бисёрҷониба дар соҳаи амният дар он аст, ки онҳо муҳити ҳамоҳангсозии мавқеъ, мубодилаи таҷриба ва ташаккули муносибати дастаҷамъиро фароҳам месозанд. Ҳамзамон, чунин ҳамкорӣ бояд ба усули соҳибхӯшӣ, даҳлат нақардан ба қорҳои дохилӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таъя намояд.

Ҷанбаи гуманитарӣ бояд механизми дарозмуддати устуворсозии муносибатҳо арзёбӣ шавад. Таҳқиқоти муаллиф оид ба ҳамкорӣҳои гуманитарии Тоҷикистон бо СҲИ нишон медиҳад, ки маориф, фарҳанг, илм ва робитаҳои гуманитарӣ дар ташаккули фазои эътимод ва ҳамдигарфаҳмӣ нақши муҳим доранд¹.

Робитаҳои донишгоҳӣ, табодули олимони ва донишҷӯён, омӯзиши забонҳо, тарҷумаи осори илмӣ ва баргузориҳои чорабиниҳои фарҳангӣ метавонанд муносибатҳои байнидавлатиро бо робитаҳои байниҷамъиятӣ пайвастан кунанд.

Ба омилҳои мусоидаткунандаи рушди муносибатҳои дипломатияи бисёрсамтӣ, узвияти Тоҷикистон дар СҲИ, муштаракоти таърихӣ фарҳангӣ, зарурати ҳамкории амниятӣ, иқтисодии сармоягузориҳои кишварҳои араб ва имкониятҳои гидроэнергетикӣ зерсохтори Тоҷикистон дохил мешаванд. Ҳамзамон, дар робитаҳои мазкур маҳдудиятҳо низ вучуд доранд. На ҳар мулоқот ба механизми доимӣ табдил меёбад; на ҳар санади имзошуда ба лоиҳаи иҷрошуда меорад; ва самаранокии ҳамкорӣ аз сифати ниҳодёбӣ ва мудирӣ марҳилаи иҷрои санадҳо вобаста мебошад. Аз ин ру, масъалаи асосӣ зиёд намудани шумораи санадҳо нест, балки баланд бардоштани сифати таъбиқи онҳо мебошад.

Худи сатҳ ва сифати муколамаи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои араб самти арабии дипломатияи тоҷикро дар марҳилаи имруза ва дурнамои он муайян менамояд. Тамоюли ҳоким дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон солҳои охир динамикаи мусбати онро нишон медиҳад. Дар ин бора боздидҳои расмиву давлати қорӣ Президенти мамлакат ба кишварҳои араб, сафарҳои сардорони давлатҳои араб ба кишвари мо, ширкати васеи мақомоти раҳбари Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти ниҳодҳои интегратсионии минтақавӣ, ба монанди инъиқоди таъвофуқоти дучонибаву бисёрҷонибаи кишвар бо мамалики арабӣ намунаи возеҳ буда метавонанд.

Дар лаҳзаи қунунӣ равшан аст, ки кишварҳои араб қарои ба шарикони асосии тиҷоративу иқтисодии Тоҷикистон табдил ёфтани талош доранд. Ҳарчанд ки ҳиссаи соҳибқорони араб дар иқтисодиёти Тоҷикистон қандон бузург нест, қале боло рафтани сатҳ ва миқёси ҳамкорӣ аз дурнамои мусбии ин робитаҳо қарак медиҳанд. Таҳким ва рушди робитаҳои байни Тоҷикистон ва ниҳодҳои ҳамқароии минтақа, аз қабил СҲИ, қомеаи кишварҳои араб, Бонки исломии рушд ва дигар созмону институтҳо ба Тоҷикистон имкон медиҳанд, ки на танҳо пешниҳод ва таъаббусҳои ҳқдро амалӣ намояд, балки обрӯву эътибори байналқалқии ҳқдро ҳам боло қарад.

Бо назардошти омилҳои зикршуда метавон қунин натиҷагирӣ қард, ки робитаҳои қандҷонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои араб дар қаҳорҷубаи иттиҳодҳои ҳамқарой марҳилаи нав дар таърихи имрузаи Тоҷикистон буда, таъсеаи ин ҳамкорӣ динамикаи мусбӣ дошта пешомадҳои ҳубе қарад. Назорат ба захираҳои энергетикӣ, инқунин қатсайрҳои имқоназири интиқоли онҳо унсӯри асосии сиёсати кишварҳои ҳамсоя дар робита бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марқазӣ мебошад.

¹ Сафарализода А. Самтҳо ва пешомадҳои ҳамкорӣҳои гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Созмони ҳамқорӣи исломӣ дар ибтидои асри XXI (аз оғози сиёсати «дарҳои қушода» то Консепсияи нави сиёсати хориҷии кишвар) / А. Сафарализода // Муаррих. - 2021. - № 2 (26). - С. 147.

Дар ин замина ҳудуди Тоҷикистон ҳамчун манбаи асосии захираҳои оби минтақа мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад. Гуфтан мумкин аст, ки то ибтидои асри XXI робитаҳои Тоҷикистон бо кишварҳои араб фақат ба масъалаҳои таҳсилот ва туризм маҳдуд мешуд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият додани ҳамкориҳои судманд бо мамлаҳики араб ва ҷалби сармояи онҳо дар ҳалли ҳадафҳои стратегӣ ба вижа таъмини истиқлолияти энергетикӣ кишвар самти афзалиятнок ба ҳисоб меравад.

Бахусус, ҷалби сармояи чунин давлатҳои сарватмнанди араб аз қабилӣ Арабистони саудӣ, Кувайт ва Аморати муттаҳидаи араб баҳри татбиқи лоиҳаҳои ва барномаҳои саноатикунонӣ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Албатта омодагии сармоядорони араб барои ҳамкорӣ мустақиман аз суботи вазъи сиёсӣ дар кишвар, сатҳи коррупсияи давлатӣ, амалӣ гардидани қонунҳо ва иловаҳои қонунгузорӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ ва имтиёзот ва сабукиҳои пешниҳодшаванда барои соҳибкорон вобастагӣ дорад. Аз тарафи дигар, Тоҷикистон дар ҷанд масъала барои кишварҳои араб суди бештар биёрад. Аз ҷумла, Тоҷикистон метавонад ба кишварҳои араб дар устуворшавии мавқеи исломи муътадил, арзишҳои исломӣ, ки метавонанд алтернативаи идеявии ифротгароии динӣ баромад кунанд, ҳамкорӣ ва мусоидат намояд. Кишварҳои араб ҳамчун марказҳои бонуфузи исломи «расмӣ» дар муқовимат ба нерӯҳои тундрави исломгаро ба ҳайси шарикӣ асосӣ бо Тоҷикистон баромад кунанд. Навгонии таҳқиқоти илмӣ мо дар панҷ натиҷаи санҷишшаванда ифода меёбад:

1) солҳои 2003-2019 ҳамчун як раванди яклухт не, балки се марҳилаи дорӣ нишонаҳои институтсионалии фарқкунанда ҷудо карда шуданд;

2) дипломатияи дуҷониба ва бисёрҷониба ҳамчун механизмҳои ивазкунандаи ҳамдигар не, балки ҳамчун ду сатҳи функционалии як сиёсати хориҷӣ асоснок гардиданд;

3) нақши СҲИ аз «минбари намоёндагӣ» ба механизми рӯзномасозӣ ва институтсионализатсияи ташаббусҳо шарҳ дода шуд;

4) меъёри «натиҷамандии дипломатӣ» бо ҷор нишондиҳандаи эмпирикӣ пешниҳод ва ба мисолҳои СҲИ, Бонки исломии рушд ва муносибатҳои Тоҷикистон бо Қатар татбиқ гардид;

5) маблағгузории рушди Бонки исломии рушд ҳамчун механизми табдили дипломатияи сиёсӣ ба натиҷаи иқтисодӣ муайян карда шуд.

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои араб дар солҳои 2003-2019 аз марҳилаи густариши робитаҳои сиёсӣ ба ташаккули низомии бисёрсатҳаи дипломатӣ гузаштаанд. Ин низом муносибатҳои мустақими байнидавлатӣ, фаъолияти бисёрҷониба дар СҲИ ва механизмҳои молиявии рушди исломиро ба ҳам мепайвандад. Натиҷаи дуҷум ин аст, ки соли 2010 дар таҳаввули дипломатияи бисёрҷонибаи Тоҷикистон аҳамияти институтсионалӣ дорад, зеро баргузориҳои иҷлосияи 37-уми Шӯрои вазирони қорҳои хориҷии СҲИ дар Душанбе ва қабули Ёлломияи Душанбе мавқеи кишварро аз иштирок дар созмон ба мизбонӣ ва иштирок дар ташаккули рӯзнома боло бурд.

Натиҷаи сеҷум ба робитаи дипломатия ва рушди иқтисодӣ марбут аст. Маводи Бонки исломии рушд нишон медиҳад, ки ҳамкориҳои институтсионалӣ ба лоиҳаҳои мушаххаси рушди иқтисодӣ ва инфрасохторӣ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, меъёри асосии арзёбии дипломатия набояд шумораи сафарҳо ё санадҳо бошад. Арзиши таърихӣ дипломатия дар қобилияти он барои ба вуҷуд овардани институт, давомнокӣ, уҳдадорӣ нав ва натиҷаи мушаххас зоҳир мегардад.

**ДАСТОВАРДҲО ВА УФУҚҲОИ РУШД ДАР 35 СОЛИ
ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ**

МАВОДДИ КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

**ДОСТИЖЕНИЯ И ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЗА 35 ЛЕТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ**

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

Масъули нашр / Ответственный за выпуск

Каримова Л.М.

*Сармуҳаррири шуъбаи таъкилӣ-илмӣ ва таъбу наъри Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон / Главный редактор организационно-научного и редакционно-издательского
отдела Академии МВД Республики Таджикистан*

734012, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, к. М. Мاستонгулов, 3, Академияи ВКД
734012, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Мاستонгулова, 3, Академия МВД
тел +(992 37) 226 28 01
e-mail: mahmadov.2014@mail.ru, klm-15-73@mail.ru

Ба матбаа 02.10.2026 тахвил гардид.
Чопаш 05.10.2026 ба имзо расид.
Коғазӣ офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопии шартӣ 41,5.
Адади нашр 100 нусха. Супориши № 918

Дар Матбааи РТМТ ва Н-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидааст
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад, 5.

